

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Knud Prange
LOKAL HISTORIE
– en håndbog

LOKAL HISTORIE

Til Kirsten

Bindets forside: Udsnit af fuglekongeskive fra 1802 på Næstved Museum, malet for Nicolay Clausen, godsforvalter på Herlufsholm.

Godsforvalteren sidder med fjerpen i hånden i sit kontor. Der ligger breve på skrivepulten, og Nicolay Clausen har netop modtaget eller er ved at aflevere et forseglede brev til en uniformeret person med fjerprydet hat. Denne er i kongens tjeneste (han har kongeligt monogram på venstre albue), så han repræsenterer forbindelsen mellem regeringen i København og den lokale administration. På reolen er der bøger, måske lovsamlinger og reskripter. Oven på skabet ligger pakker af dokumenter, og resten af arkivet ligger nok i skabet.

Gengivet efter F. Michelsen og Jan Preisler: »Fuglekongeskiver fra Næstved 1797-1846«, 1989, s. 26f. Foto: Mogens Peter Maniell, Nybro Foto I/S.

KNUD PRANGE

LOKAL HISTORIE
– *en håndbog*

DANSK HISTORISK HÅNDBOGSFORLAG
København 1989

ISBN 87 88742 38 5 (ib.)

ISSB 0105-7731

Knud Prange:

LOKAL HISTORIE – en håndbog.

© Copyright 1989: Forfatteren og

Dansk Historisk Håndbogsforlag.

Alle rettigheder forbeholdes. Enhver form for fotokopiering eller anden mangfoldiggørelse af denne bog – helt eller delvis – i et eller flere eksemplarer, til pædagogisk, merkantilt eller andet formål, forbydes i henhold til gældende danske ophavsretslove. Værket kan frit citeres i forbindelse med en anmeldelse eller omtale, jfr. presselovens bestemmelser herom.

Forfatterens adresse er:

Lokalhistorisk afdeling,

Florsgade 4, DK-2200 Kbh. N.,

Telf. 35 37 76 40

Udgivet af:

Dansk Historisk Håndbogsforlag ApS,

Klintevej 25, DK-2800 Lyngby,

Telf. 42 80 72 00

DBK-BOGDISTRIBUTION nr. 88742385

Layout: Rita Jensen. Repro: Forlaget og Ahlgren Repro.

Sats, tryk og bogbinder: Tordenskjold ApS i samarbejde med

I/S Reproset og Concordia A/S, Kbh.

Indholdsfortegnelse

Forord 11

1. Den glade videnskab 13
  - Bogens formål 14
  - Bogens indhold 15

2. Hvad er lokalhistorie? 19
  - Den »folkelige« lokalhistorie 19
    - »Her har jeg rod« 19
    - Kulturværn og græsrodsbevægelser 21
    - Er det nu samfundsrelevant? 23
  - Lokalhistorie som videnskab 25
    - Hjørlande sogn og den kinesiske kejserrække 25
    - Punktundersøgelsen 26
    - Problemet repræsentativitet 27
    - Lokale variationer 30
    - »Om herremænd og bønder i historikerverdenen« 33
  - Den ny lokalhistorie 38
    - Koncentriske cirkler 41
    - Lokalhistoriens muligheder 42
    - Lokalhistorien og rigshistorien 45

3. Dansk lokalhistorie gennem tiderne 47
  - Topografier 47
  - Nye tider 49
  - Et lokalhistorisk nybrud 51
  - Krise og selvkritik 55
  - Moderne lokalhistorie? 57

4. Om at komme i gang 62
  - Udgangspunkter 63
    - De utrykte kilder 64
    - Lokaliteten selv 71
    - Historisk viden 73

- Forskningsspiralen 76
  - Kunsten at stille spørgsmål 80
  - Gode hjælpere: grafer, kort, tematiske kort 86
- Edb 92
  - Tekstbehandling 92
  - Databaser 93
  - Regneark 94
  - Videre perspektiver 95
- Disposition 96

- 5. Om at arbejde med kritik og metode 102
  - Sund fornuft 103
    - ...sat i system 104
    - Hvåd står der i kilden? 108
    - Taler kilden sandt? 110
    - Når kilderne modsiger hinanden 117
    - Kildens baggrund 120
  - Tolkning af kilden 124
  - Tillid til trykte værker 127

- 6. Arbejdet begynder – arbejdsteknik 130
  - Biblioteket og litteraturen 130
    - Det bibliografiske system 131
    - Anden generel hjælp 132
    - Topografier og topografisk ordnede værker 136
    - Trykte kilder 137
  - Det lokalhistoriske arkiv 139
  - Museerne 147
  - Andre arkiver og samlinger 149
    - Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv 149
    - Dansk Folkemindesamling 149
    - Dansk Pressemuseum og Arkiv 150
    - Folketingets bibliotek og arkiv 150
    - Institut for Navneforskning 150
    - Matrikelarkivet 150
    - Ordenskapitlet 151
    - De audio-visuelle samlinger 151
    - Andre samlinger: kort og billeder 151
    - Andre samlinger: manuskripter/håndskrifter 152

Indsamlings- og notatteknik	154
Hvad skal ekspereres?	154
Noter	156
Vejledning i skriftlæsning	156

7. Arbejdet med administrative arkivalier 161

Arkivvæsenets opbygning	162
Rigsarkivet	163
Landsarkiverne	163
Andre statsarkiver	163
Det kommunale arkivvæsen	164
Andre arkiver samt arkivalier andetsteds	164
Fordelingen af arkivalier mellem arkiverne	164
Arkivaliernes ordning og registrering	166
Proveniensprincippet	166
Registratorsystemer	167
Guider, registraturer og andre hjælpemidler	169
Rigsarkivet	170
Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm	173
Landsarkivet for Fyn	173
Landsarkivet for Nørrejylland	174
Landsarkivet for Sønderjylland	175
Erhvervsarkivet	175
Københavns Stadsarkiv	175
Det tidligere Frederiksberg Stadsarkiv	175
Hjælpemidler vedrørende kilder i mere end ét arkiv	175
Arbejdet på arkivet	176
Mest for førstegangsbesøgende	176
Bestilling af arkivalier	177
Tilgængelighedsregler	177
Udlån og kopier	178
Hvilke arkivalier findes hvor?	178
Almindelige hjælpemidler	179
Retskredse	180
Len, amter og kommuner	180
Stifter og provstier	181
Andet	181
Nogle væsentlige arkivfonde	182
Præste-, provste- og bispearkivet	182
Retsbetjentarkivet	184

Amtsarkivet	186
Byarkivet og kommunearkivet	186
Godsarkivet	189
Privatarkiver, samlinger m.m.	189
Journaler, kopibøger, korrespondancesager og registre	191
Skifter	195
Almindelige regler	196
Fæstebønder	197
Kronbønder og selvejere	198
Gejstlige og købstadsborgere	199
Københavnske borgere	199
Særlige grupper	199
Ekstraordinære skifter	199
Bevarede protokoller samt registre	200
Skøde- og pantevæsen samt matrikler	200
Registre	201
Forholdene i Sønderjylland	203
Matrikler	203
Vejledninger og litteratur	203
Brandforsikringsarkivalier	204
København	206
Købstæderne	206
Landdistrikterne	208
Sønderjylland	208
Den fulde udnyttelse af arkivalier	209

8. Om at formidle	212
Frygten for det hvide papir	212
Sproget	214
Ordene	214
Sætningerne	217
Helheden	219
Billeder, kort og grafer	222
Billeder	223
Kort og grafer	224
Vejs ende	228

Litteratur

Generelle vejledninger og anden direkte hjælp 229

Kort 229

Edb 229

Skriftlæsning 230

Historiografi og metode 230

Historisk metode 230

Lokalhistoriens historie 230

Debat om lokalhistorisk metode 230

Lokalhistorisk debat i andre lande 231

Bibliotekernes indhold 231

Nationalbibliografien 231

Aviser og småtryk 231

Dansk historisk bibliografi 232

Lokalbibliografier 232

Litteratur om lokalhistoriske arkiver, museer og andre samlinger
(undtagen de statslige arkiver) 232

Generelt og om Lokalhistoriske Arkiver 232

Museer 232

Andre samlinger 233

Eksempler på litteratur om særlige emner og sider af historien,
hjælpevidenskaber samt tidsskrifter 233

Ordbøger 233

Tidsskrifter, oversigtsværker m.m. 234

Nogle topografier og eksempler på topografisk ordnede værker 235

Et udvalg af trykte kilder 235

Administration og love 236

Eksempler på ting- og dombøger 236

Eksempler på jordebøger og andre udgaver (især) vedrørende ejendomsforhold 236

Eksempler på andre typer af udgivelser 237

Arkivernes indhold 237

I almindelighed – arkivhistorie 237

Fælles for Rigsarkivet og landsarkiverne eller for flere landsarkiver 237

Arkivalierne 237

Administrationshistorie 238

Rigsarkivet 239

Arkivalierne 239

Administrationshistorie 240

Landsarkivet for Sjælland m.m. 240

Arkivalierne 240

Administrationshistorie 241

Landsarkivet for Fyn 241

Arkivalierne 241

Landsarkivet for Nørrejylland 242

Arkivalierne 242

Administrationshistorie 243

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele 242

Erhvervsarkivet 243

Københavns Stadsarkiv 243

Frederiksberg Stadsarkiv 243

Formidling 243

Eksemplerne i teksten er desuden hentet fra 244

ILLUSTRATIONSFORTEGNELSE 245

ADRESSELISTE 248

REGISTER 251

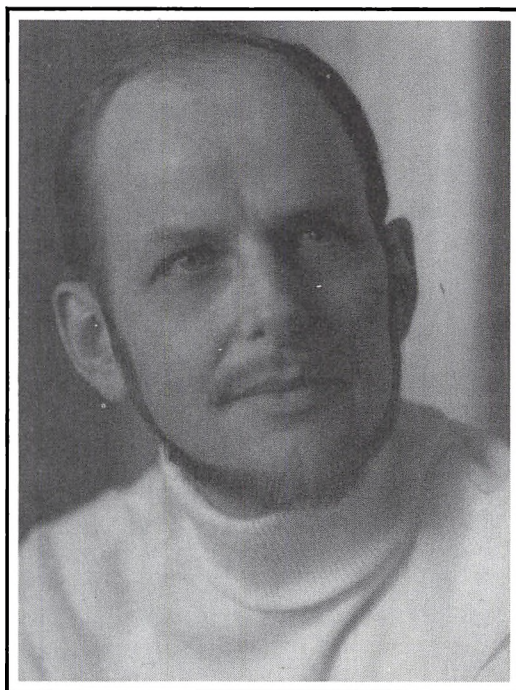
Forord

»Det er mange måter å brette nakken på. Dette er også én: å prøve å lage ei kort handbok i lokalhistorie« – skriver Jørn Sandnes i forordet til *sin* bog. Jeg er ganske enig med ham. Om hvert af de emner der er behandlet i de følgende kapitler er der skrevet et væld af bøger og artikler, og jeg må gang på gang nøjes med at slå et tema an eller give et hovedrids af forholdene, som de tager sig ud fra min udgivingspost. Hovedformålet er at hjælpe læseren i gang eller føre ham videre, og derfor er der i teksten givet mange henvisninger til den nummererede litteraturliste. Den er imidlertid også langt fra at dække hele emneområdet, men den kan lede frem til anden litteratur og andre kilder.

Den indbyrdes længde af bogens forskellige afsnit afspejler ikke nødvendigvis de enkelte områders betydning og vægt; afvejningen er mere et udtryk for hvor jeg fornemmer lokalhistorikernes problemer ligger. Her bygger jeg på snart 20 års arbejde med lokalhistorie som forsker og lærer ved Lokalhistorisk Afdeling ved Københavns Universitet.

Dette arbejde har givet værdifulde erfaringer, fx i form af drøftelser og samarbejde med fagfæller i ind- og udland, diskussioner med studerende i undervisning og ved specialevejledning, reaktioner og spørgsmål fra tilhørere ved foredrag i lokal- og slægtshistoriske foreninger – alt dette har i høj grad præget den foreliggende bog. Også erfaringerne fra mange års ansættelse i arkivvæsenet og fra mit arbejde i Dansk Historisk Fællesforening har været af stor betydning. Der har navnlig været megen inspiration at hente i samarbejdet med daværende landsarkivar og formand for Fællesforeningen, Johan Hvidtfeldt – og i hans Håndbog for danske Lokalhistorikere.

Jeg er glad for at kunne takke mine fagfæller Erik Nørr og Hans H. Worsøe, som har gennemlæst manuskriptet og givet mig værdifulde råd og kommentarer. Den største tak skylder jeg min kone, Kirsten Prange, som ikke blot har læst dette manuskript og drøftet det med mig, men som gennem alle årene har været en oplagt og inspirerende samtalepartner. Derfor tilegnes bogen hende.

Forfatteren: *Knud Prange* (f. 1930) var arkivar i 13 år indtil han i 1970 blev lektor i historie og leder af den nyoprettede Lokalhistorisk Afdeling ved Københavns Universitet. Her forskes og undervises der i lokalhistorie, og herfra er der samarbejde med lokalhistorikere og slægtsforskere rundt om i Danmark og i Norden i øvrigt.

Han har i mange år siddet i bestyrelsen for Dansk historisk Fællesforening, Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie og Heraldisk Selskab, og Knud Prange har redigeret (eller deltaget i redaktionen af) *Fortid og Nutid*, *Personalhistorisk Tidsskrift* og *Arkiv*.

Forfatteren har forsket i bl.a. lokalhistoriens metode og historie, arkivkundskab, byhistorie og den danske befolknings sociale og geografiske bevægelighed fra senmiddelalder til dette århundrede. Han har ikke mindst beskæftiget sig med de felter hvor lokalhistorie og slægtsforskning gensidigt kan støtte og belyse hinanden - og han har gerne inddraget heraldikkens vidnesbyrd, hvor det var muligt.

Knud Prange har skrevet en række bidrag og artikler til tidsskrifter, bøger og festskrifter samt: »Heraldisk Nøgle til Nyt dansk Adelslexikon«, 1959, »Hvorfor lokalhistorie«, 1971, »Fra Frugtbar Herlighed til herlig frugtbarhed«, 1972, »Slægt - miljø - samfund«, 1972, »Lokalhistorie og undervisning«, 1974, »Heraldik og Historie«, 2. rev. udg. 1977, »Våbenanetavlen, perspektiver og eksempler«, 1982, »Lokalhistoriske kilder - hvorfor, hvordan og hvorledes«, 1983, »Lokalhistorikeren som forsker og skribent«, 1983, »Slægts-historie/Lokalhistorie«, 1983, »Svenskekrig - stilstand - opgang«, 1985, »Mit navn er Jensen - en bog om slægtsforskning«, 1989.

Knud Prange fik i 1988 tildelt Dansk historisk Fællesforenings pris.

1. Den glade videnskab

Det er med lokalhistorisk arbejde som med cykling: det er ikke enhver der bliver professionel cykelrytter, og som kan konkurrere i lange og strabadserende løb, men alle kan være med. I begge tilfælde er de elementære færdigheder nemlig ikke særlig vanskelige at tilegne sig. Også hvad lokalhistorie angår, kan enhver lære så megen umiddelbar teknik og arbejdsmetode, at man – ligesom amatørcyklisten – bliver i stand til at foretage større eller mindre udflugter, hvor man kan gøre spændende iagttagelser og erhverve ny indsigt.

Allerede på disse første linjer er brugt ordene: *amatør* og *professionel*, og det er betegnelser der spiller en stor – måske undertiden for stor – rolle i den lokalhistoriske verden og den lokalhistoriske debat. Jeg benytter betegnelsen amatør om den der udelukkende beskæftiger sig med lokalhistorie af interesse for emnet – og betegnelsen professionel om den der har (lokal)historie som erhverv. Denne sondring kan i mange tilfælde være svær nok at gennemføre, og der er grund til at understrege at der kan være fagmænd i begge disse to grupper. Der findes efterhånden adskillige undervisningstilbud og kurser inden for området, men nogen egentlig all-round uddannelse til lokalhistoriker findes ikke. Når man taler om de professionelle, tænker man vel ofte på folk der har fået en uddannelse i fag som for eksempel historie eller etnologi. Og disse fag – samt flere andre – indeholder da også elementer som er svært nyttige for en lokalhistoriker, men netop kun elementer. Lokalhistorie er, som vi siden skal se, et tværfagligt forskningsområde. En engelsk professor i faget, W.G. Hoskins, har sagt, at det lokalhistorikeren gør, til syvende og sidst er et forsøg på at genskabe den enhed i menneskets historie, som nu er splittet op i specialdiscipliner. Vi betragter ikke mennesket som et økonomisk væsen eller et politisk væsen eller et religiøst væsen. Vi prøver at opfatte det som en helhed i samspil med sine omgivelser (nr. 66). Og her er han enig med den danske amatørlokalhistoriker, førstelærer H.K. Kristensen, der understreger at lokalhistorikeren skal kunne så mange ting. Han skal være noget af en arkæolog, han skal kunne læse gotisk skrift, kende de almindeligst forekommende udtryk i ældre dansk, kunne sin kunsthistorie, være inde i landbolovgivning, ja det var i det hele taget bedst om han beherskede alle mulige videnskaber, dog måske med undtagelse af atomteori (nr. 55).

Den der arbejder virkelig indgående med et lokalhistorisk emne, kan derfor ikke undgå at bevæge sig ind på fagområder, der ikke er hans egentlige gebet, og hvor han ikke har fået nogen metodisk skoling og uddannelse. Det betyder, at selv en veluddannet videnskabsmand ikke sjældent vil befinde sig i præcis den samme situation som amatøreren. En systematisk træning og erfaring er en indlysende fordel for en lokalhistoriker, men de kundskaber og færdigheder som faget kræver, kan erhverves på mange måder. Brændende interesse er bestemt ikke noget dårligt udgangspunkt, og det er derfor med god grund at man i Norge kalder lokalhistorie for den glade videnskab. Men når man har understreget glæden, skal man også understrege ordet: videnskab. Der er tale om et fagområde med både muligheder og krav, og det er dette fagområde bogen prøver at give en indføring i.

Bogens formål

Formålet er altså først og fremmest at slå nogle porte på vid gab og at pege på en vifte af de muligheder der findes for at arbejde med lokalhistoriske emner. Dernæst prøver bogen at give nogle ideer og råd, og endelig søger den at yde konkret hjælp, navnlig med hensyn til indsamling og bearbejdelse af kilderne. Der er overalt lagt vægt på at omtale eller henvise til litteratur, der kan inspirere, give ideer og vejledning eller som kan tjene som håndbøger i det videre arbejde. Bogen henvender sig altså til flere grupper af brugere:

- begynderen der har fået interesse for lokalhistorie og som ønsker at få noget mere at vide om denne forunderlige verden og de muligheder den frembyder,
- den mere øvede som har fået mod på at udforske et lokalhistorisk emne med henblik på at skrive en artikel eller bog – eller med henblik på anden form for formidling,
- den forsker som kommer fra andre historiske discipliner – eller måske fra helt andre fag som for eksempel jura eller teologi – og som ønsker at gennemføre en lokalt afgrænset punktundersøgelse med dertil hørende kildestudium,
- slægts- og personalhistorikeren, som vil ud over den mere traditionelle genealogi og derfor søger viden om de byer og egne, hvor slægten levede i fortiden.

Bogens indhold

De ovennævnte grupper kan have forskellige interesser og tilgangsvinkler til lokalhistorien, og deres behov for orientering og viden er næppe ens. Derfor skal de måske ikke alle læse de samme kapitler, eller læse dem i den samme rækkefølge. På den anden side skal man være meget rutineret i lokalhistorisk arbejde for ikke at have behov for at tænke over arbejdets tilrettelægning, indsamlingen af kildematerialet, den opfindsomme, nøgterne og kildekritiske udnyttelse af det og endelig den bedst mulige formidling af det færdige arbejde.

Der er flere måder hvorpå man kan blive ført ind i den lokalhistoriske verden, som ved første øjekast kan forekomme uoverskuelig og fremmedartet, ja i nogle øjne måske endda lidt sekterisk. En af disse måder er at sætte sig ind i den metodiske debat der har været ført, især i de senere år. Diskussionen – hvor bølgerne undertiden er gået højt – har som hovedemne haft spørgsmålet: Hvad er egentlig lokalhistorie? Men da det unægtelig er svært at give et kort og præcist svar herpå, har man drøftet en række »underspørgsmål«: Hvorfor interesserer folk sig for lokalhistorie? Hvilket formål har lokalhistoriske undersøgelser – eller: Hvilket formål burde de have? Man har også drøftet, om den professionelle og amatører har forskellige mål, og til syvende og sidst måske endda hver sin slags lokalhistorie. Og man kommer heller ikke uden om problemet: Lokalhistoriens forhold til – og eventuelle betydning for – rigshistorien. Hele denne debat vil der blive givet en orientering om i kapitel 2: *Hvad er lokalhistorie?* En anden måde at orientere sig på i den lokalhistoriske verden, er at gå historisk til værks. Man kan følge udviklingen fra den tidlige topografiske litteratur over de mere klassiske sogne- og byhistoriske arbejder og frem til den moderne lokalhistorie. Arbejdsfeltet i dag er så broget og mangfoldigt at det kan være svært at afgrænse. Det er dog også et spørgsmål om det er specielt interessant, endsige frugtbart, at grave grøfter og sætte skel. Det kan imidlertid være lærerigt at se hvordan lokalhistoriske foreninger og institutioner er dukket op og har udviklet sig, hvordan genrer og arbejdsformer har fæstnet og forandret sig, og at se hvilke mænd og kvinder (men unægtelig især mænd), der har ydet en indsats.

En og anden vil nok blive forbavset over at få et nærmere indblik i disse forhold, for der findes adskillige myter om det lokalhistoriske arbejde. Det er navnlig forbavsende at selv historikere kan mangle sans for at også et fagområde, altså her lokalhistorie, selv er underkastet ændringer. Som alt andet i verden er også begrebet lokalhistorie foranderligt, og kapitel 3: *Dansk lokal-*

historie gennem tiderne skulle derfor tjene til både at give en historisk baggrund og at give en antydning af lokalhistoriens placering i dag og dens muligheder i fremtiden.

Man kan sige at lokalhistorikeren har mange værksteder. Det vil næppe komme bag på nogen, at man skal tilbringe mange timer på bibliotek, arkiv og museum og eventuelt også på en del andre samlinger. Her finder man de mange oplysninger som man bringer hjem til sit skrivebord, hvor der også forestår et omfattende arbejde. Det er måske færre der gør sig klart, at et særdeles vigtigt arbejde er det, der foregår før og samtidig med disse arbejdsprocesser og som måske allerbedst udføres i en lænestol. Det er her man skal gøre sig overvejelser over hvordan man egentlig bærer sig ad med at forske.

Hvad dette angår kan lokalhistorikerne måske deles i to hovedgrupper: de der har en ret konkret ide om hvilke emner og temaer de vil i gang med at undersøge, og de der »blot« har en bred interesse i at begynde på udforskningen af en lokalitets og dens befolknings historie. Den første gruppe har næppe svært ved at komme i gang med arbejdet, men løber en risiko for at drukne i det ret store kildemateriale, der i reglen står til rådighed – eller endnu værre: risikerer at den ikke finder frem til alle de relevante kilder. Den anden gruppe risikerer noget lignende, men den største fare for den er nok, at den får vanskeligt ved overhovedet at få begyndt på arbejdet. Kapitel 4: *Om at komme i gang* drager derfor nogle af de spørgsmål frem som enhver forsker kan have glæde af at overveje, og det søger tillige at gøre opmærksom på nogle af de mange spændende emner som venter på lokalhistorisk udforskning.

Disse overvejelser går som nævnt ikke blot forud for »det egentlige« arbejde, de bør også gå jævnsides med arbejdet på kildeinstitutionerne og tillige jævnsides med det afsluttende skrivearbejde. Navnlig hvis de sidste arbejdsprocesser er løbet ind i en kritisk fase med mangel på ideer og inspiration. Noget lignende kan siges om de spørgsmål, der behandles i kapitel 5: *Om at arbejde med kritik og metode*. Allerede inden man kaster sig over kilderne, gør man klogt i at gøre sig nogle tanker om historisk kritik og metode. Her er der ikke blot tale om de »klassiske« problemer som primære og sekundære kilder, samtidige oplysninger, øjenvidneberetninger og om hvorvidt man kan stole på hvad der står i kilderne såvel som i den trykte litteratur. Disse spørgsmål skal ses i øjnene, og der skal tages stilling, for hverken vi eller vore læsere kan være ligeglade med om det der bringes til torvs er ret eller vrangt. Men i fortsættelse heraf er det af helt afgørende betydning at overveje, hvordan de »rensede« kendsgerninger skal opfattes, forstås og navnlig vurderes. Tanker af denne art bør følge lokalhistorikeren under hele arbejdsprocessen, lige til det sidste punktum i manuskriptet er sat.

Når arbejdet med at finde kildematerialet frem begynder, står lokalhistorikeren i en situation med et væld af muligheder, og de behandles i kapitel 6: *Arbejdet begynder – arbejdsteknik*. Selv om man har gjort sit »lænestolsarbejde« godt og har solide begreber om hvad man vil lede efter og hvor det findes, kan man næppe have tænkt sig frem til alt det fremragende stof der står til disposition. Man kan så vælge at forlade sig på sit held, men det gælder her, som på så mange andre områder, at heldet nu engang bedst træffer den velforbredte – held er noget man gør sig fortjent til!

Man gør derfor klogt i at orientere sig i hvilke overordnede hjælpemidler der findes om indholdet i biblioteker, arkiver, museer og andre institutioner der opbevarer kilder. Derefter lægger man en foreløbig slagplan med henblik på i hvilken rækkefølge man i første omgang skal opsøge institutionerne, men man må være forberedt på senere at vende tilbage til dem; det er ikke så enkelt at udtømme samlingernes indhold.

De mange institutioner rummer imidlertid særdeles forskelligartet stof, der følgelig er ordnet, registreret og opstillet efter forskellige systemer. Biblioteker, arkiver og museer kræver altså hver sin arbejdsmåde og -teknik. Her bliver der stillet store krav til lokalhistorikeren, men institutionerne har heldigvis gode hjælpemidler af både vejledende, overordnet og mere speciel art, som kapitlet prøver at bane en vej ind i. Et af de første steder lokalhistorikeren bør opsøge, er det lokalhistoriske arkiv, derfor er denne institutionstype behandlet allerede i dette kapitel.

Der er i kapitel 7: *Arbejdet med administrative arkivalier* gjort særlig meget ud af at lette vejen til arkivernes, og da specielt landsarkivernes, materiale. Heri ligger ikke nogen nedvurdering i betydningen af de kilder der findes i andre typer af institutioner, men erfaringsmæssigt volder det specielle vanskeligheder at arbejde med de administrative kilder i disse arkiver. Det skyldes navnlig det forhold at arkivalierne ikke er opstillet efter emner, men efter embeder; og selv om man kan få god bistand af personalet på arkivernes læsesale, må man i høj grad arbejde efter systemet: hjælp til selvhjælp. Der findes heldigvis en omfattende litteratur, som kan bistå arkivbenytterten, og kapitlet viser vej til de vigtigste værker. Der er ofret særlig megen plads på landsarkivernes samlinger af flere grunde. Dels er disse kildegrupper naturlige – og i mange tilfælde uundværlige – udgangspunkter for mange lokalhistoriske undersøgelser, dels kan den rutine i arkivarbejde man erhverver her, anvendes når man går i gang med de også væsentlige, men endnu mere omfattende samlinger på Rigsarkivet. Dertil kommer, at de lokalhistoriske arkiver, som efterhånden udgør et landsdækkende system, i de senere år har

ydet en stor indsats for at opbygge kopisamlinger af relevante og centrale kildeserier fra landsarkiverne. En del af landsarkivernes samlinger kan altså udnyttes på det lokale arkiv.

Allerede mens alle de her beskrevne arbejdsprocesser foregår, bør man have tænkt over hvordan det færdige resultat af arbejdet skal formidles. Dette spørgsmål behandles i kapitel 8: *Om at formidle*. Det er bestemt ikke ligegyldigt om man sigter mod at præsentere det færdige arbejde som en bog eller artikel eller eventuelt på en helt anden måde. Der kunne for eksempel være tale om foredrag, udstilling eller undervisning, ved kurser eller i skolen. I denne forbindelse må man være meget opmærksom på sin form. Det er almindeligt at skelne mellem form og indhold, men man kan lige så lidt have form uden indhold, som man kan have indhold uden form. De to ting hænger uløseligt sammen, og derfor er det klogt at overveje sprogligt niveau, hovedlinjer og præsentationens hele form på et meget tidligt tidspunkt.

Set under ét virker alle disse problemer måske overvældende, men de skal jo heldigvis ikke løses på én gang. Der findes gode hjælpemidler i arbejdet og forbilleder man kan støtte sig til. Endelig findes der to lokalhistoriske konsulenter man kan henvende sig til – se *Adresselisten* bag i bogen. Her kan man ganske gratis få råd og vejledning, og konsulenten kan også læse det færdige manuskript. I den glade videnskab er det derfor morsomt at prøve kræfter med opgaverne og mærke at problemerne kan overvindes.

2. Hvad er lokalhistorie?

Der er mange og gode grunde til at interessere sig for lokalhistorie og til at beskæftige sig aktivt med faget. De mange interesserede kan imidlertid have særdeles forskellige tilgangsvinkler til emnet, og spørger man om deres formål med aktiviteten, eller hvad de ønsker der skal komme ud af den, bliver svarene mange. Det er derfor ganske karakteristisk, at det er svært at få svar på spørgsmålet: Hvad er lokalhistorie? Lokalhistorikere ynder at citere den engelske professor i faget, H.P.R. Finberg, der afsluttede en længere debat om fagets mål med at sige: »Vi ved ikke, hvad vi forstår ved lokalhistorie, og det bekymrer os i virkeligheden lidet, men vi er fast besluttede på at arbejde videre med den.« (Nr. 68).

Her er der dog tale om en kraftig underdrivelse. Både Finberg og senere lokalhistorikere har haft adskilligt at sige om lokalhistoriens formål, men det er rigtigt, at de fleste har en vis ulyst ved at definere begrebet lokalhistorie. Der er formentlig to grunde hertil, dels er lokalhistorie, som nævnt, en videnskabelig disciplin der går på tværs af en lang række fag og som derfor er vanskelig at afgrænse, dels har lokalhistorie en indbygget dobbelthed. Faget er nemlig på samme tid en folkelig bevægelse og en akademisk disciplin eller videnskab.

Det vil sige at lokalhistorie dels har en værdi i sig selv, dels har en opgave over for den almene historie. Dette forhold synes ofte at give anledning til misforståelser, men uanset hvordan man vægter værdien af lokalhistoriens forskellige opgaver, vil det være urimeligt at lukke øjnene for at faget dyrkes såvel i en folkelig som i en videnskabelig sammenhæng. Til syvende og sidst er det dog et stort spørgsmål om denne dobbelthed får større betydning når det gælder det praktiske arbejde.

Den »folkelige« lokalhistorie

»Her har jeg rod«

Lige så naturligt det er at være optaget af sit lands og sit folks historie, lige så naturligt er det at interessere sig for historien på det sted hvor man lever og som man føler sig knyttet til. Mange mennesker har en umiddelbar trang til at

I Dansk Biografisk Leksikon skriver Ole Wivel om forfatteren Martin A. Hansen, at »hans hele værk lader sig læse som én Stevns-historie. Han gav sin barndomsegn nationalt og epokalt perspektiv.« Altså et eksempel på en forfatter der i usædvanlig høj grad havde rod i sin hjemegn. Det er nok mindre kendt, at hans interesse for lokal historie ikke var begrænset til Stevns. Som tilflytter til Brønshøj skrev han i 1949 en introduktion til bogen: Det gamle Brønshøj – og det nye. Han siger her: »Men forstår folk historiens livssammenhæng, kan deres by vokse og forandre sig til ukendelighed og dog bevare rødderne.« På billedet sidder Martin A. Hansen i sit arbejdsværelse i Brønshøj, netop på den tid han formede disse sætninger.

vide »noget« om byens eller egnens fortid: hvem har boet her før, hvad er der sket på dette sted, og hvorfor og hvordan har det fået det særpræg som enhver lokalitet har? Et særpræg som adskiller den fra alle andre egne i landet.

Der er jo nemlig ikke to lokaliteter der er ens. Hver by og hver egn i Danmark har sin egen karakter; vejnet, gadeforløb og bebyggelse er forskellige, det samme gælder for erhvervsliv, forretninger, institutioner og foreninger. Alle disse forhold virker direkte eller indirekte sammen, således at den der lever på stedet fornemmer en helhed og hurtigt mærker, når der sker forandringer heri. Det sted hvor man er vokset op, prenter sig i bevidstheden. Her har man rod, her føler man en sammenhæng på godt – eller eventuelt på ondt – med omgivelserne og hele miljøet. Det er en fornemmelse som tilflytteren mangler, og han vil ofte savne den. Derfor ser man tit at netop den

nye på egnen føler sig tiltrukket af den lokale historie. En viden om stedet giver tilknytning og hjemmefølelse.

Der er næppe tvivl om at det »at have rod«, eller ønsket om »at slå rod«, er stærke elementer i mange menneskers interesse for lokalhistorie. Der kan knytte sig en del nostalgi hertil, undertiden i så høj en grad at den lokalhistorisk interesserede bliver modstander af enhver forandring eller udvikling. Det er i bund og grund uhistorisk hvis man vil forsøge at fastfryse den historiske udvikling på et eller andet vilkårligt trin, og den lokalhistoriker, der arbejder seriøst, vil hurtigt opdage at gamle dage ikke nødvendigvis er det samme som »de gode gamle dage«. En indgående beskæftigelse med fortiden kan vise os hvad vi ikke kan give slip på uden at miste os selv, og vise os hvad det er der har gjort den moderne tilværelse til så tung en byrde for mange, at de er ved at segne under den – som Askov-forstanderen Knud Hansen har udtrykt det. Derfor kan mange tilslutte sig lokalhistorikeren – og Århusborgmesteren – Bernhardt Jensen, når han forlanger at udviklingen ikke foregår hen over alt det, der giver de gamle lokaliteter deres særpræg, og som er en forudsætning for menneskets trivsel og for en sammenhæng bagud og fremad (nr. 59).

Kulturværn og græsrodsbevægelser

I Norge taler man ofte om lokalhistorie som kulturværn, og man kan da også nævne et par eksempler på at historie og lokalhistorie har haft en sådan funktion i Danmark. Nederlaget i 1864 kom til at påvirke lokalhistorien, og navnlig for sønderjydernes vedkommende blev viden om, og kærlighed til, landdelens historie et vigtigt våben i kampen mod fortyskningen efter 1864. Ganske den samme rolle spillede historisk bevidsthed under den anden verdenskrig – Nationalmuseets direktør Poul Nørlund formulerede det meget præcist: »Selv uden våben er vi et folk på vagt, vågende over vor arv fra fortiden, vort særpræg, vor eksistens.«

Bortset fra disse to særlige situationer har kulturværns-tankegangen vel ikke tidligere spillet nogen større rolle i Danmark, men det er den kommet til. Store omvæltninger og hastige udviklinger på en række af samfundets områder kan medføre en svigtende fornemmelse af sammenhæng i tingene: man kan let komme til at føle sig rodløs og fremmedgjort. Ikke mindst i 1970-erne og 1980-erne har man derfor kunnet mærke at ideen om lokalhistorie som kulturværn, ja som våben i en kulturkamp, optager mange mennesker. Man kan ligefrem tale om en grøn bølge og om græsrodsbevægelser inden for lokalhistorien. Der er en klar sammenhæng med tidens økologiske bevægelser,

Interessen for det nære og det lokale miljø har givet sig mange, og undertiden voldsomme udslag. På Nørrebro i København har beboerne ligefrem været i kamp med politiet for at bevare kvarterets legeplads, »Byggeren«. Denne gavludsmykning fra Nørrebro viser, at nok ønsker man sanering og byfornyelse, men man er ikke interesseret i at komme bort fra »den sorte firkant«. Eller som en mor – der var sneret væk fra stenbroen og genhuset i et åbent kvarter med mange grønne områder – sagde til en skoleinspektør: »Du Peddersen, jeg bli'r s'gu åndssvag af alt det gras«.

modstand mod store enheder, lige fra storkommunen til det europæiske fællesmarked, kamp mod fremmedgjorthed i et anonymt og industrialiseret samfund, kombineret med stigende ressourcebevidsthed og en voksende forståelse for nærmiljøets betydning. Disse holdninger mærkes ikke blot i landspolitik og lokalpolitik, de giver sig også lokalhistoriske udslag, for eksempel som forsøg på at bevare gamle huse, den lille skole, de grønne områder – eller hvilke værdier man nu føler truet af udviklingen. I den situation er det, man – som historikeren Flemming Mikkelsen skriver – »slutter op om begreber som historisk identitet, historisk bevidsthed, rødder, dagliglivsdokumentation, barfodshistoriker og guerillahistoriker...« (nr. 52). Der er ikke tvivl om at lokalhistorien for mange kredse er blevet et våben i kampen om hvordan udviklingen skal forme sig, og historikeren Steen Busck spørger rent ud: »Hvis

interesser skal det lokalhistoriske arbejde tjene?«. Hertil vil andre historikere – i lighed med Verner Bruhn – svare, at spørgsmålet er meningsløst, da svaret lige så godt kan være »alles« som »ingens« (nr. 52, se i øvrigt nr. 63).

Til gengæld vil sikkert alle lokalhistorikere kunne glæde sig over den store folkelige interesse for faget; et fordomsfrit studium af de lokale samfunds fortid giver mulighed for at se sammenhæng i en tilsyneladende splittet verden. Og en indgående forståelse af baggrunden for det samfund vi lever i, er af værdi når fremtiden skal udformes.

Det er sikkert også ideer af denne art der har bevirket at lokalhistorie indtager en stadig mere fremtrædende plads i undervisningsplanerne for folkeskolen. Det føles ganske naturligt, ja næsten nødvendigt, at eleverne får en viden om *deres* lokale samfund og de faktorer der har været med til at forme det. Samtidig har undervisning i lokalhistorie nogle klare pædagogiske fordele. Ved at tage udgangspunkt i den verden eleverne kender, kan man bevæge sig fra det nære til det fjerne og fra det overskuelige til det komplicerede. Den stedlige historie kan blive et konkret afsæt for beskæftigelse med landets historie og med samfundsforhold i almindelighed. Samtidig kan generelle forhold gøres helt nærværende ved at blive belyst gennem typiske eksempler – som Arthur Koestler har sagt: statistik bløder ikke, det er detaljen der tæller. (Se i øvrigt nr. 3 og 7).

Er det nu samfundsrelevant?

Der er altså udmærkede grunde til at endog rigtig mange mennesker er optaget af den lokale historie. De kan finde den spændende, kendskab til den kan udvide deres forståelse af de omgivelser de færdes i til daglig, eller de kan føle at et sådant kendskab er en god ballast for dem som samfundsborgere. Man har, især fra politisk side, krævet at videnskaber skal være »samfundsmæssigt relevante« – ellers er de ikke værdige til offentlig støtte. Hvis man dermed mener at en videnskab skal være nyttig for produktion og erhvervsliv, så står det måske ikke særlig godt til med lokalhistoriens samfundsrelevans. Men det ser nu ikke stort bedre ud for et andet område, som for eksempel sporten – men her er ikke mange i tvivl om at det offentlige bør støtte sagen. Ser man imidlertid lidt mere rummeligt på, hvad der kan siges at være relevant – at vedkomme et moderne, demokratisk velfærdssamfund – så må begrebet »samfundsmæssigt relevant« selvfølgelig også omfatte positive aktiviteter som interesserer væsentlige dele af befolkningen. Her kommer man ikke uden om lokalhistorien – og i denne forbindelse heller ikke uden om den moderne slægtsforskning, som i stigende grad slår følge med lokalhistorien.

To be or not to be

30/1 59: I takt med den tiltagende turiststrøm rives det København ned, som den kommer for at se.
- Ladies and gentlemen: Her lå København!

Der er i begge tilfælde tale om gamle kulturaktiviteter, der har fået ny vind i sejlene i den seneste generation. Uanset økonomiske kriser og andre samfundsproblemer har man i dag mere fritid at disponere over, bedre råd til at dyrke fritidsinteresser og – i kraft af et højere uddannelsesnivea – nemmere ved at tage nye interesser op. Mange mennesker deltager i et engageret lokalhistorisk arbejde, og det er en beskæftigelse der kan give større viden om samfundsforhold og en mere åben og fordomsfri indstilling til adskillige problemer og deres løsning.

Det er helt på linje med disse tanker, at såvel ministerier som kommuner synes at vise en stigende interesse for den historiske baggrund, når fremtiden skal planlægges. Hver gang man skal tage stilling til hvad der kan gøres for de truede landsbyer, hvordan erhvervsudbygning og boligkvarterer skal placeres eller vejnettet udbygges, har det betydning at vide noget om lokalitetens hid-

Lokalhistoriens direkte betydning for erhvervslivet er måske beskedent. På den anden side har Bo Bojesen nok ret i, at der er en turistmæssig – og dermed også en økonomisk – interesse i at bevare historiske miljøer og seværdigheder.

tidige udvikling, dens traditioner og kulturelle mønstre i det hele taget. Det er ikke nok at kende den aktuelle situation – der er behov for et historisk perspektiv. Set på baggrund af disse forhold, er lokalhistorisk arbejde i allerhøjeste grad samfundsrelevant.

Lokalhistorie som videnskab

Interessen for lokalhistorie har imidlertid andre rødder end de her omtalte, og faget – eller om man vil: den videnskabelige disciplin – lokalhistorie har andre sider og andre arbejdsopgaver end dem der er knyttet til den lokale befolknings interesser. Det gør lokalhistorie til et spændende og vidt favnende tema med en mængde muligheder, men det bevirker også at bølgerne kan gå højt når man diskuterer hvad lokalhistorie er, og hvad det kan være. Uenigheden skyldes ikke blot at de professionelle historikere og amatørforskerne hver for sig kan have forskellige opfattelser og forskellige mål; inden for hver af de to grupper kan der være adskilligt der får vandene til at deles. Der er først og fremmest tre grunde hertil: lokalhistorie er et meget bredt fagområde, forskere er nu engang forskellige med hensyn til interesser, anlæg og formål, og dertil kommer et forhold som ikke burde overraske historisk interesserede mennesker: vurderingen af hvad der opfattes som historisk interessant er ganske simpelt historisk betinget. Det vil sige at vurderingen har ændret sig gennem tiderne, som så meget andet har ændret sig – kapitel 3 behandler denne udvikling. Det er derfor ikke særlig interessant at afgrænse lokalhistoriens område, endsige fastlægge hvad der er »den rigtige lokalhistorie«, men der er god grund til at drøfte forskellige muligheder, mål og midler, samtidig med at man prøver at udrydde misforståelser.

Hjørlande sogn og den kinesiske kejserrække

Man skal ikke gå mange år tilbage i tiden for at finde citater der viser at adskillige af de professionelle historikere ikke havde særligt høje tanker om faget lokalhistorie. Den mest monumentale nedvurdering var nok den der kom til udtryk i *Historisk Tidsskrift*, da den senere rigsarkivar C.F. Bricka i 1879 anmeldte *Hjørlande Sogns Historie*. Bricka havde adskilligt at indvende mod bogen. Han synes navnlig, på professionens vegne, at være blevet vred, fordi han mente at forfatteren ringeagtede videnskabens krav. Flere af hans indvendinger lyder rimelige, og de ville formentlig også være blevet fremført af en professionel i dag. Det kan imidlertid undre at se den nedladdenhed – og

da især snæverhed – der præger anmeldelsen. Bricka er således utilfreds med at bogen opregner navne på hundreder af gårdmænd og husmænd, »hvad de have heddet, er aldeles ligeegyldigt, de have aldrig tilhørt historien og ville aldrig komme til at tilhøre den. Så har den kinesiske kejserrække dog større betydning for os.« Kort sagt: Bricka finder det helt urimeligt at en bog om et enkelt sogn kan svulme op til hele 350 sider. Man kan kun glæde sig over at amatørerne ikke lod sig slå ud af denne holdning, og at de – navnlig efter at landsarkiverne var blevet oprettet i 1890-erne – fik følgeskab af adskillige professionelle historikere.

Punktundersøgelsen

De historikere der først og fremmest var optaget af statens historie, udenrigspolitik, krige, statsfinanser, lovgivning og lignende, havde kun i ringe grad brug for lokalhistorien, eller havde i hvert fald ikke øje for at lokalhistorien kunne være til nogen nytte for deres arbejde. Men da der skete en ændring i disse interesser, blev rigshistorikerne klar over lokalhistoriens nytte, den kunne nemlig være en bidisciplin.

Denne åbning i synet på lokalhistorien kom tydeligt til udtryk i to artikler skrevet af arkivar, senere rigsarkivar Johan Hvidtfeldt og professor Albert Olsen i 1942 og 1943 (nr. 53 og 54). Hvidtfeldt understregede, at historikerne tidligere havde betragtet de historiske problemer udefra og fortrinsvis benyttet det kildemateriale der behandlede spørgsmålene ovenfra, især fra centraladministrationens synspunkt. »Love og kongebreve var det vigtigste materiale, men alt det stof, ofte af mere lokal art, som gør det muligt at betragte problemerne indefra, fra befolkningens egne synspunkter, det lod de ligge.«

Albert Olsen erklærede lige ud, at enhver faghistoriker før eller senere gør den erfaring, at han må ty til lokalhistorien for at skaffe sig det fornødne overblik. En af de vigtigste grunde hertil er den mangel på overensstemmelse der råder mellem centrallovgivningen og den lokale praksis – »idet centraladministrationens kategoriske påbud næsten aldrig er blevet overholdt.« Vejen frem var at foretage undersøgelser af hvordan udviklingen havde artet sig lokalt på områder som nærings- og socialpolitik, borgerstandens historie, det danske håndværks historie, landbrugets historie og adskilligt flere områder. Kort sagt: dansk indenrigspolitisk historie var endnu »et særdeles lidet opdyrket felt.« Målet måtte være at fremme den videnskabelige udforskning af dansk lokalhistorie for *derigennem* at underbygge og uddybe studiet af righistorien.

Et ligegyldigt navn! C. F. Bricka var bestemt ikke glad for Hjørlande Sogns Historie, hvor »bondemand på bondemand med deres samtlige koner og børn føres frem for os i en svimlende uendelighed.« Det er et værk »der grænser stærkt op til karrikaturen« – den største del af de personer bogen handler om er i historisk henseende »fuldstændige nuller.« To år før denne dræbende anmeldelse blev trykt, var husmandssønnen, J. P. Jacobsen, blevet født i sognet. Han blev student, cand. mag. i fysik og skrev disputats om de danske farvandes hydrografi. Dette billede er taget omtrent på den tid han blev docent i fysik. Han var »en pioner inden for dansk hydrografisk forskning«. Det står der i hvert fald i Dansk Biografisk Leksikon. J. P. Jacobsen er nemlig biograferet i den seneste udgave af dette værk, som i sin tid blev grundlagt af – C. F. Bricka.

De ændrede signaler betød i sig selv en højere vurdering af faget lokalhistorie, men ikke nødvendigvis en tilsvarende høj vurdering af den foreliggende lokalhistoriske litteratur. Der er noget umiddelbart rigtigt og værdifuldt i tanken om at foretage lokale punktstudier – eller case studies – for at vinde øget indsigt i dansk historie. Metoden er imidlertid forbundet med problemer, som aldrig rigtig er taget op til nærmere vurdering.

Problemet repræsentativitet

Albert Olsen er selv inde på spørgsmålet når han skriver, at hvad der har gyldighed i Aalborg, gælder ikke altid i Nakskov. Det umiddelbare svar herpå er, at skildringen af den indenrigske historie skal bygges op over undersøgelser foretaget i en række repræsentative lokaliteter, og her ligger allerede det første problem: Hvordan udvælger man de repræsentative eller typiske lokaliteter?

Man vil for eksempel undersøge den økonomiske og befolkningsmæssige udvikling i de danske byer i begyndelsen af 1800-tallet, men det er ugørligt at

undersøge alle 74 byer med deres ca. 200.000 indbyggere. Derfor går man på jagt efter den eller de typiske, danske byer. Først må man se væk fra København, der som hovedstad havde både speciel baggrund og særlige muligheder, og tilbage står 73 købstæder med godt 98.000 indbyggere. En del af disse byer må af en eller anden grund anses for atypiske, for eksempel de bornholmske, der lå så langt væk, samt de sønderjyske hvis forhold også var specielle; og noget lignende gælder for Helsingør og Fredericia. Dernæst må man antage, at byernes mulighed for fremgang var nært knyttet til deres handel og dermed til deres havneforhold, så også de 15 indlandsbyer er formentlig atypiske. Af samme grund skal man nok ligeledes se væk fra de byer der havde specielt vanskelige havneforhold, altså dem der lå ved åer samt ved Limfjorden. Tilbage er så 40 byer med i alt godt 38.000 indbyggere, mens vi altså – helt bortset fra København – har frasorteret 33 byer med et samlet indbyggertal på 60.000. Kan man nu anse nogle af disse 40 byer for at være repræsentative – og i så fald også repræsentative for de 33 byer vi så bort fra, netop fordi de var atypiske?

I én henseende er de 40 byer i hvert fald ikke repræsentative. Gennemsnitsstørrelsen for alle 73 byer var 1348 indbyggere; gennemsnittet for de 33 frasorterede var på hele 1825, men de 40, der skulle have været typiske, havde hver kun 954 indbyggere. De atypiske byer var altså næsten dobbelt så store som de byer, der burde være repræsentative, og netop når det drejer sig om at studere økonomisk og befolkningsmæssig udvikling kan en sådan skævhed vise sig at være fatal.

Der kan altså være vanskelige metodiske og principielle problemer forbundet med at udvælge lokale – og forventet – repræsentative undersøgelsesområder. I praksis vil der vise sig endnu flere vanskeligheder. For eksempel vil sygdomsepidemier, og først og fremmest pest, kunne ramme de forskellige dele af landet på højst tilfældig måde.

I 1660 skrev præsten i Hygum øst for Ribe, at sognet havde gennemlevet noget der var værre end helvede. Det kunne han selvfølgelig ikke vide med bestemthed, men forfærdeligt havde det forløbne år i hvert fald været. 1659 døde nemlig ikke mindre end 504 af menigheden, og det svarer til ca. 77% af sognets indbyggere. Årsagen var en pest som blev bragt til landet af den hær som skulle hjælpe os i krigen mod svenskerne. Pesten ramte hårdest i egnen omkring Kongeåen, og Aksel Lassen har beregnet (nr.472), at her døde mellem 80 og 90% af befolkningen. Det er indlysende at en sådan åreladning måtte få betydelige økonomiske og befolkningsmæssige følger mange år frem i tiden, og skal man udvælge repræsentative lokaliteter, må der tages højde for

Summa annu[m] mortuorum
 Per totum annum mortui sunt 504

Midt i 1650-erne døde der mellem 12 og 20 mennesker om året i Hygum sogn. Men i 1659 eksploderede tallene, og ved årets udgang gjorde sognepræsten hr. Peder Jacobsen elendigheden op, landsby for landsby. På denne side slutter han fortegnelsen over de døde: Summa på dem som er hedensovede af Fæsted, siden man måtte fly til Ribe for polakkerne er 87. Derpå kommer den endelige opgørelse: Per totum annum mortui sunt 504. Altså 504 sognebørn der døde i det ene år!

begivenheder af denne slags. Men her er det ikke nok at gardere sig med henblik på de områder, som pesten eller epidemien ramte. Efter krigen strømmede mange unge mennesker til de folketomme områder, og en del af dem kom langvejs fra. I de sogne, der på den måde blev drænet for ungdom, kan man derfor vente et fald i børnefødslerne den kommende tid, og derved bliver også *de* sogne atypiske. Men selv inden for det pestramte område, var der store variationer. Efter 3 års forløb stod endnu 75% af gårdene øde i Malt herred, men i naboherredet Gørding var der kun tale om 20%.

Endnu vanskeligere end de forskelle der skyldes konkrete historiske begivenheder, er de lokale variationer, som tilsyneladende ikke har nogen konkret – eller i hvert fald forudsigelig – baggrund. Her tænkes på det forhold, at selv om love og forordninger har tilstræbt en ensartet administration af det danske samfund (omend med adskillige undtagelser og variationer), så findes der dog en række geografiske og andre mere eller mindre naturgivne forskelle, som kan give den lokale udvikling vidt forskellige retninger. Dertil kommer det ofte oversete forhold, at mennesker nu engang kan reagere forskelligt på de påbud, udfordringer eller pres de bliver udsat for.

Lokale variationer

To eksempler fra henholdsvis by og land kan demonstrere problemerne. Nogle undersøgelser af købstadstyret i 1700-tallet – altså under enevældens centralistiske styre – konstaterer at den gældende lovgivning er utilstrækkelig til at belyse administrationen (nr. 473 og 474). For en del sagområder var lovgivningen ufuldstændig eller manglede helt, således nævnes en så fundamental institution som rådstuemøderne overhovedet ikke i loven. Yderligere blev den lovgivning der fandtes ikke altid opfattet som gældende, eller den blev ikke respekteret af befolkningen. Selv embedsmændenes afgørelser kunne stride mod loven. Man kan altså ikke være sikker på at et kongeligt reskript er blevet efterlevet, og andre kongelige påbud om brandsikring, istandsættelse af gader m.m. blev heller ikke fulgt særlig effektivt.

Resultat blev derfor at forholdene kunne variere betydeligt fra by til by. Også hvad befolkningens reaktioner angår, kan der påvises forskelle. Således var købmændene i almindelighed ikke særligt interesserede i at deltage i den lokale beslutningsproces – det interesserede dem simpelthen ikke. Men det forhindrer ikke, at i Ålborg indtog købmændene en dominerende stilling i de borgerlige møder, og i Århus var det ganske enkelt kun købmændene der blev taget med på råd.

Her var der tale om uensartede reaktioner på love og påbud, men også mere fundamentale forhold kan være såre forskellige. En vigtig side ved vurderingen af det danske samfund i middelalderen er spørgsmålet om selvejts omfang: Bestod befolkningen hovedsagelig af frie og jordejende bønder? Endnu i 1963 skrev Hal Koch i Politikens Danmarkshistorie, at omkring år 1200 var flertallet af bønderne selvejere – samfundet havde i hovedsagen en »demokratisk« karakter. Opfattelsen har siden været under revision, men kildematerialet er uægtelig spinkelt. På den baggrund er det derfor vigtigt at man fra middelalderens slutning har bevaret en del lensregnskaber og lensjordebøger. Det giver nemlig en mulighed for at beregne selvejts omfang omkring 1535, men vel at mærke kun for *nogle* herreders vedkommende.

Thomas B. Bang, der har behandlet problemet, tager udgangspunkt i de 49 nord- og vestjyske herreder, hvor bønderne deltog i Clementsfejden 1536, og hvor selvejerne måtte opgive deres ejendomsret til jorden, da oprøret var blevet nedkæmpet (nr. 463). Procenten af selvejere kan beregnes for hele 13 af de 49 herreder – sammenlagt er der tale om at 15% af bønderne ejede deres jord – og det kunne umiddelbart se ud til at de bevarede kilder udgør så stor en andel, at man nok kan generalisere til hele området. Det viser sig imidlertid at de 13 procenttal, der kan beregnes, er grumme forskellige. Nørlyng

Den naturligste konklusion bliver derfor, at selv om der er bevaret et ganske omfattende materiale, så er det ikke tilstrækkelig repræsentativt til at man kan drage almene slutninger. Og selv om man havde bevaret lensarkiverne for hele landet, kunne man næppe have beregnet den samlede selvejeprocent ved at bearbejde et udsnit af arkivalierne. Hvordan skulle man nemlig kunne udvælge de repræsentative herreder, når selvejets omfang – som vi har set – varierede så stærkt fra herred til naboherred?

Nu er købstadstyre og selvejets omfang så langt fra de eneste forhold, hvor der var en betydelig forskel fra egn til egn. Selv når det gælder tilsyneladende almene forhold kan man træffe på store variationer. Ud fra folketællingen 1845 kan man således se at familieoverhovederne var markant yngre i Sæby end i Kerteminde, at tilvandrerne udgjorde 62% af indbyggerne i Sorø, men kun 49% i Korsør og at kun 12 1/2% af alle gifte personer i Frederikssund var født i byen, mens det tilsvarende tal for Skælskør var præcis dobbelt så stort (nr. 475).

En væsentlig del af disse forskelle er ikke til at forudse, og man kan derfor ikke tage dem i betragtning ved valg af repræsentative områder. Både i eksemplet med udvælgelsen af de typiske byer omkring 1800 og undersøgelsen af selvejets omfang på reformationstiden synes det som om det almene opløses i en række meget forskellige grupper. Nu kan man ikke afvise, at der kan formuleres problemer der er så almene og generelle i deres karakter, at det kan være meningsfyldt at foretage en undersøgelse af et repræsentativt udsnit af landet. Her vil det måske vise sig at være afgørende hvilke typer af spørgsmål man stiller, og hvilke typer af problemer man ønsker at arbejde med. Men der er grund til at være særdeles varsom og metodisk uhyre bevidst, når man søger generelle svar via undersøgelser af udvalgte lokaliteter.

For mange – måske de fleste problemers vedkommende – er det et spørgsmål om det overhovedet er frugtbart at lede efter den »almindelige« udvikling ved hjælp af lokale undersøgelser. Det er selvfølgelig vigtigt at nå frem til slutresultatet – nemlig om den samlede bybefolkning blev større eller mindre, eller hvor stor en del af bønderne i Danmark der var selvejere. I det første tilfælde behøver man imidlertid ikke at foretage lokalhistoriske undersøgelser for at få spørgsmålet belyst, og i det sidste tilfælde kan punktundersøgelser næppe opklare sagen. I alle de tilfælde hvor »landsresultatet« er opstået ved en opsummering af lokale udviklinger der er forskelligartede eller måske endda modsatrettede, er lokalhistorien et redskab der er vanskeligt at benytte.

For historikeren er det derfor måske mere interessant at studere netop forskellene i de lokale udviklinger. Der er grund til at spørge: Hvorfor voksede for eksempel Korsørs indbyggertal med 31% fra 1801 til 1845, mens Frederikssunds steg med hele 147% og hvorfor var der 9 gange så mange selvejere i Rinds herred som i naboherredet? En analyse af sådanne og andre forskelle kunne være spændende, både for en lokalhistoriker og for en rigshistoriker. Det kan nemlig give anledning til overvejelser over, og undersøgelser af, årsagerne til forskellene, og dermed kan man nå til en mere dybtgående forståelse af den samlede udvikling.

»Om herremænd og bønder i historikerverdenen«

De perspektiver der her er antydet, vil blive behandlet i det følgende afsnit, men inden da er det rimeligt at se på den debat der dukker op med jævne mellemrum, og som ikke uden grund er blevet karakteriseret som den lokalhistoriske søslange. Overskrifterne har været skiftende, som for eksempel: »herremænd og bønder«, »fagmænd og amatører«, men det centrale i sagen har i reglen været lokalhistoriens indhold og dens forhold til rigshistorien. Se nr. 50-64, specielt nr. 57 og 58.

Debatten har ofte været ført ud fra den opfattelse, at det var de professionelle der tog sig af rigshistorien, mens lokalhistorien var amatørers sag – og hvis den professionelle beskæftigede sig med lokalhistorie, så var det i hvert fald en helt anden slags lokalhistorie. Kombinerer man nu dette med ideen om at lokalhistorien kunne være en nyttig bidisciplin for rigshistorien, ofte i den tilspidsede opfattelse, at lokalhistorikerens eneste opgave var at levere byggesten til et stort rigshistorisk arbejde, så var der ikke langt til billedet af bonden (amatøren) der arbejdede for herremanden (den professionelle).

Der er imidlertid ikke grund til at stille brikkerne op på denne måde. Som det fremgår af kapitel 3, har der til alle tider været mange professionelle og videnskabeligt uddannede historikere i den lokalhistoriske verden, og der er intet i lokalhistoriens egen udvikling der gør det nødvendigt at indsnævre fagets opgaver til den ene: at bistå rigshistorien. Som ovenfor vist, er der tværtimod mange andre væsentlige opgaver at varetage. Heller ikke fagets indhold eller dets videnskabelige muligheder indebærer, at det skal have en funktion, der er underordnet rigshistorien. Når der er grund til at komme ind på debatten, skyldes det kernen i problemet: Hvad er lokalhistoriens indhold, og hvordan skal man gribe dette studium an? Selv om der ikke kan svares præcist og endegyldigt herpå, så kan en drøftelse af spørgsmålet tjene til at afklare nogle synspunkter og måske til at flytte nogle grænser.

Et karakteristisk træk ved debatten er, at den aldrig synes at være rejst af amatørerne. Det er hver gang en professionel der taler amatørers sag, kræver at lokalhistorie skal skrives på lokalsamfundets præmisser eller understreger den mere eller mindre principielle forskel på amatørers og den professionelle lokalhistorie, se for eksempel nr. 71.

Med lokalsamfundets præmisser tænkes der først og fremmest på at lokalhistorien skal behandle de emner og problemer som den lokale befolkning ønsker at læse om, og behandle dem på en måde, så bogen eller artiklen er umiddelbart forståelig. Så langt kan kritikerne af de professionelle lokalhistorie nok enes, men derefter deles vandene. En hævder at den lokale befolkning først og fremmest ønsker at læse om sin slægts og sin gårds historie med vægten lagt på hændelserne og det episodiske – skrevet på en fængslende og interessant måde. En anden hævder at lokalhistorie er en særlig gren af historieskrivningen. Det fundamentale ved den er, at den behandler de enkelte emner hver for sig, ét kapitel om sognets gårde, ét om skolevæsenet, ét om mejeriet osv. Uden klare problemstillinger skal der leveres store materialsamlinger, der kan tjene som en håndbog for den lokale befolkning. Endelig har en tredje debattør sagt, at kendetegnet for den folkelige historieskrivning er, at den tager sit udgangspunkt i dagliglivet og søger at forklare dets tildragelser.

Disse påstande er svære at forlige, og det skyldes nok at kritikerne hver for sig har rod i forskellige typer af lokalhistorisk tradition og syn. Man må derfor spørge om der er nogen tvingende grund til så at sige at kanonisere én bestemt slags lokalhistorie og kræve at al forskning på området skal bygges over samme læst? Ser man på den foreliggende lokalhistoriske litteratur, vil man mht. til emnevalg, opbygning, problemstillinger og læselighed finde et utal af typer repræsenteret, og det vil ikke være sådan at nogle typer er forbeholdt amatørerne, andre de professionelle.

Det der kendetegner den gode lokalhistoriker mere end noget andet, er nok at han behandler emner der interesserer ham, at han gør det med respekt for de krav emnet stiller til hans omhu og opfindsomhed, og endelig at han vurderer sin læser så højt, at han vil levere ham det bedste han kan præstere. Men det betyder til gengæld også at de trykte arbejder bliver præget af forskeren, og dermed af den tid han lever i og den tradition han er en del af. Dersom lokalhistorikeren forsøger at se bort fra emner og indfaldsvinkler der optager ham, og afstår fra at anvende de metoder han finder frugtbare, bliver resultatet næppe godt. Og så er det i denne forbindelse underordnet om forskeren halvhjertet vil indrette sig efter hvad han tror er lokalsamfundets præ-

Postmester Klitgaard var en flittig og produktiv lokalhistoriker. Dette afsnit om kirken i hans bog om Serreslev sogn viser, at forfatteren har lagt stor vægt på at gennemgå et stort kildemateriale og på at fremlægge dokumenterede og konkrete oplysninger. Se også den følgende illustration.

Af Synsvidne fra 29. April 1642 hører vi bl. a., at Altertavlen dels er ny og dels gammel, og at den skal males, Kirkegaardsdiget var delvis nedfaldet og skulde omlægges over det hele, men 29. Marts 1649 var en Del af Diget ligeledes nedfaldet og noget stod paa Fald. Da var Blyet paa Taget ogsaa delvis afblæst og delvis forfalden, saa det regned igennem; Klædningen paa Klangerets østre Side m. m. var borte, 2 af Kirkens Vinduer var ude, Altertavlen var endnu ikke blevet malet, Alterklædet var gammelt og ubrugeligt, Stolene i nordre Side af Kirken delvis raadne, og der manglede Rist i den nordre Stente samt Laas for Porten m. m.

20. Juni 1650 vidnes der, at Kirkens Syd mur var udskredet og bugtet; vestre og søndre Kirkegaardsdige var tildeels nedfaldet, Klokkhuset forfaldent og skredet af Stenene, Stenterne var forfaldne og 2 Riste borte; der manglede 5 Vinduer i Kirken, Altertavlen skulde males og Alterklæderne fornyes ligesom de raadne og forfaldne Kirkestole.

misses, eller om han uden overbevisning følger »videnskabens« påbud. Forskellen er nok, at lokalsamfundet sjældent vil give udtryk for præcise ønsker, medens »videnskaben« kan have mangt og meget at sige.

I forsøgene på at påvise hvilken slags lokalhistorie der er den rette, er det imidlertid som om man på mærkelig måde har overset, at der findes flere forskellige lokalhistoriske genrer. Man kan – ud over de egentlige kildepublikationer opregne i hvert fald følgende fire typer:

1. Punktundersøgelsen eller case-studien, dvs. den undertiden meget nærsynede specialundersøgelse af et eller andet detailproblem. Her henvender man sig ikke til nogen bred kreds af læsere; der er tænkt på de særligt interesserede.

2. Det stofmættede værk, der samler og gengiver en lang række kendsgerninger, næsten som et leksikon. Der kan for eksempel være tale om gårdes ejerhistorie eller byhuses bygningshistorie. Der er nok ikke mange der arbejder sig gennem hele værket, men nogle vil søge oplysning om den gård eller det hus de har tilknytning til, andre kan anvende bogen som opslagsværk eller faktasamling.

3. Den bredere, videnskabeligt funderede skildring af en lokalitets historie, enten i dens totale udstrækning eller inden for en tids- eller emnemæssig afgrænsning. I princippet er en sådan bog henvendt til alle historisk interesserede, og formålet er både at levere forskning – det vil sige ny viden og indsigt – og at formidle den.

4. De mere fortællende artikler og bøger, som først og fremmest vil fremlægge, eller om man vil: popularisere, allerede foreliggende viden og forskning.

Nede i midtergangen ligger andre begravet. Iver Gregersen Krabbe og hans svoger Anders Gregersen der var herredsskriver og boede i Bolding. Præsten ligger i en fyrretræskiste og på hans bryst har man lagt en buket af rugaks og fjer, omvundet med et bånd magen til Dortes hårbånd. Han døde i 1704 efter kun 11 års virke.¹⁶

I korbuen under de tilhugne kampesten stod præsten magister Laurits Lund (1704-1745) måske i 1730, da han besluttede at skænke et messingbækken til døbefonten, der er af udhugne sten. Fem år tidligere havde man sat en ny »himmel over prædikestolen«.

Så magisteren har åbenbart syntes den fattige kirke også måtte have et messingbækken.

Fattig var kirken dog stadig, da den fromme pietist Niels Holgersen Olivarius blev indsat som præst i 1753.

Messeskjorten var af kramlærred, men messehaglen var dog af tykt rødt plys med et sølvkors på.

Så klæderne lidt slidte og fattige ud, passede de sikkert den fromme præst. Man kan næsten se ham med messeskjorte og hagelen på, stå foran alteret og bede for »den hjord, jeg er sat til at vogte«.

Fra alteret har Jesus og de tolv disciple set ned på hans fromme hænder, flankeret af »Christus som gør sin bøn i Getsemanne have« på den venstre side, og opstandelsen og himmelfarten på den højre.

Allerøverst hang Jesus på korset med Maria Moder stående på den ene side og Johannes Døberen på den anden. Neden under dem står: »for at ære Gud og pryde hans hus«.

Ligesom i det forrige eksempel, er der i Olga Pedersens bog om Aastrup sogn bragt megen præcis viden. Men forfatteren har tydeligvis også bestræbt sig på at sængsle og gribe læseren. Der er afgjort tale om to forskellige genrer, der hver har sine fortrin.

Der findes selvfølgelig mange overgange mellem disse fire grupper, men hovedtyperne vil alle formentlig kunne genkende. Folkeligt og videnskabeligt er der behov for alle genrerne, og det er derfor ikke rimeligt at trække en eller to af dem frem og kræve at sådan skal al lokalhistorie skrives og dyrkes.

Skellet mellem genrerne og forståelsen af deres nødvendighed bliver langt fra altid respekteret, og derved afspejles debatten om de professionelle og amatørernes lokalhistorie. De enkelte værker har krav på at blive bedømt ud fra forfatternes hensigter. Det er lige så urimeligt at forlange at detailundersøgelsen skal være folkelig læsning af bred interesse, som at kræve at det fortællende værk skal indeholde videnskabelige nybrud. Men der kan være grund til at tilføje, at selv indviklede og specielle forhold ofte kan klarlægges og beskrives på en særdeles forståelig – måske endda spændende – måde. Man gør klogt i at huske at historien også er en kunstart, den har endda en muse.

Disse forhold er imidlertid ikke specielle for lokalhistorien, de gælder tillige i fuldt mål for righistorien. Også her finder vi de forskellige genrer repræsenteret, men der er måske traditionelt en større forståelse for de enkelte genrens eksistensberettigelse. En forståelse man gerne så overført på den lokalhistoriske verden.

Begrebet genre skal imidlertid suppleres med synspunktet: hvad er den lokalhistoriske forskers og skribents ærinde? Man har undertiden fremført at der er et skel mellem på den ene side den historiker der for eksempel skriver om håndværksmestre i Roskilde – ikke fordi han er specielt interesseret i Roskilde, men fordi Roskilde er et velegnet område for et studium af hånd-

FÆRGEVÆSENET VED VEJLE FJORD

AF JOHAN HVIDTFELDT

Mon denne artikel i Vejle Amts Aarbøger er skrevet fordi forfatteren var optaget af samfærdselsmidlernes udvikling – eller er udgangspunktet mon en interesse for Vejle-egnen? Forfatteren var dengang stud. mag. i historie og blev senere arkivar, og det kunne jo tyde på det første. Men forfatteren var unægtelig også født i Vejle, så man kan lige så godt lægge hovedvægten på den lokale tilknytning. Det er ikke så enkelt at opdele den lokalhistoriske litteratur.

En af Forudsætningerne for den mægtige Udvikling, Handel og Industri har gennemgaaet de sidste 100 Aar, er Samfærdselsmidlernes Revolution; thi var Opfindelsen af Dampskibet og Lokomotivet ikke blevet gjort, vilde den stadige Omflytning af Varer og Materialer, som er en nødvendig Forudsætning for den moderne Industrialisme, ikke have været mulig. Gaar vi længere tilbage i Tiderne, ser vi, at der forud for den moderne Udvikling ligger et langt Tidsrum, da Samfærdselsmidlerne saa at sige ikke forandrede sig, hvilket var saa meget desto værre, som de var overordentlig slette. En Tur i Rejsevogn fra København til Jylland var ikke just nogen behagelig Oplevelse -- vilde i hvert Tilfælde ikke have været det for Nutidens forvante Turister, der i Løbet af faa Timer gør Turen i forholdsvis luksuriøse Jernbanevogne. Naar man tager Landbefordringens hele daarlige Tilstand i Betragtning, vil man ogsaa bedre forstaa, at Søtransporten maatte blive af forholdsvis meget større Betydning end nu, og da særlig i et Land der som Danmark paa alle Sider er omgivet af Vand. Ikke blot var den af Betydning for den, der foretog hele sin Rejse til Søs, men de geografiske Forhold er jo saadanne, at man for at komme fra den ene Ende af Landet til den anden maa over Vand flere Gange. At Færge-

værksmestre – og på den anden side den historiker der skriver om præcis det samme emne ud fra en interesse for netop Roskilde. Derfor har man også forsøgt at finde en særlig betegnelse for den første type undersøgelser: mikrohistorie, lokalitetshistorie eller lokalsamfundsanalyse. I praksis kan det dog ofte være uhyre svært at gennemføre en sådan sontring. Den første af de to historikere vil måske nok være en professionel, men det er ikke sikkert at den sidste nødvendigvis er amatør; der kan udmærket være tale om en professionel der skriver om sin fødeby. Ser man på den måde undersøgelsen er grebet an på, kan der godt være metodiske eller kvalitetsmæssige forskelle som hænger sammen med forfatterens baggrund. Her går skellet dog nok snarest mellem amatører og professionelle med en traditionel opfattelse af begrebet lokalhistorie, og amatører og professionelle af mere moderne tilsnit.

Når forsøg på at skelne mellem to slags lokalhistorie næppe har særlig stor interesse, skyldes det, at den lokalhistorie der skrives ud fra en interesse for stedet, i stigende grad ligner den lokalhistorie der skrives af interesse for

emnet. Rigshistorikerne har – i modsætning til i Brickas tid – fået interesser for de emner og problemer der (ofte på ufuldstændig måde) interesserede tidligere tiders lokalhistorikere, mens de på den anden side har overtaget problemstillinger og metoder, som er udviklet af professionelle historikere og etnologer. Lokalhistorie i dag har muligheder og tilbud, som kan interessere både en bred læserkreds og en rigshistorisk forsker.

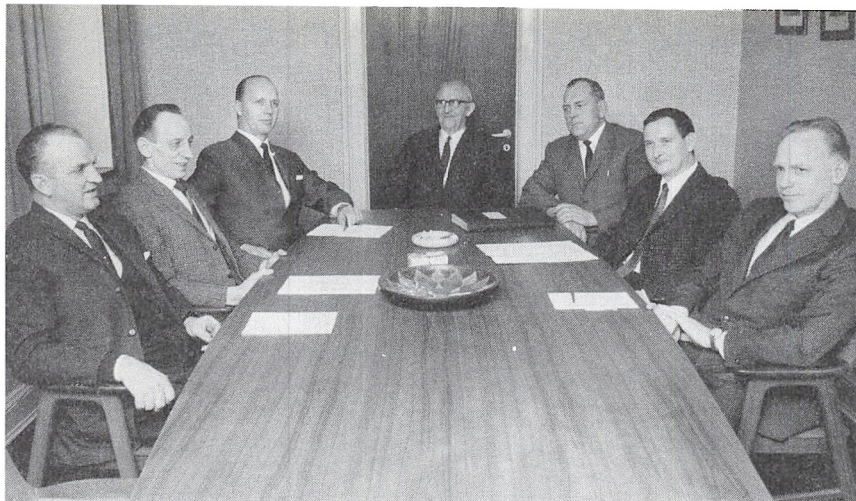
Den ny lokalhistorie

Man har defineret historiens emneområde som den socialt relevante menneskelige adfærd samt de ikke-menneskelige forhold, som er relevante for social menneskelig adfærd. Det lyder måske kringlet, men meningen er at historikeren beskæftiger sig med menneskers aktiviteter som led i et samfund, baggrunden for aktiviteterne og følgerne af dem. Heri ligger at historie på sæt og vis ikke er et enkelt fag, men et aspekt eller en side af en lang række andre fag. Derfor kan man tale om for eksempel økonomisk historie, kirkehistorie, geografis historie og medicinens historie, og der findes derfor også universitetslærestole, institutioner og tidsskrifter der varetager en række af disse udsnit af historien.

I fortsættelse af denne definition, kan man opfatte lokalhistorie som hele det samme emneområde, men set i en lokal sammenhæng. Hvor stor eller lille en lokalitet, man skal operere med, lader vi foreløbig stå hen. Men mens rigshistorie er så omfattende at det af mange grunde kan være naturligt at koncentrere sig om at udforske de nævnte *udsnit*, så betyder den geografiske indsnævring, at lokalhistorikeren får en række muligheder som rigshistorikeren ikke har.

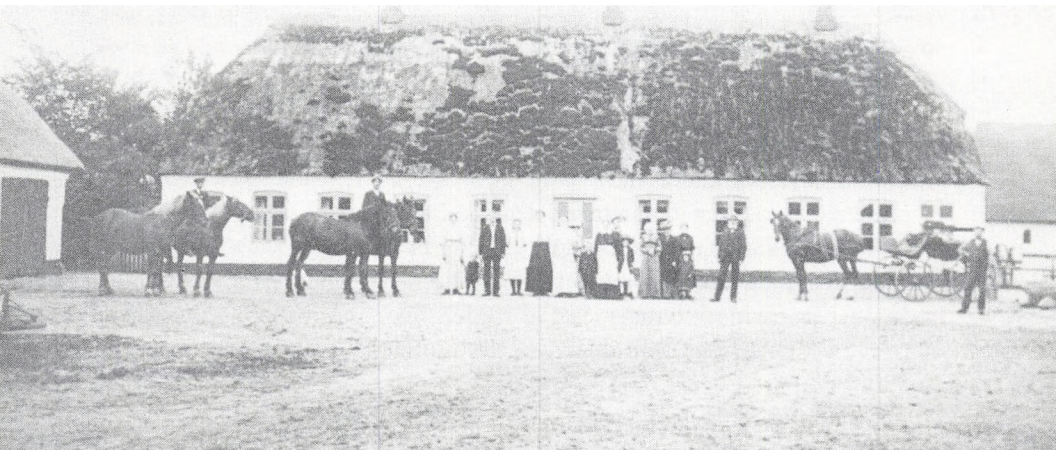
Lokalhistorikeren kan indsamle fakta, analysere dem, forstå dem eller opbygge en syntese, der giver en sammenhængende skildring baseret på en vurdering. Uanset hvilket niveau han vælger, har han mulighed for at inddrage så mange forskellige kilder og anlægge så mange forskellige synsvinkler, at han kan studere det *hele* menneske og lokaliteten i dens *totalitet*. Den franske historiker Marc Bloch har sagt, at »det økonomiske menneske« og »det politiske menneske« og lignende abstraktioner kun er nyttige så længe de ikke hæmmer os. Men hvis vi koncentrerer vores opmærksomhed om sådanne brudstykker af den menneskelige erfaring for dissers egen skyld, vil det ikke blot mislykkes for os at forstå mennesket som helhed, men vi vil heller aldrig komme til virke g at forstå brudstykkerne. Mennesker har altid levet i grup-

Det er en vigtig opgave at studere den lokale politik: sognerådets skiftende sammensætning og hele indflydelse. Her er Seest sogneråd samlet efter valget i 1966 med den 74-årige gårdmand Jens Ravn for bordenden. Han var medlem af sognerådet fra 1930 til 1970 – og de sidste 20 år var han sognerådsformand.

Jens Ravn var imidlertid ikke blot lokalpolitiker, han var også ejer af Tandholtgaard. Her er husstand og gæster, vogn og heste samlet foran stuehuset i 1912. Studiet af sognets politiske forhold får et dybere perspektiv når man ser nærmere på sognerådsmedlemmernes baggrund. Deres familiemæssige forhold, deres sociale placering og eventuelt deres religiøse opfattelse kan være væsentlige elementer i den lokale politik.

Billedet af Nellemosegård kan vise hvordan lokalhistorikeren kan udnytte mange forskellige-arterede kilder. Da adelsmanden Niels Gyldenstjerne døde i 1640-erne skrev han sig til Iversnæs, men hans andel i denne hovedgård var forlængst pantsat. Enken, Margrethe Straale, og den ugifte datter Helvig måtte derfor fragd arv og gæld. Familien havde dog allerede længe boet i Vigerslev sogn på Nellemosegård, som de benævnte hovedgård, skønt hele godset blot bestod af to huse. Det ved vi bl.a. fordi en lokalhistorisk interesseret præst har noteret indskriften på et siden forsvundet epitafium. I 1662 indberettede Margrethe Strale til Rentekammeret, at »dette gods er min datter Helvig Gyldenstjerne givet af hendes salig fader og mine venner, hvilket vi begge har vor underhold af, thi jeg har intet gods ...« Helvig måtte dog til sidst sælge sin gård til den holstenske ejer af herregården Langesø, men hun fik lov at blive boende på Nellemosegård. Små var forholdene, og man kan i Dansk Folkemindesamling finde sagn om »jomfruen i Nellemose«, der var så fattig at hun selv måtte bære boghvedegrøden ud til sine to fæstere på Langesøs hovmark – og til sidst selv udføre hoveriarbejde.

Gården og dens skiftende beboere kan følges i Langesøs godsarkiv og i matriklerne. I 1700-tallet blev gården øde, og huset blev bortfæstet til en bødkerfamilie, der i flere generationer arbejdede for Langesø. Godsets daværende ejer, lensbaron Hans Berner Schilden Holsten lod huset opmåle 1942/43 (tegninger i godsarkivet), og inden bygningerne blev revet ned i 1956, fotograferede han dem selv med sit boxkamera. Takket være disse og andre kilder kan man ikke blot tegne et billede af en enkelt gårds udvikling, men også sætte det ind i en større sammenhæng.

per og sociale fællesskaber, og hvis vi ønsker at forstå den art vi tilhører, må vi studere disse fællesskaber (nr. 67).

Lokalhistorikeren kan betragte det enkelte menneske som medlem af en familie, som deltager i en arbejdsgruppe eller et nabofællesskab, beskæftige sig med dets meninger om samfund, politik eller religion samt dets vaner, traditioner og fritidsaktiviteter. Ved at studere alle disse forhold opbygges et billede af *det* fællesskab som udgør lokalsamfundet. Ved at undersøge sam-

spillet mellem demografiske, politiske, økonomiske og kulturelle udviklinger, og ved at vurdere forholdet mellem de påvirkninger der kommer udefra og lokalsamfundets reaktioner herpå, får forskeren mulighed for at forstå og skildre både lokalsamfundets udvikling gennem tiderne og beboernes levestandard og levevis.

Det er derfor en misforståelse, når nogen tror at studier der koncentrerer sig om afgrænsede områder, af den grund bliver fagligt snævre. Forholdet er tværtimod det, at lokale og alsidige undersøgelser giver mulighed for en dyb forståelse af meget generelle problemer og forhold. Det er af den grund, at studier af menneskers adfærd og forhold til hinanden i det lokale samfund udmærket godt kan have en international interesse – undertiden i langt højere grad end en undersøgelse af et rigshistorisk emne.

Koncentriske cirkler

Man har ofte drøftet, hvad der egentlig skal forstås ved et lokalsamfund og et lokalt fællesskab. Professor Finberg har defineret et lokalsamfund som en gruppe mennesker der lever på et geografisk afgrænset område, og som er så forenet i tænkemåde og virksomhed, at de har en følelse af samhørighed – i modsætning til de mange udenfor, som ikke hører til gruppen; dem man kalder fremmede (nr. 67).

Hermed følger dog ikke at man så at sige kan inddеле hele Danmark i et bestemt antal lokalsamfund der er uforandret gennem hele vor historie. Den lokale identitet som Finberg tænker på, er nemlig ikke nogen entydig størrelse. En person i for eksempel Århus, vil i nogle tilfælde kunne føle sig nært knyttet til det kvarter af byen han bor i, mens han andre gange vil føle sig som århusianer (i modsætning til folk fra oplandet), som østjyde (i modsætning til vestjyder eller vendelboer) eller som jyde (i modsætning til københavnere). Hvad der i hvert enkelt tilfælde bliver rammen for lokalsamfundet – og dermed grænsen for den lokalhistoriske undersøgelse – vil afhænge af de problemer og temaer, som undersøgelsen tager op til behandling. Eller som Finberg har udtrykt det: Lokalhistorikeren bærer sig ad ligesom landskabsmaleren, der afgrænser sit motiv ved at bestemme at netop de fænomener, der begynder her og ender der, vil udgøre et tilfredsstillende motiv (nr. 67).

Han opfatter familien, det lokale fællesskab, nationalstaten og det overnationale samfund som en serie af koncentriske cirkler, den ene uden om den anden. Hver af dem bør studeres med stadig hensyntagen til cirklen uden om. Det er således indlysende at man ikke bør skrive et dansk sogns eller en dansk bys historie uden en solid viden om hvad der sker i det øvrige Danmark –

præcis lige så indlysende, som at man ikke bør skrive Danmarkshistorie uden at kende til forholdene i for eksempel Tyskland og USA eller i Fællesmarkedet. Men uanset dette, omfatter hver enkelt cirkel et fællesskab som kan studeres som en helhed. Det er netop fordi nationerne er forskellige, at de har hver sin historie, og det samme gælder for de øvrige fællesskaber, enten de er større eller mindre end nationen. Hver for sig har de en forskellig udstrækning i tid og rum, og udforskningen af deres historie stiller forskellige krav og opererer med forskellige problemstillinger. De enkelte byers og sognes historie behandler sociale helheder, som man med god ret kan studere for deres egen skyld. De lokale historier er ikke brudstykker af Danmarks historie, lige så lidt som man får en Danmarkshistorie ved at lægge alle sogne- og byhistorier i landet ved siden af hinanden. Righistorikeren og lokalhistorikeren har mange fælles arbejdsopgaver, men der er sandelig også adskillige områder, hvor de stiller forskellige spørgsmål til kilderne.

Lokalhistoriens muligheder

Flere af de synspunkter der er skitseret ovenfor er blevet udtrykt på en særdeles markant måde af de historikere der har været knyttet til den afdeling for engelsk lokalhistorie, som blev oprettet ved universitetet i Leicester i 1947 (se nr. 65-69). Når man med fuld ret kan tale om at der i de senere år er fremvokset en ny opfattelse af begrebet lokalhistorie, skyldes det dog ikke blot påvirkninger fra England. Historikerverdenen i almindelighed har i stigende grad interesseret sig for helheder og strukturer, og man har taget en række nye emneområder op som for eksempel kvindehistorie, mentalitetshistorie og socialhistorie. Navnlig beskæftigelsen med disse nye emner har medført, at man har måttet inddrage meget store kildegrupper – ofte lokalhistorikernes traditionelle kilder – og at man har måttet gennemføre undersøgelser på individniveau. Af praktiske grunde er historikerne derfor tvunget ud i lokale undersøgelser, hvad der igen har været en inspiration for lokalhistorikernes arbejde.

En tilsvarende inspiration er udgået fra de franske historikere af den såkaldte Annales-skole, som har åbnet for en bredere opfattelse af begrebet historie ved at lægge vægt på menneskers historie i deres dagligliv (se nr. 70). Hertil kommer så en påvirkning fra den etnologiske videnskab som har kunnet – og formentlig i stigende grad vil kunne – tilføre lokalhistorien nye synspunkter og arbejdsmetoder.

Alt det nye har imidlertid ikke rendt lokalhistorien over ende. Den har fra gammel tid beskæftiget sig med hele det kulturelle, sociale og økonomiske liv i dets mangeartede former og sammenhænge – som Johan Hvidtfeldt har

Sølvgade nr. 7 i København blev bygget i 1802 og revet ned i 1959. I forhuset var der to kælderlejligheder samt fire 2-værelseslejligheder på hver etage – kvistene er senere tilføjelser. Til ejendommen hørte også et baghus med otte lejligheder. Via arkivalier kan man belyse husets bygningshistorie og se, hvem der flyttede ind i det. Det var især håndværkere og arbejdsmænd, der betalte 20-30% af deres indtægt i husleje. Lejen var mindst i baghuset og størst i de lejligheder der havde udsigt mod Sølvgade. I 1834 boede der 161 personer i ejendommen, dvs. godt 3 personer pr. rum, men der var en hyppig udskiftning. I løbet af 3-4 år flyttede mellem halvdelen og to tredjedele af beboerne. Ved analyser af denne art kan man vise, hvor forskellige kvarterer en by kunne være opdelt i. (Se: Torben Ejlersen: Kronprinsessegade, et københavnsk gadeanlæg og dets beboere. Lokalthistorisk Afdelings småtryk nr. 9, 1976).

Takket være brandtaksationerne (se billedet s. 207) kan man beskrive lejlighedernes indretning, og kan man yderligere kombinere med skifternes oplysninger om beboernes indbo og ejendele, kan der tegnes et ganske nøjagtigt billede af en familie og dens miljø.

formuleret det (nr. 1). Derfor har de nye synspunkter passet godt til de traditionelle arbejdsopgaver. Hvad der især adskiller den nye lokalhistorie fra den gamle er, at man stiller flere spørgsmål til sine kilder, og at man søger efter flere sammenhænge.

Hvor man tidligere kunne skrive at byen groede, vil man i dag sige: byer gror ikke – de bliver bygget. Og man vil derefter gå i gang med at få svar på spørgsmål som: hvem byggede, hvorfor blev der overhovedet bygget, hvad var det der bestemte gadenettets mønster, hvem finansierede byggeriet, hvem boede i de nye huse og hvorfor udvidede byen sig i én retning og ikke i en anden?

Og hvor man tidligere kunne behandle enkelte emner som befolkningsudvikling, erhverv og kultur i skarpt adskilte afsnit, vil man i dag for eksempel undersøge den betydning som befolkningsudviklingen har haft for erhvervsstrukturen, og erhvervsstrukturen igen for det religiøse liv, eller undersøge sammenhængen mellem det økonomiske liv, lokalitetens bygninger og boligstruktur og familielivet.

Det er på denne baggrund at Finberg har formuleret lokalhistorikerens største opgave som, i sit eget sind at genskabe, og for læseren at skildre: oprindelsen, væksten og eventuelt nedgangen og opløsningen af et lokalt fællesskab (nr. 67). Den tidligere leder af det norske lokalhistoriske institut, Rolf Fladby, har givet et helt parallelt udtryk for det samme: målet må være at skildre et samfunds udvikling fra det første møde mellem naboer i et hidtil ubebygget område til det komplicerede lokalsamfund af i dag (nr. 72).

Det er imidlertid ikke nok at man arbejder bevidst og omhyggeligt, lokalhistorie skal også *skrives* godt. Man bør ikke servere mere eller mindre ufordøjede uddrag af kilderne – materialet til historien i stedet for historien selv, de rå kartofler i stedet for det færdige måltid, som Hoskins har udtrykt det (nr. 65). Det er en ejendommelig overtro at lokalhistoriske værker kun har interesse for mennesker med tilknytning til det pågældende sted. God lokalhistorie kan give os spændende viden om steder, tider og mennesker, som vi ellers ikke kan træffe. De mange mennesker, der har læst E. Le Roy Laduries bog Montailou, der handler om en fransk landsby i årene omkring 1300, vil vide, at lokalhistorie kan være fængslende, helt uanset om man kender den skildrede lokalitet.

Indebærer disse synspunkter nu en tvang: et nyt skema for hvordan lokalhistorie *skal* forskes og skrives? Efter min mening, absolut nej. Hvad der tidligere er nævnt om de forskellige lokalhistoriske genrer har stadig gyldighed, og det er dels umuligt, dels næppe frugtbart at forsøge at ensrette den

lokalhistoriske forskning. Hvad mennesker laver – man kunne sige: for egen regning og risiko – må blive den enkeltes private sag. Men ofrer man lang tid og mange kræfter på et lokalhistorisk arbejde, er det rimeligt at gøre sig overvejelser over hvordan indsatsen kan give det størst mulige udbytte. Og lægger man sit arbejde frem for andre, eventuelt med økonomisk støtte fra anden side, har omverdenen også krav på et arbejde, der inden for sine rammer er af kvalitet.

Det er i den situation at den ny lokalhistorie - ikke foreskriver – men kommer med forslag. Den gør opmærksom på en række problemer og synsvinkler, den viser nogle forskningsveje og peger på forskellige teknikker. Den har ideer om hvordan man kan få mest muligt ud af kildematerialet, og om hvordan man får den mest dybtgående og alsidige viden om mennesker og lokaliteter og sammenhængen her imellem.

Lokalhistorien og rigshistorien

Den ny lokalhistorie præciserer skarpt at lokalhistoriske undersøgelser har videnskabelig værdi i sig selv, og dersom man studerer en lokalitet blot for at illustrere almindelige udviklinger i nationen som helhed, vil man meget let komme til at give et fordrejet billede af hvordan livet virkelig var – både i lokaliteten og i nationen.

Dette udelukker dog ikke at der er områder hvor lokale studier kan være nyttige eller endda nødvendige for rigshistorien. Det er ikke svært at nævne mange vigtige spørgsmål, hvor historikerens arbejdsredskab må blive mikroskopet, det vil sige: den snævert lokale undersøgelse. Vanskeligheden opstår – som tidligere omtalt – i det øjeblik man vil drage slutninger fra det lokale til det generelle. Dette problem er ikke tilstrækkeligt gennemarbejdet i metodisk henseende. Den største chance for udbytte foreligger nok der, hvor man udforsker strukturer og funktioner som hænger sammen med mange menneskers gentagne handlinger i et fælleskab. Den svenske etnolog Børje Hanssen har fremlagt interessante overvejelser netop herom (nr. 37).

Imidlertid kan lokalhistorien måske snarere være til nytte – eller i hvert fald til større nytte – på andre måder. Lokale undersøgelser kan for eksempel være særdeles anvendelige som en slags prøveboringer, såkaldte pilot-projekter. Inden man begynder en stor, måske landsomfattende undersøgelse, afprøver man ofte metoder og kildernes værdi (og problemer) gennem en lokal undersøgelse. Her kan man eventuelt også gå mere i dybden end ved den store undersøgelse, for at få ideer om hvilke arbejdshypoteser der er frugtbare, eller overhovedet anvendelige.

En lokal undersøgelse kan også bruges til at afprøve værdien af almindelige antagelser. Det er efterhånden blevet næsten et dogme, at befolkningstallet i de danske købstæder stagnerede eller endog faldt i tiden mellem svenskekrigene og år 1800. Da fænomenet er blevet opfattet som generelt, har man søgt, og derfor også fundet generelle årsager. Man har på skift peget på enevælden, svenskekrigene, lavkonjunkturer, stavnsbåndet, eller at byerne ikke kunne tilbyde gunstige muligheder (nr. 475).

Ser man imidlertid på udviklingen i de enkelte byer, møder man vidt forskellige mønstre. De sjællandske købstæder under ét havde nogenlunde samme folketal i 1801 som i 1645, men resten af landets byer havde i den samme periode en vækst på knap 50%. På den baggrund er det næppe muligt at opretholde de generelle forklaringer – hvorfor skulle de kun være virksomme på Sjælland, og ikke i resten af landet? Gennem en nærmere analyse af udviklingen i de enkelte byer kan man måske pege på de årsager der ligger bag de forskelligartede udviklinger. Frem for at lede efter et ikke-eksisterende rigsgennemsnit, vil det her – og i mangfoldige andre tilfælde – have langt større interesse at påvise, hvad man kunne kalde variationsbredden. Det kan give anledning til at man stiller nye og frugtbare spørgsmål til kilderne, og til at man får ny viden om rigets historie.

En sådan sammenlignende lokalhistorie hvor man sammenholder forhold og udviklinger i forskellige lokaliteter, er måske det område hvor lokalhistorien kan yde sine ypperste bidrag til rigshistorien, både med hensyn til at bekræfte eller afkræfte hypoteser og til at etablere årsagsforklaringer.

3. Dansk lokalhistorie gennem tiderne

Dansk lokalhistories egen historie er endnu et temmelig forsømt område. Der findes gode enkeltundersøgelser, men der er endnu et langt stykke vej igen før man kan give en grundig karakteristik af denne disciplin og følge dens udvikling. Her er det kun muligt at opridse nogle hovedlinjer, og sigtet er at præsentere en række navne og institutioner for derved at markere nogle lokalhistoriske positioner og problemer (se nr. 43-49).

Topografier

Lokalhistorie og lokalhistoriker er ord der først synes at være taget i brug i dette århundrede; før den tid brugte man betegnelsen topografi – altså en beskrivelse af et sted eller en egn. Det er da også i de topografiske beskrivelser man skal søge lokalhistoriens oprindelse. Det første store forsøg på at skabe en topografisk beskrivelse af ikke mindre end hele Danmark blev gjort af den juridiske professor Peder Hansen Resen, som i 1666 bad alle landets præster om at indsende beskrivelser af deres sogne. Materialet blev ikke udgivet, og størsteparten af det er desværre gået tabt, men næsten alle de bevarede dele er udgivet i nyere tid (nr. 182-183).

Større held havde biskop Erik Pontoppidan med sit værk Den danske Atlas, der udkom 1763-81 (nr. 184). Det er en udførlig beskrivelse af hele landet »med dets naturlige egenskaber, elementer, indbyggere, vækster og dyr«. Formålet var at give »en nøjere og noget vissere efterretning om hver provins' naturlige såvel som borgerlige tilstand i ældre og nyere tid, om indbyggernes art og egenskab samt vilkår og næringsmidler, item om stædernes adskillige skæbne særdeles årsagen til deres fremvækst eller aftagelse samt adskillige andre gamle og nye ting ...«, som kunne give anledning til almindelig gavn og nytte. Pontoppidan skriver også, at det vel undertiden kan have sin nytte – eller i det mindste give nogen fornøjelse – at vide hvordan huse har set ud og mennesker har været klædt for 2-300 år siden, men det er af større vigtighed at blive revet ud af den vildfarelse, at gamle dage var lutter gyldne tider.

Beretning

Om en græfelig

Orm /

Som dend 10 Jullii 1720/ og siden
i Augusto 1721 skal være seet i Tønning
Sogn i Skanderborg Amt i Nørre-
Jylland /

Sorferdiget

af

Hans Lønborg

Sogne-Præst til Fruering og Blåved Sogne.

Riibenhavn / Trykt Aar 1722.

Hans Johansen Lønborg (1653-1727) var ikke blot en aktiv sognepræst der skænkede alterstager og dåbsfad til sin kirke i Fruering, men han var også en flittig skribent. Han har skrevet om »Danske Mænds Hæder og Værdighed«, om landmilitiets og søetatens indretning, og han fremlagde en plan til et værk om adelsstanden. Han var tillige lokalhistoriker og udgav et lille skrift om Skanderborg Slot, men som så mange andre var han også fængslet af det kuriøse. Det fremgår af en lille beretning han udgav om en orm, der var set på egnen. Efter hvad han fik fortalt, var ormen 5 alen lang og så tyk som en mands læg – ormen kunne tilmed flyve lige som en gloende drage.

Ved hele sin opbygning og sit emnevalg er Den danske Atlas et ægte barn af sin tid. Der er ikke tvivl om at den på mange måder har præget den generelle topografiske litteratur helt frem til Traps Danmarksbeskrivelse i midten af 1800-tallet, men den har også for lange tider cementeret opfattelsen af hvilke emner sogne- og byhistoriske værker burde behandle.

Allerede tidligt i 1600-årene fandtes der en lokalhistorisk genre der bestod af, ofte versificerede, skildringer af lokale begivenheder som lynnedslag i kirketårne og lignende, men det er først efter Pontoppidan, og navnlig i rationalismens tid at de topografiske værker for alvor udvikler sig. De er ofte båret af en stærk kærlighed til lokaliteten, kombineret med konkrete forslag til hvordan stedet og dets økonomi kan bringes til opblomstring. Typisk er titlen på L.N. Randrups bog: »Randers March, det er Randers Stads Drifters Beskrivelse, Dyders Berømmelse, itzige (dvs. hidtidige) Ringheds Beklagelse, med Forønskning til Forbedring«. Indholdet af disse værker var meget bredt, således behandler Olavius i »Økonomisk-fysisk Beskrivelse over Skagens Købstad og Sogn« blandt andet byens tilstand, klima, sandflugt, byggeskik, fartøjernes bygningsmåde, handel og fiskeri, sæder og skikke, dialekt samt plante- og dyreliv.

Bøgerne skal ofte ses i sammenhæng med tidens reformbevægelser, og det var derfor naturligt at forfatterne i reglen var præster eller andre lokale

Christen Erichsens bog om Viborg er en af landets ældste byhistorier. Den indeholder mange gode oplysninger, men den er tillige et vidnesbyrd om, hvor stolt han var af sin by. Han nævner for eksempel, at det giver Viborg stor anseelse frem for de andre jyske byer, at den har tre kirker, hvor de kun har to. Ganske vist er domkirkerne i Ribe og Århus større end den i Viborg, men denne er til gengæld »af nættere Bygning«. Han kan endda med lærde citater bevise, at »Viborg har været til over 3600 Aar, hvilked icke er een ringe Ære for Byen.«

Viborg Byes Beskrivelse.

Eller

**Kort beretning om beneftede Stads
forrige Hørlighed/ samt Kirker/ Kloster-
re/ og andre fornemme Byg-
ninger ic.**

Tillige med

**En fort CRONOLOGIE over det merke-
ligste som sig haver tilbraget udi og
omkring Viborg.**

Samlet og til andres Underretning optegnet af

Mag. Christen Erichson.

**Sordum Sogne-Præst til Sorte-brødre Kir-
ke udi Viborg.**

KJØBENHAVN/

Trykt Aar 1727.

**Findes tilføds hos Wilhabs Siergen den Netten/Boghandlen
boende i Sørre-Gaden i Stadt Stede.**

embedsmænd der følte en forpligtelse til at fremme de lokale forhold. De kunne bygge skildringerne på arkivalier i deres egne arkiver, men også på selvsyn, så derfor kan deres arbejder have en betydelig kildeværdi i dag.

Nye tider

I begyndelsen af 1800-tallet begynder bøgerne i nogen grad at ændre karakter, de konkrete reformforslag træder efterhånden i baggrunden og formidlingen af historisk viden bliver mere central. Samtidig udvides forfatterkredsen til også at omfatte for eksempel skolefolk, både fra folkeskolen og den lærde skole, men man skriver stadig om det sted hvor man bor, sjældent om fødestedet. Der begynder også at ske en ændring med hensyn til bøgernes indhold: statistiske synsvinkler, folkemængdens sammensætning, livsvilkår, handel og håndværk spiller en større rolle. En ny tid er ved at sætte sit præg på genren, og midten af 1800-tallet blev det afgørende tidspunkt for denne ændring.

Der er i hvert fald tre forhold der har haft betydning og som har præget den lokalhistoriske litteratur frem til vor tid. Embedsstanden og borgerskabet spillede en stigende rolle i samfundet, og derfor blev de skildret bredt og indgående i byhistorierne; der er formentlig sket en afsmitning af udviklingen i den danmarkshistoriske videnskab gennem påvirkning fra Allens håndbog i fædrelandets historie fra 1840, og endelig: nederlaget i 1864 har sat sig spor. Det man ville søge at vinde indad, var også de enkelte lokaliteters historie. Lokalhistorien fik en opgave som kulturværn, og det giver flere af værkerne rørende udtryk for, som for eksempel N.V. Niensens bog om Præstø, der har mottoet: Fortid er nutids læremester.

I 1859 begyndte man udsendelsen af det lokalhistoriske tidsskrift: *Samlinger til Fyens Historie og Topografi*, og 1866 oprettede jyderne et historisk-topografisk selskab, der udgav: *Samlinger til jydsk Historie og Topografi* – tidsskriftet eksisterer stadig, nu med navnet *Historie*. Det var overvejende embedsmænd, godsejere og købmænd, der her tog et initiativ. Særlig tydeligt var det nationale sigte, da sønderjyderne i 1889 fik deres tidsskrift: *Sønderjydske Aarbøger* med H.P. Hanssen som redaktør. Sjælland fik sit eget tidsskrift: *Fra Arkiv og Museum* i 1899.

Samtidig med tidsskrifterne udkom der ikke få lokalhistoriske arbejder: sognehistorier, godshistorier, og især byhistorier. Genren er tydeligt under forandring. Noter og illustrationer dukker op, og man møder en ny type, som man kunne kalde reklamebogen, med fyldig omtale af byens erhvervsliv. Et eksempel er Jac. Christensen: »Historiske Optegnelser om Vejle Kjøbstad samt Veviser og Adressebog« fra 1869 – der er 48 sider historie og 25 sider annoncer. Også forfatterkredsen ændres, antallet af skrivende præster går ned; offentligt ansatte, ikke mindst jurister, og lærere, herunder faghistorikere, dominerer, og nogle journalister dukker op.

Samtidig bliver nye emner taget op. I 1879 begynder udgivelsen af det stadig levende *Personalhistorisk Tidsskrift*, der efterhånden fik en bestandig nærmere tilknytning til de lokalhistoriske emner, og 1891-1900 udsendte Askov-læreren Poul Bjerge *Aarboeg for dansk Kulturhistorie*. Den kom til at sætte skel i den lokalhistoriske udforskning af landbosamfundets historie.

Også andre sider af det historiske arbejde var inde i en grødeperiode. 1855 blev der oprettet en »antikvarisk samling« i Ribe, Århus fik et »oldkammer« i 1860, og Odense, Viborg og Ålborg fik snart efter deres museer.

Hermed var der ved at ske en spredning af historiske institutioner ud over landet, og et afgørende bidrag hertil var beslutningen om at oprette landsarkiver i København, Odense og Viborg i 1889. Det betød, at de mange

skriftlige kilder der hidtil havde ligget rundt omkring på embedskontorerne, blev samlet og gjort tilgængelige for forskerne. Kultusministeriet regnede med at landsarkivaren måtte blive »det naturlige midtpunkt for oplysningen af sin egn historie, for eksempel udgiver af de dertil bestemte tidsskrifter, og at han måtte komme til at stå i forbindelse med mænd, som sysler med lignende studier«. Rigsarkivar A.D. Jørgensen udtalte »at vigtige sider af samfundslivets historiske forhold ... vil først da kunne oplyses i rigere mål og uden forudfattede meninger, når opmærksomheden henvendes på de enkelte egners forskelligheder og nødvendigheden af at drage de lokale kilder ind under et samlet studium.«

Et lokalhistorisk nybrud

De nye tendenser og de nye initiativer kom til at sætte sig spor, først og fremmest i dannelsen af lokalhistoriske amtssamfund. Landboreformer og skolelov havde sat stærke kræfter i bevægelse i samfundet, den politiske frigørelse i 1848 gav nye muligheder, og en god del af landboudommen havde mødt den historisk-poetiske højskole. Derfor er det nok karakteristisk at det første amtssamfund opstod i Ribe amt 1902 med udgangspunkt i Askov Højskole. Poul Bjerger var aktiv ved oprettelsen, og andre af skolens folk, som Ludvig Schrøder og H.F. Feilberg, deltog i mange år i ledelsen af Historisk Samfund for Ribe Amt.

Foreningens formål var at »virke til oplivelse af den historiske sans ved at fremdrage den stedlige historie«, og man skulle nå målet ved at afholde møder, og navnlig ved at udgive en årbog med egnshistorisk stof. Ribe-samfundet samlede på kort tid 450 medlemmer, eksemplet smittede, og i 1914 var næsten hele Danmark dækket af amtshistoriske samfund, som i alt væsentligt kastede sig over de samme arbejdsopgaver som man havde påtaget sig i Ribe.

Det er en almindelig opfattelse at de kredse der samlede sig om amtssamfundene i første række bestod af gårdmænd og lærere, og at det var den samme gruppe som skrev de mange artikler i amtsårbøgerne, som følgelig fik et stærkt præg af lokal landbohistorie. Det er både rigtigt og forkert, og det må understreges at der er grumme stor forskel på de enkelte amtssamfund. Set under ét kan man sige, at det i første række var folkeskole- og højskolelærere der var aktive ved amtssamfundenes oprettelse, og de og teologerne var dominerende i bestyrelserne. Blandt medlemmerne var der i begyndelsen to helt centrale grupper, idet landbrugerne udgjorde knap 19% og lærerne godt 28%

De flittigste årbogsskribenter før 1978.

1.	Postmester Carl Klitgaard	3244 sider
2.	Forfatteren August F. Schmidt	2865 -
3.	Lærer Kr. Værnfeldt	1981 -
4.	Cand. theol. F. Elle Jensen	1878 -
5.	Departementschef K. H. Kofoed	1458 -
6.	Havearkitekt Johannes Tholle	1425 -
7.	Forfatteren Jeppe Aakjær	1354 -
8.	Biblioteksassistent Chr. Heilskov	1267 -
9.	Dr. phil. Gudmund Schütte	1114 -
10.	Arkivar, mag. art. Hans Ellekilde	1042 -
11.	Lærer Thorsten Balle	1018 -
12.	Cand. jur. Chr. Petresch Christensen	1005 -

De 12 (=0,3% af forfatterskaren) har tilsammen skrevet mere end 12% af årbøgernes indhold.

Forfatterne på denne liste falder i tre hovedgrupper:

- dem der overvejende har skrevet om samme emne i flere amter (nr. 2, 4, 5, 6, 9 og 10,
- dem der har behandlet mange emner i flere amter (nr. 8 og 12),
- dem der har skrevet om mange emner overvejende i ét amt (nr. 1, 3, 7 og 11).

Listen viser således, at det kun er en mindre del af de meget produktive forfattere, der overvejende har studeret ét amt, nemlig det de selv havde rod i. Den viser i øvrigt også, at akademikerne var stærkt repræsenteret blandt de meget skrivende årbogsforfattere.

(Listen bygger på Grete Lindhardt og Bjarne Mandrup Olsens utrykte speciale: Lokalhistoriens forfattere. Københavns Universitet 1982).

af skaren. Tænker man imidlertid på datidens antal af henholdsvis land- og byboer, må man sige at amtssamfundene gennemgående fik et godt tag i byernes befolkning. Noget andet er så, at det måske netop var de byboer hvis forældre eller bedsteforældre stammede fra landet, og som derfor var godt tilfredse med at læse årbøgernes mange artikler om landboforhold.

Allerede fra starten tegnede de professionelle historikere sig for omkring 10% af indholdet i årbøgerne, præster og lærere for godt 40% og akademikere i øvrigt for ca. 12%. En undersøgelse viser, at frem til 1978 har ca. 4.000 forfattere skrevet i årbøgerne, men det er unægtelig et beskedent antal, der har spillet en dominerende rolle. 146 forfattere tegner sig nemlig for knap 44% af siderne. I årenes løb er der sket en ændring i forfatterskarens sammensætning. De professionelle historikers andel er blevet fordoblet til ca. 20%,

og hertil skal lægges en ny gruppe professionelle – studerende, oftest historie-studerende – der tegner sig for 5% (nr. 63).

Indholdet i de amtshistoriske årbøger har helt frem til de seneste år ændret sig umådelig lidt; den sociale og økonomiske udvikling samt byernes vækst satte sig bestemt ikke dybe spor. Det var som om der én gang for alle var etableret en skabelon – landbohistorie, personalhistorie, enkelte bygningers historie samt topografiske beskrivelser optog deres rigelige plads i bindene. Artikler om byhistorie og sociale forhold var derimod sjældne. I 1930-erne var mange af amtssamfundene præget af krise, og der opstod på samme tid konkurrerende hjemstavnsforeninger. Forholdet mellem de forskellige foreninger og deres arbejde – bl. a. med at indføre hjemstavnsundervisning i skolen – er slet ikke undersøgt. Vi ved heller ikke meget om forbindelserne til de kredse, der samtidig med amtssamfundenes oprettelse fik skabt 40 nye museer mellem 1900 og 1929.

Museerne fik gennemgående meget beskedne tilskud fra det offentlige, de var selvejende eller private, arbejdet blev udført af entusiastiske amatører, og forholdet til Nationalmuseet var længe dårligt. Først da museerne sluttede sig sammen i Dansk kulturhistorisk Museumsforening i 1929, begyndte udviklingen at ændres. I 1941 nåede man frem til en nyordning, så museerne inddeltes i centralmuseer, købstadsmuseer, sognemuseer, hjemstavnsgårde og specialmuseer. Der kom regler om statsanerkendelse og statstilskud, omend beskedne, men det var stadig kun nogle enkelte steder man havde heltidsansatte og fagligt uddannede ledere.

Hvad byhistorierne angår var 1920-erne og 30-erne en frugtbar periode hvor antallet af udgivelser blev flerdoblet. Det er der nok flere grunde til. Der var adskillige byjubilæer i disse år, og det gav anledning til, og mulighed for, at få kommunale tilskud til udgivelser, og i årene under besættelsen var der et stort behov for historisk, og altså også lokalhistorisk læsning. Dertil kom, at der efterhånden stod et helt anderledes fyldigt kildemateriale til rådighed for lokalhistorikerne. Store dele af landsarkivernes samlinger var efterhånden blevet ordnede og dermed let tilgængelige – uden oprettelsen af landsarkiverne havde det næppe været muligt at fylde de lokalhistoriske årbøger – og de mange nye museer havde indsamlet og udgravet helt nye kilder, ja til dels nye kildetyper. Der var altså arbejdsopgaver nok.

Samtidig var mange faghistorikere interesserede i at gå ind i arbejdet. I 1899 fandtes der kun 83 faguddannede historikere i hele landet, i 1940 var tallet blevet mere end firedoblet, og mange af dem boede uden for København. Løst anslået kan man måske regne med at 2/3 af tidens byhistorier er skrevet af professionelle historikere.

En museumsejer! Manufakturhandler Jens Winther i Langelands Museum, som han dr 1900 stiftede, byggede og for en stor del også betalte, foran nogle af de oldsager han selv udgravede og i øvrigt publicerede i statelige bind, udsendt på eget forlag. Hans museum er karakteriseret som et af landets rigeste og mest velordnede arkæologiske museer. Jens Winther er den første arkæolog i Danmark, som er blevet hædret med et festskrift, og han vandt videnskabelig anerkendelse både i og uden for Danmark.

Som så mange andre folk ved provinsmuseerne havde Jens Winther et dårligt forhold til Nationalmuseets direktør, Sophus Müller. Engang direktøren kom på uanmeldt besøg i Rudkøbing, stirrede han op og ned ad den nye museumsbygning og sagde:

»At tænke sig at bygge et museum uden at spørge mig til råds. Ja, det udvendige, det kan måske nok gå an, men det indvendige! Hd!« Jens Winther fik dog hævon. Da Sophus Müller forlangte et stort danefæ-fund udleveret, smækkede Jens Winther alt hvad der så ud til at være af sølv i en kasse, uden at pakke det ind. Så sendte han det til ministeriet – der stod jo ikke i loven at Sophus Müller skulle have tingene, det var kongen der havde krav på dem! Denne, og andre tilsvarende historier kan læses i Knud Bidstrup: Holger Friis fortæller, 1975.

Jens Winther drev sin manufakturforretning, boden som han kaldte den, til sin død som 91-årig i 1955. Han er et smukt eksempel på en af de »amatorer« der har betydet så meget for lokalhistorie, arkæologi og historie i Danmark.

Krise og selvkritik

De mange forskelligartede aktiviteter havde medført et ønske om at skabe et fælles forum, og i 1909 dannede 32 foreninger, museer og arkiver Dansk Historisk Fællesforening (DHF), som altså er en sammenslutning af foreninger og institutioner, men uden individuelle medlemmer. Inden for det historiske, topografiske, arkæologiske og folkloristiske område ville man fremme fællesforetagender der oversteg de enkelte medlemmers kræfter, samt i øvrigt støtte medlemmerne.

DHF opfyldte så åbenlyst et behov, ved 50-års jubilæet havde foreningen godt 200 medlemmer, og i dag er der over 700. Organisatorisk består DHF nu af tre sektioner: Dansk kulturhistorisk Museumsforening (DKM), Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver (SLA) og Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger (SLF), foruden af en lang række medlemmer der ikke er knyttet til nogen sektion. Det er for eksempel de statslige arkiver, universitetsinstitutter, udgivelsesselskaber, landsomfattende foreninger og adskillige andre.

Fællesforeningen har i tidens løb været virksom på en mængde områder af økonomisk og organisatorisk art, og den har for eksempel taget initiativet til oprettelsen af professoratet i materiel folkekultur (nu europæisk etnologi) og skabelsen af Lokalhistorisk Afdeling ved Københavns Universitet. Stor betydning fik det navnlig at DHF i 1914 begyndte at udsende tidsskriftet *Fortid og Nutid*. Det skulle være et kultur- og lokalhistorisk tidsskrift der skulle bringe metodiske og vejledende artikler, forskningsoversigter og i det hele taget være et forum for drøftelse af spørgsmål, der burde løses ved forenede kræfter. Litteraturlisterne bag i denne bog (samt nr. 50 og 51) viser tydeligt, at der i tidsskriftet er skabt et arsenal, som alle der beskæftiger sig med dansk historie kan drage nytte af. Dertil er senere kommet andre udgivelser, der vil blive nævnt siden.

Årene frem til anden verdenskrig var på mange måder en frugtbar tid for det lokalhistoriske arbejde, men der var også krisetegn. Som nævnt tydeligt for de amtshistoriske samfund, men også med hensyn til de sogne- og byhistoriske arbejder. Der blev ganske vist skrevet, ikke blot mange værker – og også mange gode værker – men det var som om de mange kilder kunne have en tendens til at overmande forskerne. Bøgerne bragte mange og lange citater, de kunne ofte få karakter af at være materialesamlinger i stedet for at være behandlinger; man kunne sige at der var for mange kendsgerninger og for få spørgsmål.

Her er Johan Hvidtfeldt (med hat og overfrakke) i en karakteristisk situation, og i et miljø han elskede. Omgivet af venner og fagfæller er han fotograferet på Fyrkat under Dansk Historisk Fællesforening årsmøde 1961. Han var da 52 år, landsarkivar i Viborg og formand for Fællesforening, to år senere blev han dr. phil. og rigsarkivar. Som iderig forsker og organisator har han sat sig dybe spor i det historiske og lokalhistoriske arbejde. Han døde i 1979. De øvrige personer på billedet er fra venstre: Niels A. Christiansen, F. Michelsen, Kirsten Prange, Roar Skovmand og Jørgen Paulsen.

I årene 1927-38 gav officeren og lokalhistorikeren Otto Smith en årlig vurdering i Fortid og Nutid af den lokalhistoriske litteratur. Han understregede kraftigt at det ikke gjaldt om blot at skrive løs, man måtte arbejde efter en plan og søge samspillet mellem de forskellige elementer i lokalitetens liv. Også andre savnede skarpere problemstillinger og fremsatte ønsker om at lokalhistorikerne ville behandle forsømte emneområder.

Den mest markante, men også positive kritik, var den som Johan Hvidtfeldt og Albert Olsen fremsatte – ligeledes i Fortid og Nutid – i 1942- 43 (nr. 53 og 54), og som er strejft i det forrige kapitel. Lokalhistorikerne – hvoraf en del jo var faghistorikere – fik af Albert Olsen at vide, at de ikke i væsentlig grad havde beriget rigshistorien, fordi de opfattede lokalhistoriens opgaver særdeles traditionelt, og fordi adskillige af dem ikke magtede deres opgave. Johan Hvidtfeldt understregede problemstillingerernes betydning, slog til lyd

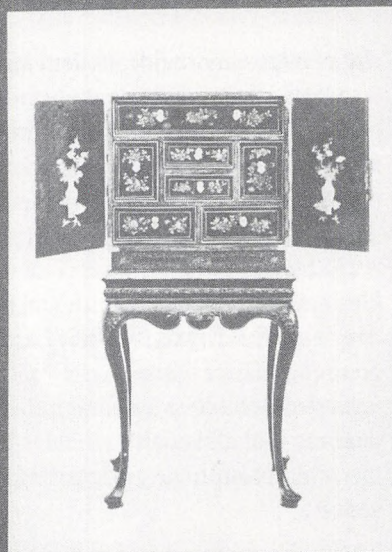
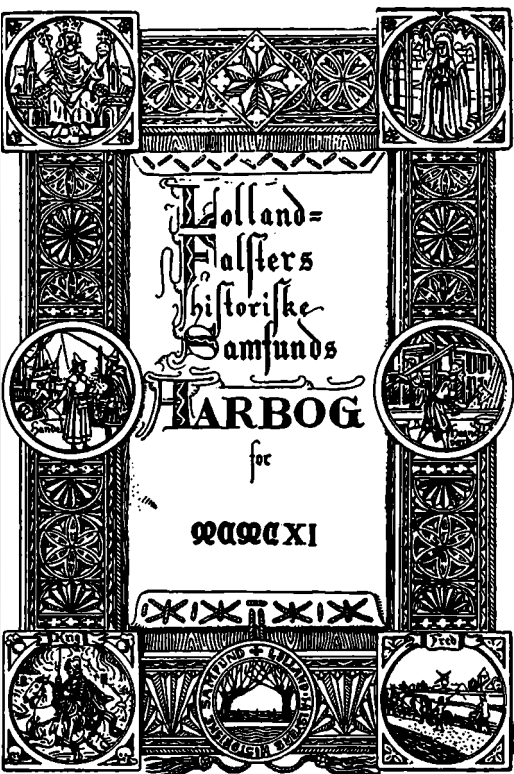
for et nært samarbejde mellem lokalhistorikere og rigshistorikere, og foreslog at DHF udarbejdede de nødvendige hjælpemidler.

Lokalhistorikerne kunne med megen ret sige at det ikke var deres opgave »at berige rigshistorien«, men kritikken blev taget positivt op. Her har det formentlig været helt afgørende at Hvidtfeldt i 1946 blev sekretær i Dansk Historisk Fællesforening og dermed redaktør af *Fortid og Nutid*, og at han i 1950 blev DHF's formand. I denne centrale position – og med den dynamik der kendetegnede ham – fik han gennemført udgivelsen af *Håndbog for danske lokalhistorikere* 1952-56. Den har siden været *håndbogen* for lokalhistorikere (og mange andre), ikke blot i kraft af sit nyttige leksikon, men også på grund af den 120 sider store indledning, som Hvidtfeldt formede som en vejledning i lokalhistorisk arbejde. Bogen er først i dag ved at finde sin afløser i det kulturhistoriske opslagsværk, som Fællesforeningen har under udarbejdelse.

Moderne lokalhistorie?

Der er ikke tvivl om at lokalhistorikerne tog ved lære. Med hensyn til metode, teknik, anvendelse af noter og sligt, har der været tale om en klar fremgang, og i løbet af de følgende år undergik amtsårbøgerne en markant forbedring, både hvad angår indhold og ydre fremtoning. I begyndelsen gik det nok langsomt med sogne- og byhistorierne, men der var heller ikke mange penge at investere i lokalhistoriske værker de første år efter krigen. I 1960-erne og 70-erne kom der imidlertid gang i udgivelserne, og hvad specielt byhistorierne angår, udsendes der nu lige så mange som i de store år op til anden verdenskrig.

Der er imidlertid også andre forhold der har virket fornyende på det lokalhistoriske arbejde. Ved siden af de traditionelle amtssamfund er der vokset en række lokale foreninger op, først i Københavns omegn, siden mange andre steder i landet. De er udtryk for en historisk interesse som de traditionelle amtssamfund ikke har kunnet tilfredsstille, og som nu har søgt sig sine egne veje. Flere af disse foreninger, hvoraf en del udgiver årbøger, har ligefrem kunnet samle flere medlemmer end det lokale amtssamfund. Man kan tale om at der her er en slags græsrodsbevægelse på linje med de kulturvæns- og græsrodsbevægelser, der er omtalt i forrige kapitel. Hele denne »grønne bølge« sætter sig mange spor i disse år. Der er for eksempel tale om studiekredse, lokalhistoriske egnsspil (se Inge Adriansens og Steen Buscks rede-

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

Påvirket af kritik og vejledning skete der en forandring med de amtshistoriske årbøger. Udviklingen slog først igennem med hensyn til indholdet, siden blev udstyret moderniseret. Der kom flere illustrationer i bøgerne, og til sidst udskiftede man også de gamle hæderkronede omslag. Her har vi Lolland-Falsters årbog fra 1961 og 1963, den første har en kedelig brun farve, den sidste en smuk rød baggrund. Netop på den tid blev årbøgernes forhold ofte drøftet på Fællesforeningens årsmøder, og Fællesforeningen afholdt også nogle kurser for årbogsredaktører.

gørelse nr. 64) og den såkaldte folkeforskning. Denne betegnelse dækker en række forskellige forsøg på at inddrage den lokale befolkning i udforskningen af egnens historie eller at få de ansatte til at studere deres arbejdsplads. Hvad det sidste angår, er der hentet megen inspiration i den svenske grav hvor du står- bevægelse (nr. 10). Se i øvrigt nr. 61, 63 og Jørgen Dieckmann Rasmussen i nr. 64.

Det mest markante nybrud er dog oprettelsen af de lokalhistoriske arkiver. Det første egentlige arkiv af denne type blev oprettet af provisor Hans Brandt i Fåborg i 1937. Det oprindelige formål var at redde lokale arkivalier der ikke var omfattet af afleveringspligten til det statslige arkivvæsen, men

siden er såvel arbejdsopgaver som arbejdsindsats vokset i markant grad – se afsnittet: Det lokalhistoriske arkiv i kapitel 6. Eksemplet fra Fåborg smittede dog kun langsomt, men i 1960-erne tog bevægelsen for alvor fart. Biblioteksloven fra 1964 åbnede nemlig mulighed for at disse samlinger kunne indgå i bibliotekernes arbejde og dermed få statstilskud i forhold til den kommunale støtte. I dag er der et eller flere lokalhistoriske arkiver i så godt som alle landets kommuner, og der er ved flere af dem ansat fagligt uddannet personale. Arkivsagen er imidlertid vokset ud af en frivillig amatørbevægelse, som har ydet et betydeligt arbejde med at indsamle og ordne lokale kilder, og hermed er nye kredse blevet draget ind i lokalhistorisk arbejde. Der er ikke tvivl om at dette i stigende grad vil sætte sit præg på den lokalhistoriske litteratur.

Også museumsverdenen har undergået en betydelig ændring siden krigen. Afgørende blev museumsloven af 1958, som i løbet af få år mangedoblede de enkelte museers budgetter. 17 museer fik status som landsdelsmuseer, hvad der betød at de skulle have et faguddannet personale. Siden da er både antallet af museer og ansatte – arkæologer, etnologer og historikere – steget yderligere. Der er også ansat en del museumspædagoger, da den nye læreruddannelseslov fra 1969 (og siden andre skolelove) lagde øget vægt på lokalhistoriens og de lokale samlingers rolle i undervisningen.

Hvad organisationer og institutioner angår, er der altså sket en vældig udbygning i de seneste årtier. Dertil kommer at påvirkninger fra faghistorikere, ikke mindst i udlandet, og fra andre fagområder som for eksempel etnologi har skabt nye faglige muligheder, og at græsrodsbevægelser og andre tendenser i tiden har understreget behovet for lokalhistorie. Faget er så centralt placeret som vel aldrig før. Dette forhindrer dog ikke at flere har givet udtryk for en vis bekymring mht. om målsætningen er klar nok og om samarbejdet mellem de mange lokalhistorikere og de forskellige slags institutioner fungerer tilstrækkeligt godt. Derfor blev temaet: Lokal- og kulturhistorien i dag taget op på DHF's årsmøde i 1987, og en række af mødets foredrag er refereret i nr. 64. Uanset de forskelle der kom til udtryk på mødet, synes der dog at være enighed om at mulighederne er mange, og at de bedste resultater nås gennem samarbejde og ved gensidig inspiration. Se også nr. 63.

Hvis man til sidst spørger om lokalhistorikerne i dag kan berige righistorien, vil lokalhistorikernes svar formentlig blive, at det kan de godt, og at det gør de også, men at deres egentlige opgave er en helt anden end at levere byggesten til Danmarkshistorien. De sidste 20 års metodiske debat, som er strejft i forrige kapitel, betoner at lokalhistorikerens opgave i første række er

Nord for Flensborg Fjord lå der omkring år 1900 mellem 30 og 40 teglværker, der producerede hen mod en fjerdedel af de mursten der blev brugt i hele landet. Det er baggrunden for at lokale teateramatører for nogle år siden valgte teglværksindustrien som emne for et egnsspil.

Desværre fandtes der næsten ingen litteratur om egnens teglværker, så amatørerne satte sig i forbindelse med Institut for Folkemindevidenskab ved Københavns Universitet, de lokalhistoriske arkiver og foreninger, Landsarkivet, Museet på Sønderborg Slot og mange andre. Der blev indsamlet viden, genstande, arkivalier og fotos, og resultatet blev et egnsspil, opført 6 gange i løbet af én uge i drene 1982-84.

Billedet (fra spillet i 1984), hvor deltagerne er på vej til afstemningsfesten på Dybbøl i 1920, viser hvordan lokal historie kan formidles i de »rigtige« omgivelser. Men det er altså en formidling der er baseret på indsamling, forskning og samarbejde.

den lokale historie. I sin forskning skal han selvfølgelig efter bedste evne søge at honorere videnskabens krav til metode, problemstillinger og emnevalg, men lokalhistorien har nu engang sine egne arbejdsopgaver. Den beskæftiger sig med mennesker der levede i lokale strukturer, som undergik økonomiske, sociale og kulturelle udviklinger. Disse forhold må ses i sammenhæng med de tilsvarende forhold i omverdenen, og det færdige arbejde må give en levende og læseværdig fremstilling af liv og mennesker i lokaliteten. Der er tale om både en videnskabelig og en folkelig opgave.

De to teglværksarbejdere (fra spillet i 1982) viser den indlevelse i tidligere tiders forhold, som er en vigtig side ved egnsspillene.

Museet på Sønderborg Slot fulgte interessen op ved at arrangere udstilling om teglfremstilling og teglværksmiljø, afholde foredragsrækker og lave undervisningsmateriale. Til gengæld fik museet indsamlet mange billeder og genstande, og der blev til sidst udgivet både et historisk billedværk og en omfattende rapport om teglværksprojektet.

Den moderne lokalhistoriker er måske på mange måder ikke så langt fra Erik Pontoppidan, når han skrev, at opgaven består i at levere »ikke alene historiske, men også fysiske og økonomiske efterretninger, thi at et sådant historisk skrift bliver ... bekvemt til nogen virkelig brug og nytte, er uden tvivl dets bedste pris, mod hvilken de antikvariske eller andre, alene til kuriositetens fornøjelse hensigtende efterretninger ikke veje op, endskønt de også i visse ting kunne tjene til nogen gavn, såvel som til sinds forlystelse«.

4. Om at komme i gang

At forske er at lære at forstå, at se sammenhæng mellem nogle ting. Den der går i gang med lokalhistorisk forskning indsamler et kildemateriale, bearbejder det og lægger det i reglen frem for andre i en eller anden form – som for eksempel artikel, bog, foredrag eller udstilling. Nu er arbejdsprocessen imidlertid ikke så enkel, at man først indsamler, derefter bearbejder, for til sidst at formidle. Arbejdet foregår i en stadig vekselvirkning mellem disse 3 faser, der bestandig griber ind i hinanden, sådan at man kan tale om en forsknings-spiral. Det er klogt at gøre sig overvejelser over ikke blot hvad man gør, men også hvorfor man gør det. Hvis man ikke har nogenlunde klare ideer om hvilket sigte man har med sit arbejde, risikerer man let at forfejle målet.

Historie er et flertydigt begreb. Ikke blot er det som nævnt en tværfaglig disciplin der kan omfatte alle mulige menneskelige aktiviteter, men ordet har også to forskellige betydninger. Historie er det, der *er* sket, altså fortiden, men historie er også vores fremstilling af det der er sket. Og hvad denne sidste betydning af ordet angår, kan man minde om Niels Bohrs paradoks: Det er forkert at tro at fysikken handler om naturen – den handler om hvad vi kan *sige* om naturen! Her gælder præcis det samme for historiens vedkommende. Det er af mange grunde umuligt for historikeren at fortælle, referere eller fremlægge alt det der er sket i fortiden; i stedet foretager han et udvalg og sammenkæder nogle brudstykker, som han af en eller anden grund finder væsentlige eller interessante.

Selv om man ikke vil skrive Skælskør bys eller Harlev sogns historie, men blot skildre Skælskør i 1700-tallet eller landbrugets udvikling i Harlev, vil man opdage at det er svært at få hold på materialet uden sigtelinjer af en eller anden art. Man risikerer at væsentlige kilder undgår ens opmærksomhed, samtidig med at man vil have svært ved at vurdere de kilder man mere eller mindre tilfældigt får fat i. Der kan være god mening i at fremlægge eller udgive kilder, men når lokalhistorikeren vil forske og videregive resultaterne til andre, er det ikke nok at lade kilderne tale for sig selv.

Det skyldes et forhold som nok vil overraske mange. Hvis man ikke har et bevidst forhold til kilderne, vil de ikke åbenbare alle de oplysninger, de rummer, og de vil ikke kunne besvare de spørgsmål vi ønsker at få afklaret. Kilderne er forskerens råmateriale og de byggesten han anvender, når han

skriver en artikel eller en bog. Men de er netop kun et råmateriale, og de kan bruges til at opføre vidt forskellige bygninger.

Selv om en kilde indeholder en lang række oplysninger, er det ikke sikkert at den umiddelbart *fortæller* ret meget. For eksempel er der for alle landets sogne bevaret lange serier af kirkebøger som opregner fødsler, vielser og dødsfald for alle beboere på stedet gennem 2-300 år. Hvis man vil skrive om en lokalitet og dens befolkning, er der altså tale om en helt central kilde, så man kan undre sig over at så mange lokalhistorikere slet ikke udnytter kirkebogen. Det skyldes formentlig at ingen ville drømme om at aftrykke kirkebogen i sin helhed i en sogne- eller byhistorie. Dersom kirkebogen skal bruges som kilde, må man stille spørgsmål til den, men så kan den til gengæld være uhyre oplysende. Man kan for eksempel beregne folketal, studere tilvandring og fravandring, spædbørnsdødelighed, levealder, dødsårsager, familiestørrelser, ægteskabshyppighed, valg af ægtefælle, navneskik og adskilligt andet. Men svarene kommer kun, når der bliver spurgt.

Hvis to historikere skriver om forholdene i den samme lokalitet, kan man være temmelig sikker på at resultaterne vil blive forskellige, måske endda vidt forskellige. Hvert enkelt værk vil være præget af sin forfatter, af de kilder han har udvalgt, af de emner han har taget op, og af de spørgsmål han har stillet. Historie er ikke nogen objektiv videnskab i den forstand at den er uafhængig af hvem der skriver den; det færdige arbejde vil altid være præget af forskeren, hans forudsætninger, erfaringer og holdninger. På den anden side kan man kræve at forskningen er baseret på kilderne og vel forankret i dem.

Spændingsforholdet mellem subjektet og kilderne gør historisk forskning fascinerende og bevirker at historien bestandig skal skrives fra ny. Hver tidsalder har krav på at få fortiden udforsket og skildret ud fra netop de spørgsmål som den finder interessante. Men det kræver til gengæld, at forskeren tænker over hvad han ønsker at få at vide, hvilke sider af fortidens liv han vil afdække, og hvilken historie han vil lægge frem for sin læser.

Udgangspunkter

Det er sagt at historisk videnskab hverken begynder med fakta eller kilder, men med en problemstilling. For lokalhistorikeren vil udgangspunktet ofte være et ønske om at få »noget« at vide om en bestemt lokalitet. Dette »noget« kan være temmelig upræcist: sognet i gamle dage, hvordan levede mennesker

i denne by, landbrugsforhold, skoleforhold, gamle huse eller havnens betydning. Uanset hvilket ærinde man har, skal man imidlertid til at finde kilder frem, man skal arbejde på bibliotek, arkiv og museum. Hvordan man arbejder på disse institutioner behandles i et senere kapitel, her er spørgsmålet blot: hvordan får man begyndt?

Der er 3 »hovedveje«: man kan starte med de utrykte kilder, man kan tage udgangspunkt i sit kendskab til lokaliteten eller i sin historiske viden. Det kan være lidt af et temperamentsspørgsmål, hvor man begynder, men det må understreges at ingen af fremgangsmåderne kan stå alene, de skal kombineres i stadig vekselvirkning.

De utrykte kilder

Når man vil behandle en lokalitets historie i dens fulde kronologiske udstrækning, er den klassiske metode nok at give sig i kast med kilderne på landsarkivet. Der skal man nemlig under alle omstændigheder arbejde før eller siden, og der findes gode trykte vejledninger, se nr. 1-10, specielt nr. 2, 4 og 5. Her møder begynderen det problem at kilderne ikke står samlet med hver lokalitet for sig. Det er nemlig ikke sådan at alle kilder vedrørende Brønshøj ligger under B og kilderne vedrørende Aalborg under Aa. Arkivalierne er ordnet efter embeder – det såkaldte provenienssystem, se nærmere i kapitel 7 – men når den vanskelighed er klaret, kan man hurtigt få fat i en mængde vigtige kilder. Der er flere embedsarkiver der udelukkende vedrører den enkelte lokalitet, mens andre arkiver behandler flere lokaliteter – dog ofte sådan at »sager« vedrørende lokaliteten kan være samlet i grupper, bind eller pakker, som det er ret let at finde frem til. De arkiver man først vil gå til er:

Præstearkivet (pastoratsarkivet) med kirkebøger, fattigsager, skolesager, degneembedets arkivalier og sager fra sogneforstanderskabet.

Provstearkivet med provsterettens sager, skifte- og auktionsvæsen, herredsbøger og andre indberetninger, synsprotokoller, skole- og fattigvæsen og enkekasser.

Bispearkivet med indberetninger, tamperretten (ægteskabsretten), sager om hospitaler, dvs. stiftelser for syge og fattige, skolesager og regnskaber.

Retsbetjentarkivet, dvs. dommer- og politiarkivet, med ting- og dombøger, skøde- og panteprotokoller, fagedprotokoller, auktionsprotokoller, skiftesager, næringsvæsen og udskrivningssager.

Landstingets (landsrettens) arkiv med ting- og dombøger, skøde- og panteprotokoller og regnskaber.

Godsarkivet (for landsognes vedkommende) med jordebøger, udskiftnings- og udstykningssager, fæsteprotokoller, hoveriprotokoller, skifter, tiende- og udskrivningsvæsen, fattig- og skolesager samt regnskaber.

Landkommunearkivet (efter 1842) med brand- og bygningsvæsen, skatte- og socialvæsen, skole- og vejforhold.

Byarkivet (rådstuearkivet) med sager om magistratens forhandlinger og dømmende myndighed, borgerskab og næringsvæsen, kommunens bygninger og jorder, brandforsikring, skatter og afgifter, havne-, skole- og fattigvæsen og mandtal.

Amtstuearkivet med matrikler, jordebøger, udstykningssager, vejevæsen, skattevæsen, tiende og regnskaber.

Amtsarkivet (og amtsrådets arkiv) med fattig- og skolevæsen, forstsager, skatter og tiender, medicinal- og vejevæsen, brandvæsen, skifter, udskrivningsvæsen, landvæsenskommissioner, forligsvæsen og indberetninger.

Hvad der her er nævnt af sager og områder er imidlertid kun en del af hvad man kan finde i disse arkiver, som bliver behandlet mere udførligt i kapitel 7. Der er navnlig grund til at understrege at mange af arkiverne har store afdelinger med korrespondancesager, og her er bispes- og især amtsarkivet af central interesse.

Mange af de omtalte emner vil man kunne følge op igennem embedsherarkiet, for eksempel fra præstens arkiv, via provstens til bispens arkiv, og derfra måske videre til det centrale ministerium eller regeringskontor, hvis sager siden er afleveret til Rigsarkivet.

Selv om allerede denne liste over lokalhistorikerens helt oplagte arkiver er lang, så er den bestemt ikke udtømmende. Her skal blot tilføjes folketællingslister, brandtaksationsprotokoller, arkiver for embedslæger og sygehuse, udskrivningsvæsenet, jernbanearkiver, kirkeregnskabsbøger, arkiver fra skoler og seminarier, diverse sociale og godgørende stiftelser, foreninger og organisationer, lavsarkiver, toldarkiver, statsskovvæsenets sager, fængselsvæsen, sogne- og strandfogeder, en lang række private personers og familiers arkiver samt særlige samlinger af manuskripter, kort, tegninger og planer.

Det er unægtelig mange af livets forhold som myndigheder af en eller anden art har beskæftiget sig med, administreret eller reguleret, og det er derfor ikke svært at finde frem til væsentlige kilder. Det er endda så let, at den mindre erfarne hurtigt risikerer at drukne i mængden af oplysninger. Det er på den baggrund man gør klogt i at overveje sigtet med sit lokalhistoriske arbejde.

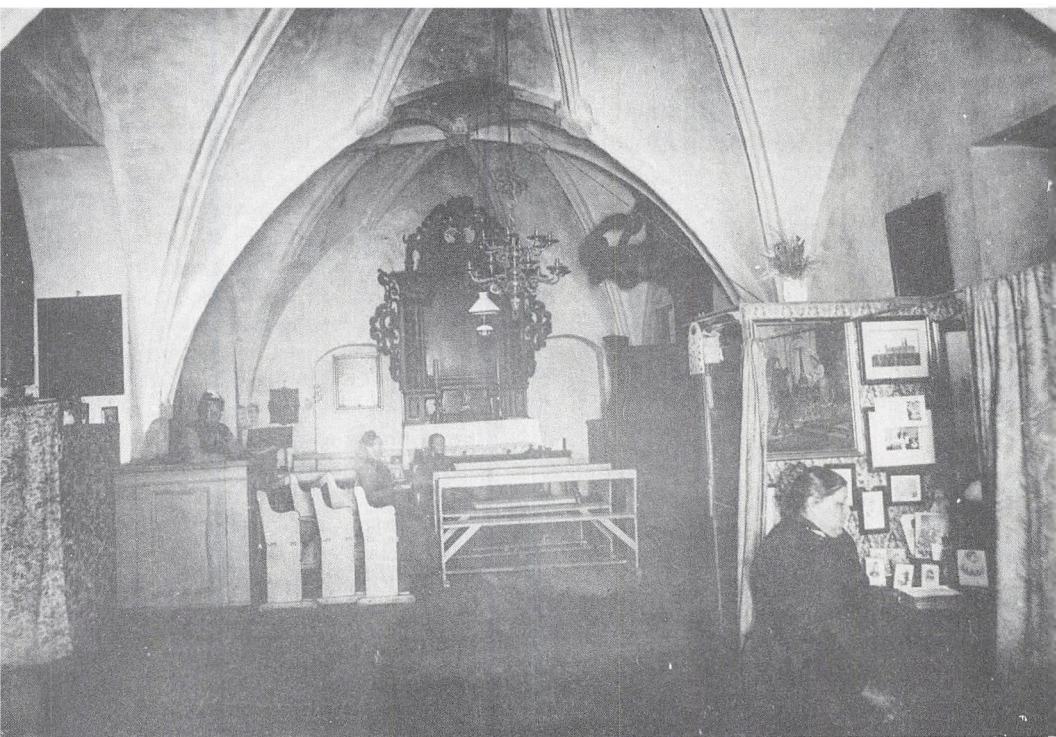
Crony endel						hvor den også op- førte er	den til- føjet Ma- skel af
af, alder, i år	født.	al.	højde	forfat.	højde	højde	højde
Navn	hvor	hvor	højde	højde	højde	højde	højde
<u>Vorre Radda</u>							
Rasmus Jørgensen og Louise	Dagst.	83	1 au van for 73 bygge forst.	26/2 -	højde	højde	højde af 20 pauze, 1/2 højde 11-8
Anna Rasmussen	Dagst.	43	naud for	1/2 -	højde	højde	højde 1803 naud for 1/2-22.
Søren Jørgensen og Louise	Dagst.	72	1 au van for 51 bygge forst.	26/2 -	højde	højde	højde af 12 pauze, 1/2 højde 1803-1
<u>Peter Radda</u>							
Jørgen Jørgensen og Louise	Dagst.	84	1 au van for 81 bygge forst.	1/2 -	højde	højde	højde af 20 pauze, 1/2 højde 1803-1
Naver Jørgensen	gan, tal højde	08	1 au van for afst.	højde	højde	højde	højde 1803 1/2-22.
Clara Børge	Dagst.	83	1 au van for 71 bygge forst.	26/2 -	højde	højde	højde af 20 pauze, 1/2 højde 1803-1
Jørgen Jørgensen og Louise	Dagst.	10	1 au van for 10 bygge forst.	26/2 -	højde	højde	højde 1803-1 højde 1/2-22 højde 1/2-22

En for nærsynet betragtning af alle de administrative kilder kan nemlig godt rumme nogle farer. Netop fordi de fleste af disse kilder er skrevet af embedsmænd eller er led i embedsmændenes administration, er de stærkt præget af embedsmændenes synspunkter og deres opfattelser af hvordan ting er eller burde være. Bygger man nu en skildring af en lokalitets historie op over dette »skema« af embedsmænd, risikerer man at distancere fremstillingen fra det liv der har udfoldet sig under administrationen – ikke helt sjældent på tværs af de administrative påbud. Man kommer også let til at give en beskrivelse af forholdene som de var, eller som embedsmændene troede de var, i stedet for at skildre udviklingen og måske nå frem til en dybere forståelse for sammenhængen i denne udvikling. Det er interessant at finde de umådelig mange enkeltoplysninger, som kilderne rummer, men det er endnu mere spændende at få de mange detaljer til at danne et mønster, der kan berette en historie og tegne et anskueligt billede. Herved kan man erhverve og videregive ny indsigt.

		Ligeledes Medarbejdernes Forsørgelsesplaner i Raad 1807.					
		Med	Ud	for	for	for	for
		100	100	100	100	100	100
for	for	8.	8.	2.	2.	6.	8.
for	for	4.	4.	1.	1.	-	2.
for	for	8.	8.	2.	2.	6.	8.
for	for	12.	12.	2.	3.	6.	8.
for	for	4.	4.	1.	1.	3.	4.
for	for	12.	12.	2.	3.	6.	8.
for	for	8.	8.	2.	2.	3.	4.

I de såkaldte forsørgelsesplaner, her fra Radsted sogn, får man ganske detaljerede oplysninger. Alle de trængende i sognet opregnes med navn, alder, fødested, oplysninger om helbred, forfatning, det hidtil førte løvned m.m. Til sidst anføres hvad der er ydet i understøttelse af naturalier og penge. Som man kan se, var der mange gamle, vansføre og skrøbelige mellem de trængende - enhver synes let at kunne få behov for hjælp. De fleste havde ført et skikkeligt, eller endda rosværdigt, løvned. Selv den vansføre »fyde Maren« får et pænt skudsmål, omend hun i en alder af 43 år har fået en »slegfredsøn«. Der synes dog at være en tendens til at personer med rosværdigt løvned har fået mest i understøttelse.

En anden fare ved at klæbe til den administrative opbygning er, at man kommer til at skrive administrationshistorie. Det afspejles i mange lokalhistoriske værker, hvor for eksempel kapitlet om fattigforsorg handler om fattigvæsenets opbygning og administration, og kapitlet om havnen skildrer havnebyggeri og problemer med tilsanding og opmudring. Undersøgelser af disse forhold kan være nyttige, og resultaterne skal ofte tages med i det færdige værk, men det var måske helt andre ting man i første række ønskede at få at vide. For eksempel: hvem var de fattige, var fattigdom en skæbne som kunne overgå alle, var understøttelsen nok til at sikre de fattige, hvad man i samtiden ville kalde en rimelig tilværelse, og vedblev de med at få fattighjælp resten af deres tilværelse? For havnens vedkommende kunne man spørge: hvor mange skibe kom der egentlig, hvad medbragte de af varer, hvilken fragt tog de med, hvor sejlede de hen, og hvad betød havnen i det hele taget for byen og for indbyggernes økonomi?

Man kan undertiden være så heldig at finde fotografier, der belyser de fattiges vilkår. I Helsingør blev der indrettet en stiftelse for gamle og svage fattige i Karmeliterklostret. Billedet, der er fra omkring 1890, viser Laxmandsalen. Den fungerede ikke blot som sovesal, men også som kirke for hospitalets »lemmer« og den tyske menighed. I baggrunden har vi alter og prædikestol, i forgrunden de fattiges alkover med et lille hjørne af privatliv. Et ur, nogle blomster samt familieportrætter – stort mere er der ikke plads til.

Man må heller ikke glemme at hver enkelt embedsmand havde sit afgrænsede geografiske område at administrere. Men lokalhistorikeren bør ikke holde sig inden for snævre administrative grænser. Det er ikke nok at han har et solidt kendskab til landets almindelige historie, han må også se ud over grænsen for sit sogn og sin by. Der var ikke skarpt optrukne grænser mellem de enkelte landsogne – alene af den grund at godsernes udstrækning ikke fulgte sogneskellene; og der var en meget væsentlig sammenhæng mellem byboers og landboers vareproduktion og økonomi. Denne sammenhæng var ikke bare af økonomisk art, der var også kulturelle forbindelser af mange slags; og vandringer mellem by og land er bestemt ikke noget moderne fænomen.

N^o Junij Mandes Indtegt Hoff L^o P

19 **Carls Præst 8 Junij**
 Kjøbmands Kasse af ibid fin
 Gallied Longtyg 20 Læster a 4 p ----- 4 8
 Grind gøsta 10 Tylten Brænde 4 rylt ----- 2
 12 Læster Longtyg a 2 p ----- 2 8
 12 Læster Tinn a 2 p ----- 2 1
 Grind gøsta 12 5 Læster Longtyg a 1 p ----- 1 3 13

20 **Væstervig 10 Junij**
 Kjøbmands Kasse af ibid fin Jagt
 Longtyg 4 Læster a 4 p ----- 1 1
 Grind gøsta 10 Tylten Brænde a 6 p ----- 1 9
 24 Læster Tinn ----- a 2 p ----- 3
 50 allan Svæfsten 4 rylt ----- 2
 20 Tylten Brænde ----- 12 ----- 6

21 **Stubbe Kjøbing 11 Junij**
 Kjøbmands Kasse af
 ibid fin Gallied Longtyg 10 1/2 Læster a 1 1/2 p ----- 15 1/2

22 **Køge 13 Junij**
 Kjøbmands Kasse af ibid
 fin Kaminet Longtyg 20 Læster a 1 1/2 p ----- 1 14
 Grind gøsta fraa Lybæk hos Apotekerens
 Martinus Rasmussen i Roskilde ----- 5 1/2
 1/2 Tylten Gørre Brænde ----- 3
 100 lb Rosin grøn Brænde 6 Rylt ----- 5
 100 lb Cornwall ----- 2
 1 Tylten Tinn ----- 4 ----- 2
 50 lb Rosin ----- 5 ----- 2
 1 lb Mandlar ----- 5 ----- 2
 1 Læster med Apoteker Røst 20 ----- 4 ----- 1 1/2
 1 Rind gøsta Papir ----- 3 1/2 ----- 4
 Sum = 7 1 1/2

Havneregnskaber kan være utroligt oplysende. Her ser vi, at Køge i nogle junidage 1709 er blevet anløbet af skibe fra Karlskrona, Vestervig, Stubbekøbing og Lybeck. Det sidste skib har haft varer med til apotekerens i Roskilde, og han har bl.a. importeret hør, risengryn, korender, linolie, rosiner, mandler, gråt papir og apotekerevarer.

En afrundet skildring af en lokalitets historie kræver derfor at forskeren krydser de administrative grænser. Et godt kendskab til nabosognes og nabo-byers udvikling kan skærpe hans blik for hvad der var særegent for netop hans lokalitet i modsætning til de mere generelle forhold, og han kan desuden få en større forståelse for karakteren af stedets almindelige udvikling.

Det gælder i det hele taget, at man ikke bør søge snævert når man arbejder med arkivalier. Man kan gøre herlige fund i de mest uventede afkroge af arkiverne, og det er derfor en god investering at bruge tid på at blade i de arkivguider og registraturer, samt de artikler om arkivalier, som senere vil blive omtalt. Det er nyttigt og inspirerende med en bred viden om arkivalierne, og i mange tilfælde er en sådan viden helt nødvendig for at man kan udnytte den pågældende kilde, eller for at man overhovedet får den idé at bruge den.

Man kan for eksempel tænke sig til at en folketælling opregner sognets beboere ved navn, men det kræver læsning eller selvsyn at blive klar over, at fra 1845 oplyser tællingerne tillige fødested for hver enkelt person, så man kan studere tilvandringen til sognet. Man kan heller ikke umiddelbart gætte sig til hvor mange slags oplysninger der kan hentes i lensjordebøger og lensregnskaber, og en betegnelse som sognepræstens liber daticus er ikke meget oplysende. Først ved at studere arkivregistraturen eller ved at blade denne protokol igennem, kan man se om præsten har gjort notater om økonomiske forhold, anført antallet af fødte, viede og døde i sognet, måske indført hele folketællinger (som ikke kan findes andre steder), eller om han har skrevet – måske endda udførligt – om »stedets historiske mærkværdigheder«.

Efterhånden som man erhverver en større viden om arkiver og arkivalier, vil man gøre flere og flere fund. Det er ikke altid man finder præcis det man leder efter – man kan tit føle at man leder efter en nål i en høstak, men man skal passe godt på de andre nåle man støder på undervejs. På et senere tidspunkt kan det udmærket vise sig at man her har netop den oplysning man mangler. Når man arbejder med arkivalier og registraturer, skal man derfor altid have en notesblok ved hånden til at notere fund, tanker og ideer.

I glæden over de mange utrykte kilder i arkiverne, må man dog ikke glemme at søge til for eksempel biblioteker og museer, hvor andre kildetyper kan supplere eller korrigerer arkivernes stof. Arkivalierne er uundværlige kilder, men de er ikke de eneste.

Lokaliteten selv

Et lokalhistorisk arbejde skal ikke i første række styres af de mere eller mindre tilfældigt bevarede kilder. Det er indlysende at kilderne og deres indhold både giver muligheder og sætter grænser, men det er mødet mellem på den ene side lokaliteten og dens egenart og på den anden side forskeren, hans nysgerrighed og tanker, der skal være ledende for arbejdet.

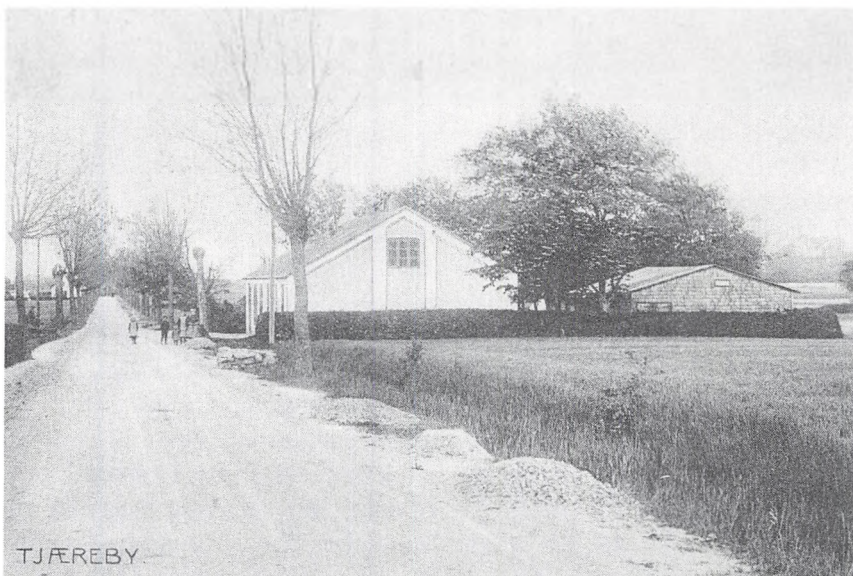
Det er vigtigt at man ved selvsyn kender den lokalitet man skal skrive om. Ved at færdes rundt i byen eller sognet fornemmer man afstande og terrænforhold, og man kan gøre iagttagelser, man ellers nemt går glip af. Der kan være tale om marksystemer, gærd og hegn, vadesteder, gravsten og epitafier, bygningshistoriske detaljer og meget andet. For den der kender »sin« lokalitet, vil det derfor ofte være naturligt at tage udgangspunkt i stedet selv.

Man kan for eksempel begynde med at betragte stedets huse og gårde og andre forhold som falder umiddelbart i øjnene. For byers, forstæders og i mange tilfælde også for landsbyers vedkommende, kan man notere sig en række forhold: høj eller lav bebyggelse, boliger eller erhvervsjendomme, hvilke typer af erhverv der findes, tilbygninger og nye udlænger til gårde, placering af forretninger og antallet og arten af offentlige institutioner og kontorer.

Flere af disse forhold er også relevante for rene landsognes vedkommende, og her kan man supplere med antal gårde og huse, brugenes størrelse, uopdyrkede områder, plantager og skove, fordelingen mellem forskellige typer af afgrøder, kreaturhold, findes der (stadig) kro, forsamlingshus, eller missionshus – hvad sker der disse steder, er der alderdomshjem, brugsforening eller andre andelsvirksomheder, og hvordan er trafikforbindelserne til omverdenen?

Alle disse iagttagelser kan man markere med forskellige farver på et kort – og et godt og detaljeret kort er et uundværligt arbejdsredskab for lokalhistorikeren. På denne måde får man en umiddelbar fornemmelse af stedets karakter, de forskellige bygningers alder, udnyttelsen af lokalitetens areal, dens økonomiske fundament, samt adskilligt andet der kan tjene som udgangspunkt for videre forskning. Via det lokale bibliotek vil man yderligere kunne få en række konkrete statistiske oplysninger om befolkningens størrelse, dyrkningsforhold, samt en del tal der belyser økonomiske forhold.

Denne første registrering giver i sig selv ikke blot en fornemmelse af hvor sammensat og kompliceret et moderne samfund er, den er også et vidnesbyrd om at dette samfund har gennemlevet en udvikling og har undergået forandringer. Det er derfor ikke svært at stille adskillige spørgsmål: hvor gamle er

I Tjæreby ved Skælskør ligger et ejendommeligt forsamlingshus. Billedet viser en række skygger i facaden mod vejen, det er piller – og ikke vinduer som man kunne vente. Gavlvinduet sidder højt, og der er ingen vinduer ud til vejen. Den mærkelige byggemåde er et vidnesbyrd om, og dermed en kilde til, lokale og politiske forhold for hundrede år siden.

Som så mange andre byer, havde også Tjæreby fået et forsamlingshus, det var sat på aktier, og kammerherren på Basnæs var hovedaktionær. Han var en ivrig højre-mand og brugte flittigt forsamlingshuset til propaganda for sit parti. Ifølge vedtægterne var huset åbent for alle samfundsgavnige møder, men alle samfundsskadelige kræfter skulle holdes ude. Det betød at hovedaktionæren – kammerherren – med held kunne forhindre venstre-mændene i at benytte huset. Resolut byggede disse derfor deres eget forsamlingshus i 1885. Det var midt i provisorietiden og netop det år da det forhadte, lyseblå gendarmerikorps blev oprettet. Følgelig blev Vænstres hus bygget uden vinduer man kunne se ind ad – man ville ikke underkastes nogen kontrol!

de forskellige bygninger, har de erstattet endnu ældre huse – og hvordan ser de ud, hvorfor har man bygget nye huse eller udbygget gårde og erhvervsvirksomheder, hvordan er udbygningen blevet finansieret, hvornår er de forskellige kvarterer opstået, hvor mange mennesker har der tidligere levet på stedet og hvad levede de af, hvornår blev de forskellige offentlige eller private institutioner (station, posthus, kommunekontor, skole, kirke, frimenighed, missionshus eller bank og sparekasse) oprettet, hvad findes der af foreninger, hvad var baggrunden herfor, og adskiller lokaliteten sig på disse områder fra nabosagnet eller nabobyen.

En del af spørgsmålene kan besvares ved hjælp af trykte vejvisere, skattemønstre eller lokale telefonbøger, men andre kræver at man opsøger det lokalhistoriske arkiv og landsarkivet, for eksempel for at studere folketællingslister, brandtaksationsprotokoller med ejendomsbeskrivelser eller skøde- og panteprotokoller og fæsteprotokoller der oplyser om gårdes og huses ejere, beboere og priser gennem tiderne, for blot at nævne nogle få af de kilder der står til rådighed.

Der findes måske ældre vejvisere eller gamle topografiske værker, og mangler de, kan man finde beskrivelser af alle danske egne i Pontoppidan: Den Danske Atlas (1763-81) og i de forskellige udgaver af Trap: Danmark, hvis første udgave er fra 1859-60, (nr. 181-192). En sammenligning mellem forholdene dengang og i dag rejser uvilkårligt problemer som: hvilke forskelle er der, hvad er der sket, hvorfor er det sket og hvornår. Alle disse »spørgeord«, der begynder med hv, er i det hele taget gode til at holde forskeren i ånde.

Det er et velkendt træk ved mange historiske fremstillinger at forfatteren sætter forskellige tværsnit op over for hinanden; det giver mulighed for at beskrive og for at søge forklaringer på de forandringer man umiddelbart kan iagttage. I denne forbindelse er det også meget givende at sammenligne ældre og moderne kort. For byernes vedkommende findes der i hvert fald udmærkede kort i førsteudgaven af Trap og muligvis ældre kort i landsarkivet eller Rigsarkivet, og for landsoggenes vedkommende må især nævnes udskiftningskortet fra slutningen af 1700-tallet (hvis det da er bevaret) eller matrikelkortet fra begyndelsen af 1800-tallet. Kortene demonstrerer på slående måde de store forskelle der er med hensyn til bebyggelse, marksystemer og vejnet.

En nøjagtig og detaljeret tilstandsbeskrivelse er et vigtigt led i lokalhistorikerens arbejde, navnlig fordi den er en fremragende baggrund for analyser af de processer der ændrer samfundet. Hvis man tager udgangspunkt i lokaliteten selv, kan man finde mange praktiske anvisninger i Leif Ingvorsen: Lokalhistorie (nr. 3).

Historisk viden

Allerede i det forrige afsnit er vi godt i gang med det mange historikere kalder at problematisere vores emne. Det vil sige at man overvejer hvilke problemer man ønsker at bearbejde, kort sagt: stiller spørgsmål til sit stof. Det er klart, at her spiller den enkelte lokalhistorikers interesser ind, samt hans opfattelse af hvad der er væsentligt og uvæsentligt. Det har imidlertid også stor betydning om forskeren vil eller skal levere et all-round arbejde (sognets eller

byens hele historie) eller om han vil undersøge særlige sider af udviklingen, eventuelt for et kortere tidsrum, arbejde med specielle sammenhænge i fortidens liv, eller måske afprøve ideer og arbejdshypoteser.

Uanset hvilket formål der er tale om, forestår der et vigtigt arbejde med at gennemtænke problemerne og vurdere dem i forhold til det egentlige sigte med undersøgelsen. Her er der hjælp at hente i den historiske litteratur. Det er vigtigt at have et kendskab til den danmarkshistoriske baggrund, og hermed tænkes ikke blot på den almindelige politiske og økonomiske udvikling, men også på at det er nødvendigt med en bred viden om samfundsforhold og samfundsudviklinger på en mængde områder.

De enkelte lokaliteter og deres befolkning kan ikke betragtes og forstås som isolerede fænomener: påbud, krav og påvirkninger udefra har præget lokalsamfundene. Det er imidlertid ikke alle påvirkninger der har haft lige stor gennemslagskraft, og lokaliteter kan godt reagere forskelligt over for ensartede påvirkninger. I det øjeblik man skal skelne mellem hvad der er mere eller mindre specielt for den enkelte by og det enkelte sogn, er det nødvendigt at have en almindelig historisk viden, og den er tillige en selvfølgelig forudsætning for at det overhovedet er muligt at give en sammenhængende fremstilling af lokalitetens historie. Det ville for eksempel være umuligt at give en fornuftig skildring af en lokalitets forhold under 2. verdenskrig uden viden om udviklingen af det dansk-tyske forhold og uden viden om krigens hele forløb.

Det er imidlertid også nyttigt at sætte sig ind i anden lokalhistorisk litteratur. Den kan give gode eksempler på hvilke emner og problemer der kan tages op til behandling, den kan demonstrere frugtbare metoder, og den kan give ideer med hensyn til hvilket kildemateriale der står til rådighed. Men både når man læser Danmarkshistorie og lokalhistorie er der god grund til at være opmærksom på at forholdene kan være såre forskellige rundt om i landet – rent bortset fra at heller ikke trykte udsagn skal modtages uden kritik. Man skal være på vagt over for traditionelle og konventionelle synspunkter, som ikke bør afholde én fra selv at se noget nyt i kilderne. Den norske historiker Kåre Lunden har med megen ret sagt, at beskedenhed – i betydningen stærk respekt for oparbejdet faglig autoritet, næppe bør henregnes til de videnskabelige kardinaldyder! (nr. 33).

På baggrund af viden og læsning kan man begynde at analysere de lokale forhold og den lokale udvikling. Vi ved på forhånd at der i hvert eneste lokalsamfund har levet en befolkning, den har haft nogle boliger, den har udført et arbejde, og der har været skrevne og uskrevne regler der har reguleret en stor

del af dens tilværelse. Alene ud fra disse fire punkter er der mulighed for mange undersøgelser: folketallets udvikling og sammensætning, boligernes art, størrelse, placering og ejerforhold, arbejdets art, rentabilitet, arbejdsvilkår og ejerforhold, hvad var tilladt eller forbudt – af myndighederne, af kirken, af fagbevægelsen, af hensynet til naboerne, skik og brug eller god tone osv.

Det virker måske umiddelbart som om det er svært at håndtere så »store« spørgsmål. Teknikken består imidlertid i at man søger at tænke så konkret som muligt, mens man deler de store spørgsmål op i mindre problemer. Denne opdeling fortsætter man med, indtil man er nået til spørgsmål der er så overkommelige og så præcise, at det giver mening at afprøve dem på kildematerialet.

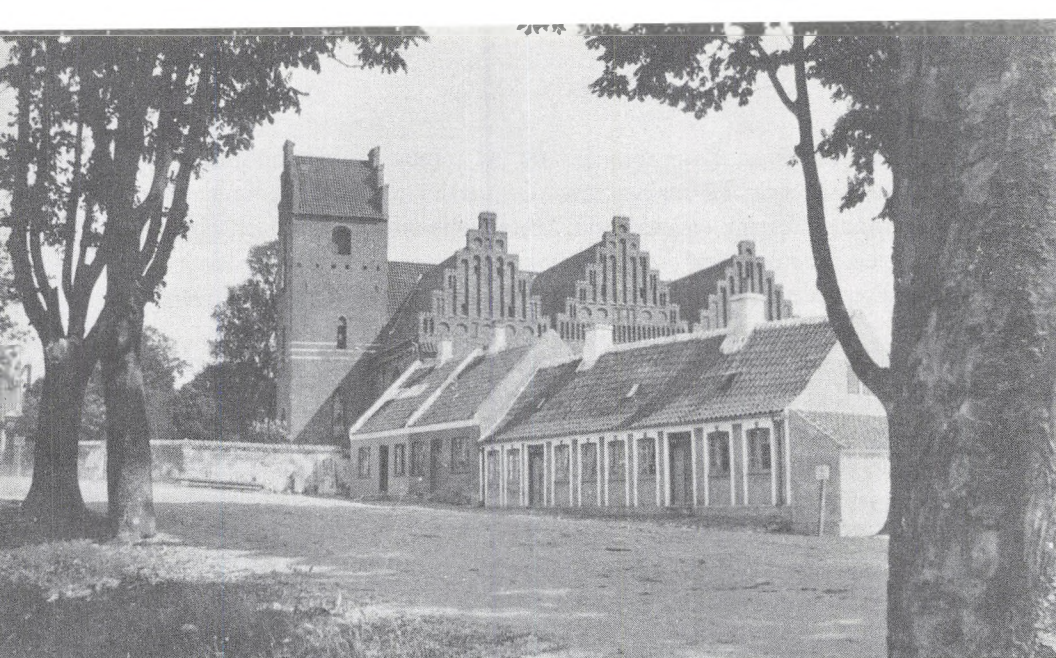
Arbejder man for eksempel med så vagt formuleret et emne som menneskers levkår kan man umiddelbart opstille følgende spørgsmål:

- tænker vi på sundhed og sygdom: hvor gammel blev man, hvad døde man af, hvor mange børn fik en kvinde, hvor mange børn mistede et forældrepar, hvor mange gange blev man gift?

- tænker vi på arbejdet: hvordan var arbejdet fordelt i en familie (hjemmearbejde-udearbejde), hvor stor en del af livet havde man arbejde, fik man en uddannelse til det – og i så fald hvordan, hvad bestod arbejdet konkret i, hvilke arbejdsredskaber brugte man, arbejdede man alene eller sammen med andre, var der sæsonsvingninger, eventuelt arbejdsløshedsperioder, hvad fik man i arbejds løn – naturalier, kontanter, havde man bierhverv, hvilke følger fik det hvis man mistede arbejdet, eventuelt p.g.a. sygdom?

- tænker vi på fritiden: hvor meget fritid havde man, hvad kunne fritiden bruges til, hvilke muligheder havde man – læsning (avis, bibliotek), sport og idræt, hvilke foreninger fandtes der – selskabelige, politiske, foredragsforeninger eller andre, hvem tilbragte man fritiden sammen med og hvor blev den tilbragt – på gaden, i klubben, foreningen, i missionshuset, hvilke ligheder og uligheder var der på fritidsvaner mellem de forskellige sociale lag og mellem forældre og børn?

- tænker vi på boligen: boede man i egen bolig (og var den i så fald stærkt belånt) eller i lejet hus eller lejlighed, hvor i byen lå boligen, hvem var naboerne, flyttede man tit, hvor stor var boligen i forhold til familiens størrelse, hvor mange værelser bestod den af, var der toilet, havde man logerende, hvordan var lejlighedens kvalitet og antallet af rum – og hvilke konsekvenser havde disse forhold for familiens daglige tilværelse, hvordan var lejligheden udstyret med møbler og andet indbo?

Syd for Præstø kirke ligger et hus, som ifølge brandtaksationen 1801 bestod af 10 fag egebindingsværk med strdtag, to indgange fra gaden og to fra gården. Huset står der endnu, men i dag ville man næppe bruge det som bolig for 4 familier.

Ifølge ildstedsskatten 1812 bestod hver lejlighed af en stue på 13,5 kv.m, et køkken på 7 kv.m og et spisekammer. I 1801 var en af disse lejligheder beboet af Niels Jacobsen, der var almisselem og lå til sengs af apoplexi, hans kone, deres to børn, konens 18-årige datter af et tidligere ægteskab samt en logerende skomager og hans 7-årige søn. Der har ikke været megen plads til de 7 mennesker, og højt til loftet var der heller ikke – lige godt 188 cm. Skiftet efter Niels Jacobsen viser, ikke uventet, at indboet var gammelt, beskadiget og lavt vurderet. Den dyreste ting var en seng med gammelt omhæng, ansat til 4 rigsdaler. (Se også litteraturlisten nr. 276).

Der kan nævnes mange andre emner der knytter sig til begrebet levekår: madvaner, klædedragt, tro og overtro, omgangsformer og social placering, men alene de nævnte spørgsmål vil give lokalhistorikeren adskilligt at arbejde med.

Forskningsspiralen

Nysgerrighed er en ubetalelig gave; og det er en god rettesnor for lokalhistorikeren at spørge: Hvad er det egentlig jeg ønsker at få at vide – hvad er det jeg ønsker at bringe videre til andre? Ideerne hertil kan som nævnt komme fra kendskab til kilderne, til lokaliteten eller til historiske problemer, men når man indsamler materiale, bearbejder det og endelig kæder det sammen og

former det til en beskrivelse, kommer man ind i den nævnte forskningsspiral, hvor de enkelte led i arbejdet gensidigt påvirker hinanden.

Den oprindelige idé var måske ikke helt så spændende eller frugtbar som man troede, eller det kan være at kildematerialet var utilstrækkeligt. Men under arbejdet kan man få kendskab til nye kilder, eller udnytte gammelkendte kilder på en utraditionel måde, så problemstillingen revideres og man øjner nye sammenhænge og inddrager flere kilder i arbejdet. Det sker også for de fleste, at de kommer ud for den såkaldte nøglehul-effekt. Det vil sige, at jo nærmere man kommer det problem man forsker i, jo større bliver det. Når man tror at man er meget nær ved løsningen, ser man at man kun er nået til et nøglehul, og gennem det betragter en helt ny verden med mange uløste spørgsmål.

I første omgang finder man måske denne oplevelse lidt forskrækkende, men den er udtryk for at man er inde i en forskningsproces med mulighed for friske iagttagelser og ny indsigt. Man er nu godt på vej til at undgå to klassiske farer. Den ene: at vælge spørgsmål og kilder, så at sige i blinde, fordi det er de eneste angrebsvinkler man kender – og den anden: at nære fordomme. Fordom er her forstået som den »gængse« opfattelse, som man end ikke overvejer at sætte spørgsmålstegn ved.

Kreativitet består ikke i at finde det rigtige svar, men i at finde det rigtige spørgsmål, og for en videnskabsmand er et spørgsmål ikke rigtigt, medmindre det kan bruges til at aflokke kilderne et svar. Lokalhistorikeren søger en viden der sætter ham i stand til at berette om fortidens virkelighed, og denne virkelighed er ikke blot de kendsgerninger, detaljer og enkeltheder, som kilderne umiddelbart giver oplysning om. Virkelighed er også en forståelse af sammenhænge. Uden sammenhænge af en eller anden art, ser vi blot et uforståeligt virvar, som forekommer abstrakt. På samme måde som en marskandiserbutik – uagtet den kan være nok så malerisk – forekommer uoverskuelig og kuriøs.

Kilderne skal granskes, de skal besvare vore spørgsmål, og de mange enkeltiagttagelser skal sorteres og rubriceres. Mængden af detaljer kan stille sig hindrende i vejen for overblikket, men i virkeligheden er de to ting forudsætninger for hinanden. Det er de mange detaljer og nuancer der gør at man kan fornemme det store mønster, og det er i kraft af overblikket, man kan trænge ind i detaljerne og foretage det rette udvalg. Derfor består en central del af det videnskabelige arbejde i at opstille hypoteser, antagelser og lave teorier, som derefter afprøves på kildematerialet. De særligt gode og stærke teorier er – for nu igen at citere Kåre Lunden – dem som kan give en samlende

forklaring på en lang række enkeltiagttagelser fra forskellige dele af samfundslivet – og helst sådan at man kan forklare en udvikling der spænder over et vist tidsrum (nr. 33).

Det er en god idé, ret hurtigt at begynde »at skrive ned«, bl.a. fordi det kan lette det egentlige formidlingsarbejde, som bliver behandlet i kapitel 8. Man skal blot gøre sig klart, at hvad man skriver i begyndelsen ikke nødvendigvis er den endelige formulering, ja meget af det man skriver er måske blot »mellemregninger«, hvis resultater slet ikke skal med i det færdige arbejde. Fordelen ved at skrive tidligt er, at det bidrager til at afklare ens tanker, det skærper evnen til at stille spørgsmål, og det stiller forskeren over for kravet om at vælge sin synsvinkel. Når man derefter analyserer hvad man har skrevet, har man gode muligheder for at se hvor der er huller i teksten. Hvor er argumentationen tynd, hvor er der forløb, der bør undersøges nærmere, hvor er der sider af udviklingen, man ikke har fået taget op til behandling?

På den baggrund vender man tilbage til sine kilder med nye spørgsmål (problemstillinger) eller inddrager et nyt kildemateriale, og de svar man nu får, nuancerer, forandrer eller kuldaster den helhedsopfattelse der er det bærende fundament for den endelige fremstilling. Denne spiral skal gennemløbes mange gange, men den er et frugtbart og uundværligt led i al seriøs forskning.

Det er ikke muligt at give en konkret anvisning på hvordan processen fungerer i almindelighed, men følgende eksempel kan måske tjene som en skitse. Hvis man er i færd med at udforske en bys historie i 1700- og 1800-tallet, kan man spørge sig selv: Hvem ejede egentlig husene, eller man kan måske have den teori, at det var en fåtallig overklasse der ejede de fleste af byens huse.

Herefter går man til kilderne, for eksempel en brandtaksationsprotokol eller en opmålingsprotokol, som ret let vil give et svar. Og for Skælskør i 1850 var forholdet således, at der var 108 huse i byen, 1 mand ejede de 14, 13 mænd ejede fra 2-4 huse, 63 ejede hver 1 hus, men 72 familier havde ikke eget hus. Det fremgår imidlertid tydeligt af kilden at der var stor forskel på værdien af de enkelte huse; takseringen kunne svinge fra et par hundrede til mere end 13.000 rigsdaler pr. hus, så *antallet* af huse er altså ikke nogen god målestok. Kilden må bearbejdes igen, og det viser sig nu at 1 mand ejede 19% af værdierne, og de næste 6 tilsammen 27% – altså 7 mand har ejet hen ved halvdelen af byen, regnet efter vurderingssum (nr. 477).

Hermed er undersøgelsen langt fra forbi. Det er nødvendigt at spørge, om det at eje et – eller flere – huse nødvendigvis er tegn på rigdom? Dengang

Ejers Navn	Ejers Navn	Bygnings- og Grundbesiddelse	Bygnings Beskrivelse	Længde		Bredde		□	Mare.	Areal	Andet	Andet
				Alen	Alen	Alen	Alen					
16)	Hand Næstler	270	1) Bygninge de borte af Lade de 2 i alle 2) Bygninge der er af Lade de 2 i alle 3) Grund de 2 i alle	1/4	17	9 1/2	100	183	7			
17)	Hand Næstler	400	1) Bygninge de borte af Lade de 2 i alle 2) Bygninge der er af Lade de 2 i alle 3) Grund de 2 i alle	1/4	18	10	180	215	1/2			
18)	Hand Næstler	300	1) Bygninge de borte af Lade de 2 i alle 2) Bygninge der er af Lade de 2 i alle 3) Grund de 2 i alle	1/4	20	9 1/2	194	1/2				

Det er ikke blot brandtaksationer og opmålingsprotokoller der kan give oplysninger om huses udseende. Her opregner protokollen over bygningsafgiften en række gårde på Algade i Skælskør 1802. Vi får ejernes navne, de enkelte bygningers længde og bredde samt deres anvendelse. Der er grund til at fæstne sig ved de mange bagbygninger, indrettet til lo, lade og stald. Købstadsborgere drev i høj grad landbrug.

som nu kunne huse være belånt, og man må derfor undersøge kilder som for eksempel skøde- og panteprotokoller for at få det problem afklaret. Herved opdager man, dels at mange huse var prioriteret til op over skorstenen, dels at der også kunne tages og gives lån i løssøre. Det er derfor rimeligt at undersøge byens lånemarked i almindelighed. I den forbindelse kan man inddrage skifteprotollen med dens boopgørelser, som kan supplere undersøgelsen med oplysninger om hvad folk i øvrigt ejede af værdier, skibe og kostbart indbo for eksempel.

Undersøgelsen af om der fandtes en økonomisk overklasse i byen kan imidlertid rejse en række nye spørgsmål. Blandt andet kunne det være interessant at vide hvem denne kreds af velhavende personer var, og de personhistoriske kilder vil måske fortælle at der i høj grad var tale om købmænd. Man kunne derpå få den idé eller teori, at det var nogle få købmandsfamilier der gennem generationer dominerede byen. Her vender det personhistoriske aspekt tilbage: Hvem var købmændene, hvilket miljø kom de fra, hvem giftede de sig med? Det kan kirkebøgerne svare på, men de kan måske også vise at købmandsforretningerne ofte gik i arv fra far til svigersøn – og ikke fra far til

søn. Hvad blev der så af sønnerne, fik de måske en uddannelse og blev embedsmænd, og skete der i tidens løb en forandring i dette mønster?

Nye kilder kan inddrages, og nye spørgsmål dukker op, som for eksempel: Var det købmændene der blev borgmestre og besatte pladserne i byens råd, betalte de få velhavende en rimelig andel af den skat der blev udredt, hvordan var forholdet mellem de rige og de fattige i byen, kan man ane modsætninger og konflikter, hvilke politiske og kulturelle konsekvenser kan aflæses?

Dette er blot nogle af de tråde man kan prøve at rede ud i et forsøg på at nå frem til en opfattelse af hvordan forholdene var i en by, hvordan forskellige gruppers levevilkår var og hvordan udviklingen forløb. Gregers Hansen har givet et smukt eksempel på en sådan undersøgelse af forholdene i Sakskebøbing og Maribo i 1700-årene (nr. 468).

Kunsten at stille spørgsmål

Det er flere gange understreget hvor vigtigt det er at stille spørgsmål til kilderne. Allerførst skal man selvfølgelig spørge om kilden er ægte, om det er rigtig hvad den oplyser osv. – det vil sige de temaer der vedrører den historiske kildekritik, som er behandlet i kapitel 5. Disse svar fortæller os imidlertid ikke noget om hvilke problemer det er vigtigt at få belyst, eller hvilke man kan få belyst. *Det* må fremgå af arbejdet i den forskningsspirale, som er skildret på de foregående sider. Der er næppe det emne som ikke vil kunne tages op til behandling, hvis det vel at mærke ses i et perspektiv og sættes ind i en helhed.

Det er først og fremmest helt afgørende at man ikke tænker i abstrakte, og så at sige anonyme baner. Der er ikke megen inspiration for forskeren i udsagn som: udviklingen medførte eller krævede, byen voksede, befolkningen steg, kreaturtallet faldt, så kom jernbanen til egnen osv. Heller ikke læseren har megen glæde af en sådan fremstilling. Han bliver snydt for en konkret viden om hvad der skete (hvor stærkt steg befolkningstallet?), grunden til at det skete (hvorfor blev der færre kreaturer?), og de følger det fik (hvad betød jernbanen for sognet?). Det bliver som om tingene skete af sig selv, næsten uberørt af menneskehånd. Der er sket spændende ting i fortiden, men det får læseren dårligt nok en fornemmelse af, fordi forfatteren ikke har gjort sig klart, hvad det var han ville have at vide.

Man har imidlertid langt fra udtømt mulighederne, hvis man blot stiller de spørgsmål, som kilderne umiddelbart kan give svar på. Ét er hvad de er beregnet til at oplyse, noget helt andet er hvad de faktisk rummer af infor-

mationer, og hvad vi derfor kan presse ud af dem i kraft af viden og ved hjælp af gode spørgsmål.

Da kirkebøgerne blev indført i 1645-46 kom de til at indeholde oplysninger om fødte (døbte), trolovede/viede og døde (begravede). Baggrunden for at Christian IV indførte denne registrering, var ikke mindst at den gav en mulighed for at holde mandtal over befolkningen – og altså også mandtal over skatteydere. I den udstrækning lokalhistorikerne har benyttet kirkebøgerne som kilde, har det da som regel også været befolkningstallet, man har interesseret sig for. Som nævnt ovenfor, kan kirkebogen imidlertid bruges på mange andre måder, den er for eksempel en glimrende kilde til belysning af forholdet mellem, og forskellen mellem, sociale grupper.

Man kan for eksempel undersøge om håndværkerbørn giftede sig med købmandsbørn, mesterbørn med svendebørn, gårdmandsbørn med husmandsbørn. Man kan studere den (eventuelle) kontakt der var mellem samfundslagene når der skulle vælges faddere og forlovere; og træffer man en gårdmand som fadder i husmandsfamilien, er det værd at undersøge om forbindelsen også gik den anden vej. Selv en så lille ting som hvilket navn man gav sine børn – og hvor mange fornavne de fik - kan vise forskelle i tradition og kulturmønster mellem samfundsgrupperne.

En demonstration af en sådan anvendelse af kirkebogen er givet af Ulla Skaarup Jensen i en undersøgelse af den sjællandske landsby Vester Broby (nr. 470). Artiklen viser tydeligt at der var interessante geografiske, økonomiske og sociale skel, som tilmed synes at ændre sig i forbindelse med byens udskiftning.

En anden stor og central kildegruppe, som fortjener at blive udnyttet på utraditionel måde, er boopgørelserne, skifterne. De er vidnesbyrd om menneskelige aktiviteter af mange slags, og derfor kan de benyttes som kilder på i hvert fald 3 forskellige planer. Tager man for eksempel en skifteforretning, således som den er indført i skifteprotokollen, er den:

1. En kilde som viser at statsmagten har ment det nødvendigt og hensigtsmæssigt at den blandede sig i hvordan en afdød persons efterladenskaber blev gjort op og fordelt. Skiftet viser noget om hvilke økonomiske interesser der skulle varetages (kreditorens, arvingens og eventuelt herskabets, dvs. godsejerens), og de afgifter der skulle udredes af boet, samt viser hvordan, og i hvilket omfang, staten tog sig betalt for sit arbejde. Skiftet demonstrerer også hvordan arvereglerne var, for eksempel at sønner tidligere arvede dobbelt i forhold til døtre.

1 Af Raaryarub indlæg 20
 1 yone Rindring, krog og luffen af groft
 Alled . . . . . 2 R
 1 Af luffen Rindring 1/2
 1 Jone Rindring 3/2
 Summa . . . . . 14 R 1/2

Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring
 Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring
 Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring

Bort skjødt gield.
 1 Af Raaryarub indlæg 20
 1 yone Rindring, krog og luffen af groft
 Alled . . . . . 2 R
 1 Af luffen Rindring 1/2
 1 Jone Rindring 3/2
 Summa . . . . . 14 R 1/2

1 Af Raaryarub indlæg 20
 1 yone Rindring, krog og luffen af groft
 Alled . . . . . 2 R
 1 Af luffen Rindring 1/2
 1 Jone Rindring 3/2
 Summa . . . . . 14 R 1/2

Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring
 Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring
 Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring Rindring

Selv dette yderst beskedne skifte fra 1685 har adskilligt at fortælle. Den afdøde, Johan Borryngholm, hans kone og deres to halvvoxsne drenge har åbenbart boet til leje i et enkelt værelse. Af indbo var der seng, bord, to gamle stole, en fyrrekiste og et lille skibsskrin – tilsammen vurderet til ca. 5 1/2 daler – det samme som sengetøj og dyner blev anslået til. Den afdødes grå klædning, trøje og bukser af groft klæde var to daler værd. Ud over dette ejede familien blot en dug og en jerngryde. I alt aktiver på 14 daler som skal sammenholdes med at man har skyldt 8 daler i husleje.

Denne opgørelse er det centrale, men skiftet indeholder endnu nogle interessante oplysninger. Det fremgår således at manden har to døtre af et tidligere ægteskab, den ene af dem tjener i København, og den anden er gift så langt væk som i Amsterdam. De to piger kommer imidlertid ikke til at arve noget, da skifteretten synes der er for lidt at dele ud af. Da drengene fra andet ægteskab bliver holdt i skole, er det meget bedre at bruge pengene dertil. Skiftet er altså også et vidnesbyrd om udvandring og skolegang – navnlig det sidste er bemærkelsesværdigt i betragtning af hjemmets fattigdom.

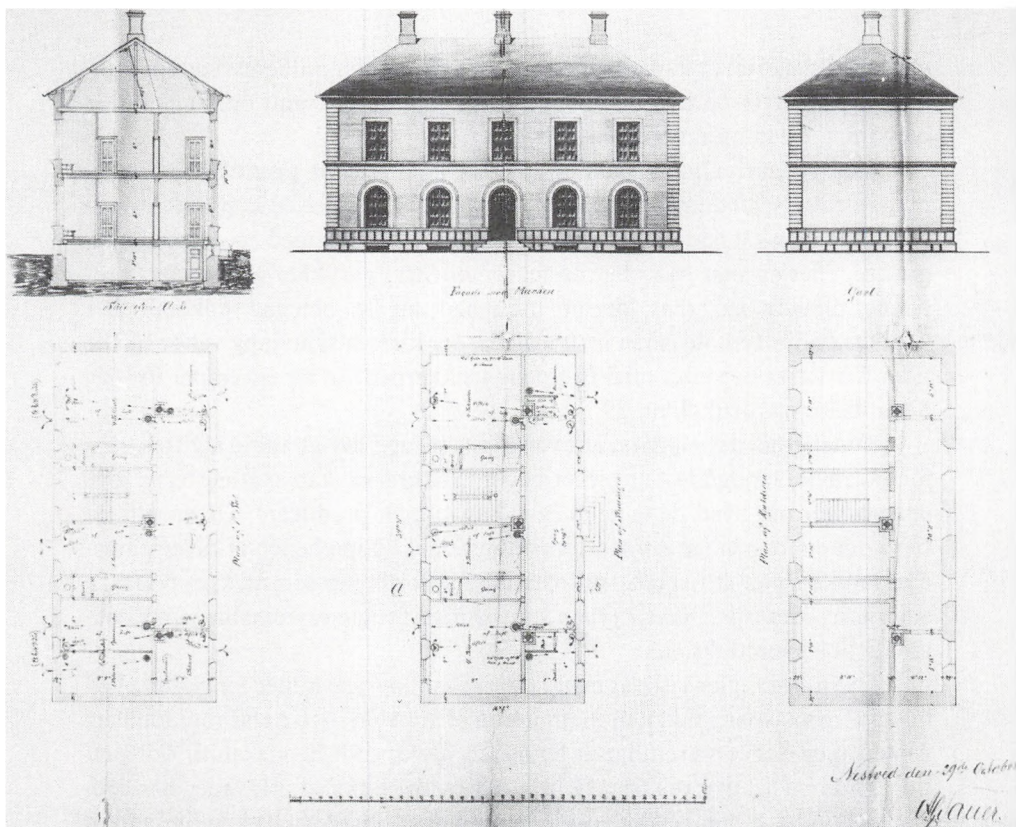
2. Skiftet er desuden en kilde som gennem en minutiøs opregning og vurdering af den afdødes efterladenskaber viser hvilket økonomisk og kulturelt stade personer og grupper i samfundet befandt sig på. Skiftet viser indboets standard og art, købmandens varelager, håndværkerens værktøj og gårdmandens besætning. Disse oplysninger kan udmøntes direkte, men også anvendes på endnu et plan.

3. For skiftet er endelig en kilde som kan bringe en række oplysninger der ikke har noget som helst at gøre med skiftets egentlige formål. For eksempel kan forekomsten af kaffekander i et skifte belyse kaffedrikningens indførelse og udbredelse, pietistiske bøger viser hvordan denne religiøse vækkelse bredte sig, oplysninger om arvingernes alder og opholdssted belyser familiestruktur, udvandring og flytninger mellem landsdelene, og listen over kreditorer og debitorer giver bidrag til studiet af handelsforbindelser og handelsveje – for blot at nævne enkelte udnyttelsesmuligheder. Johan Jørgensens bog om skifter og testamenter giver mange ideer til hvordan skifterne kan bruges, og den henviser til mange konkrete eksempler (nr. 280).

Den der vil benytte skifterne på førstnævnte måde, behøver i og for sig blot at vide at der findes skifter, og at de opbevares i landsarkiverne. Skal man arbejde med skifterne på den anden måde, må man tillige kende noget til skiftevæsenets opbygning for at kunne finde frem til skifter fra de grupper og erhverv man er særlig interesseret i. Men for at kunne udnytte dem på den tredje måde er det nødvendigt at få gode ideer, og de kommer unægtelig lettest hvis man har et detaljeret kendskab til hvordan et skifte er bygget op, og hvilke typer af oplysninger det giver.

Som sidste eksempel skal nævnes en tredje meget omfattende, men alt for lidt brugt kildetype: skattelister. En sådan liste viser umiddelbart hvem der skal betale hvor meget i skat til staten eller kommunen. For den kommunale skats vedkommende kan man sammenholde beløbets størrelse med byens eller sognets udgiftsregnskab. Man må imidlertid også undersøge hvilke andre indtægter kommunen havde, og derved får man en nærmere fornemmelse af hvad der blev anset for kommunale opgaver, og hvordan man prioriterede mellem for eksempel skole- og fattigvæsen, sygehuse og udbygning af veje.

Hvad statsskatten angår, kan man blandt andet bruge listen til at beregne hvad kommunen samlet betalte, man kan se om beløbet gik op eller ned, altså aflæse enten kommunens vekslende velstand eller statens vekslende pengebehov. Især for byernes vedkommende kan det være meget givende at sammen-

Kort og tegninger af offentlige bygninger kan være meget talende, hvis man vil illustrere hvor meget – eller rettere hvor lidt – man tidligere ofrede på skole-, sundheds- og socialektoren. Dette projekt til et amtssygehus i Næstved havde to etager med plads til 10 patienter i stuen og 8 på første sal, men her lå også den enlige operationsstue.

ligne med nabobyernes skattebeløb for at vurdere byens økonomiske placering i forhold til de andre, samt eventuelle forandringer heri.

Dernæst kan man prøve at sammenholde den enkeltes skattebeløb med hans økonomiske evne; var skatterne hårde eller ej, og steg eller faldt byrden i tidens løb, hvor konstante var den enkelte skatteydere indkomster og dermed skatteevne? Det er i den forbindelse interessant at sammenligne de forskellige indbyggeres skattebeløb; var der progressiv eller degressiv skatteskala, var der økonomisk retfærdighed? Det er et udmærket udgangspunkt for at undersøge eventuelle sociale lagdelinger, og for at vurdere om det var en lille gruppe der bar hovedbyrden – eller omvendt. Set under ét giver disse forhold

mulighed for at man kan skønne over statens og kommunens skattepolitik, dens syn på hvor og hvordan pengene skal opkræves, samt opkrævningens betydning for kommunens hele udvikling.

Skatteudskrivningen skete imidlertid ikke blot på grundlag af indtjening, jord- og ejendomsbesiddelse, den kunne også være en kopskat (hovedskat), dvs. en skat lagt på den enkelte person, eventuelt med en nedre aldersgrænse, eller en skat på kvæg, heste, rentepenge, parykker eller andet. I sådanne tilfælde har man derfor mulighed for at beregne folketal eller bøndernes husdyrhold, men man må gøre sig klart at skatteopgivelser til alle tider har været behæftet med betydelig usikkerhed, se for eksempel Fridlev Skrubbeltangs artikel, nr. 39.

Endelig må det nævnes, at hvor skatter – og i øvrigt andre afgifter, som for eksempel landgilde – er blevet betalt i naturalier, kan skattelisterne give oplysninger om hvad de enkelte egne har kunnet producere. De er vidnesbyrd om de forskellige kornsorters udbredelse, hyppigheden af diverse husdyr, forekomsten af fiskeri samt betaling i specialiteter som sække, lysegarn eller jern – det sidste især i Jylland, hvor man brugte myremalm som råmateriale til jernproduktion.

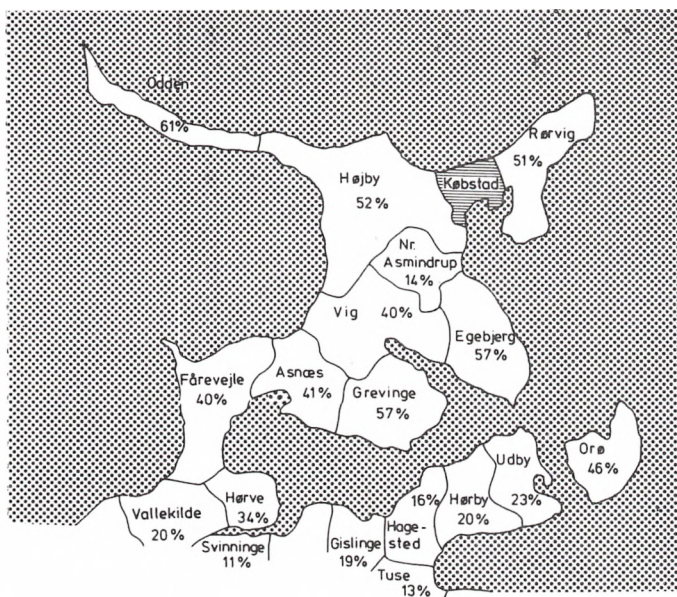
Disse eksempler viser at man ikke skal slippe sine kilder for tidligt. Ved hjælp af gode spørgsmål kan man ofte få et større udbytte end umiddelbart ventet, men det er væsentligt at forskeren har et godt kendskab til tidligere tiders administrative praksis, så han ved hvilke typer af arkivalier han kan vente at finde, at han kender administrationens opbygning og kan finde frem til de relevante arkivalier, samt endelig – og helt afgørende – at han har en bred viden om arkivaliernes indhold.

Gode hjælpere: grafer, kort, tematiske kort

I løbet af forskningsprocessen har man mulighed for at fremdrage en række enkeltstående oplysninger som egner sig til statistisk bearbejdelse, og som måske kan danne udgangspunkt for en graf eller et tematisk kort. Disse muligheder kan med stort held benyttes til formidling af resultater – se også kapitel 8 – men det kan være særdeles nyttigt at udnytte teknikkerne allerede i det egentlige forskningsarbejde. Det behøver ikke at stille urimelige krav til forskerens matematiske indsigt eller evner som korttegner, så meget mindre som en del af de tabeller, grafer og kort man laver, måske slet ikke skal gives på tryk, men blot tjene som arbejdsredskab.

De iagttagelser man gør om mennesker, huse, gårde, erhverv, økonomiske forhold m.m. skal ordnes på en eller anden måde for at man kan overskue

Det er en udbredt, men fejlagtig opfattelse at tidligere tiders landbefolkning sjældent flyttede bort fra deres fødesogn. Gennemgår man for eksempel folketællingen 1845 og noterer de ægteskaber hvor både mand og kone var født i sognet, vil man finde store forskellige fra sted til sted. Undertiden synes variationerne at hænge sammen med de geografiske forhold. Dette kort over Odsherred viser i hvert fald, at »inde på Sjælland« var det kun 10-20% af ægteparrene, der var helt lokale, men jo længere man kommer ud på halvøen, jo mere rodfast er befolkningen. Kortet viser imidlertid også tydeligt, at Nr. Asmindrup sogn er en klar undtagelse fra den almindelige regel, og derved påkalder det sig en særlig interesse.

dem og vurdere deres betydning. Det kan for eksempel ske ved at de forskellige »enheder« samles i større grupper: gårdmænd, husmænd, håndværkere, købmænd osv. Nu kan der jo udmærket være store forskelle i gårdmandsgruppen: gårdens størrelse, velstand, familiens størrelse, tilknytning til frimenighed, mission, grundtvigianisme, højskoleophold, deltagelse i sognets styre og meget andet. Det samme vil gælde for næsten alle de grupper man opererer med, og det er derfor vigtigt at gøre sig klart hvordan man har afgrænset og defineret sin gruppe. Når man derpå sammenligner forskellige grupper indbyrdes, må man gøre sig klart at der kan gå forskellige skillelinjer på tværs af gruppeinddelingen.

Baseret på folketællingen 1787 har Hans Chr. Johansen lavet en tabel der viser den gennemsnitlige husstandsstørrelse i forskellige befolkningsgrupper

Tabel 3.15: Den gennemsnitlige husstandssammensætning i en række erhverv i Odense 1787.

Stilling i husstand	Håndværks- mestre	Købmænd og andre handlende	Ansatte i overordnede stillinger inden for liberale erhverv og hos det offentlige
	Gennemsnitligt antal personer		
<i>Personer af hankøn</i>			
Husstandsoverhoved	1,0	1,0	0,9
Sønner	0,8	1,0	1,2
Andre familiemedlemmer	–	0,1	0,1
Tjenestefolk, svende og lærlinge	1,1	1,2	1,5
Logerende o.l.	0,4	0,5	0,4
Mænd i alt	3,3	3,8	4,1
<i>Personer af hunkøn</i>			
Husstandsoverhoved eller hustru	0,9	0,8	0,9
Døtre	0,8	1,1	1,4
Andre familiemedlemmer	0,1	0,3	0,2
Tjenestepiger	0,5	1,4	2,2
Logerende o.l.	0,2	0,2	0,2
Kvinder i alt	2,5	3,8	4,9
Gennemsnitlig husstandsstørrelse	5,8	7,6	9,0

Kilde: Odensedatabasen.

Denne skematisk oversigt over den gennemsnitlige husstandssammensætning i Odense 1787 demonstrerer tydeligt forskellene på de forskellige erhvervsgrupper i byen.

i Odense. Opstillingen viser tydeligt den forskel der var mellem håndværksmestre, købmænd og overordnede – fra 5.8 til 9.0 personer pr. husstand – men den viser også at forskellen især beror på antallet af hjemmeværende børn samt tjenestepiger. Det kan næppe overraske at børn i velstående familier er blevet boende hjemme længere end andre børn, men det var dog værd at undersøge, om der var født flere børn i disse hjem, om børnedødeligheden var lavere, eller om forældrene var ældre og derfor havde »nået« at få flere børn. Også disse ting kan opgøres statistisk og analyseres i tabeller.

Hvad kvindelige tjenestefolk angår, er der en markant forskel på de tre grupper (fra 0.5 til 2.2), langt større end hvad mandlige tjenestefolk, svende og lærlinge angår. Her kan der imidlertid være grund til at opdele denne sidste gruppe, da man sikkert må regne med at de overordnede ikke har haft svende og lærlinge, i modsætning til håndværksmestrene, som måske til gengæld

Tabel 5.10: Antal beskæftigede ved en række håndværk i Odense 1787.

Fag	Mestre	Svende og lærlinge		Antal ansatte pr. mester
		I mesters husstand	Med egen husstand	
Bødkere	7	8	–	1,1
Feldberedere	9	7	1	0,9
Guldsmede	5	8	–	1,6
Murere	8	1	11	1,5
Pottemagere	8	7	–	0,9
Rebslagere	3	9	3	4,0
Sadelmagere	8	23	–	2,9
Skræddere	26	29	2	1,2
Smede	15	24	2	1,7
Snedkere	16	27	–	1,7
Tømrere	4	–	17	4,3
Vævere	11	3	1	0,4

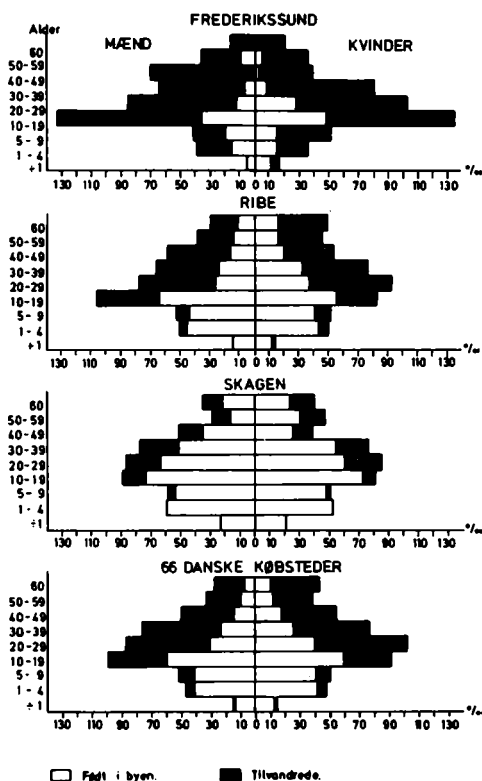
Kilde: Odense magistrats arkiv, folketællingen 1787.

Tal og tabeller kan give en slående dokumentation – her for eksempel af antal beskæftigede ved en række håndværk i Odense 1787.

ikke har haft tjenestefolk. Ser man nærmere på det problem, kan man opdage at håndværksmestrene er langt fra at være en ensartet gruppe, hvad svende og lærlinge angår. Illustrationen viser at antallet af svende og lærlinge pr. mester varierer fra vævernes 0.4 til rebslagernes 4.0. Der var også stor forskel på om svendene boede hos mestrene eller ej. Det var sjældent hos murere og tømrere, mens rebslagere og sadelmagere havde mange boende.

Andre forhold som kan gøres op i tal, som for eksempel folketallets udvikling, befolkningens fordeling på gårdmænd, husmænd, tjenestefolk, eller på forskellige aldersgrupper, egner sig fortrinligt til at blive opstillet i forskellige grafer som stabeldiagrammer, lagkagediagrammer, befolkningspyramider eller almindelige kurver. Væksten eller tilbagegangen i en lokalitets indbyggertal er et centralt forhold når man vil forstå sognets eller byens økonomiske og sociale forhold og de muligheder befolkningen havde. Her kan en graf give forskeren gode muligheder for at opdage hvor problemerne findes. Den vil også være et godt udgangspunkt for sammenligninger med nabosogne og nabobyer med henblik på, om der var tale om almindelige forhold eller en speciel udvikling på egnen.

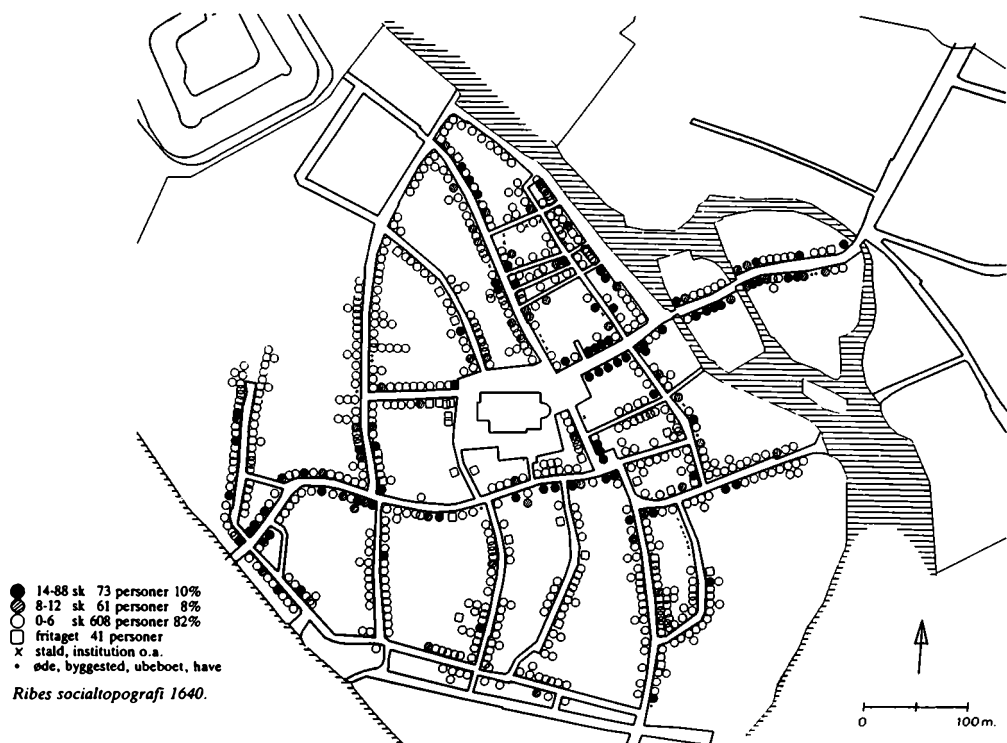
Et arbejdsredskab som ofte overses, er det tematiske kort. Bedst kendt er nok arkæologernes kort over fordelingen af fund og gravhøje m.m, og stedsnavnekort der viser de forskellige navnetypers udbredelse over landet. Der er

En befolkningspyramide hvor man har opstillet en bys eller et sogns indbyggere fordelt efter køn og alder, kan være et godt udgangspunkt for mange undersøgelser. Her er pyramiden brugt til at vise forholdet mellem de indfødte og de tilvandrede i 1850. Man ser bl.a. at de lokalt fødte udgør et mindretal af den voksne befolkning, men man ser også tydeligt den store forskel mellem Frederikssund med mange tilflyttere og Skagen med meget få.

imidlertid adskillige andre forhold som med udbytte kan tegnes eller prikkes ind på et kort. Udgangspunktet kan være et almindeligt, godt detaljeret kort, men i visse sammenhænge kan man bruge specielle korttyper. Undersøger man gårdes og husmandssteders placering i sognet kan det være interessant at arbejde med et kort der angiver jordbundsforholdene – hvem havde den gode jord og/eller den jord der var let at dyrke? Og er emnet købstadens udbygning, vil man formentlig få svar på mange spørgsmål ved at indtegne nybygninger på et kort med højdekurver – hvor kunne man faktisk bygge nogenlunde let, hvor kunne der kloakeres?

I andre tilfælde kan man klare sig med et almindeligt kort, dog gerne et med angivelse af de enkelte matrikelnumre. Her kan man for eksempel markere: høj og lav bebyggelse, de velhavendes eller de fattiges bopæl, adressen for anholdte personer, børnerige familier, pensionister, folk med særlige erhverv. Kortene bevirker at forskeren får samlet sin viden på en særdeles overskuelig måde, og de gør ham i stand til at stille nye spørgsmål.

I sine Ribe-studier har Ole Degn i høj grad benyttet sig af tematiske kort. Her er store og små skatteydere prikket ind på bykortet og det giver på en beskednen plads et klart og overskueligt indtryk af byens forskellige kvarterer. Der er tilmed skabt et nyttigt udgangspunkt for yderligere undersøgelser af økonomisk, social, arkitekturhistorisk og anden art.

Der findes endda flere raffinerede korttyper, som man kunne ønske lokalhistorikerne ville bruge, her tænkes først og fremmest på de såkaldte isolniekort. Det er geografiske kort, hvor der er trukket linjer mellem steder der har den samme »værdi«. Det lyder indviklet, men det er den korttype geograferne anvender til kort over højder, temperaturer og nedbør, og som alle kender fra et skoleatlas. På et sådant kort kan man for eksempel markere grænserne for de områder der havde en, to eller tre timers rejsetid til et givet centrum. Herved kan man få en præcis markering af en købstads opland – også set i forhold til nabobyernes opland, og en sammenligning mellem kort fra forskellige tidspunkter kan vise hvad byen har vundet eller mistet.

Der findes en kortfattet introduktion til temaet i Peter Bredsdorffs bog om kortlægning og historiske studier (nr. 13) og en duplikeret oversigt over forskellige korttyper i R. Helkjaer Jensen: Tematisk Kartografi (nr 14). Se i øvrigt nr. 15-21.

Edb

Der er ingen grund til at springe dette afsnit over – medmindre man allerede er godt i gang med at bruge edb og at arbejde på en PC (personal computer). Det er imidlertid nok kun en lille del af danske historikere – amatører som professionelle, lokalhistorikere som righistorikere, der *er* i gang. Almindelig maskinskræk, utryghed ved det nye samt en række vrangforestillinger har afholdt mange fra at stifte bekendtskab med dette glimrende arbejdsredskab.

Det er ikke ruinerende dyrt at anskaffe en PC, det er ikke nødvendigt at kunne programmere, og det kræver et minimum af tekniske kundskaber at komme i gang med arbejdet. Skulle den enkelte lokalhistoriker tvivle på om han kan magte at kaste sig ud i denne teknologi, skulle han måske snakke med sine børn – de vil kunne berolige ham, og de har måske allerede en PC stående på deres værelse!

Der findes en del litteratur der kan hjælpe den interesserede på vej. Foruden den nedennævnte artikel af Per H. Hansen (nr. 22), som bringer mange litteraturhenvisninger, er der grund til at nævne slægtsforskergruppen DIS-Danmark, der udgiver det orienterende tidsskrift: Slægt og Data (nr. 26, se også nr. 23).

Tekstbehandling

PC'en kan anvendes på alle stadier af forskningen, lige fra kildesøgningen til publiceringen af det færdige arbejde, men de fleste vil nok starte blødt ved at tage edb i brug ved skriveprocessen: tekstbehandlingen. Det er forholdsvis enkelt at gå fra skrivemaskine til PC, og efter et par uger hvor man har uventede oplevelser med maskinen, vil man være rimeligt rutineret og samtidig have indset PC'ens store fordele.

Det er således meget let at foretage rettelser og ændringer i det allerede skrevne. Skrivefejl, forkerte ord, ord der er glemt, afsnit der skal flyttes, opdelinger i flere afsnit, ændringer i margenens bredde eller linjetallet pr. side – alt det kan foretages på få sekunder. Når ændringen er udført, har man med det samme et nyt og gennemrettet manuskript uden overskrivninger, udstregninger og tilføjelser i margenen. Og det har man fået uden at skulle bruge timer ved skrivemaskinen med renskrivning og derpå følgende korrekturlæsning på de nye fejl, som næsten uvægerligt opstår ved en renskrivning.

Man sparer således megen tid ved at undgå en del rutinepræget og ked-sommeligt arbejde, og det er i sig selv opmuntrende. De fleste vil også føle det inspirerende at de blot kan gå i gang med at skrive, uden større overvejelser

over om afsnittet nu skal begynde sådan eller sådan. Den velkendte frygt for det hvide papir, der får mange forskere til at spekulere længe frem og tilbage før de formulerer de første ord, svinder ind. Det er så let at ændre formuleringer og flytte om på selv store tekstafsnit, at man roligt kan gå i gang med at skrive. Nogle vil måske starte med at skrive en disposition opstillet i punkter, for derefter at udfylde de enkelte afsnit, alt eftersom undersøgelsen skrider frem, mens andre vil skrive afsnittene i tilfældig rækkefølge, for til sidst at flytte rundt på dem. Her må hver enkelt finde sin arbejdsform.

Tekstbehandlingen har yderligere nogle fordele, idet PC'en automatisk kan fremstille registre og indholdsfortegnelse; der findes stavekontrol, man kan overflytte større eller mindre tekstmængder fra ét manuskript til et andet, og man kan hente oplysninger fra databaser og regneark.

Databaser

En database er edb-udgaven af det traditionelle kartotekskort, blot meget mere praktisk. Alle lokalhistorikere kender til at notere oplysninger i et kartotek, for eksempel om husene i en landsby eller købstad. På kortene skriver man måske opførelsesår, ombygninger eller nybygning efter brand, størrelse, bygningsmåde, vurderingssummer eller salgspriser, de skiftende ejere og/eller beboere, husstandens størrelse, familieoverhovedets erhverv m.m. Kortene vil man i reglen ordne efter matrikelnumre eller eventuelt gadenumre, men man vil ofte have behov for at få dem sorteret efter andre kriterier. Der kan således være brug for at opstille dem efter alder, værdi eller byggemåde, man skal måske vide hvor købmændene eller håndværkerne boede, hvilke kvarterer der var særligt børnerige, om det var sønner eller svigersønner der overtog gården, eller man skal eventuelt slå op i kartoteket for at finde hvor en bestemt person boede.

Hver af disse undersøgelser kræver gennemgang eller måske omordning af hele kartoteket, og hvis det består af blot nogle få hundrede kort, kan det være et ganske tidkrævende – og ikke særlig morsomt arbejde. Helt bortset fra at man i farten kan komme til at overse et kort, eller at man måske vil ærgre sig over at man ikke har skrevet kortene helt så læseligt, som man troede. Her kommer databasen ind i billedet. Alle de oplysninger (data) man har brug for i sit kartotek, tages ind i maskinen, altså et arbejde af samme karakter og omfang, som når man laver et almindeligt kartotek. Har man adgang til en transportabel PC'er, som vejer 4-5 kg, kan man gøre sine notater direkte på arkivernes læsesale og derved undgå dobbeltarbejde.

Når det arbejde er udført, viser fordelene sig ved at kartoteket fungerer – ikke som ét kartotek, men som lige så mange forskellige kartoteker som der er typer af oplysninger. Man kan på få sekunder sortere kortene (og derefter få dem printet ud) efter husenes alder, størrelse, værdi o.s.v., ligesom man kan få maskinen til at lede efter en bestemt person, alle bindingsværkshuse, alle købmandsgårde osv. Man kan også få den til at regne på de tal man har tastet ind, husenes samlede taksationsværdi for eksempel, eller få den til at tælle: hvor mange husmænd eller håndværkere var der? Har man foretaget en gruppeinddeling, som man senere fortryder, således anbragt slagtere under håndværk i stedet for under handel, kan der være mulighed for at »flytte« hele gruppen med en enkelt kommando.

Det er indlysende at en sådan database er umådelig tidsbesparende, men dertil kommer at den giver forskeren mulighed for hurtigt at afprøve gode ideer og hypoteser, som ellers ville have været så arbejdskrævende, at man havde afstået fra at kontrollere dem.

I det bind af Odense bys historie der behandler næring og bystyre 1700-89 (nr. 471) har Hans Chr. Johansen opbygget sin fremstilling på grundlag af en sådan database, der bl.a. henter oplysninger fra brandtaksationer, skøde- og panteprotokoller, kirkebøger, folketællinger, skattelister, lavsprotokoller, skifter og meget andet. Bindets skildring af demografiske, økonomiske og sociale forhold demonstrerer tydeligt hvor fremragende et arbejdsredskab denne Odense-database har været.

En tilsvarende opgave er på en noget anden måde løst af Landbohistorisk Selskab. Det har udarbejdet en database (kaldet Grimulf) for landsbyen Nørre Grimmelstrup på Falster. Her stammer oplysningerne hovedsagelig fra kirkebøger, folketællinger, matrikler, kvæg- og arealtællinger fra perioden 1660 til 1900 (nr. 24). Databasen er beregnet til undervisning i skolerne, men ved siden af den er der udviklet et program: Landbase, som den enkelte lokalhistoriker kan købe og selv taste de oplysninger ind i, som han ønsker at bearbejde (nr. 25). Et tilhørende teksthæfte giver eksempler på hvilke typer af opgaver der kan løses på denne måde.

Regneark

De såkaldte regneark er især nyttige til at udføre regneoperationer, lige fra meget enkle sammentællinger til mere raffinerede statistiske beregninger som gennemsnit, standardafvigelser m.m. Systemet består i, at man indtaster talværdier som kreaturhold, skattebeløb, fødselstal m.m., hvorefter man hurtigt og automatisk – og ikke mindst præcist – kan få udført en række reg-

nestykker, som ellers, selv med lommeregner, ville tage adskillige timer. De indtastede data kan overføres til tekstbehandlingsprogrammet i form af tabeller, men regnearket har tillige en indbygget grafikdel, hvori man også kan indlæse data fra databasen. Det betyder, at det er en enkel sag at få PC'en til at tegne grafer af mange forskellige slags: kurver, søjlediagrammer og lagkagediagrammer. Viser det sig at man har fået indtastet forkerte oplysninger, er det let at foretage rettelser; de nye beregninger sker automatisk, og graferne bliver tilpasset efter de nye data. Enkelt og hurtigt.

Videre perspektiver

PC'en kan imidlertid ikke blot bruges til at bearbejde eget materiale, den kan også – og vil navnlig i stigende grad kunne – bruges til at trække oplysninger fra andre databaser, dersom man har telefonmodem. Man kan for eksempel udnytte de databaser andre forskere har lavet, og hvoraf en del er afleveret til Dansk Data Arkiv – arkivets tidsskrift DDA-Nyt bringer fortegnelser herover. Det er imidlertid også muligt at udnytte andres databaser direkte via telefonnettet.

Således er flere af de større biblioteker allerede i gang med at indlæse deres bogbestand på edb, og det vil åbne muligheder for at man kan sidde hjemme og foretage litteratursøgning i disse biblioteker via sin egen PC. Også arkiverne – såvel de statslige som de lokalhistoriske arkiver - er i gang med at undersøge mulighederne for at overføre deres registraturer til edb. Allerede nu kan man imidlertid udnytte Det kulturhistoriske Centralregister (DKC) ved Nationalmuseet, som registrerer fund og anlæg af kulturhistorisk interesse fra stenalder til nyere tid. Der vil blive knyttet en billeddatabase til dette system, så at man – forudsat man har specielt udstyr – kan kalde et billede af de ønskede genstande frem på sin egen skærm. Også de øvrige museer er i gang med en edb-registrering af deres genstande. Efterhånden som disse muligheder udbygges, vil forskerens adgang til kilder og litteratur blive lettet på en revolutionerende måde.

Blandt de mange muligheder som nu er ved at blive realiteter, må også nævnes DeskTop Publishing. Det er et udstyr der gør det muligt for den enkelte at redigere sit manuskript, lave lay-out, montere billeder, anvende forskellige skrifttyper og -størrelser og trykke resultatet – kort sagt: lave bogtryk ved sit skrivebord.

Der er ikke tvivl om – som Per H. Hansen skriver i sin udmærkede introduktion om PC'en og historien – at vi i edb har et nyt kraftfuldt værktøj, hvormed vi kan udføre flere og mere komplicerede undersøgelser hurtigere og med større præcision end før.

Disposition

Jeg har tidligere givet det råd, at lokalhistorikeren skal begynde at skrive så hurtigt som muligt. Det overrasker måske en og anden, som mener at disponering af stoffet og den skriftlige udformning er sidste led i arbejdsprocessen. Intet kan være mere forkert. Ganske vist kan og bør man forbedre form og sprog lige til det sidste, men man bør allerede på et særdeles tidligt tidspunkt overveje sin disposition. Til syvende og sidst er dispositionen jo det synlige udtryk for den måde hvorpå man arbejder med stoffet.

Hvordan der skal disponeres, afhænger imidlertid af mange ting, og forskeren må først og fremmest spørge sig selv: hvad er det jeg vil med denne artikel eller denne bog? Måske er det et enkelt problem der skal analyseres eller nogle forhold der skal opklares. I så fald vil formen ofte være en større eller mindre artikel der kan opbygges ret stramt. Man kan begynde med at præsentere problemet, drøfte kildernes indhold, tolke dem, vægte deres beviskraft og endelig fremsætte sin egen opfattelse af forholdene. Artikler af denne karakter har en vis lighed med kriminalromaner: der er sket spændende eller gådefulde ting i fortiden, kan vi forklare hvad der er sket og hvorfor det er sket? Her har læseren krav på at kunne følge forskerens fremgangsmåde, han må kunne se ham i kortene, uvæsentlige detaljer må udelades, og artiklen må i hele sin opbygning pege frem mod konklusionen.

En anden type artikler – og især bøger – er de værker der enten behandler en lokalitet i en afgrænset tidsperiode (Haderslev bys historie 1800-1945), et bestemt tema i en længere periode (Fæster og husbonde i Hammerum herred) eller ligefrem hele lokaliteten i dens totale historiske udstrækning (Låsby sogn gennem tiderne, Flensborg bys historie).

Jo mere omfattende denne opgave er formuleret, des større krav stiller både arbejdet og disponeringen til forskeren. Den norske professor Rolf Danielsen har sagt, at det er sværere at skrive god lokalhistorie end at skrive en doktorafhandling, hvor forfatteren kan skære sit stof til i forhold til et afgrænset emne og den valgte problemstilling. »Lokalhistorikeren opererer med et bundet mandat til at dække så at sige alle sider af et lokalsamfunds liv – fra politi og brandvæsen til ytringer i åndslivet... Den fare lokalhistorikeren altid står overfor er, at hans stof skal opløse sig i et konglomerat af detaljer uden indre funktionel sammenhæng« (nr. 72).

Det er sikkert vægten af denne udfordring der får en del lokalhistorikere til at gardere sig ved at vælge titler af typen: Blade af Sæbys historie eller: Seden – træk af sognets historie. Det er selvfølgelig legitimt at nøjes med

Den store byhistorie: Aarhus gennem Tiderne I-IV, 1939-41 har en blandet kronologisk-ennemæssig opbygning. De to første bind behandler byens udvikling til »hen mod vore dage«, og det sidste bind er en skildring af byen i dens jubilæumsår, 1941. Ind imellem kommer så et bind, hvis indholdsfortegnelse vidner om en meget stærk opsplitning på emner. Flere af kapitlerne er i øvrigt opdelt på endnu flere emner – under offentlige forlystelser er der særlige afsnit om for eksempel pantomimer, misfostre, menagerier, luftballoner, cirkus, fyrværkere m.m. Flere af kapitlerne dækker ganske lange tidsrum, afsnittet om katedralskolen således ca. 650 år, så læseren får nogle gevaldige rutcheture op og ned gennem århundrederne. Det kan være svært at føle sammenhængen mellem de forskellige temaer, men det er ret nemt at bruge bogen som opslagsværk.

INDHOLD

	Side
<i>Palle Birkelund og Emanuel Sejr: Post-, Befordrings- og Telegrafvæsen</i>	7
<i>Palle Birkelund og Emanuel Sejr: Garnisonsforhold og fjendtlige Besættelser</i>	33
<i>Palle Birkelund og Emanuel Sejr: Borgervæbnin-gen</i>	61
<i>Palle Birkelund og Emanuel Sejr: Brandvæsen</i> ..	81
<i>Ejler Haugsted: Biskopper, Præster og Kirker efter Reformationen</i>	99
<i>Regnar Knudsen: Aarhus Katedralskole</i>	168
<i>Regnar Knudsen: Private Skoler</i>	184
<i>Hans Sejerholt: Folkeskolen</i>	195
<i>Emanuel Sejr: Biblioteker og Læsning</i>	216
<i>Emanuel Sejr: Presse</i>	254
<i>Emanuel Sejr: Offentlige Forlystelser</i>	285
<i>Emanuel Sejr: Musikliv</i>	324
<i>O. Chr. Hingsberg og Emanuel Sejr: Teater</i>	353
<i>Ejler Haugsted og C. J. T. Thomsen: Helligaands-gaarden og Aarhus almindelige Hospital</i>	419
<i>Ejler Haugsted: Aarhus Mølle</i>	431

mindre end det hele, navnlig hvis forfatteren tager forbehold i titlen og ikke udgiver værket for at være *stedets historie*, når der vitterligt er adskilligt der ikke bliver behandlet. Der findes mange udmærkede værker der giver solid og nyttig viden om kirker og præster, skoler og degne, fattigvæsen, handel, gamle huse, elektricitetsværk og havn, behandlet kapitel for kapitel. Her må man dog nok forvente en vis indre sammenhæng i bogen, for at den – inden for sin afgrænsning – kan siges at være vellykket. Hvis der for eksempel bliver givet en skildring af befolkningsudviklingen i et landsogn, uden at der er taget hensyn til landbrugets udvikling, får læseren kun en ufuldstændig opfattelse af udviklingen og dens baggrund.

Forfattere må imidlertid have frihed til at vælge emne og afgrænsning, men man kan beklage hvis der i virkeligheden ikke er foretaget et *valg*, hvis forfatteren uden videre overvejelser blot har gjort som man altid har gjort, uden at være klar over de mange spændende muligheder der findes. Mange forfattere har til hensigt at skildre en lokalitets udvikling og at give et levende billede af befolkningens tilværelse. Men i så fald snyder han sin læser, hvis lokaliteten kun bliver til en samling »institutioner« med kirke og skole i den

Indhold

FORORD	7
REDAKTIONELLE BEMÆRKNINGER	9
HELGE NIELSEN · TIDEN OP TIL KØGES GRUNDLÆGGELSE	11
KAI HØRBY · KØBSTADEN KØGES ÆLDSTE HISTORIE	21
MARIANNE JOHANSEN · KØGES UDVIKLING MELLEM 1350 OG 1850	41
STEFAN OTT · KØGES BYPLAN	83
HELGE NIELSEN · VESTERGADEKVARTERETS BEBYGGELSE I MIDDELALDEREN	107
JØRGEN GANSHORN, NIELS ERIK JENSEN OG HELGE NIELSEN HANDELSKVARTERETS BEBYGGELSE I MIDDELALDEREN	121
HANS HENRIK ENGQVIST · GÅRDE, HUSE OG LEJEVÅNINGER	133
HANS HENRIK ENGQVIST · RÅDHUSET	201
GERD NEUBERT · HUS OG HJEM I KØGE	229
POUL STRØMSTAD · ERHVERVSLIVET OG DE SOCIALE FORHOLD	301
KAI HØRBY · KØGES MIDDELALDERLIGE FORVALTNING	357
MARIANNE JOHANSEN · KØGES ADMINISTRATION 1550 – 1850	377
NOTER TIL TEKST OG ILLUSTRATIONER	395
REGISTRE	408

Køge bys historie fra 1985 er disponeret på en lidt speciel måde. Den lægger kronologisk ud, og efter 3 kapitler er man nået til 1850, hvor bd. 1 slutter. Derefter vender man med kapitlet om byplanen tilbage til grundlæggelsen, så følger nogle tema-kapitler, hvor »bebyggelse«, »huse« og »hus og hjem« behandles hver for sig, derpå vendes bøtten med »erhvervslivet«, der følges frem til 1850, og der slutes med kapitler om forvaltning og administration – igen fra grundlæggelsen og frem til 1850. Også her er der god og solid viden at hente, men det er vanskeligt at finde helheden.

ene ende, elektricitetsværk og vandværk i den anden, og hvis befolkningen kun bliver til mænd, sjældent kvinder og børn, kun gårdmænd og ikke husmænd, for slet ikke at tale om landarbejdere, kun velstående købmænd, som dog ind imellem kunne gå fallit, men aldrig købmandssvende eller beskedne håndværkere.

At få dette gjort levende og at forklare det for læseren, det vil sige: gjort det *klart* for ham, kræver imidlertid overvejelser over stoffets disposition. Her er der to prøvede hovedveje at gå: den kronologiske og den emnedelte. Det er umiddelbart naturligt at skildre udviklingen trin for trin fra de ældste tider frem til dagen i dag, men på den anden side giver det ikke nogen naturlig sammenhæng at anføre stort og småt i én kronologisk rækkefølge, uanset hvilke emner kilderne beretter om. Derfor har mange valgt at opbygge deres bøger efter emner. Først afsnit om stedets geologi, oldtidsfund, stednavne, dernæst kapitler om kirken og præsterne, skolen og degnene, herregården, landbruget eller handel og håndværk, administrationen og dens institutioner, fattigvæsen, gader og veje osv.

Der er umiddelbart mange fordele herved. De første kapitler kan man for eksempel få skrevet af fagfolk: geologer, arkæologer, stednavneforskere; og det er bekvemt at få kyndige folk til at tage sig af disse vanskelige emner. De følgende afsnit bliver forholdsvis nemme at gå til, for det er jo netop under disse »overskrifter« en stor del af de utrykte kilder er ordnet på arkiverne.

Ulemperne er imidlertid også store. Når man inddrager emner som geologi, arkæologi, og stednavne i et lokalhistorisk værk, er formålet vel i første række at skildre hvorfor, hvornår og hvordan lokaliteten blev bebygget, bebyggelsens vækst og den ældste samfundsudvikling. Ved at splitte dette op på tre afsnit, og måske tre forfattere, går man fejl af det egentlige mål. På samme måde med behandlingen af de følgende emner. Man bliver let – som tidligere omtalt – bundet af sine kilder, og for læseren kan disse rutschetur op og ned gennem århundrederne være meget forvirrende. Først og sidst mister man dog fornemmelsen af sammenhængen mellem tingene. Hvis man skriver om byggeri af nye kvarterer, uden at overveje om nybyggeriet skyldtes en ændret boligstandard eller et voksende indbyggertal, kommer byggeriet til at optræde som en selvstændig faktor, der så at sige har sit eget liv uden nogen forbindelse med egnens forhold i øvrigt. Skildringen bliver statisk og beskrivende, hvor den skulle være levende og give indsigt. Eller for at tage et andet eksempel. Det kan måske være morsomt at læse om vandværket, anlæggelsen, udvidelsen og produktionen, men disse emner bliver for alvor spændende når de sættes i forhold til boligernes kvalitet, indretning, hygiejne og den almindelige sundhedstilstand.

Der er unægtelig ulemper ved både den kronologiske og den emnemæssige opbygning, men disponeres skal der jo. Problemet blev i 1970 behandlet i det norske tidsskrift *Heimen* (nr. 72). Her foreslog geografen Jens Christian Hansen at lokalhistorikerne skulle opgive at favne hele virkeligheden og samle sig mere om udviklingen end om tilstanden, hellere forklare end beskrive. I stedet for at blande væsentligt og uvæsentligt i én kronologisk ensformighed, skulle man koncentrere sig om det der er specielt for den enkelte lokalitet.

Dette protesterede historikeren Rolf Danielsen mod. Han frygtede at forskningen ville blive fattigere ved at kun at interessere sig for det specielle; det ville gøre sammenlignende lokalhistorie vanskelig, og hindre nye tolkninger af fænomener som kunne have righistorisk interesse. I stedet fremhævede han nøgleordene: overordning og integration. Efter hans mening beskæftigede lokalhistorikere sig med fem hovedområder: 1. Økonomisk historie, 2. Social historie, 3. Kommunal historie, 4. Politisk historie og 5. Kulturlivets historie. Det er af værdi at behandle alle områderne, men man

INDHOLD

Fra kloster tid til enevælde	Tiden fra 1660 til 1837
9 havets by	70 trange tider langsomt skrider
10 husene dog med kirkenavn	75 havnen igen og igen
13 munken går i enge	81 sejle, sejle på salten sø
15 bispens stad	87 ro, ro til fiskeskær
18 frihed er det bedste guld	90 hvad har hun i sin kurv i dag
21 bryde kloster	94 der bor en bager
23 kongens by	101 og har du penge, så kan du få
25 stadens vise fædre	105 gade op og gade ned
26 rettens sværd	112 hov vægter
29 præst og kirke	117 al lovlig øvrighed
31 kapellan og skole	125 borgmester og mæcen
34 havn og hav	130 gudshus og pakhus
36 skipper og kræmmer	135 præster og andet godtfolk
42 fisker og håndværksmand	141 betenk din arme næste
44 folk og fæ	144 ris og ferle
45 grænse og skel	149 op lille Hans
49 gader og gyder	156 store marker, grønne enge
52 rigmand og fattiglem	162 en doktor kom og skrev latin
54 navne og folk	166 festlige dage
56 sot og plage	169 havnen - alle gode gange tre
57 mærkets magter	177 tingelingelater
60 krigens svøbe	183 han var en grumme mand
63 borgmester og patriot	193 op ad bakke
65 svenskekrigene	198 bladet i bogen sig vender

208 Kildehenvisninger - 217 Embedsmænd - 220 Personregister

De foregående indholdsfortegnelser stammer fra bøger med mange forfattere, mens Sæbys historie er skrevet af en enkelt mand, Paul G. Ørberg. Derved har forfatteren haft friere hænder til at disponere, og mulighederne er udnyttet fuldt ud. Bogen er formet som en mosaik, hvor temaerne nok er behandlet i en kronologisk rækkefølge, men sådan at det enkelte emne naturligt fører videre til det næste. Det gør bogen tiltrækkende for læseren, som fornemmer liv og udvikling i byen, men det er til gengæld ikke så nemt at bruge bogen som opslagsværk.

kan gøre ét af dem til det overordnede i sin disposition og fremstilling, og så drage de andre ind til at belyse hovedemnet.

Det tredje indlæg i debatten kom fra den daværende leder af Norsk Lokalhistorisk Institutt, Rolf Fladby. Han understregede svaghederne ved de emneopdelte værker og foretrak en kronologisk inddeling i tidsafsnit, både når man ønskede at vise udviklingen i lokalsamfundet, og når man ville give et levende billede af folket og folkelivet. Inddelingen i perioder må afhænge af udviklingen i det enkelte lokalsamfund, og det er slet ikke sikkert at den kommer til at falde sammen med den inddeling man møder i rigshistorien. Når man så er nået frem til hvad man anser for at være det karakteristiske for hver enkelt periode, skal man gøre *det* til hovedtema for sin behandling af netop dette tidsafsnit. Derpå spørger man: Hvad var baggrunden herfor, hvilke konsekvenser fik denne udvikling? Derved trækker man så de øvrige sider af samfundets og befolkningens liv ind i behandlingen. Ved at arbejde på denne måde bliver historikeren stadig engageret i sit stof, og derved bliver han også i stand til at fængsle sin læser.

Uanset hvilken disposition man vælger, får den betydning for det stof man vil bringe, de kilder man vil opsøge, og de spørgsmål man vil stille til dem. Derfor er det så vigtigt at forskeren overvejer sin disposition og begynder at skrive udkast til sin artikel eller bog, allerede på et meget tidligt tidspunkt. Tankerne om hvad der skal formidles og hvordan det skal formidles, virker tilbage på hele forskningsprocessen.

5. Om at arbejde med kritik og metode

Til ethvert fag og til enhver udøvelse af færdigheder knytter der sig nogle regler, en praksis eller: en metode. Det kan være mere eller mindre kunstfærdige regler eller ret simple »håndgreb«, men der er i alle tilfælde tale om en arbejdsform som har vist sig praktisk eller formålstjenlig. Undertiden kræver arbejdet at man til stadighed tænker over reglerne, det vil sige: at man trin for trin er klar over hvad man gør og hvorfor man gør det, i andre tilfælde er reglerne eller metoden i den grad blevet indarbejdet, at arbejdet kan udføres helt instinktivt.

Også historie og dermed lokalhistorie har en række håndgreb som er nyttige – og i reglen nødvendige – når man ønsker at få noget at vide om fortiden. Det er disse råd, anvisninger eller krav som hører ind under den historiske teknik eller kildekritikken. Ordet kritik kan let lede os på afveje, for der er ikke tale om kritik = negativ indstilling. Meningen med kildekritikken er, at man stiller sig spørgende an over for kilderne – de skriftlige som de ikke-skriftlige – og at man ikke uden videre tager alt for pålydende værdi. Man spørger for eksempel: er denne kilde/dette udsagn ægte, dvs. er den det, den giver sig ud for at være (eller umiddelbart ser ud til at være), er der tale om en selvstændig (primær) kilde, og hvor stor udsagnskraft har den? Når kilderne hermed er så at sige rensede, foreligger der imidlertid nogle nye metodiske problemer: hvad fortæller kilden, er det sandt hvad den fortæller, og hvordan skal man tolke kildens udsagn?

Dette lyder måske indviklet – og fremgangsmåden kan undertiden være det – men i alt væsentligt adskiller historikerens arbejdsform sig egentlig ikke fra den måde hvorpå ethvert fornuftigt menneske gebærder sig i sin hverdag. Der er derfor meget rigtigt i den gamle påstand om at historisk kritik ikke er synderligt andet end sund fornuft der er sat i system. Det klassiske værk er Kr. Erslev: Historisk teknik (nr. 34), men der kan også være grund til at henvise til nr. 31-33 og 35-42.

Sund fornuft

Lad os forestille os, at man får fortalt at en god ven er død ved en bilulykke. Man bliver forfærdet og spørger: Kan det virkelig være sandt, hvad ved du, er du helt sikker? Her indrømmer fortælleren så, at han ikke selv har overværet ulykken, men at han blot har hørt en anden fortælle om den. Nu bliver man altså klar over at man ikke står over for et øjenvidne, der er tale om en anden-håndsberetning. Derfor kan man måske håbe på, at der kan foreligge en eller anden form for misforståelse, for eksempel en fejlhøring eller en navneforveksling.

Hvad gør man så? Man kan prøve at ringe til det formodede offers familie eller arbejdsplads, det vil sige opsøge de kilder der efter al sandsynlighed burde være vel orienterede. Hvis ikke det kan lade sig gøre, kan man spørge den person som beretteren har sin viden fra. Hvis han har set ulykken, er han altså ikke blot en førstehåndskilde, men også den oprindelige, dvs. den primære kilde til den oplysning vi har fået fortalt. Hvis han nu siger, at der slet ikke er dræbt nogen ved ulykken, så er det helt uden interesse hvad anden-håndsberetteren har sagt. Han har jo hele sin viden fra den primære kilde, som vi nu selv har kontakt med, og vi kan derfor tillade os at se bort fra den sekundære kilde.

Kan vi nu stole på at det er rigtigt hvad øjenvidnet fortæller os – har han været en nøjagtig iagttager, og har han haft tilstrækkelig viden til at kunne kombinere sine iagttagelser? Han beretter måske at han har set en bil komme med en så uforsvarlig fart, at den er skredet ud i et sving og er stødt ind i et træ. Han har været så tæt på, at han har set bilisten, og han har ment at kunne genkende den pågældende. Her kan man så spørge, om han kender ofret så godt at han er fuldstændig sikker i sin identifikation, bilisten kan jo være oversmurt af blod. Har han også været så tæt på, at han har kunnet afgøre at bilisten virkelig er død, og ikke blot hårdt såret? Her er det ikke nok at vide at øjenvidnet virkelig så begivenheden, vi må blive klar over om han havde mulighed for at opfatte begivenheden præcist.

Drejer det sig om årsagen til ulykken, kan vi heller ikke være sikker på at vidnet har ret i at ulykken skyldes »den uforsvarlige fart«. Hvad betyder det i det hele taget at farten er uforsvarlig? En bilist og en ikke-bilist vil måske vurdere farten helt forskelligt; et barn og en voksen ville måske have forskellige opfattelser af hvad der var uforsvarligt.

Endelig foreligger der jo den mulighed, at vores primære kilde, altså den første der har fortalt om ulykken, slet ikke er et øjenvidne – det hele er måske en historie som han af en eller anden grund har opfundet.

Vil vi kontrollere hans historie (historikeren ville sige: udøve kildekritik), kan vi for eksempel opsøge ulykkesstedet for at se om der ligger en havareret bil, altså få at vide om der virkelig har været tale om en bilulykke af en eller anden art. Hvis der ikke ligger en bil, kan vi dog ikke slutte at der ikke er sket noget, bilen kan jo være fjernet. Vi har så den mulighed at opsøge andre kilder, som burde vide noget om sagen. Man kan for eksempel spørge politiet eller forhøre sig på hospitalet, og hvis der heller ikke her er noget vidnesbyrd om nogen ulykke, kan vi begynde at nære en betydelig skepsis over for hele historien. Når vi imidlertid frem til en politirapport som beretter om en bilulykke og anfører ofrets navn; og kan hospitalet fortælle at en identificeret og afdød bilist er blevet indbragt, så er der næppe grund til at betvivle rigtigheden af den sekundære beretning.

Det forløb der er skitseret her, indeholder en række af de spørgsmål og metoder en historiker benytter sig af.

...sat i system

Kilderne er historikerens faste holdepunkter, så derfor er kendskabet til dem, håndteringen af dem og ærligheden over for kildegrundlaget helt centrale ting for et historisk arbejde. Og kilder er ikke blot de skriftlige kilder, det er også billeder og genstande, huse og markformer, sprog og institutioner, skikke og symboler, ja alt hvad historikerens opfindsomhed tillader ham at benytte - som den franske historiker Lucien Febvre har formuleret det.

Det er praktisk at dele kilderne i forskellige grupper, og en klassisk opdeling er i: levninger og beretninger. Nu er alle kilder jo levninger, i den forstand at de alle er rester af en forudig virkelighed, men det er kun en del af kilderne, der i ord eller billede indeholder en meddelelse fra den der har frembragt kilden. Det vil sige at alle »beretninger« kan benyttes både som beretning og som levning. Som eksempel plejer man at nævne Saxos krønike, der dels er en beretning om danskernes historie gennem århundreder, dels et levn fra Valdemarstiden. Derfor kan den benyttes som kilde til denne tids politiske og kulturelle forhold. Den danske historiker Kr. Erslev har valgt at bruge betegnelsen: stumme kilder i stedet for levninger og talende kilder i stedet for beretninger. Heller ikke de navne er helt heldige, da det jo først er historikeren der får kilderne til at tale. Man kan i stedet bruge betegnelserne henholdsvis: ikke-symboliske kilder (der kun kan bruges som levninger) og symboliske kilder.

Genbrug i 1500-tallet. Foran indgangen til *Al kirke* ved *Ribe* ligger denne gravsten, der i dag er næsten totalt nedslidt. Heldigvis er stenen, som så mange andre, blevet tegnet i 1774 af *Søren Abildgaard*. Ifølge den latinske indskrift er der tale om en gravsten fra 1494, lagt over *Køgeborgmesteren Albertus Johannis* (*Bertel Hansen*) og hans kone *Gunde*. Det rimer dog dårligt med de 4 adelsvdbener, som stilmæssigt hører en senere tid til - og hvorfor skulle en *Køgeborgmester* være begravet i *Al*?

Våbenskjoldene refererer til den lokale herremand, *Jens Juel* (død ca. 1553) og hans kone *Vibeke Lunge*, og en af dem må have købt stenen i *Gammel Køge kirke*, som ophørte med at fungere som kirke efter reformationen. De har så fået deres aneovdbener indhugget i den gamle gravsten, men har *besynderligt nok* ladet den oprindelige indskrift stå urørt.

Uanset alle inddelinger og betegnelser – som især er praktiske når man drøfter historiens teori - er der dog en række fælles problemer historikeren må tage stilling til, når han arbejder med sit kildemateriale. Først og fremmest må man gøre sig klart om kilden er ægte. En stor del af de skriftlige kilder en lokalhistoriker arbejder med, stammer fra administrationens arkiver, og de vil i almindelighed være ægte. Der kan dog udmærket findes eksempler på forfalskede dokumenter, der er fremlagt på tinge eller er indgået som bilag i en retssag. Også oldsager, sølvtøj, billeder og andet der har en værdi på antikvitetsmarkedet, kan være forfalskede. Det kan være ganske svært at opklare et sådant bedrageri, der kan blive tale om at analysere materiale, skrift, vandmærker og meget mere.

UB

En kilde kan imidlertid også være uægte – eller delvis uægte – uden at der er tale om en bevidst forfalskning. Det er helt almindeligt at træværk og dele af bygninger eller udsmykning bliver genanvendt i en ny sammenhæng, og at gammelt sølvtøj kan blive forsynet med indgravering af initialer eller våbener for nye ejere. Og for både møbler, kirkeinventar og især bygninger gælder, at de kan være repareret, have fået tilføjet nye dele, være malet op eller på anden måde blevet ændret, måske endda drastisk. Her er et område hvor historikeren må være særdeles vagtsom.

Når det er fastslået at kilden er ægte, må man søge at besvare en række spørgsmål, der vedrører kildens karakter. Det er således helt afgørende at datere kilden så præcist som muligt, men det er også vigtigt at vide hvor den stammer fra. For både genstande og skriftlige kilder kan overleveringshistorien være af betydning, og for jordfund kan tillige fundomstændighederne være meget sigende. For breve og aktstykkers vedkommende er det selvfølgelig også væsentligt at fastslå, hvem forfatteren er.

Dernæst må man bestemme hvad kilden er, det vil sige, finde ud af hvilken funktion den har haft. Det er helt indlysende vigtigt for genstandes (ikke-symbolske kilders) vedkommende. Men det kan også være afgørende, når det drejer sig om skriftlige kilder. Der er forskel på hvad man kan, skal og vil skrive i officielle aktstykker og i private optegnelser, der kan være forskel på hvad der bliver sagt i en privat kreds og på embeds vegne, og kladden til et brev kan adskille sig betydeligt fra den afsendte skrivelse. Et eksempel kan vise, hvor forsigtig man skal være. 1835 visiterede biskop Mynster i Fodby kirke, og i sognets liber daticus skrev han, at kapellanen, hr. Schmidt, »gør sig umiskendelig flid med embedet.« Men i sine private optegnelser noterede bispem, at »Schmidt prædikede ... koldt og plat, stundom næsten indtil latterlighed ... foredraget en slæbende monotonie, tysk accent.« De to notater strider for så vidt ikke mod hinanden, men de efterlader unægtelig to forskellige indtryk (nr. 36).

For de skriftlige kilders vedkommende er det dernæst helt afgørende at fastslå om kilden er primær eller sekundær. En kilde kaldes sekundær når dens oplysninger stammer fra en anden kilde som vi endnu har adgang til, i modsætning til den primære kilde, som ikke er afhængig af andre kendte kilder. I mange tilfælde kan forholdene dog være ret indviklede. Adskillige kilder vil kunne indeholde både primære og sekundære oplysninger, og en primær kilde kan forvandles til en sekundær, hvis man finder den kilde, som den bygger på. Afgørende for forskeren er, at sekundære kilder eller sekundære oplysninger i kilderne må skubbes til side til fordel for de primære kilder. For

eksempel bygger dele af Den Danske Atlas på indberetninger fra præster, og hvor en sådan indberetning er bevaret, er den altså den primære kilde, som forskeren må bygge på. Den Danske Atlas' gengivelse – og eventuelt misforståelse – af indberetningen er i denne forbindelse uden interesse. Men hvis der imidlertid er tale om en tendentiøs gengivelse af indberetningen, har vi en kilde der fortæller noget – ikke om indholdet i indberetningen – men om Den Danske Atlas' eventuelle tendens.

Når de primære kilder er udskilt, er det vigtigt at gøre sig klart om der er tale om en førstehånds eller en andenhånds kilde. Man skulle ikke umiddelbart tro at en primær kilde kunne være andenhånds, men det kan godt forekomme, det betyder blot at førstehåndskilden ikke er bevaret. Det er imidlertid vigtigt at afgøre om en kilde beretter om noget dens forfatter selv har set eller hørt, eller om det er noget han har fået fortalt, eventuelt af én der har fået det fortalt af en helt tredje.

Endelig har det betydning at vide om kilden er samtidig med det den beretter, eller om den er nedskrevet senere, eventuelt meget senere. Det er umiddelbart indlysende at en sen kilde kan være unøjagtig, for eksempel fordi hukommelsen svigter forfatteren, men en samtidig kilde kan også godt være unøjagtig – stemning og temperament er måske løbet af med forfatteren.

Det gælder i det hele taget, at selv om en kilde er primær, førstehånds og samtidig, så er den ikke nødvendigvis en god kilde. Den har mulighed for at være en god kilde, vel at mærke hvis nedskriveren har vilje og evne til at videregive en præcis, retfærdig og dækkende oplysning. Der kan gives mange eksempler på, at det kan skorte på viljen, men der er også god grund til at fæstne sig ved evnen. Mennesker opfatter ofte den samme begivenhed eller det samme forhold yderst forskelligt – tænk blot på hvor uenige vidner i en færdselssag kan være. Forskelle i iagttagelsesevne og opmærksomhed kan spille ind, der kan ske forvekslinger, hukommelsen kan spille én et puds, og der opstår let misforståelser på grund af ren ukyndighed. En ikke-fagmand, der skal referere en fodboldkamp eller en samtale mellem to håndværkere der taler fag, kan let give et forvansket indtryk af sin oplevelse.

Aviser er fyldt med primære, førstehånds og samtidige oplysninger, men alligevel vil læserne gang på gang opleve at artikler om begivenheder de har oplevet, eller forhold de kender godt, virker unøjagtige, skæve eller helt misvisende. Selv tilsyneladende gode kilder må altså læses med den største opmærksomhed, og man må så godt som muligt søge at kontrollere dem, for eksempel ved at inddrage andre kilder i undersøgelsen. Jf. afsnittet: Når kilderne modsiger hinanden.

Hvad står der i kilden?

Allerede mens man har gjort sig de overvejelser der her er skildret, har man selvfølgelig læst sin kilde, men selve læsningen kan godt volde lidt flere vanskeligheder, end man umiddelbart skulle tro. Man kan således komme ud for kilder der er skrevet på tysk, plattysk eller på latin, og man skal ikke længere tilbage end til slutningen af 1800-årene før man støder på kilder der er skrevet med gotisk skrift – se afsnittet: Vejledning i skriftlæsning i kapitel 6.

Der er imidlertid også andre forhold der kan give problemer, således kan man støde på helt almindelige fejl i kilderne. Der kan forekomme forkerte dateringer – 1898 i stedet for 1889, 1.2. i stedet for 2.1., og alle kender vel til at breve fra begyndelsen af januar forsynes med årstallet fra det gamle år. Andre banale fejl er bogstaver der bliver ombyttet, stavelser eller ord der bliver glemt i skyndingen, eller forvekslinger af ord og navne.

Ikke mindst hvor en kilde afskriver et ældre dokument, kan der være mange fejl. I tingbogen for Han herred blev der i 1671 refereret et nu tabt adelsbrev, som tingskriveren gav dateringen: Galandio anno dend aar 1530. Skriveren har åbenbart haft svært ved at læse det gamle dokument, for brevet må være udstedt på Gotland i 1430. Specielt romertallene kan volde vanskeligheder, og derfor kan 1576 let blive til 1581, det kræver blot at et »v« bliver læst eller skrevet som et »x«: mdlxxx i stedet for mdlxxvi. Men man skal »tænke« i romertal for at forvekslingen bliver naturlig. Det er også svært at foretage regnestykker med romertal, så man skal ikke umiddelbart stole på de sammentællinger der findes i for eksempel lensregnskaberne.

Også ved folketællingernes aldersangivelser kan man komme ud for gale talangivelser, som når en person er 62 år gammel i 1840, men kun 61 år i 1845. Der kan selvfølgelig være tale om en misforståelse eller fejlskrivning, men det kan også være et vidnesbyrd om at mange ikke lagde voldsom vægt på hvor gamle de var. Det tyder det i hvert fald på, når man kan påvise at der er en betydelig tendens til at folk har opgivet – eller i hvert fald er blevet indskrevet med – »runde aldre« som for eksempel 60 og 70 år.

Har man mistanke om at der findes fejl af denne art i kilderne, må de selvfølgelig rettes, men man skal passe på ikke at foretage rettelser, blot fordi de passer godt ind i en eller anden teori. Der må kunne fremføres gode argumenter før man kan foreslå kildens ordlyd ændret. Bevisbyrden påhviler den der foretager rettelser, og man bør nævne hvad man retter fra.

Også det danske sprog kan volde problemer, det er nemlig ikke hvad det altid har været. Man kan hurtigt støde på stavemåder der adskiller sig fra moderne sprog, eller på ord der slet ikke anvendes mere. For eksempel bruges

ordet: skrue (=strejke) nu vist kun i sammensætningen: skruebrækker. I disse tilfælde kan man søge hjælp i de ordbøger, der er nævnt i litteraturlisten nr. 130-135. Værre er dog de ganske mange tilfælde hvor ord har ændret betydning i tidens løb, her risikerer man at løbe sig en staver i livet uden at ane at der var fare på færde.

Hr. var oprindelig titlen for en adelig der var ridder eller for en gejstlig; mester kaldte man både bødlen (mestermanen) og magisteren, og en embedsmand var betegnelsen for en håndværker. Ordet retsbetjent overrasker også de fleste, det var den mand der »betjente« retten, dvs. for eksempel en landsdommer eller herredsfoged. Det er derfor domstolenes arkiver i registraturer stadig har betegnelsen: retsbetjentarkiver.

Visse ord skal opfattes ganske bogstaveligt. Når en enke taler om sine uopdragne børn, er der simpelthen tale om børn der endnu ikke er blevet opdraget, de er altså mindreårige. Det samme gælder ordet insinuere (trænge ind i brystet, antyde), hvad der fremgår af et af Hertz' breve, hvor han skriver, at »det bedste bevis på at bibelen er en guddommelig åbenbaring, er den majestætiske simplicitet hvormed den insinuerer så store sandheder.« Andre ord har fået en kedelig biklang som de ikke havde oprindelig. Det gælder for en ytring af Eckersberg om »at de danske konger altid var nedladende (dvs. jævne, ligetil) og tilgængelige«; og i de nyeste udgaver af salmebogen har man ligefrem måtte ændre en linje af Brorson fra: Ak, søger de nedrige steder, til: Ak, søger de ydmyge steder. Andre ændringer er særdeles markante – når Brorson taler om »troens rare klenodie«, mener han: et sjældent smykke.

Et særlig grelt eksempel på konsekvenserne af betydningsskift, kombineret med læsevanskeligheder, er påvist af professor Aksel E. Christensen (nr. 465). Erik Arup inddrog runestenenes vidnesbyrd da han skulle beskrive vikingetidens samfund i sin Danmarkshistorie. I overensstemmelse med Wimmers runeværk læste han, at Skivum-stenen var rejst over »den bedste og første af landmænd i Danmark«. Han spørger, om en dansk godsejer kunne ønske sig et bedre eftermæle i dag, og han skriver at det var »menneskelige og naturlige, gode og hjertelige følelser der finder deres udtryk på runestenene; så lidet formåede den voldsomme og blodige vikingetid at præge livet i Danmark selv«. Han konkluderede, at Sønder-Vinge-stenen »samler det dybeste og bedste af det danske folks livsvisdom dengang og til alle tider«, når den skriver: Sæl den, som pløjede og såede i sin ungdom; det vil sikkert give rigt udbytte.

Desværre har denne sten mange utydelige runer, og moderne runologer læser de smukke ord om såning og pløjning som: NN (ulæseligt navn) sårede

og øvede sejd (trolddom) – og det giver unægtelig en anden »visdom«. Bedre gik det ikke med ordet landmand. Det skal ikke opfattes som en erhvervsbetegnelse for jordens dyrkere, men har betegnet den højt ansete person, rig på jordegods, skibe og huskarle, kort sagt: høvdingen. Det er indlysende at disse ændringer får konsekvenser for Arups opfattelse af vikingetidens samfundsforhold.

Til syvende og sidst er disse problemer imidlertid ikke blot et spørgsmål om at forstå det enkelte ord rigtigt. Menneskers virkelighed, og deres opfattelse af den, har ændret sig i tidens løb, og det kan gennemsyre hele det sproglige udtryk vi møder i kilderne. Når forskeren vil forstå fortiden, må han derfor omsætte dens sproglige dragt til ord og begreber, der hører vor tid til. Der kan således godt have eksisteret generationskløft og arbejdskonflikt i fortiden, uden at vi møder netop disse ord i kilderne.

Denne tegning har den svenske tegner Gahlin forsynet med teksten: Den der tror at gjort gerning ikke kan ændres, har ikke skrevet sine erindringer. En nyttig påmindelse for historikere.

Taler kilden sandt?

Som nævnt er det ikke nok at kildens nærmere karakter er fastslået og at man har forstået den, man må søge at efterprøve om dens udsagn også er rigtigt.

Undertiden melder tvivlen sig af sig selv. Når en person erklærer at have mødt fanden selv, vil forskeren ud fra sin personlige erfaring afvise påstanden. Man skal derimod være mere forsigtig med at afvise at den pågældende selv kan have troet på dette møde, men i så fald bruger vi kilden som vidnesbyrd om hans tankeverden og mentalitet. At en ting er usandsynlig – eller

- Fjenden blev fuldstændig tilintetgjort. 485.000 Døde og Saarede.
- Og paa vor Side?
- Otte Fødte.

Selv om folk udtaler sig om begivenheder, de har deltaget i, er det ikke sikkert at de har ret. Deri har Gahlin så afgjort ret.

forekommer os at være usandsynlig – er ikke nødvendigvis et godt argument mod dens rigtighed. Når præsten i Værum den 17. september 1779 skrev i sin kirkebog, at han begravede den 86-årige Ebbe Jensen »som for to år siden havde den lykke at få 6 nye tænder«, så viser selve formuleringen at præsten udmærket var klar over det usædvanlige i begivenheden, og det styrker unægtelig tilliden til hans meddelelse.

Udsagn der fremsættes under pres, bør læses med agtpågivenhed, både når der er tale om et ydre pres, som under et forhør, men også når der er tale om et indre pres af en eller anden art. Det gælder når en person er vred, deprimeret eller føler behov for at retfærdiggøre sig, eller eventuelt vil sætte sig i positur. Det sidste spiller i udpræget grad en rolle for erindringer, og ikke blot når det drejer sig om forfatterens vurdering af egen indsats, eller hans syn på partier og andre grupper som han har haft et positivt eller negativt forhold til. Barndomsskildringer kan både være overdrevent rosenrøde, fordi de så vidner om en harmonisk udvikling, og de kan være malet i sort for at vise hvor vidt forfatteren er nået på trods af en dårlig udgangsposition. Man må heller ikke glemme, at opfattelsen af begivenheder og personer helt kan ændre karakter i lyset af senere begivenheder, for eksempel en religiøs eller politisk vækkelse.

Ved læsning af kilden må man især give agt på detaljerne, det er ofte de små ting og betoning der kan være afslørende. Man må give Holberg ret, når han lader Pernille sige: »Jeg mistænker ingen; men når min debitor uden at blive adspurgt sværger på, at han er en ærlig mand, siger jeg ham kapitalen

113

op«. Konkrete og malende detaljer kan være vidnesbyrd om god iagttagelses-
evne og ægthed, men de kan også være udslag af en levende fantasi.

I tidligere tid yndede lærde folk at udtrykke sig gennem skjulte citater hentet fra bibelen og den klassiske litteratur. Over for samtiden vidnede det om belæsthed, men vi vil ofte misforstå sammenhængen. I et af sine levnedsbreve skildrer Holberg Københavns brand 1728, og det har man hidtil betragtet som en førstehåndsskildring. Nu viser det sig imidlertid at beretningen er bygget op over Plinius' reportage fra en brand i Nicomedia i Lilleasien. Principielt er der ikke noget til hinder for at Holberg kunne stå inde for skildringen, men her kan man påvise at det skjulte citat om at »der var ingen sprøjter, ingen brandhager, kort sagt intet brandslukningsredskab for hånden«, ikke stemmer med forholdene i København (nr. 469).

Det er velkendt at selvangivelser og andre oplysninger til skattevæsenet ikke altid er udtryk for den rene og skære sandhed. Noget lignende kan gælde for de mange klager over skatter og andre byrder, som byerne så flittigt har indsendt til kongen og regeringen. Der bliver i hvert fald ikke smurt for tyndt på, når »de 24 mænd« i Odense erklærer at indkvarteringen trykker borgerne så »sjælen nu fast må gå af livet«. Den påstand kan være svær at kontrollere, men når byens borgmestre og råd den 3. juni 1660 forsikrede at de mest velhavende mænd forlod byen, og at de som døde kun efterlod sig tomme huse og stor gæld, kan man sammenholde det med byens taksering fra foråret 1661. Heraf fremgår det, at nok stod godt 1/5 af huse, våninger og boder øde, men for gårdenes vedkommende, hvor man måtte vente at finde de rige borgere, var kun 12 af 141 huse tomme.

Man skal også være varsom med optællinger og registreringer som befolkningen anede kunne bruges til skatteudskrivning, det gælder ikke mindst kreaturtællinger. Georg Hansen nævner som eksempel at der på 10 nordsjællandske gårde var i alt 33 heste ifølge kvægskattemandtallet 1657, men ser man på de skifter der har været afholdt i de samme gårde i de nærmest foregående år, fandtes der ikke mindre end 62 heste (nr. 36).

Heller ikke skifter er altid lige pålidelige. Arvingerne kunne have en klar interesse i at stikke ting til side inden skifteretten mødte op, og det kunne tænkes at være grunden til, at det er påfaldende sjældent at der omtales rede penge i boopgørelser. For skifter efter fæstebønder gælder det, at skifteforvalteren, dvs. godsejeren, ikke ønskede for stort et overskud i boet. Det betød jo at der skulle udredes – eller forrentes – arveparter der kunne dræne gården for kapital, og derved blev det vanskeligt for den nye fæster at betale afgifterne til godsejeren. For at mindske overskudet kunne man bl.a. sætte vurderings-

summerne lavt, men her har forskeren en kontrolmulighed, hvis en del af indboet er blevet solgt på auktion – og auktionsprotokollen ellers er bevaret.²

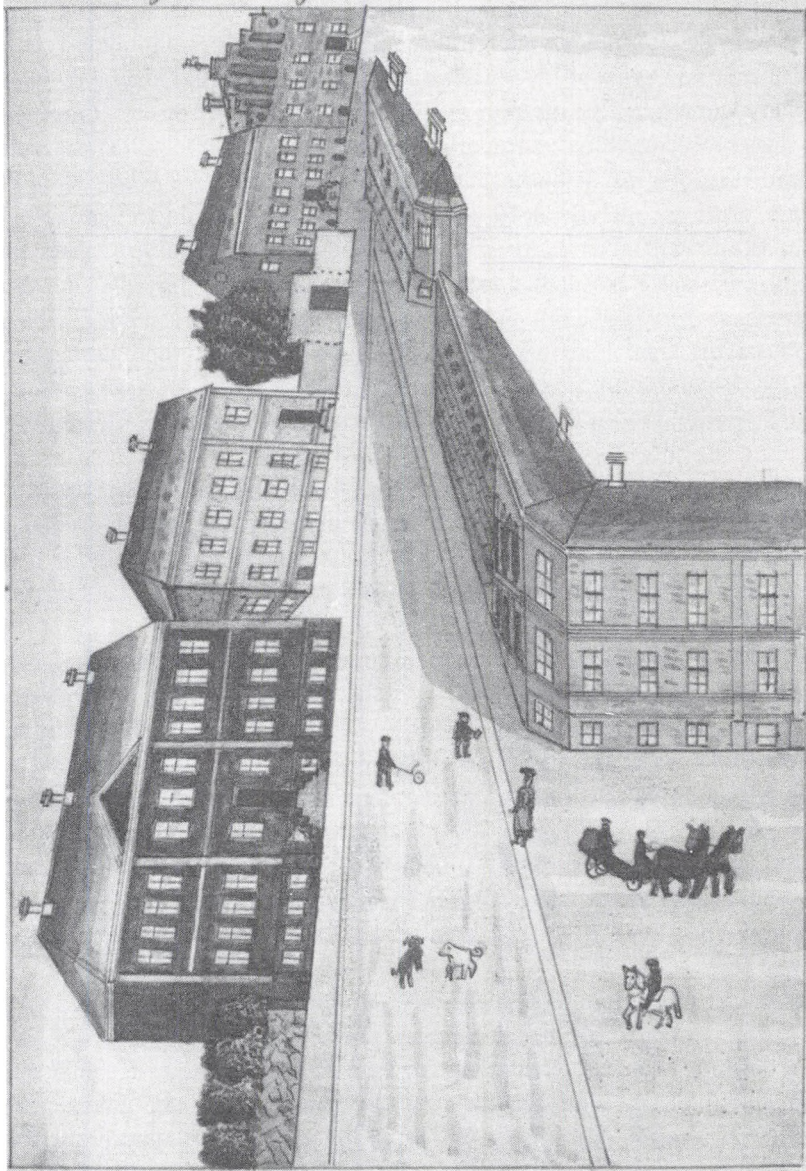
Der foreligger helt specielle problemer når man skal vurdere om fotos, tegninger og malerier og de såkaldt mundtlige kilder taler sandt. Tidligere tiders tyrkeretro på at fotografiet aldrig løj, har formentlig fået et grundskud takket være de efterhånden mange eksempler på politisk manipulation med fotos. Det er ikke svært at fjerne eller tilføje personer på et billede, og dygtige teknikere kan retouchere sig frem til at opnå næsten enhver ønsket virkning. Den slags problemer bliver formentlig sjældent aktuelle for lokalhistorikeren – besættelsestiden måske undtaget – men der kan være andre overvejelser at gøre sig. Både gruppebilleder og portrætter kan vise en arrangeret situation, som måske giver et uægte indtryk. Man kan spørge om klassebilledet giver en rigtig fornemmelse af hvordan skolebørn var klædt til daglig, eller om arbejdsredskaber nu blev holdt og anvendt, som billedet synes at vise? Ugebladets billeder fra kendte menneskers hjem vidner i bedste fald om hvordan det velordnede hjem så ud, i værste fald kan det vise de blomsterarrangementer og kunstgenstande som fotografen har medbragt og arrangeret på dekorativ vis.

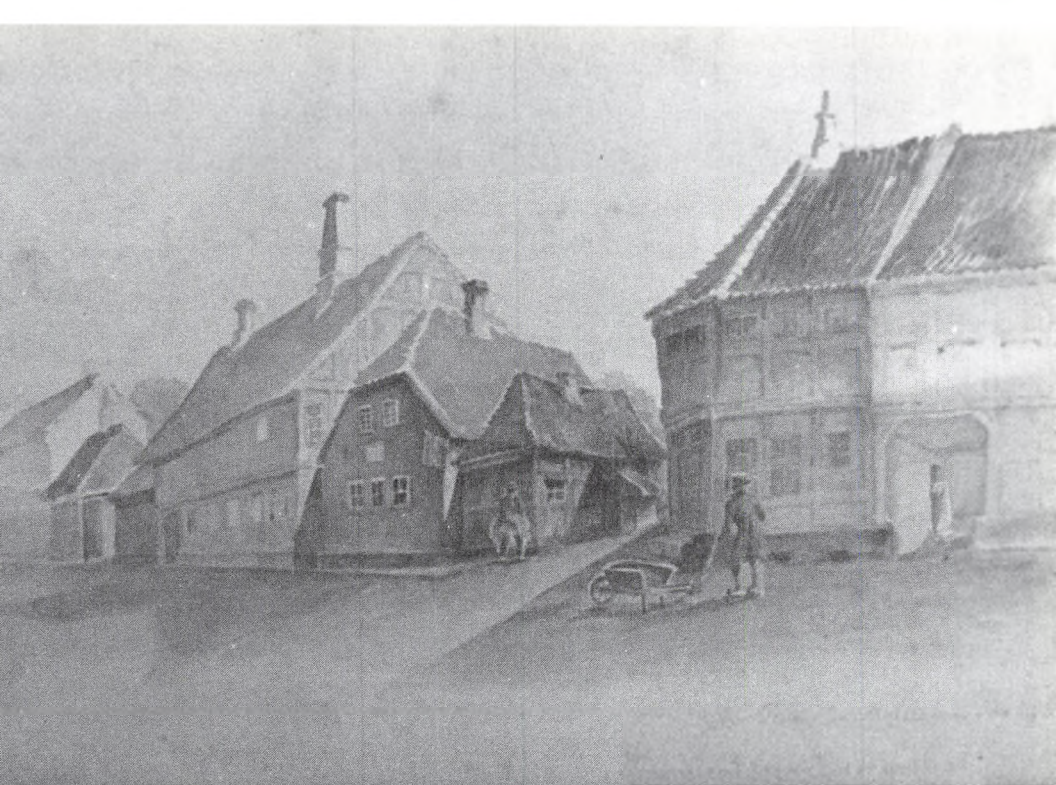
I øvrigt spiller også tekniske forhold en vis rolle. Kameraet kan ikke blot afsløre, det kan også sløre og fortegne. Fotograferes en stue fra et hjørne og i en behændig vinkel, kan den se væsentlig større og mere imponerende ud, end den er. Gunnar Sandfeld har skrevet en udmærket vejledning i at benytte fotos som kilde (nr. 38).

Hvad tegninger og malerier angår, må man regne med at kunstneren har følt en vis – måske endda en meget stor – frihed over for motivet. Som hovedregel kan man gå ud fra at jo større kunstneren var, des større frihed kunne han føle sig fristet til at tage. »Naive« malere som for eksempel muremester Gullev fra Viborg kunne have en ravgal opfattelse af perspektiv, hvad der kan give sig fantastiske udslag, men disse malere vil i reglen være optaget af at gengive det sete så præcist som de opfattede det. De vil ofte tælle vinduer og skorstene og gengive en række detaljer, hvor andre kunstnere mere suverænt kan ændre eller flytte rundt på de enkelte dele af motivet, alt efter kunstneriske behov.

Man har ofte brugt genremalerier til at vise hvordan bønder levede og boede, men det kan kun gøres med den største forsigtighed. Etnologen Marianne Zenius har således påvist hvordan flere af disse malerier forholdt sig overmåde frit til virkeligheden (nr. 40). Malerne stykkede ofte dele af forskellige stuer – måske endda hentet fra forskellige landsdele – sammen, og for

Udsigt fra Gamle Torv v. Eib.
Mogensgade i Viborg. Guller
1860.

Frederik Visby malede en række charmerende akvareller af Århus som byen så ud i 1850-erne. Maleren tog sig dog visse kunstneriske friheder. Til dette billede af Mejlgade har han selv bemærket om huset længst til højre: Porten skal flyttes fem fag til højre.

Frederik Visby, der både var maler, fotograf og tandlæge har altså udnyttet sin kunstneriske frihed til »at møblere om« på sit motiv. Benytter man hans billeder som kilder til folkeliv og topografiske forhold i Århus – som man ofte har gjort – skal man endda være ekstra forsigtig. Frederik Visby var født i 1839, og han boede, og gik i skole i Århus 1851-58. Derefter flyttede han fra byen, vendte tilbage 1870-77, flyttede igen, men slog sig endelig ned i Århus i 1888. Først derefter synes han at have lavet sine akvareller, som altså er en slags malede barndomserindringer.

Sådan ser tegningen faktisk ud! Muremester Gullev i Viborg var ivrigt optaget af sin bys historie. Når der blev gravet grund til nye huse var Gullev der straks; han noterede ned hvad han så, og han foretog opmålinger. Han er nok en af de første byarkæologer i landet som har arbejdet metodisk, og han har udgivet to afhandlinger om sine undersøgelser. Skønt han har studeret tegning ved Kunstakademiet, kom han dog aldrig til at mestre perspektivet, og står man i dag på Gammeltorv tager Mogensgade sig ikke helt ud som på denne akvarel fra 1885. Men hvis man vender og drejer tegningen, kan man hævde, at netop sådan så gaden ud. Mange detaljer er virkelig gengivet meget nøjagtigt.

eksempel Exner kunne have bygningsdetaljer der stred såvel mod lokal sædvane, som mod de fysiske love.

I de senere år er det blevet mere og mere almindeligt at forskere med båndoptager i hånden går ud og interviewer folk. Denne »mundtlige historie«, eller »oral history«, har især i udlandet udviklet sig til en bevægelse og en formidlingsform. Det er klart at der på denne måde kan tilvejebringes et kildemateriale og en samling oplysninger som kan supplere og korrigere de mere traditionelle kilder. Det, at forskeren så at sige selv skaber sine kilder, betyder dog ikke at kilderne er fritaget for den sædvanlige kritik. Oplysninger bliver ikke i sig selv mere troværdige af at være indtalt på bånd end af at være skrevet ned på papir. Forholdet mellem interviewer og den interviewede kan på mange måder være afgørende for hvad der kommer med på båndet, og hvordan det kommer med. Teknikken har dog mange muligheder fordi forskeren kan børe i problemer og søge at trænge til bunds i udsagn, han ikke forstår, ligesom han kan inddrage interview fra andre personer til kontrol og supplement (se nr. 156, 41 og 42).

Når kilderne modsiger hinanden

Når forskeren afprøver en primær kildes sandhedsværdi og sammenholder den med andre primære kilders udsagn, vil han ofte komme til at opleve at to eller flere kilder strider mod hinanden. I den situation må forskeren veje kilderne mod hinanden, han tæller dem ikke, for det er kildernes kvalitet og ikke deres antal, der er afgørende. Hvis tre kilder er enige om et forhold, men modsiges af en fjerde, så er det ikke dermed givet at de tre har ret. De kan jo eventuelt have deres viden fra én og samme kilde, som måske er dårligt underrettet, og derfor betyder deres antal intet. En fejl bliver ikke troværdig fordi den dukker op i flere kilder.

I visse tilfælde er det dog muligt at sandheden ligger et sted mellem de to oplysninger. Hvis et vidne mener at en bil kører med en hastighed af 60 kilometer, og et andet anslår farten til 80 kilometer, er det slet ikke umuligt at

I Exners billede med den lille pige ser man over dørbningen en ret speciel bjælke; den ender i dørkarmen, den understøttes ikke af noget, og den fortsætter ikke i nabostuen. På væggen hænger et schwartzwalden-ur og et ildbækken. Begge dele genkendes, i samme position, på maleriet af den gamle kone, der læser for sin syge mand – men nu er de rigtignok anbragt i en helt anden stue. I øvrigt har en tidligere Exner-model sagt: »Der blander du nu noget sammen Exner, for uret hang på kroen.« Også andre detaljer som rokken, vidjekurven og stagen på bordet er så at sige rekvisitter, som maleren efter forgodtbefindende kunne anbringe i skiftende omgivelser.

farten kan have været et sted mellem de to angivelser. Men hvis der er tale om en egentlig modstrid eller uforenelighed mellem kilderne, går det ikke an at plukke lidt fra den ene og lidt fra den anden. Der må foretages et valg mellem dem.

I Ørslev kirke på Sjælland findes en gravsten med en indskrift der fortæller, at herunder hviler Claus Ulfeldt og hans frue Dorothea Lunge, men i Ulbølle kirke på Fyn fortæller en tilsvarende sten, at den er lagt over den samme Claus Ulfeldt og hans hustru Margrethe Hvide. Det er indlysende at disse to samtidige og primære kilder ikke begge kan have ret, og at man derfor må vælge mellem de to udsagn. Valget er heller ikke så svært, for det fremgår af de to indskrifter, at først døde Dorothea, derpå Claus Ulfeldt og til sidst fru Margrethe. Det opklarer tillige problemet med stenenes modstridende oplysninger. Da Claus Ulfeldts første kone døde, var han formentlig sidst i 50-erne. Han har ikke regnet med at blive gift igen og har derfor fået lavet en gravsten, beregnet for begge ægtefæller. Alligevel er han senere blevet gift med Margrethe Hvide til Rødkilde i Ulbølle, og da han så dør der, får kone nr. 2 lavet en gravsten over ham. Det er altså denne sten som taler sandt med hensyn til Claus Ulfeldts begravelsessted (nr. 478).

I Ørslev kirke på Sjælland findes denne gravsten, her gengivet efter Søren Abildgaards tegning. Stenen fortæller i et rimet vers bl.a.:

*Claus ulfeld til kragerop gaard
Frue Dorrete lungge hans hustru vor,
The ligghe begrafne under tenne ste(n)d*

...

*Her finnis the, som met glede vor same(n).
Gud unde them ro ij hijmerige. Amen.*

Det er påvist i dette kapitel, at selv om stenen er en primær kilde, så taler den ikke sandt. Versets fromme ønske gik ikke i opfyldelse, Claus Ulfeldt blev begravet i en anden kirke.

Det er imidlertid ikke det eneste kildekritiske problem der knytter sig til stenen. Man må undre sig over at ægteparret ikke ser ældre ud – de må have været henholdsvis ca. 50 og knap 60 år gamle, da stenen blev lavet. Nu er der jo her tale om en senere tegning, altså en sekundær kilde i forhold til den bevarede sten. Sammenholder man de to kilder, kan man let konstatere at tegningen ikke er særlig præcis, bl.a. mangler Claus Ulfeldts overskæg. I de mange tilfælde, hvor gravsten er forsvundet, og hvor vi kun kender dem fra tegninger, skal man altså være forsigtig med at stole på detaljerne. I Danmarks Adels Aarbogs stamtafle over slægten Ulfeldt er der i øvrigt en forkert beskrivelse af gravstenens anevdøbere, og en analyse af vdbenerne viser, at stamtaflen har forsynet Claus Ulfeldt med en forkert mor. (Se også litteraturlisten nr. 478).

I den tidligere nævnte sammenligning af kreaturtallet ved skifter og skat-
teliste kunne man se, at på Niels Jørgensens gård i Karlebo var der opregnet 7
heste i skiftet, men kun opgivet 2 ved kreaturtællingen. Da der er tale om
præcise tal, kan man derfor ikke tillade sig at slutte at der »nok« har været 4-5
heste på gården. Forudsat at der ikke er solgt heste mellem de to tællinger, må
én af oplysningerne være forkert. Da der ikke er nogen umiddelbar grund til
at tro at der har været anført for mange heste i skiftet, mens der kan være gode
grunde til at angive for få i skattelisten, må man derfor regne med at det er
skiftets tal der har været korrekte.

Præsten og degnen skulle fra 1812/14 føre hver sin kirkebog, men enkelte
steder findes der ældre eksempler på dobbelt kirkebogsføring, og der er ikke
sjældent uoverensstemmelser mellem de to protokoller. Når præsten i Karre-
bæk noterede at han i 1744 døbte Jens Nielsen Maltgøres datter Anne, mens
degnen skriver at faderen hed Niels Jensen Maltgøre, kan man ikke umiddel-
bart afgøre problemet. Man må have tag i andre kilder, hvor enten far eller
datter er nævnt. Lidt anderledes når den samme præst noterer at han i 1741
døbte Anders Michelsens Peder, mens degnen har Peder Michelsens Peder.
Der er næppe tvivl om at barnet har heddet Peder, og man kan derfor forestille
sig at dette navn er løbet degnen i pennen allerede da han skulle skrive fa-
derens navn. Det er mere sandsynligt end at præsten skulle have grebet An-
ders ud af luften. Men sikker kan man ikke være. Der kunne jo have været
både en Anders Michelsen og en Peder Michelsen i sognet, og præsten kunne
have forvekslet dem. Her kan der være behov for en større undersøgelse, men
en gennemgribende kontrol af de to kirkebøger kan måske vise, at den ene i
hvert enkelt tilfælde synes at være mere præcis end den anden, og at man
derfor i almindelighed skal vælge at bygge på den (nr. 36, jf. nr. 260).

Kildens baggrund

Det er tidligere nævnt, at man må gøre sig en kildes karakter klart; det er
væsentligt om den er en kladde eller en renskrift, en privat optegnelse eller et
officielt dokument. Det er imidlertid også vigtigt at kende kildens baggrund,
hvad var det meningen den skulle oplyse? Bag kildens tilblivelse kan ligge
ganske bestemte hensigter, og der kan være fastlagt bestemte administrative
regler, som forskeren må sætte sig ind i.

Ved enhver form for folketælling er det vigtigt at vide om det er en »de
jure-tælling« eller en »de facto-tælling« – det vil sige om den medtager de
mennesker der havde bopæl på stedet, eller kun dem der var til stede i tæl-
lingsøjeblikket, altså ser væk fra bortrejste, sømænd og soldater. Det er lige-

Navn	Borgerskabets Art	Fødested	Dato	Folio
Christiansen, Casper	Regler	Kallimaborg	1754	197 34
" " Jacob Jacobsen	Regler	Fjern	1832	44 189 II
" " Johannes	"	"	1898	162 49 II
" " Johannes	Kroder	"	179	42 26 I
Blansen, Niels Carlsen	Skipper	Nylong	1840	" "
" " Stephan	Adv. og Handelsmand	København	1749	20 21
Blomvis, Gottlieb Joachim	"	Detmold	"	"
" " Frederik	Regler	(Lyckland)	1841	85 166 II
Bolding, Jørgen Kihelov	"	"	"	"
" " Sigfried	Købmand	København	1857	36 58 II
Borremis, F. G.	"	"	1845	28 297 II
" " F. G.	Regler	"	1857	36 208 II
Bramer, Jørgen Andersen	Skibmager	"	1877	215 251 II
" " Ole Knadsen	Sædelmager	"	1877	153 351 II
Bahl, Christen Sahlan	Skipper	"	1852	20 623 II
" " Ernst Frederik	Køller	København	1835	42 227 II
" " Ole Simonsen	Smæder	Kallimaborg	1821	12 271 II
" " Simon Simonsen	Skomager	"	1831	212 4 II
Bahlqværn, Ulvich Jacob	"	"	"	"
" " Jørgen	Urnager	Søndborg	1833	70 204
Bam, Peder	Limner	Rindshede	1775	31 157
Bansant, Hendrick	Kirarkyde	Kallimaborg	1813	119 258 II
Bansante, Peder	Kallimager	"	1806	207 72 II
Bilsehøj, Christen Seneca	Sædelmager	"	1850	237 531 II
Bischler, Christian Fridtjof	Gæver	Kiirsholm	1822	216 194 II
" " (Borremis)	"	"	"	"
" " Nilsbergeren	"	"	1848	220 407 II
Björnar, David Bogert	Regler	Skonstad	1828	175 154 II
" " "	"	Sovige	1820	24 170 II
Böberick, Carl Sigisf	Urnager	København	1858	31 41 II
Broyer, Jens Pedersen	ansat ved rose Kammer	"	1750	31 21
Brynniker, Jacob	Skomager	Kallimaborg	1828	150 156 II
" " Niels Jacobson	Skipper	Kirkensaby	1856	31 139 II
" " Niels Nielsens	Smæder	Stensborg	1791	149 265
Billet, Niels Hendrick	Rebslager	Slagelse	1802	25 377
Billettsen, Peter Hans	Gæver	"	177	24 202

Der findes navneregistre til de allerfleste borgerskabsprotokoller, enten i protokollen eller opstillet på landsarkivernes læsesale. Denne side med borgerskabstager i Kalundborg vidner bl.a. om at der var en ganske stor indvandring til købstæderne, ikke blot fra landet, men også fra andre byer, herunder København, men sandelig også fra udlandet. Et forhold som såvel lokalhistorikere som slægtshistorikere ofte overser.

ledes af betydning at vide hvordan tællingen foregik, skulle folk selv melde sig, eller gik præsten rundt i sognet og noterede op? Også bestemmelsen (før 1870), om at aldersangivelser regnes i løbende år er vigtig, det betyder at en person på »50 år« endnu ikke er fyldt 50.

Mange præster har opfattet kirkebogen som en protokol over dåb, vielse og begravelse – altså de kirkelige handlinger. Det indebærer at fødsels- og dødsdag ikke altid er noteret, men det betyder navnlig en usikkerhed med hensyn til notering af dødfødte. De kan anføres mellem de døbte, eller ved begravelse, begge steder, eller ingen af stederne. Hvis præsten blot har nævnt de dødfødte ved begravelse, kan man ikke vurdere sognets befolkningsudvikling ved en umiddelbar sammenligning af de tal for fødte og begravede, som præsten måske har noteret i sin embedsbog eller oplyst i en indberetning. Man må vejen rundt om kirkebogen og optælle de dødfødte, som så skal lægges til fødselstallet. En anden ting man skal være opmærksom på er, at mange præster har regnet efter kirkeåret, altså har skiftet årstal ved første søndag i advent. I et sådant tilfælde svarer 15. december 1760 til den »verdslige« dato 15. december 1759.

Ved en borger i en by forstod man tidligere de næringsdrivende (købmand, handlende, håndværkere) som havde aflagt borgered. Pensionisten, håndværkssvenden, præsten og byfogeden blev således ikke regnet med til borgerne og altså ikke indført i de borgerskabsprotokoller, der blev ført i de fleste byer. I forbindelse med edsafleggelsen skulle der betales borgerskabspenge, men i visse byer var sønner af lokale borgere helt eller delvis fritaget for afgift, og man kan derfor ikke altid regne med at finde dem nævnt i protokollen.

Man har brugt svingningerne i antallet af nytilkomne borgere som vidnesbyrd om større eller mindre trivsel i byen, men metoden skal benyttes med forsigtighed. Det var dyrt at betale borgerskab, og mange prøvede med et vist held at smyge sig udenom. Man kan derfor vente, at netop i en nedgangsperiode ville bystyret være ekstra opmærksomt over for problemet og måske iværksætte en razzia der kunne resultere i et stort antal af tilsyneladende nye borgere. Det vil sige, at netop det store antal borgerskaber er *her* vidnesbyrd om en klemt økonomi.

Matrikler og hartkornsspecifikationer var grundlag for jordskatterne, og her opregnes for hver landsby de enkelte gårde og huse med oplysning om ejer, bruger (fæster) og gårdens hartkorn. Disse fortegnelser blev afskrevet igen og igen, men når den der opkrævede skatten blot kendte gården og dens størrelse, var det ikke afgørende for ham om fæsteren Mads Lauridsen i Har-

Det evige kontoriusseri

Sankt Peter har ifølge Bo Bojesen været en dårlig historiker. Han har nemlig draget forhastede slutninger ud fra kildernes tavshed, og det har fatale konsekvenser for dem fra Fjerritslev a'.

15/4 58: Det har vakt bestyrtelse i Fjerritslev, at kirkebøgerne dér ikke har været ført à jour i den sidste snes aar.

— Ka' de begriv, Fe'ørnen, hvaffor de her har noget imod alle wos fra Fjerritalev a'?

levholm var blevet afløst af sin søn Johan Madsen. Derfor kan man ikke umiddelbart stole på disse navne.

Der kan vise sig helt specielle vanskeligheder i forbindelse med tidligere tiders regnskaber, der ikke altid er ført eller opstillet så de umiddelbart kan give svar på vore spørgsmål. Det gælder for eksempel for toldregnskaber, hvor Poul Enemark har påvist at hverken begrebet regnskabsår, eller for den sags skyld nogen anden fast regnskabsperiode, var indarbejdede begreber i dansk statsadministration i begyndelsen af 1500-tallet. Myndighederne har faktisk brugt toldkasser og andre offentlige kasser som en slags kassekredit, som kunne vise overskud eller underskud, og hvor afregningerne blev foretaget efter behov. På den baggrund er det – navnlig hvor regnskaberne er ufuldstændigt bevaret – meget svært at beregne hvor stor årets indtægt og

udgift har været. Så meget mere som visse udgifter på forhånd kunne blive dækket af indtægter, så at disse poster slet ikke figurerer i det endelige regnskab (nr. 466).

Et lignende problem opstod da Hans H. Fussing søgte at beregne indtægter og udgifter ved driften af herregården Gessingholm. Her viste det sig nemlig, at de poster der vedrørte så vigtige ting som skovdrift og øksnehandel, overhovedet ikke var indført i regnskabet – og det berører unægtelig vurderingen af godssets rentabilitet (nr. 467).

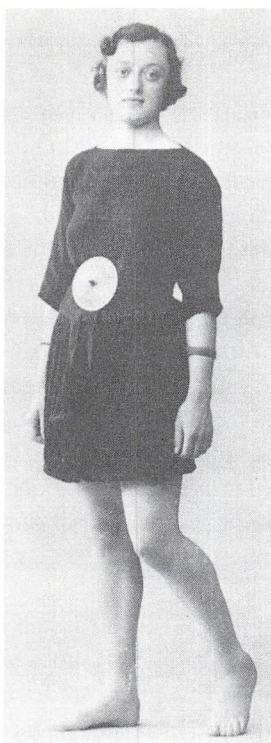
Dette sidste eksempel viser endvidere hvor varsom man skal være med at slutte ud fra kildernes tavshed, »e silentio«. Hvis en oplysning om et forhold eller en begivenhed mangler i en kilde, kan man ikke uden videre slutte at forholdet ikke har eksisteret, eller at begivenheden ikke har fundet sted. Rent bortset fra forglemmelser, kan det være at forfatteren ikke har skullet, eller villet notere den pågældende ting, men den manglende omtale kan også skyldes at sagen har været så selvfølgelig, at der ikke var nogen grund til at notere den.

Tolkning af kilden

Et sidste led i det metodiske arbejde med kilderne, er spørgsmålet om hvordan man kan tolke den meddelelse der umiddelbart synes at fremgå af kilden.

I 1799 blev der påbydt dødsstraf for at udgive et skrift der tilskyndede eller rådede til forandringer i regeringsformen, og man blev ramt af landsforvisning hvis man søgte at udbrede misfornøjelse mod konstitutionen eller kongens regering. I 1844 fik stænderforsamlingerne forelagt et udkast til en mildnelse af disse bestemmelser, hvad der umiddelbart kunne tolkes som en mere liberal holdning til trykkefrihed. Men sagen kan også opfattes sådan, at de gamle bestemmelser var så drastiske at overtræderne ofte blev frifundet, hvorved bestemmelserne blev uden virkning. Ved at mildne straffene, men til gengæld gennemføre dem, kunne regeringen altså få, hvad den selv kalder: »et tilstrækkeligt værn mod en ildesindet presse«. Altså det stik modsatte af liberalisering.

Enhver tolkning er selvfølgelig afhængig af fortolkeren, og hver tidsalder har unægtelig sine egne briller på næsen. Det viser sig på en morsom måde ved de forskellige tolkninger forskere har givet af Egtved-pigens påklædning. Da man fandt hende i 1921, vidste man kun at bronzealderens kvinder gik med fodlangt skørt, så Egtved-pigens korte snoreskørt var unægtelig en overraskelse. Et tysk værk redder moralen ved at udstyre pigen med et langt un-

Hvordan så Egtved-pigen mon ud? Det korte og »gennemskuelige« snoreskørt har voldt forskerne en del hovedbrud. Man har overvejet om hun var danserinde eller en fy-pige fra bronzealderen, men man har også udstyret hende med et anstændigt underskørt. Efterhånden som bare pigeben blev et mere almindeligt syn, ændrede Egtved-pigen også udseende, som det fremgår af andet og tredje billede fra henholdsvis 1930-erne og 1950-erne. Trods ligheder, er der dog åbenlyse forskelle mellem disse to rekonstruktioner. I virkeligheden er de måske begge forkerte, så det er det fjerde billede der ligger bronzealderen nærmest. (Eksemplet er hentet fra Ebbe Lomborgs kronik i Skalk 1971, nr. 2).

derskørt under snorene. Senere var bare pigeben knap så chokerende, men illustrationerne fra 1930-erne og 1954 fortæller, hvad pigernes frisure og hele holdning angår, mere om fotografiets alder end om bronzealderen. Nu tyder fundforholdene imidlertid på at det famøse skørt sandsynligvis slet ikke har siddet om bæltstedet, men har hængt på hofterne. Derfor er det nok den sidste pige med den bare mave, som kommer bronzealderen nærmest.

Specielt hvad tal og tallenes tale angår, kan forskeren let gå galt i byen. I en af landets store aviser hævdede lægemedarbejderen for nogle år siden, at det før i tiden var en undtagelse, at en kvinde blev så gammel at hun kom i overgangsalderen. Argumentationen var, at så sent som for 100 år siden var gennemsnitslevealderen kun 42 år, imod 75 i dag. Her er det selve begrebet

gennemsnit der har narret lægen. Tidligere var spædbørns- og småbørnsdødeligheden fantastisk høj, og det er det, der har trukket det samlede gennemsnit ned. Også i tidligere tid var der mennesker – og ikke helt få endda – der nåede over den grænse hvor overgangsårerne sætter ind.

Historikere har ofte ment at kunne bevise årsagssammenhænge, hvis kurverne over to fænomener varierer i samme takt. Man må imidlertid aldrig glemme, at to parallelle udviklinger kan have en fælles årsag, men selv om det ikke er tilfældet, *kan* kurverne narre. Som et eksempel har Georg Hansen nævnt, at man kunne forestille sig en sammenhæng mellem udviklingen i kornpriserne og antallet af fødsler uden for ægteskab. Man kan da også finde en kurve over kornpriser der svarer temmelig nøje til kurven over uægteskabelige fødsler. Desværre dækker den første kurve perioden 1720-50, mens den sidste er fra 1820-50. Derfor bliver enhver tanke om sammenhæng helt urimelig, og eksemplet viser, hvor ringe beviskraft der ligger i en ensartet »svingning« af en serie tal. (nr. 36).

I 1737 noterede præsten i Lemvig i sin kirkebog at han havde begravet »en fattig arm kvinde, som gik omkring og betlede. Hendes navn var vistnok Maren«. Umiddelbart siger dette ikke meget, men i stedet for at ærgre sig over det mangelfulde ved indførslen, kunne historikeren med god ret tolke den som et vidnesbyrd om de fattiges vilkår og stilling i samfundet.

Mennesker er bundet af deres opfattelser, og det kan både være tiden og stedet der er afgørende for hvilke tanker og ideer man kan have, og hvilke opfattelser og normer der anses for at være naturlige. Portrætmaler Hans Hansen havde i 1790-erne smidt sin paryk og anlagt kortklippet frisur, det såkaldte jacobiner-hår, for det var mode i København. Da han kom til Horsens for at male aristokratiets herrer og damer blev han imidlertid mødt med en ildevarslende mumlen. Han måtte straks sende bud efter en frisør, der bragte ham en portion hår på en halv alens længde til at binde i nakken. Da det var sat op, blev det smurt ind med tælle og pudder, så han – som han selv skriver i sin dagbog – »røg som en melsæk«. Hvad der gik an i København, passede altså ikke i Horsens; i 1790-erne var kort hår anstødeligt, i 1970-erne var det langt hår som vakte forargelse. Når forskeren skal vurdere betydningen af kildernes vidnesbyrd, må han derfor så at sige kunne se fortiden med dens egne øjne. Men han må samtidig være bevidst om, at han tilhører en anden tid. Den tyske lærde, Wilamowitz, har sagt at fortiden kun efterlader os ruiner. Når vi skal genopvække det liv der er forsvundet, yder vi vort hjertes blod. Vi giver det gladeligt, men når så fortiden skal svare på vore spørgsmål, er noget af vort eget trængt ind i den.

Derfor gør historikeren vel i at skærpe sin opmærksomhed med hensyn til: hvad han mener at vide med sikkerhed, hvad han tror er sandsynligt, og hvad der er en vis mulighed for. Hvis man kombinerer to sandsynligheder kan man nå til et resultat der er muligt, men en kombination af to muligheder fører ikke til en sandsynlighed.

Tillid til trykte værker

Under sit arbejde bygger historikeren imidlertid ikke blot på de resede og prøvede kilder; i praksis må han tit og ofte stole på andre forskeres resultater og benytte sig af mange opslagsværker. Det er ikke muligt at lave en gennemført kontrol hver gang man bygger på andres arbejde, men hvis der er tale om forhold der er centrale for ens egen forskning, kan forsigtighed være påkrævet. I visse tilfælde kan man få en vis vejledning ved at læse fagtidsskrifternes anmeldelse af de pågældende værker.

Når det drejer sig om historiske fremstillinger, gælder det først og fremmest om at gøre sig klart: hvad er forfatterens formål med bogen, hvordan har han afgrænset sin opgave og hvilke forudfattede synspunkter har han. Erik Arups Danmarkshistorie kan tjene som illustration af disse forhold.

Arup overvejede nøje hvilke sider af det danske folks udvikling han ville medtage, og han kom til det resultat at skildringen måtte være overvejende politisk. Det vil sige at han har udeladt kirkehistorien, for så vidt den beskæftiger sig med de religiøse ideers udvikling, kunsthistorien og litteraturhistorien. Derimod lagde han vægt på for eksempel folkets sanitære tilstand, men Arup var jo også lægesøn. Man kan have forskellige meninger om disse udeladelser, men man skal altså blot ikke vente at finde emnerne behandlet i denne Danmarkshistorie.

Undertiden kommer Arups sym- og antipatier meget tydeligt frem, som når han skriver at »nationalisme kalder vi den afart af den naturlige, medfødte fædrelandskærlighed, der er bestemt ved en levende bevidsthed om modsætningsforholdet til et andet folk...« Denne vurdering bringes i forbindelse med skildringen af den jyske opstand i 1330-erne mod holstenerne og den kullede greve. Denne anti-nationalisme farver unægtelig vurderingen af biskop Jakob Splittaf, som Arup betragter som føreren af den nationalistiske bevægelse. »Han var udaf en beskeden jysk væbnerslægt og havde derfor, da han blev biskop, kun et meget ringe kendskab til rigets almindelige politik, havde da sikkert aldrig deltaget i storpoltiske forhandlinger.« Ordet: sikkert, betyder

her: formentlig, og hvad bispens kendskab til politik angår, er sandheden nok, at det aner vi intet om. At begrunde et eventuelt ukendskab med bispens slægtsmæssige baggrund – bemærk ordet: derfor – turde grænse til social diskrimination.

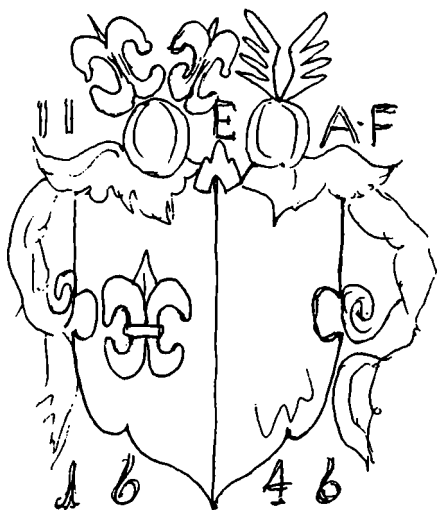
Man kan i det hele taget læse en del ud af enkelte ord og indskudte bisætninger. Om Niels Ebbesens drab på grev Gert hedder det, at »dette politiske mord kunne ikke, så lidt som de fleste andre politiske mord i verdenshistorien, forandre de politiske begivenheders naturlige gang.« Indskudet er særdeles talende, og man kan jo også spekulere over hvad der skal forstås ved politiske begivenheders *naturlige* gang.

I Gustav Bangs disputats: Den gamle adels forfald hedder det i indledningen, at tilbagegangen i antallet af adelsslægter vidner om sygelige tilstande hos adelen, »derom kan der fornuftigvis ingen tvivl være.« Den senere forskning har bestemt ikke givet ham ret, men med den citerede udgangsposition in mente, kan det ikke overraske at han nåede til det resultat, at der *var* tale om sygelige tilstande. »Adelen blev slettet ud af tavlen sammen med alle de andre udnyttede middelalderlige kendsgerninger« – der er sket en »naturlig udvikling«.

Hver gang en forsker taler om hvad der er naturligt, er der grund til at spørge: er det nu også så naturligt, er det ikke blot hvad denne forsker og hans tid finder naturligt? Når en forsker taler i almindelige vendinger, bør man overveje hvad han konkret tænker på, og hvis han så at sige »hæver stemmen«, er der grund til at kontrollere om hans argumentation er stærk nok.

Det er egentlig langt sværere at forholde sig kritisk til de mange opslagsværker, der er uundværlige for forskningen. En fejl, eller sågar blot en banal trykfejl, i for eksempel Trap: Danmark kan – hvis den da ikke er alt for opsigtsvækkende – gå igen i udgave efter udgave og blive refereret i adskillige andre artikler og værker.

Et eksempel kan vise, hvor galt det kan gå. I sidste udgave af Trap omtales under Odder kirke et dåbsfad fra 1646 med nogle initialer og med »graverede våbener for H. Beck og A. Friis«. Historikeren vil imidlertid lede forgæves efter dette ægtepar på omegnens herregårde, det har nemlig aldrig eksisteret, og ingen i adelsslægten Beck har været gift med en A. Friis. Ved nærmere eftersyn viser det sig at initialerne over skjoldet er læst forkert – der står ikke HB men IIE. Misforståelsen skyldes nok til dels at det ene felt i skjoldet viser en lilje, og da slægten Beck faktisk førte en lilje i sit skjold, er E't blevet opfattet som et B. Slægten havde imidlertid kun to halve liljer på hjelmen, og ikke to hele liljer, som fadet tydeligt viser. Konens halvdel af

Teksten påviser hvordan Trap: Danmark er gået i vandet ved tolkningen af denne indgravering på et dåbsfad. Når forskere derefter viderebringer Traps oplysning – man kan jo ikke kontrollere alle oplysninger i standard-opslagsværker – vil man efterhånden kunne finde den samme, men fejlagtige oplysning i mange forskellige sammenhænge. Derfor kan det være svært at få udryddet fejl af denne art.

skjoldet er så utydeligt at det kan forestille næsten hvad som helst, men der er to vinger på hjelmen, og ingen af Friis-slægterne havde et sådant hjelmtegn. Traps identifikation er altså totalt umulig, men det er ikke svært at finde en bedre. Våbenet med liljerne refererer til slægten Juul, og det er derefter naturligt at tolke initialerne som I Juul gift med EAF – I og J blev opfattet som det samme bogstav. Et opslag i Adelsårbogen giver hurtigt svaret, idet Jørgen Juul i 1638 blev gift med Ellen Arenfeldt, og hendes slægt førte netop to ørnevinger på hjelmen.

Det er ikke godt at vide hvordan fejlen i Trap er opstået, men der er sket en fejllæsning af initialerne, en fejlbestemmelse af et våben, og så er en fru A. Friis opfundet, tilsyneladende ud af den blå luft. Eksemplet er grelt, men dog ikke uden sidestykker, så det understreger hvor vigtigt det er at forskeren bestandig forholder sig kritisk – ikke blot til kilderne, men også til litteraturen og håndbøgerne.

6. Arbejdet begynder – arbejdsteknik

Når selve forskningsarbejdet begynder, vil lokalhistorikere have vidt forskellige behov med hensyn til hvilken litteratur og hvilke kilder de først vil op-søge. Begynderen og den øvede vil ganske naturligt gribe sagen an på forskellig vis, og arbejdsopgavens art og omfang vil også betyde meget. Men uanset hvilken situation der foreligger, vil det være helt nødvendigt at op-søge det lokale bibliotek, ligesom det på et meget tidligt tidspunkt er praktisk at tage kontakt med det lokalhistoriske arkiv.

Mange lokalhistorikere glemmer desværre ofte at udnytte museernes samlinger – både de lokale og Nationalmuseets, men ved siden af disse mere traditionelle institutioner findes der endnu en række arkiver og samlinger af interesse for den lokalhistoriske forskning. Alle disse områder vil blive præ-senteret i dette kapitel, mens lokalhistorikerens måske væsentligste arbejds-plads – de arkiver hvor de administrative arkivalier opbevares – vil blive be-handlet i det følgende kapitel.

Biblioteket og litteraturen

Gennem biblioteket kan man ikke blot få den nødvendige historiske litteratur, herunder tidsskrifter – nogle har endda lokalsamlinger, som omfatter en væ-sentlig del af litteraturen om kommunen – men biblioteket har også mange nyttige vejledninger og håndbøger. Her kan man finde henvisninger til artik-ler og anden litteratur som ikke findes på det lokale bibliotek, men som kan lånes hjem til brug for forskeren, uanset hvor i landet han bor. Undtaget er dog helt gamle og meget sjældne bøger, samt deciderede opslagsværker.

Den første opgave er selvfølgelig at få opklaret om der ~~er~~ allerede er skrevet noget om den lokalitet og det emne man vil behandle, men biblioteket kan yde nødvendig og uvurderlig hjælp på mange andre måder. Man kan i grove træk opstille følgende liste:

1. Litteratur om lokaliteten og de mennesker der har levet der.
2. Litteratur der behandler (dele af) lokaliteten eller omtaler mennesker der har levet der, selv om denne litteratur i princippet behandler større om-råder, måske hele landet, eller større grupper af mennesker.

3. Historisk litteratur der behandler hele landets historie i større eller mindre tidsrum, eller behandler særlige sider af landets historie.
4. Udgaver af trykte kilder.
5. Vejledninger i lokalhistorisk arbejde, dels i almindelighed, dels vedrørende arbejdet på de forskellige institutioner der rummer kildematerialet.
6. Litteratur om andre fagområder, der kan tjene som hjælpevidenskaber i det lokalhistoriske arbejde.
7. Bibliografier, litteraturoversigter m.m. der giver oversigt over og indføring i al den ovenfor nævnte litteratur.

Det er altså en ganske omfattende litteratur der står til rådighed, og det er umuligt at lave en udtømmende liste over de artikler og værker man vil få brug for. Det er ikke helt nemt at finde rundt i bøgernes verden, og der er grund til at understrege at selv de bedste vejledninger, litteraturoversigter, arkivregistraturer og bibliografier begynder at blive forældede i hvert fald fra den dag de er udkommet. Man skal altså ikke blot være velorienteret i hvad de trykte værker henviser til, man skal også være løbende orienteret om ny litteratur, for eksempel gennem Dansk Bogfortegnelse (nr. 74), Dansk Tidsskrift Index (nr. 75 – før 1979), Dansk Artikel Index (nr. 77 – fra 1979) og tidsskrifternes anmeldelser (bl.a. nr. 136-139). Det er derfor klogt at søge råd og bistand hos bibliotekaren, som kender de forskellige søgesystemer, men det er også praktisk selv at have et overblik over det bibliografiske system, se litteraturlisten nr. 73-93.

Det bibliografiske system

En bibliografi er en fortegnelse over bøger, tidsskrifter og artikler. Den nationale bibliografi søger at registrere al den litteratur der er udkommet i Danmark eller på dansk, mens de øvrige bibliografier dækker et bestemt emne, for eksempel: historie, en bestemt egn eller et fagområde.

Bibliografier må nødvendigvis være opbygget efter et system, og det er meget vigtigt for brugeren at sætte sig ind i: hvad er medtaget, hvad er udeladt, og i hvilken rækkefølge – dvs. efter hvilket system – opregnes tingene? Navnlig det sidste er vigtigt, da enhver artikel og bog vil kunne give oplysninger om adskillige emner. En bog med titlen »Rodsteenseje og Odder kirkes historie« kan for eksempel være anbragt under herregårde, kirker eller Odder, men også under personalhistorie, da den bringer oplysninger om mange præster og herremænd. Undertiden kan et sådant værk være nævnt flere steder i bibliografien, eller der kan være saglige registre, der hjælper

brugeren. Man kan dog ikke forvente at finde al den relevante litteratur uden et godt kendskab til bibliografiens opbygning – og selv det er ikke altid nok. I Dansk historisk Bibliografi kan man for eksempel ikke finde Anna Lewins bog om Ferslew-slægten fra Skagen, under Skagen, eller Otto Norns artikel om gamle porthamre i Horsens, under Horsens. De skal findes under henholdsvis personalhistorie og borgerlig arkitektur, fordi der er foretrukket en saglig, frem for en topografisk placering. Det gør det unægtelig svært at finde frem til værker, hvis eksistens man slet ikke kender.

Det system man møder først er folkebibliotekernes eget *decimalklassesystem* (dk5) som dækker alle faglige emner med et dertil hørende alfabetisk emneordsregister. Gruppe 40-49 er geografi og 90-99 er historie; lokalhistorie i almindelighed er i gruppe 40.71 og Danmarks topografi i gruppe 46.

Hvad den snævert lokale litteratur angår, er der i disse år ved at blive udgivet en landsomfattende *Dansk lokalbibliografi* (nr. 93), der udkommer amt for amt. Bindene er opbygget på ensartet måde og er meget dybtgående, men desværre også temmelig kostbare. For amter, der endnu ikke er dækket af lokalbibliografien, kan der foreligge bibliografier vedrørende enkelte byer eller egne ligesom der kan være litteraturoversigter i by- og sognehistorier, men der kan tillige henvises til Chr. Heilskov: *Dansk Provinstopografi* (nr. 93), der dog kun går til 1915, samt til litteraturhenvisningerne i Trap: *Danmark – både afsnittene om sogne, herreder og amter*. Seneste udgave af Trap kom i 1953-72 (nr. 186).

Et mere overordnet hjælpemiddel til at finde den lokalhistoriske litteratur er *Dansk historisk bibliografi* (nr. 86-90), som både har saglige, topografiske og personalhistoriske afsnit, men de saglige er, som nævnt, overordnet de øvrige. Skiftende udgivere har arbejdet på dette omfattende værk som desværre har visse huller, idet det (endnu) ikke omfatter årene: 1948-66, 1970-73 og 1977 ff. Nr. 91 gør rede for værkets systematik.

Hvor også dette værk er utilstrækkeligt kan man benytte den danske *nationalbibliografi*, der søger at registrere al litteratur, der udkommer i Danmark. De nyeste dele af nationalbibliografien udkommer i hæfter, der efterhånden samles i 1-års og 5-års bind (nr. 73-77).

Anden generel hjælp

Foruden disse bibliografiske systemer findes der mange bøger og tidsskriftsartikler der kan tjene som indføring i – eller oversigt over – særlige tidsperioder og emneområder, og som tillige kan vise vej til yderligere litteratur. I denne forbindelse er der grund til at gøre opmærksom på det ofte oversete

forhold, at speciel litteratur om andre lokaliteter end den man arbejder med, tit kan være til hjælp. Ved at læse gode (lokal)historiske arbejder kan man blive opmærksom på, ikke blot litteratur og kildegrupper, men også på problemstillinger og metoder, som med udbytte vil kunne anvendes på den lokalitet, man selv arbejder med. Derfor skal man heller ikke i sin litteratursøgning arbejde for snævert.

For lokalhistorikeren har det helt centrale værk længe været Håndbog for danske lokalhistorikere, redigeret af Johan Hvidtfeldt (nr. 1). Første del af bogen behandler de vanskeligheder lokalhistorikeren møder når han skal indsamle og bearbejde sine kilder, anden halvdel er et leksikon over begreber, forhold, institutioner, kilder og meget andet som lokalhistorikeren vil have brug for viden om. Håndbogen udkom i 1952-56, så dens mange litteraturhenvisninger er ikke længere dækkende, men stadig nyttige. Dansk historisk Fællesforening forbereder imidlertid en stærkt revideret afløser: Dansk kulturhistorisk Opslagsværk. Hvidtfeldts håndbog lægger størst vægt på tiden efter år 1500 og henviser for ældre perioder til Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder (nr. 141).

Visse af de problemer der er behandlet i første del af håndbogen er taget op i Verner Bruhn m.fl.: Vejledning i lokalhistorie – fra plan til bog (nr. 2). Det gælder især spørgsmål som: hvordan man skriver og redigerer, og hvordan man finder kilder og håndbøger. Dertil kommer en orientering i alle de tryktekniske forhold lokalhistorikeren må tage stilling til, hvis han vil udgive en bog.

Ældre, men stadig læseværdige, vejledninger er Nygård: Anvisning til at drive historisk- topografiske studier, fra 1928 (nr. 5) og Aakjær: Dansk landsbyhistorie 1844-1600, fra 1923 (nr. 4). Der findes en speciel vejledning for sønderjyske lokalhistorikere af Peter Kr. Iversen (nr. 8), som kan suppleres med Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i Studiet af Sønderjyllands historie (nr. 9), se også Hans H. Worsøe: Slægtshistorie i Sønderjylland (nr. 169).

I disse værker bliver der henvist til den omfattende litteratur der behandler de lokalhistoriske kilder, deres indhold og hvordan man finder frem til dem. Litteraturen om arkiverne og deres indhold behandles i denne bogs kapitel 7.

Det er væsentligt at lokalhistorikeren har et godt kendskab til den almindelige historiske udvikling i landet. Man kan her henvise til to værker, som er under udgivelse i disse år: Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 1-16, redigeret af Olaf Olsen (nr. 11) og: Danmarks historie 1-10, (Gyldendals Dan-

der i tidens løb er foregået med hele boligen (se stuehus). sv. j.

Ildstedskat, skat efter antal af ildsteder (skorstene, kakkellovne, bageovne, bryggerkedler, esser o. s.v.) anvendtes første gang som ekstraskat 1677. Den pålagdes hele befolkningen, både på land og i by, fra godsejer til inderste. Der var kun 2 sats: 2 mark for landalmuen, 4 for andre. Den brugtes atter 1688–90, dog kun på landet, og i 1692 med maksimumsgrænser for skattepligtige ildsteder, men blev 1699 afløst af en huslejeskat. I. af $\frac{1}{6}$, 1812 var en skat af husrum med ildsted efter rummets kubikindhold. Ejeren betalte, men havde ret til godtgørelse af lejeren. Den var en fast bygningsafgift og afløste ekstraskatten af 1762, men ophævedes allerede $\frac{1}{4}$, 1816 mod forhøjelse af bygningsafgiften af 1802. Landbrugernes ildstedskat var en skat af jordtilliggendet, beregnet i korn; den bortfaldt $\frac{1}{3}$, 1816. Ved frdn. $\frac{1}{10}$, 1813 udskevtes en eengangsskat, mobilieskat, der var 10 gange ildstedskatten. (Litt.: J. Mandix: Om det danske Kammervæsen, 1820, s. 335 og 341, Carl Christensen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie under de to første Enevoldskonger, II, 1922, s. 604 ff., H. Nielsen og V. Thalbitzer: Skatter og Skatteforvaltning i ældre Tider, 1948, s. 68 ff. og 105 f.). H. N.

Illustrering, udsmykning af håndskrifter med malede initialer eller miniaturer, anvendtes i stor udstrækning i middelalderen. Betegnelsen anvendes også om den håndkolorering af træsnit, kobberstukne tavler o. s.v., der især i 1700-årene brugtes i naturhist., geografiske og kostumehist. pragtværker. A. F.

Illustring, lustring, af fransk lustrine. Blankt, figurvævet, atlaskagtigt stof af silke eller kamgarn. E. A.

Immløselon, et juridisk udtryk, som ofte anvendes i sønderjyske dokumenter i betydningen: indsættelse i besiddelse af gods eller værdier, som en mand har lovligt krav på. P. K. I.

Imprægnerer. Ordet er i ældre kirkebogstilsørlser anvendt i betydningen besvangre. P. K. I.

Indbyrdes undervisning. Undervisningsmetode, hvis formål var at gøre det muligt for een lærer at undervise et meget stort antal børn på een gang. Dette opnåedes ved, at børnene underviste hinanden, mens læreren nøjedes med at sætte undervisningen i gang og at overvåge den. All lære- og læsestof indøvedes iøvrigt ved hjælp af vægtavler, og undervisningen var meget meka-

nisk og stærkt præget af militærisk disciplin. Metoden, der udformedes i England o. 1800 og efter dens opfindere også kaldtes *Bell-Lancaster-skolen*, indførtes i Danm. 1819 og blev her — trods skoleautoriteternes modstand — i kraft af Frederik VI.s interesse for den indført i næsten alle skoler. Efter kongens død 1839 tabte i. u. dog hurtigt terræn, men først 1865 afskaffedes den helt. Under navnet *Die wechselseitige Schuleinrichtung* fik metoden også stor udbredelse i hertugdømmerne, men den fik her en væsentlig anden og mindre mekanisk udformning end i kongeriget. (Litt.: Joakim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818—1898, 1899, s. 14—44). AA. BO.

indelukt øng, se alkove.

inderfremmers, kokken, se stuehus.

indersals, kokken, se stuehus.

Inderster. Betegnelse for dem, der boede i inderstehuse, huse, der ikke horte til et gods, men til en bondegård. I. omfattede forsk. grupper; foruden egl. landarbejdere var der en del tidligere gårdbrugere, som modtog aftægtsydelse fra den gård, de forhen havde beboet; desuden en del medbrugere af gårde, idet det navnlig i 1600-årene forekom, at en gård havde to brugere. Der var også faste tjenefolk, som regel gifte, der boede i et hus, tilhørende den gård, hvor de tjente; og endelig var der, hvad man med en fællesbetegnelse kaldte »stakler«, enker og andre enligstillede kvinder, invalider og gamle. De sidste var oftest yderst fattige og måtte i reglen ernære sig ved tiggeri. Jvnfr. hyreinderste, lejeinderste og indsiddere. (Litt.: F. Skrubbeltrang: Husmand og Inderste, 1940, s. 20 ff.). G. O.

Indersteskat. Inderster har fra 1500-årene deltaget i de ekstraordinære landskatter med det halve beløb af fæstebondernes skat. Fra 1662 tillodes det godsejeren at ligne godssets htk.skat på samtlige beboere af godsset, derunder inderster (hjælpskat). Den egl. indersteskat horte sammen med folkeskatten af $\frac{1}{11}$, 1671 (se: familie- og folkeskat). Det var en skat på 1 rdlr. af alle, der boede på landet og var »dygtige til at anlage gårde og huse«, men ikke gjorde det og ikke stod i virkelig tjeneste hos nogen. Dertil kom fra 1672 en afgift på 3 mark af »ledige kvindfolk«. Bissekræmmere og landhåndværkere, undtagen de i D. L. 3—13—23 tilladte, skulle svare 1 rdlr. (frdn. $\frac{1}{11}$, 1672). $\frac{1}{10}$, 1760 pålagdes der godsejerne en htk.skat, hvorimod de fik ret til familie- og folkeskatten, derunder

Leksikon-afsnittet af Håndbog for danske lokalhistorikere er på næsten 400 dobbeltspaltede sider. Emnemæssigt dækker det meget bredt, og det er et centralt opslagsværk for alle der arbejder med historiske forhold.

markshistorie), redigeret af Aksel E. Christensen m.fl. (nr. 12). Det første værk lægger vægt på at give en klar og velskrevet fremstilling af landets historie, det sidste søger ikke blot at give en oversigt, men redegør tillige for forskningsdebatten, og det har meget omfattende – og særdeles nyttige – oversigter over kilder og litteratur.

Et meget bredt hjælpemiddel som i princippet behandler al historie, dansk som udenlandsk, er Introduktion til historie, 1971 (nr. 92). Bogen giver en vejledning i litteratursøgning og en selektiv bibliografi over håndbøger, opslags- og oversigtsværker samt introduktioner til særlige emner og sider af historien.

Gennem disse værker og gennem bibliografierne vil man kunne nå frem til litteratur der behandler specielle sider af historien. Der kan her nævnes en lang række emner, for eksempel: landbrug, industri, økonomisk historie, toldhistorie, socialhistorie, befolkningshistorie (demografi), urbanisering, kirkehistorie, skolehistorie m. fl. I visse tilfælde vil lokalhistorikeren have brug for at gå til andre videnskaber som etnologi, retshistorie eller sproghistorie, ligesom han kan drage nytte af en række historiske »hjelpevidenskaber« eller bidiscipliner som kronologi, kartografi, navnehistorie, slægts- og personhistorie, heraldik og andre.

For alle disse emners og områders vedkommende findes en omfattende litteratur, eventuelt med oversigtsværker eller særlige bibliografier, ligesom der ofte vil findes specialtidsskrifter. Eksempler herpå er givet i litteraturlisten nr. 141-180.

Foruden disse – for lokalhistorikeren mere specielle – tidsskrifter, er der en række andre tidsskrifter som foruden egentlige artikler kan indeholde oversigter, litteraturnyt og anmeldelser. Helt umiddelbar interesse har selvfølgelig de amtshistoriske årbøger og de årbøger der omfatter en enkelt kommune (en del af dem har samlede indholdsfortegnelser). Hertil er der i de senere år kommet tidsskrifter og dupliserede periodica der udgives af forskellige lokale museer og lokalhistoriske arkiver. Landsomfattende, men sandelig også af lokal interesse er Historisk Tidsskrift, Historie (tidligere Jyske Samlinger), Fortid og Nutid – tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie og Arkiv (nr. 136-139). Navnlig Fortid og Nutid er af helt central betydning i kraft af sine vejledende artikler, omfattende anmeldelser og litteraturoversigter. Der findes indholdsfortegnelser der dækker dets første 30 bind frem til 1983. Også det etnologisk-folkloristiske tidsskrift Folk og Kultur (nr. 157) bringer mange anmeldelser af lokalhistorisk interesse.

S. 33. Eksempel paa Indhøstningen fra en Bøndegaard i en god Hedeegn.

Efter disse almindelige Begreber om Hedeegnenes Jordbrug og Frugtbarhed, kunde det være behøveligt, at overføre en fornøstlig Bøndemands Indhøst fra den Egn, for en lang Række af Aar, om hvis Indhøstning man har de paalideligste Ejterretninger af Tiendeboerne.

Selvejerbonden Niels Jensen i Vefen Eogn, Malt Herred, har en Gaard paa 20 Skpr. Hærtkorn, kaldet Lille-Dahlgaard, Gaarden blev udflyttet 1786 og udflyttet paa lodden. Manden er en flittig Jordbruger, og har i den senere Tid opbracket sin Hede-lod og mænglet samme. Hans Gaard er af samme Størrelse, som de andre Bønders i Eognet. Han har en god lod, dog ei bedre, end andre drivende Bønder, hvoraf dette Eogn tæller flere. Eksemplet er ikke ud-søgt, men tjener til Bevis paa en Bøndegaards Indhøstning fra en god Hedeegn, som drives af en fornøstlig og stræbsom Bønde.

Bøndegaarden Lille-Dahlgaard staaer for 20 Skpr. Hærtkorn, har dertil 70 Tdr. Agerland og opbrude Hede, samt Eng til 24 å 30 læs. Den aarlige Ud-sæd

De »store« topografiske værker kan indeholde mange konkrete oplysninger. I Begtrups beskrivelse af agerdyrkingens tilstand fra begyndelsen af 1800-tallet kan der hentes eksempler som dette, hvor der på den følgende side oplyses, hvor stor høsten af de forskellige kornsorter har været på Lille-Dahlgaard fra 1771 til 1804.

Topografier og topografisk ordnede værker

Siden 1600-årene har flittige samlere arbejdet på at lave landsomfattende Danmarksbeskrivelser (nr. 181-184 og 186). Det første større arbejde – Resens Atlas Danicus – gik delvis til grunde ved Københavns brand 1728, men nu er næsten alle de bevarede manuskripter blevet udgivet. Både Resen og hans efterfølger, Erik Pontoppidan, bygger på et stort antal indberetninger, men det meste af dette originalmateriale er gået tabt. Derfor er disse arbejder ofte primære kilder, ligesom de kan gengive dokumenter og indskrifter på gravsten m.m., som siden er forsvundet. De skal dog benyttes med stor varsomhed, og det samme gælder med hensyn til deres prospekter og kort over danske byer.

Så er Trap: Danmark mere præcis i sine konkrete oplysninger, og her gælder, at også de ældre udgaver har betydelig interesse ved at meddele tal og andet der var af aktuel interesse på udgivelsestidspunktet. Takket være sine administrationshistoriske oplysninger i amts- og herredsindledningerne er Trap også et vigtigt hjælpemiddel, når lokalhistorikeren skal arbejde med de arkivalske kilder, og endelig giver værket som nævnt en del litteraturhenvisninger.

Udgaven af kancelliets brevbøger omfatter nu årene 1551 til 1646, og de 25 bind er en uvurderlig kilde for historikere af enhver art. Bindet for 1646 har person-, sted- og sagregistre på ikke mindre end 65 dobbeltspaltede sider. Dette udsnit af sagregistret fortæller noget om bindets spændvidde.

Krigsartikler, se Hæren.
Krigsret, se Hæren. Jf. Retsvæsen.
Kroer 18, 289, 305. Jf. Herberger, Værtshuse.
Krongods 194, 196, 198, 204, 208f., 216, 327, 334. Jf. Forpagtning, Lensvæsen, Mageskifter.
Krudt, se Ammunition.
Kul 236. Jf. Stenkul.
Kuske 195, 203, 212, 247. Jf. Postvæsen, Vogne.
Kvindes kirkegang 345.
Kvitteringer fra sv. off. for brandskat 111.
Kvæg, se Husdyr.
Kvægsyge 74.
Kælderdreng 212.
Kældersvend 212.
Købmandskab 106, 325. Jf. Handel, Købstæder.
Købmændene, i Kristianstad 21, i Nørrejyll. 120. Jf. Købstæder.
Købstæder. Borgerskabet i alm. 120, 192, 199ff., 218, 223, 241, 257f., 328, på Fyn 148, 350, Lolland 349, i Bogense 119, Hjørring 349, Horsens 110, Kristianstad 262, Kbh. 184, Malmø 307, Middelfart 64, Nakskov 168, Nyborg 24, 283, Nykøbing F. 76, 345, Odense 64, Randers 150, 227, Simmershavn

Til disse topografier slutter sig en lang række værker der giver en landsdækkende beskrivelse af et bestemt emne som for eksempel agerdyrningens tilstand eller af særlige grupper af bygninger eller levninger, som de danske kirker, større landbrug og lignende (nr. 185 og 187-191). Her er der meget konkret stof at hente for den enkelte lokalhistoriker. Noget lignende gælder for de flere hundrede bind der er udsendt af Danmarks Statistik, og hvis oplysninger rækker tilbage til 1801. Fortegnelse over disse udgivelser findes indtil 1985 i Statistisk Årbog (nr. 192).

Trykte kilder

Gennem flere hundrede år har danske historikere lagt et stort arbejde i at udgive kilder til landets historie. Udgiverselskaber, institutioner, foreninger og enkeltpersoner har udgivet breve, aktstykker, regnskaber, beretninger, love og forordninger, tingbøger, dagbøger og meget andet. Litteraturlistens nr. 193-246 giver eksempler på disse udgaver, men det er umuligt at opregne blot de vigtigste, og tilmed kan mange udgivelser være trykt i tidsskrifter som for

590. gilder og sammenkomster (udover grupperne 570 og 571)

drikke øl på panter 1634:205
 gilde og selskab 1625:57, 71
 gilde, sæde og samkvem 1625:13
 sæde og samkvem 1625:147
 gilde, menige bymænd og unge karle til 1633:327
 videsbødders gilde 1625:229
 flere forsamlede hos sognefogden, drak noget lidet 1635:
 232
 gæstebud 1630:285
 være vel forligte i samkvem og sæde og gode venner 1630:
 590
 præst, herredsfoged og bonde forhandler ved bord i præstens
 stue 1635:216 (jfr. 146, 203, 205, 276)

591. drikkelag

drikkelag 1621:484 (om natten); 1625:13; 1626:506;
 1630:100, 292 (København); 1634:321; 1635:21 (jfr.
 62); 1636:293, 298; i lade 1626:473; i fiskerhus
 1634:231; i smedje 1634:328
 drikkelag, sidde og sove herunder 1626:473
 drik, være i drik med 1626:494
 drukkerskab 1621:509; 1630:276; 1631:324; 1634:39;
 1635:276, 302; 1636:200, 259 (jfr. 251)
 drukkerskab som undskyldning, se gruppe 140
 drukne personer 1626:409, 506; 1628:357; 1630:266;
 1634:233; 1635:335; 1636:295, 297, 298, 324, 399;
 kvinde, drukken 1628:257
 drukken mand bedt gå hjem 1635:357
 der blev drukket noget 1631:415
 drukket og sværmet 1634:232 (s. 19)
 opfordring at drikke øl i ro 1625:13

593. dans

dans 1634:240
 betale for dansemusik 1634:240
 danse på gården med en pige ved hånden 1634:247
 fordans 1634:240

594. musik og musikinstrumenter

dansemusik 1634:240
 gige (gie), lege herpå 1630:346
 trommer 1632:233
 tromme, slå herpå 1634:240, 247
 spillemand, se tilnavnereg.

595. væddemål

vædde om en tønde øl 1621:307, 308

Registret til Sokkelund herreds tingbøger er delt op i en række sagligt ordnede grupper: beboere, boliger, håndværk, handel, kirkelige forhold og mange flere. Denne side fra gruppen: forlystelser viser at tingbogen er en helt fantastisk kilde til at belyse snart sagt alle sider af en lokalitets og dens befolknings forhold.

eksempel Danske Magazin, der er udkommet siden 1745, men også i de lokalhistoriske årbøger kan der findes adskilligt.

Navnlig for middelalderens vedkommende findes der mange store og landsomfattende udgaver der refererer eller aftrykker de bevarede breve, men der er også mange udgaver af middelalderlige brevbøger som vedrører enkelte egne eller byer.

For tiden efter 1513 er lokalhistorikerens største centrale kildesamling de forskellige udgaver af danske Kancellis kopibøger over udgåede breve – først og fremmest Kancelliets Brevbøger, som har glimrende registre (nr. 207). På linje hermed må nævnes de juridiske kilder, dels de landsomfattende og desuden den specielle købstadslovgivning, dels de mange forskellige udgaver af forordninger (der vedrører generelle forhold, nr. 209) og reskripter (der vedrører specielle forhold, nr. 208). I denne forbindelse må også anføres Collegialtidende, dens efterfølgere Departementstidende, Lovtidende og Ministerialtidende (nr. 210-211), samt de trykte beretninger om forhandlinger i Stænderforsamlingerne, Rigsdagen og Folketinget.

Der findes en del udgaver af domme der er afsagt på retterting, herredag og landsting, og her kan lokalhistorikeren finde mange oplysninger, ikke mindst om ejerforholdet til jord (nr. 219- 223). Der vil imidlertid være endnu mere – og særdeles mangfoldigt – stof i herredets eller byens tingbog. Det store flertal af disse protokoller er ikke udgivet, men de udgaver der er trykt, kan give enhver lokalhistoriker et indtryk af den rigdom af oplysninger der kan hentes i tingbogen (nr. 224-227, se navnlig registrene til den førstnævnte udgave).

Foruden disse serier som dækker større perioder eller emner findes der et væld af enkeltudgivelser af mere speciel art, her skal blot nævnes kirkebøger, borgerskabsprotokoller, dagbøger og erindringer (nr. 228-246). Det er umuligt at anføre hvad der vil være relevant for de forskellige egne, her må hver enkelt forsker orientere sig i de ovennævnte bibliografier og rådspørge sit lokale bibliotek.

Det lokalhistoriske arkiv

Samtidig med at lokalhistorikeren begynder at arbejde på biblioteket, bør han opsøge det lokalhistoriske arkiv, som i øvrigt i mange tilfælde har til huse på biblioteket. Der findes et lokalhistorisk arkiv i praktisk talt alle landets kommuner; mange steder findes der endda mere end ét, idet der ofte vil være arkiver i de gamle sognekommuner, der forsvandt ved kommunalreformen i

De lokalhistoriske arkiver har reddet betydelige mængder af arkivalier, og de har ikke sjældent kunnet fungere som landsarkivernes forlængede arm.

For nogle år siden ringede en dame til Midtjællands lokalhistoriske Arkiv i Ringsted og meddelte at hun og hendes mand havde købt en gård, og at der lå nogle gamle papirer på loftet. En antikvarboghandler havde sagt at de hørte hjemme på arkivet, og nu ville hun gerne have dem fjernet omgående. Det lokalhistoriske arkiv rykkede ud, konstaterede at der lå arkivalier i mængde, og at det såmænd var socialudvalgets arkiv fra den gamle sognekommune. Man kontaktede derfor landsarkivet, som bad de lokale arkivfolk om at tage tingene hjem til sortering. Der var en hel varevogn fuld, og det tog tre mand 1 1/2 dag at gennemgå sagerne, som derefter blev hentet af landsarkivet. Det lokale arkiv fik et par foreningsprotokoller og en del good-will og kunne glæde sig over at have reddet værdifulde arkivalier i sidste øjeblik.

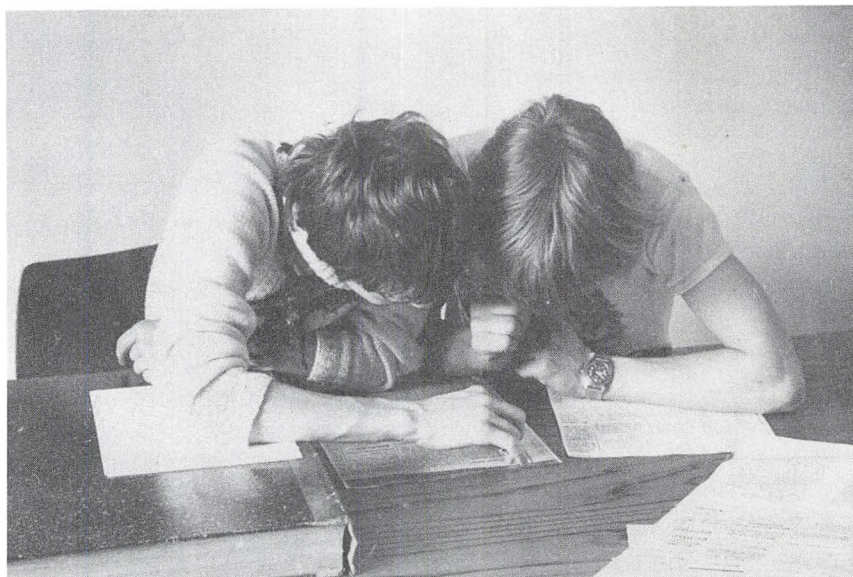
1970. Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver udgiver løbende en adresseliste med oplysninger om arkivernes adresse, telefonnummer, leder og arbejdsområde (nr. 95). De samme oplysninger (samt oplysninger om andre historiske institutioner og foreninger) kan findes i Dansk historisk Fællesforenings: Historisk Vejviser (nr. 94). Det er klogt at orientere sig heri inden man opsøger arkivet, for lige så vel som der er store arkiver med flere faguddannede arkivarer og fast åbningstid, er der mindre arkiver med kort åbningstid, eller åbningstid efter aftale.

Det forrige billede viste, hvordan arkivalier kan se ud, når de modtages af arkivet. Her er arkivalier ordnet, skiltet og nydeligt opstillet i Midt-sjællands lokalhistoriske Arkiv. Der er tilmed tale om et brandsikkert magasin, som man i samarbejde med byens brandinspektør har fået indrettet i skoleinspektørens tidligere garage.

Lige så forskellige de lokalhistoriske arkiver er med hensyn til størrelse og organisation, lige så forskellige er de selvfølgelig med hensyn til hvad de kan tilbyde lokalhistorikeren. Der vil typisk være tale om fire forskellige, men alle væsentlige områder: Hjælpe midler, kopier, fotografier og arkivalier.

Det lokalhistoriske arkiv vil ofte have en samling, ikke blot af trykt litteratur om lokaliteten, men også af lokale aviser, annonceblade, vejvisere og skattebøger samt af dupliserede og andre mere utraditionelt fremstillede hæfter (for eksempel regnskaber, foreningsblade, beretninger fra institutioner og erhvervsvirksomheder m.m.), som det kan være svært eller umuligt at finde frem til på anden måde. Arkivet kan også have en samling af håndbøger, bibliografier og registraturer, som kan være en god hjælp i det videre arbejde, ligesom brugeren med fordel kan trække på personalets viden om lokaliteten og kilderne til dens historie.

Efterhånden som lokalhistorie spiller en stigende rolle i folkeskolens historieundervisning, er det naturligt at skolerne udnytter de lokale arkiver. Her kan der stilles – og løses – opgaver for eksempel om bygninger og personer, handel og håndværk. Billedet viser to drenge der søger oplysninger om priser i gamle dage ved at studere annoncer i arkivets aviser. Der er næppe tvivl om at elevernes møde med de originale kilder har en helt speciel effekt.

Mange arkiver har lagt et stort arbejde i at registrere den lokale avis og i at lave udklippsamlinger om personer og begivenheder på stedet. Der er også taget mange interview på bånd, og arkivet kan have udarbejdet – eller eventuelt fået foræret – fortegnelser over ejerne af sognets gårde eller byens huse.

I de seneste år har lokalhistoriske arkiver investeret betydelige beløb i at opbygge kopisamlinger af væsentlige arkivalier fra landsarkivet og Rigsarkivet. Der vil hyppigst være tale om de stedlige kirkebøger, folketællingslister, brandtaksationsprotokoller og skifteprotokoller. Det er derfor praktisk at lokalhistorikeren ved hvad det lokale arkiv har af kopier, så han kan spare nogle af rejserne til andre arkiver.

En meget vigtig del af samlingerne består af fotografier. Mange arkiver har overtaget gamle fotografifirmaers negativsamlinger, så der kan her være tale om endda meget store billedsamlinger. I de senere år har der landet over været såkaldte billedkampagner, hvor man systematisk har søgt at indsamle fotos og film (nr. 99).

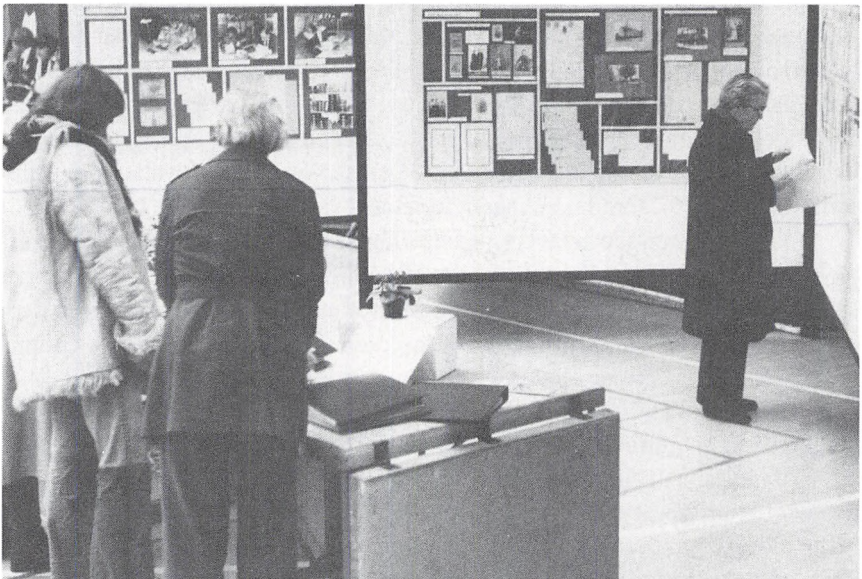
De mere traditionelt arkivalske dele består i første række af arkivalier der ikke er afleveringspligtige til de offentlige arkiver. Der kan for eksempel være tale om privatarkivalier (attester, eksamensbeviser, ejendoms papirer, breve, dagbøger m.m.), erhvervsarkiver vedrørende næringsgrene af enhver art og foreningsarkiver. For den sidste gruppes vedkommende har man også arrangeret kampanjer for at sikre bevaringen af kilder der belyser enhver art af foreningsdannelse fra sportsklubber over andelsforetagender til religiøse sammenslutninger. Der foreligger her et materiale af meget betydelig værdi, og det er endnu næsten ikke benyttet af forskningen (nr. 100).

De lokalhistoriske arkiver indsamler i almindelighed ikke arkivalier af offentlig proveniens, disse skal søges i landsarkiv eller Rigsarkiv. Der findes dog væsentlige undtagelser, for eksempel med hensyn til kommunale arkivalier, herunder skolearkiver. Der er desuden nogle kommuner der har et stadsarkiv (se kapitel 7, afsnittet: Det kommunale arkivvæsen). Med hensyn til de kommunale arkivalier og deres betydning for lokalhistorikeren kan henvises til kapitel 7, afsnittet: Byarkivet og kommunearkivet.

Det skal endvidere nævnes at arkiver fra erhvervsvirksomheder også indsamles af Erhvervsarkivet og fagforeningsarkiver af Erhvervsarkivet og af Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Mange privatarkiver er endt i landsarkiverne, Rigsarkivet eller i Det kgl. Bibliotek (sidstnævnte sted bl.a. kunstneres arkiver), ligesom manuskripter, kort, billeder og fotografier kan findes på biblioteker, arkiver og museer af snart sagt enhver slags. Det eneste hjælpemiddel i dette virvar er oversigten: Manuskripter og arkivalier i danske samlinger (nr. 96), som nu er stærkt forældet.

De lokalhistoriske arkivers registrering af arkivalier og billeder foregår på standardskemaer der er udarbejdet af S sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver. Derved er der skabt grundlag for at lave fællesregistraturer, der engang vil kunne udnyttes via edb-teknikken. Desværre findes der endnu ikke trykte registraturer eller guider der orienterer om arkivernes indhold – dog med den væsentlige undtagelse at der på amtsbasis er udgivet snart landsdækkende registraturer over de indsamlede foreningsarkiver (nr. 100).

Tilvæksten til de lokalhistoriske arkiver kan dog i flere tilfælde følges gennem de årlige beretninger som mange af arkiverne får trykt i den lokalhistoriske årbog. Det vil være nyttigt at have kontakt med arkivets medarbejdere for at drage fordel af deres kendskab til lokaliteten i almindelighed og arkivets samlinger i særdeleshed. Man kan også få en fornemmelse af arkivernes hele arbejdsområde gennem A. Strange Nielsen: Lokalhistoriske arkiver (nr. 97). Siden denne bog udkom i 1972 er arkivernes arbejdsområde dog

Mange lokalhistoriske arkiver har udadvendte aktiviteter – her har arkivet brugt et bankvindue til at udstille arkivalier (dog kun kopier). Formålet er at efterlyse billeder af byens gamle huse i forbindelse med at en modelbygger er ved at lave en model af byen.

På udstillingen »Aktiv Fritid« havde det lokalhistoriske arkiv også sin stand. Den var godt besøgt, og både ringbind med kopier af gamle billeder og de indbundne folketællingslister blev studeret med stor interesse. Arrangementer af denne art skaber interesse for det lokalhistoriske arkiv og fører dermed ofte til aflevering af arkivalier.

HOLMEGÅRD

I. Foreninger med ideelle formål (fortsat)		Afl.år	J.nr.	arkiv
c.5.	Sønderjydsk forening for Toksværd og Omegn. 1922-1979. v.f.m.r.	1980	/ 138	373-01
c.7.	KPUM-Spejderne, Toksværd. 1967-1976. a.	1969	/ 14	373-01
II. Foreninger med økonomiske formål				
a.1.	Brugsforening, Dysted. 1869-1944. a.	1970	/ 14	373-01 010-KB
-	, 1869-1970. a.			010-KB
-	, Fensmark Sogn og Omegns. 1885-1925. a.			010-KB
-	, Holmeolstrup. 1885-1889. v.			373-01
-	, 1875-1950. f.m.r.k.	1975	/ 15	373-01
-	, Toksværd. 1874-1975. v.f.m.r.b.s.	1970	/ 14	373-01
a.6.	Vandværk, Toksværd. 1938. v.	1978	/ 116	373-01
a.8.	Antenneforening, Holme Olstrup. 1978. f.	1978	/ 35	373-01
-	Pellesantenneslag, Toksværd. 1975. k.	1975	/ 32	373-01
b.1.	Andelsmejeri, Kalby. u.å. b.	1977	/ 42	373-01
-	, Toksværd. 1890-1967. v.f.m.r.a.	1967	/ 39	373-01
b.4.	Tærskeselskab, Roserup. 1922-1969. f.	1973	/ 38	373-01
-	, Dysted-Toksværd. 1927-1946. f.	1969	/ 71	373-01
b.6.	Tyrhøldsforening, Ravnatrup og Omegns. 1898-1974. v.f.k.	1978	/ 87	373-01
b.7.	Biavlerforening, Fensmark. 1914-1960. f.m.r.	1980	/ 62	373-01
b.8.	Kontrolforening for Toksværd sogn. 1905-1957. v.f.r.k.a.	1969	/ 70	373-01
-	, Virkelyst. 1915-1957. f.	1978	/ 80	373-01
b.12.	"Brændesaven", Selskabet. Toksværd. 1950. v.	1978	/ 116	373-01
-	, Ornelag, Kalby. 1923-1959. v.f.m.r.	1980	/ 190	373-01
c.9.	Husmandsforening, Fensmark. 1904-1966. f.m.r.	1972	/ 24	373-01
-	, Olstrup. 1902-1966. f.m.r.	1972	/ 24	373-01
-	, Toksværd. 1902-1971. f.m.u.	1972	/ 24	373-01
d.1.	Pellesorganisation, Holmegård Arbejdernes. 1931-1977. f.r.	1980	/ 352	373-01
d.20.	Arbejdsmands- og Specialarbejderforbund, Dansk. Toksværd. 1943-1971. m.r.a.	1980	/ 238	373-01
e.1.	Spare- og Lånekasse, Toksværd. 1923-1934. r.	1967	/ 32	373-01
e.2.	Låneforening for Toksværd sogn. 1919-1940. f.	1974	/ 82	373-01
e.3.	Spareforening, Glasværkets, Fensmark. 1910-1975. f.r	1975	/ 10	373-01
-	, Tulsengåsen, Toksværd. 1917-1967. m.r.a.	1978	/ 71	373-01
f.2.	Landbyforeningen for beboere i Dysted, Nr. Tvede, Sarup, Ravnsbjerg og Boserup. u.å. v.	1980	/ 365	373-01
f.4.	Beboerforening, Holmegård. 1973-1974. a.u.	1973	/ 83	373-01
f.6.	Husholdningsforening, Toksværd. 1925-1973. v.f.m.r.k.b.a.u.	1971	/ 242	373-01
f.9.	Borgerforening, Toksværd. 1966-1969. v.a.	1968	/ 3	373-01
III. Foreninger med sociale formål				
a.1.	Sygeplejeforening, Fensmark-Rislev. u.å. v.	1971	/ 56	373-01
-	, Torværd sogns. 1901-1956. v.f.r.	1973	/ 31	373-01
a.4.	Heateforsikring for Toksværd. 1895-1957. v.r.k.	1967	/ 46	373-01
-	, Kvægforsikring, Toksværd og Omegns. 1878-1967. v.f.r.	1967	/ 23	373-01
a.5.	Aldersomsørgelsesforening, De forenede kommuners, Sparreholm. 1872-1898. r.k.a.			010-02
-	, Rjalspølånekasse 1896, Holme Olstrup Sogns. 1896-1920. r.	1973	/ 11	373-01
a.6.	Syge- og begrævelseskasse, Fensmark sogns. 1889-1967. f.m.r.	1974	/ 2	373-01
-	, Sygekasse, Holmegård. 1967-1973. f.a.	1974	/ 2	373-01
-	, Sygeforening "Håbet", Holme Olstrup. 1897-1915. f.r.	1973	/ 11	373-01
-	, Sygekasse, Holme Olstrup Sogns. 1921-1940. f.m.	1971	/ 115	373-01
-	, Torværd Sogns. 1866-1970. f.m.r.a.	1967	/ 27	373-01
b.2.	Røde Kors, Dansk. Toksværd og Olstrup afd. 1941-1970. f.r.k.	1980	/ 31	373-01
c.1.	Børnehøveforening for Toksværd kommune. 1969-1972. f.m.r.k.u.	1976	/ 193	373-01
c.2.	Forældreforening, Holmegårdsskolens, Fensmark. 1971-1972. a.	1971	/ 97	373-01
IV. Foreninger med kulturelle og uddannelsesmæssige formål				
a.4.	Efterskolen "Bruunsmønde" Toksværd. 1875-1960. r.k.b.a.u.	1969	/ 9	373-01
a.8.	Aftenskole, Toksværd. 1969-1970. a.u.	1971	/ 105	373-01
b.1.	Bibliotek, Holme Olstrup. 1942-1965. f.r.k.	1966	/ 36	373-01
-	, Sognebogsamling, Toksværd. 1890-1956. f.r.a.	1970	/ 61	373-01
b.2.	Foredragsforening, Toksværd. 1897-1936. f.m.r.	1960	/ 80	373-01
b.3.	Sangforening, Toksværd. u.å. a.	1978	/ 88	373-01
-	, "Fremad", Toksværd. u.å. a.	1978	/ 48	373-01
b.4.	Musikforening "URANIA" af 1941, Holmegård Glasværks. 1941-1978. f.r.k.b.a.u.	1980	/ 154	373-01
b.8.	Radioklub for Fensmark sogn, den upolitiske. 1933-1963. v.f.m.r.k.	1980	/ 159	373-01
b.9.	Foreningsamvirke mellem 17 forskellige foreninger i Toksværd sogn. 1945-1955. f.	1979	/ 197	373-01

I det foreningsglade Danmark kan foreningsarkivalier belyse et utal af vidt forskellige emner. Denne registratside opregner nogle af de arkiver fra Holmegård kommune, der nu er reddet for eftertiden. De fleste af dem kan i dag findes i Næstved by- og egnshistoriske Arkiv.

blevet udvidet – se for eksempel: Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver. Håndbog, nr. 98.

Museerne

Når lokalhistorikere opsøger museerne, er det oftest for at finde illustrationer, men museerne har adskilligt mere at byde på. For det første bør man huske at »genstande« – værktøj, husgeråd, møbler, dragter og huse m.m. – ikke blot illustrerer fortidens liv, de er tillige kilder som kan benyttes til at supplere eller korrigere de skriftlige kilder. For det andet er mange slet ikke klar over at museerne ofte ligger inde med store samlinger af fotografier, etnologiske optegnelser, manuskripter og andet skriftligt materiale af stor betydning.

Spredt over landet findes et stort antal museer, hvoraf den væsentligste part har faguddannet, heltidsansat leder. En fortegnelse over dem findes i Historisk Vejviser (nr. 94), bogen Alle danske Museer, 1976 (nr. 102) har en kort angivelse af indholdet i de enkelte samlinger, og Manuskripter og arkivalier i danske Samlinger, 1968 (nr. 96) giver oplysninger om en del af museernes skriftlige kilder. Beretninger om museernes tilvækst findes i Fortid og Nutid for perioden 1950-73, siden i Museumsmagasinet og ofte i de lokalhistoriske årbøger, men disse beretninger er ikke dækkende for museernes indhold. Der kan i øvrigt også findes museumsgenstande i en række lokalhistoriske arkiver.

De fleste lokale museer har et registratursystem hvorigennem man kan finde frem til hvad der er bevaret af genstande fra de enkelte lokaliteter. Der er selvfølgelig stor forskel på hvad de enkelte museer indeholder, og det gælder også med hensyn til optegnelser, billeder, udgravningsrapporter m.m. Hvad kunstmuseerne angår, kan de have tegninger og andre billeder med lokale, topografiske motiver, og man kan finde arkitekturtegninger på Kunstakademiet, se Hakon Lund: Kunstakademiets samling af arkitekturtegninger (nr. 106). Hvad specielt offentlige bygninger fra de sidste 2-300 år angår, er det undertiden muligt at finde tegninger i landsarkiverne eller Rigsarkivet.

På Nationalmuseet har de enkelte afdelinger topografisk ordnede registre som giver oplysning om hvad der findes af genstande fra hvert sogn og hver by. Der findes en orientering herom i: Nationalmuseet og den lokalhistoriske forskning (nr. 103); og denne artikel – suppleret med Victor Hermansen: Håndskrifter vedrørende Danmarks Topografi i Nationalmuseets 2. Afdelings Bibliotek (nr. 104) – er en udmærket indføring i, hvad der ligger i museets arkiv og håndskriftsamling. I arkivet er der således en arkæologisk

- J. H. Larsen: Bidrag til Løveherredets topografiske Beskrivelse i Siøllands Stift samlede af J. H. Larsen 1848.*
Anm.: Kwartbind, 79 bl. Gave fra forfatteren 1849.
- H. van Deurs: Beskrivelse over Hovedgaarden Bødstrup beliggende i Holbeks Amt, Løve Herred, Drøsselberg Sogn, forfattet i Aaret 1848 af Ejeren H. van Deurs.*
Anm.: Folio, 65 s.
- J. H. Larsen: Bidrag til en topografisk Beskrivelse over Ars Herred i Siøllands Stift. 1849.*
Anm.: Kwartbind, 62 bl. Gave fra forfatteren. 1849.
- J. H. Larsen: Samsøe og Tunø topografisk beskrevet af J. H. Larsen. 1849.*
Anm.: Kwartbind, 47 bl. Gave fra forfatteren 1849.
- Monumenta Sorensia Quorum priora exhibit tabula vetusta descripta Anno Chr: MDXXIV opera Henrici Christierni abbatis XLXI!.*
Indh.: Bl. 2r-7v = Wieland: Tabula Sorana, 1712, p. 23—28 (begravelserne i Sorø), bl. 7v—11r = Wieland p. 41—51 (Abbalons genealogi, mærk dog bl. 11v), bl. 11v—15r = Wieland p. 3—19 (abbederne i Sorø), bl. 15r—16v (abbeder og kgl. forstandere indtil 1683), bl. 17v—25v inscriptiones et epitaphia templi Sorensis (inventar og ligsten), bl. 25—27v inscriptiones Scholæ, Triclinii inscriptio.
- Peter Motzfeld: Fuldstændig Udtog af alle de Monumenter og mærkværdige Ting, Som forefandtes udi St. Bendts Kirke i Ringsted udi Aaret MDCCCLI ved Peter Motzfeld Chor-Degn samesteds.*
Indh.: s. 1—134 Motzfelds beskrivelse, s. 137—44: »Nogle Anmærkninger, hvoraf endel ere Ringsted vedkommende, fundne udi en Gl: Bog for og bag, skrevne af een ved Navn Daniel Andreae Ringstadiensis«, s. 146—51 anvisninger på at forfærdige solskiver, s. 153—54 Copie af Hr. Inspecteur Klestrups Brev (dat. Giesegaard ^{25/}, 1783), s. 154—58 Copie af Hr. Mathiassøns Opmaaling af Degnejorden til Bjevskov liggende

Victor Hermansens oversigt over topografiske håndskrifter i Nationalmuseet kan nok give lokalhistorikeren lyst til at gå på jagt i den - og andre - håndskriftsamlinger.

beskrivelse af de enkelte sogne med tilhørende kortmateriale, et beretningsarkiv om de udgravninger der er foretaget og et omfattende materiale af historisk-topografiske indberetninger, delvis baseret på systematiske undersøgelser. De sidste indberetninger suppleres af nogle arkivaliegrupper og manuskripter, som bl.a. rummer Søren Abildgaards notesbøger med optegnelser fra 1756-77 og F. Uldalls 6 bind store beskrivelse af danske landsbykirker, R. Mejborgs optegnelser om bøndergårde, H. Zangenbergs optegnelser med bønders og håndværkeres fortællinger og adskilligt mere. Mange af disse optegnelser rummer beskrivelser af senere forsvundne monumenter.

Af særlige samlinger må nævnes materialet fra bøndergårdsundersøgelserne og Kirkeværket, hvis færdige resultater efterhånden publiceres i det omfattende værk Danmarks Kirker (nr. 190) samt Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser (NEU). Formålet med disse systematiske undersøgelser – oprindelig af dansk bondekultur, senere også af håndværkere og arbejdere m.m. – er at belyse »forholdene for de enkelte af hverdagens arbejder i alle landets egne«, og Svend Jespersen har redegjort for arbejdet i: Nationalmuseets etnologiske undersøgelser (nr. 105). Endelig har Nationalmuseet en meget betydelig samling af kort, opmålinger og fotografier.

Foruden de lokale museer og Nationalmuseet findes der en del specialmuseer der kan belyse købstadskultur, handel, søfart, fiskeri, arbejderforhold, industri, kunsthåndværk m.m. – se de ovennævnte oversigter (nr. 94 og 102), Manuskripter og arkivalier (nr. 96) samt adresselisten bag i denne bog.

Andre arkiver og samlinger

Ud over statens arkiver, som behandles i det følgende kapitel sammen med Erhvervsarkivet og stadsarkiverne, findes der en række andre samlinger og arkiver som kan have betydning for lokalhistorikeren. Pladsen tillader kun en knap omtale af de vigtigste, med angivelse af de vejledninger der kan hjælpe brugeren videre.

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv

Institutionen indsamler i første række arkivalier fra fagforbund, fagforeninger, politiske foreninger og politikere. Foruden en brochure findes der en kort redegørelse for samlingerne (nr. 108) og en historisk oversigt over arkivets tilblivelse og indhold (nr. 107).

Dansk Folkemindesamling

Her opbevares såvel optegnelser fra de store folkemindesamlere fra forrige århundrede, Svend Grundtvig og Evald Tang Kristensen som resultaterne af nyere indsamlinger. Man skal være opmærksom på at mange folkemindesamlere ikke blot har interesseret sig for sange og fortællinger, men også for emner som huses indretning, mad, drikke og arbejde. Materialet er stort set topografisk ordnet. En del er trykt, ikke mindst i Evald Tang Kristensens mange store udgaver, men også i Foreningen Danmarks Folkeminders skriftrække. Oversigter herover findes i Iørn Piø: Folkeminder og traditionsforskning (nr. 154).

Dansk Pressemuseum og Arkiv

Her er foruden avisudklip samlet arkiver for enkelte pressefolk og aviser samt breve og manuskripter. Angående indholdet kan henvises til Manuskripter og arkivalier (nr. 96) s. 108 f. Samlingerne er i 1989 under opløsning, de vil formentlig blive fordelt mellem Det kgl. Bibliotek, Rigsarkivet, Erhvervsarkivet og Danmarks grafiske Museum i Odense.

Folketingets bibliotek og arkiv

Arkivet indeholder emnemæssigt opdelte samlinger af trykte og utrykte sager vedrørende Rigsdagens arbejde. Der er for eksempel tale om kommissionsbetænkninger, forhandlingsprotokoller fra udvalg og modtagne adresser. Enkelte partier har deponeret forhandlingsprotokoller for deres rigsdagsgrupper, og arkivet rummer også biografiske oplysninger, fotografier og avisudklip om politikere. Der findes både en oversigt over arkivet (nr. 110) og en vejledende artikel (nr. 111).

Institut for Navneforskning

Instituttet – der tidligere hed Stednavneudvalget - har omfattende samlinger af person- sted-, farvands- og dyrenavne. Samlingerne er ordnede efter forskellige kronologiske, alfabetiske og topografiske systemer, hvad der betyder at det er nemt at se hvilke dokumenter der er bevaret vedrørende en bestemt lokalitet. Samlingerne er komplette for middelalderens vedkommende og af betydeligt omfang for den følgende tid. En del af materialet er udgivet som amtsbind i serien Danmarks Stednavne, der begyndte at udkomme i 1922. Gunnar Knudsen, John Kousgård Sørensen og Inge Wohlert har skrevet om samlingerne (nr. 112-114).

Matrikelarkivet

Arkivet hører nu under Kort- og Matrikelstyrelsen. Her opbevares matriklen fra 1844 vedrørende landbrugsejendomme og matrikuleringen af købstæderne fra 1860-erne samt en meget stor kortsamling der rækker tilbage til 1700-årene. Der er bl.a. udskiftningskort, hvor man i en del tilfælde kan se markinddelingen før og efter udskiftningen. Udskiftningskortene blev lavet i to eksemplarer, og en del af dem kan derfor findes for eksempel på landsarkiverne. På Rigsarkivet findes en samling fotokopier af matrikelkort. Der er både en orientering om Matrikelarkivet og forskellige vejledninger (nr. 115-116, jf. nr. 317-322). Hele det sønderjyske kortmateriale er udskilt og overført til Matrikeldirektoratets afdeling i Åbenrå (delvis deponeret i landsarkivet sst.).

Ordenskapitlet

Riddere af Dannebrog og Dannebrogsmænd skal indsende en levnedberetning til Ordenskapitlet, men ved Christiansborg Slots brand i 1884 gik de ældre samlinger tabt. Siden er der imidlertid indsamlet godt 30.000 levnedberetninger fra riddere og Dannebrogsmænd. Et udvalg af dem er trykt og viser at der her kan findes interessant lokalhistorisk stof med megen tidskolorit (nr. 244). Tilgængelighedsgrænsen er i almindelighed 50 år. Tage Kaarsted har skrevet en orientering om samlingen (nr. 117).

De audio-visuelle Samlinger

Samlingerne, der tidligere hed Statens Arkiv for Historiske Film og Stemmer, består af en filmafdeling og en lydafdeling. Der findes dokumentarfilm til belysning af dansk kultur og historie fra 1899 og en stor samling af kommercielt udsendte grammofonplader med danske kunstnere eller med danske kunstneres værker samt en del ikke-kommercielle optagelser af historisk eller kulturhistorisk værdi. Samlingerne er i 1989 under opløsning og vil formentlig blive fordelt således at lydoptagelserne kommer til Statsbiblioteket i Århus, filmoptagelserne til Det danske Filmmuseum, de øvrige billeder deles mellem Det kgl. Bibliotek og Nationalmuseet, og apparaturet deles mellem Nationalmuseet og forskellige specialmuseer. D. Yde-Andersen har skrevet om samlingerne (nr. 118).

Andre samlinger: kort og billeder

I såvel biblioteker som arkiver samt i mange af de ovennævnte samlinger vil lokalhistorikeren kunne finde et væld af kort og billeder. Det er meget svært at overskue dette område, men der findes dog både generelle og mere specielle hjælpemidler. Ib Kejlbo har skrevet oversigten: Historisk kartografi (nr. 15), og Peter Bredsdorff viser i Kortlægning og historiske studier, hvordan kortene kan udnyttes (nr. 13). Der findes en ældre oversigt af Otto Smith over topografiske kort- og billedsamlinger (nr. 120), og den suppleres for kortenes vedkommende af Bjørn Westerbeek Dahls bibliografiske vejviser (nr. 121). Materialet på Det kongelige Bibliotek er beskrevet af Bjørn Ochsner (nr. 122), som ligeledes tegner sig for hovedværket om danske fotografer (nr. 176). Se i øvrigt også Hans Berggreen: Billedsøgning (nr. 458). Landsarkivet for Sjælland har udgivet en registratur over sine kort (nr. 361), der findes en artikel om kortsamlingen på Københavns Stadsarkiv (nr. 440) samt en fortegnelse over landkort over de fynske øer (nr. 123).

For filmenes vedkommende kan henvises til Lokalhistorisk filmvejviser (nr. 99).

En særlig kortgruppe, som er uvurderlig for lokalhistorikeren, er de nyere kort fra Geodætisk Institut (nu under Kort- og Matrikelstyrelsen). Her kan man købe de såkaldte 4 cm kort (1:25.000) og 2 cm kort (1:50.000). De afløser de ældre typer: målebordsbladene (1:20.000) og atlasbladene (1:40.000), som ikke længere bliver fremstillet. Institutet udfører luftfotografering og kan levere kopier og forstørrelser heraf i målestok fra 1:1.000 indtil 1:25.000. Geodætisk Institut sælger også kopier af kort fra Videnskabernes Selskab hvoraf der, ud over nogle specialkort, findes en landsdækkende serie i forholdet 1:120.000. Den blev udført 1768-1825.

Hvis man ønsker at gengive instituttets kort i en bog eller artikel, skal man have tilladelse hertil og normalt også betale en afgift. Foreninger der er medlem af Sammenslutningen af Lokalhistoriske Foreninger kan uden videre gengive kortene i lokalhistoriske bøger på visse betingelser. Gengivelsen må ikke være større end ca. 16 x 25 cm, og der skal i forord eller lignende stå: »(Udsnit af) kort, hvortil Geodætisk Institut har ophavsret, er gengivet med instituttets tilladelse (A.403/85)«. Gengivelsen skal forsynes med en tekst der angiver materialetypen, dvs. betegnelsen, foretagne rettelser og tilføjelser i forhold til det behandlede emne, samt teksten: »Copyright«. Endelig skal der sendes et eksemplar af bogen til instituttet med oplysning om oplagstal.

Einar Andersen har skrevet en artikel om instituttets virksomhed og kortarkiv (nr. 119), og man kan henvise til N.E. Nørlund: Danmarks Kortlægning (nr. 16).

Af trykte kort i øvrigt må nævnes de – ikke særlig nøjagtige – stiftskort i Pontoppidans Atlas (1763-81, nr. 184), bykort og -prospekter fra samme værk og fra Resens Atlas (1677, nr. 183). Johannes Meyers værk fra midten af 1600-tallet (nr. 125) dækker det meste af landet med relativt detaljerede kort, og allerede første udgave af Trap: Danmark (1858-60, nr. 186) har udmærkede kort over købstæderne. En sammenligning mellem kortene i de forskellige udgaver giver et godt indtryk af byernes udvikling.

Andre samlinger: manuskripter/håndskrifter

Flere af de tidligere omtalte institutioner – navnlig Nationalmuseet – har som nævnt manuskriptsamlinger. Den største samling findes dog på Det kgl. Bibliotek, og der findes tre detaljerede kataloger herover (nr. 127-129). Der er imidlertid større eller mindre samlinger adskillige andre steder, for eksempel på Statsbiblioteket i Århus, Landbohøjskolen, Danmarks Pædagogiske Bibliotek (tidligere Statens pædagogiske Studiesamling), diverse stifts- og skole-

- LJUNGBYGAARD. *Coijet*, Wilhelm Julius, Rar Efterretning om Ljungbygaard, dets Horn og Pibe. (Med Rettelser af Arne Magnusson.) 2 Afskr. 32 og 17 Bl. *Add. 175 a—b. 4°.*
- LOLLAND-FALSTER. *Larsen, J. H.*, Samlinger til en Beskrivelse af Lolland-Falsters Stift. 1—6. Deel, 1828—29. *Add. 348, 1—6. 4°.*
- MARIBO se ved Kirkehistorie.
- MORS. En Vise om Morslands Opkomst. 8 Bl. *Add. 47, 3. 8°.*
- MØEN. *Descriptio insulæ Monæ.* 75 S. *Add. 883. 4°.*
- *Christiansen, Jens*, Beskrivelse over det Land Møen, paa alexandrinske Vers i Hast forfattet, 1722. 36 S. *Rostg. 34. 4°.*
- NAKSKOV: *Friis, (J. J. F.?)* Et lidet Bidrag til Retsvæsenets Historie i Nakskov for et Par Aarhundreder tilbage. 10 Bl. *Add. 687. 4°.*
- *Rogert, Poul*, Et Brev til en fornemme Ven, som oplyser en Part af Nachschous Historie i de Aar 1658 og 1659. 58 S. *Add. 97, 1. 8°.*
- (*Saxtrup, Niels.*) Kort og sandferdig Beskrivelse over den Beleiring, som Nachskou i 13 Uger udstod af de Svenske i Aaret 1659. (Med Anmærkninger af Poul Rogert.) 13 S. *Add. 97, 2. 8°.*
- NEKSELØ se Landsbyvdtægter S. 65.
- NYBORG. Brevbog for Nyborg Færgeløb, 1665—1803. 460 S. *Add. 419. Fol.*
- Afskrift af Fortalen til „Det renoverede Nyborg Stads Spiel“, en af Borgemester Jacob Lerche besørgt Samling af Afskrifter af Nyborgs Privilegier. 9 S. (Herved en Afskr. af Erik Klippings nyborgske Stadsret af 1271. 16 S.) *Add. 226, 11. Fol.*
- ODENSE. *Bircherod, Jacob*, Beskrivelse over Byen Odense og dens Antiquiteter. *Add. 161, Bl. 1—73. Fol.*
- *Johannis Eggardi* Brev om Stiftelsen af et Alter i St. Albani Kirke i Odense, $\frac{2}{3}$ 1499. *Barth. H, S. 565—67.*
- Aktstykker vedr. St. Knuds Kirke i Odense. (Afskr. efter et Stephanus-Haandskr. i Upsala.) *Barth. H, S. 385—460.*
- Om Helgenskrinene i Odense. 4 S. *Add. 225, 18. Fol.*
- Forskjellige Optegnelser vedr. Odense Hospital. *Add. 231, Bl. 115 ff. 4°.*

Man kan ikke på forhånd vide, hvad der ligger i manuskriptsamlinger på biblioteker, arkiver og museer. Denne side fra Universitetsbibliotekets katalog (samlingen er nu på Det kgl. Bibliotek) antyder spændvidden i samlingen.

biblioteker samt på centralbiblioteker. Oversigter herover er givet af Albert Fabritius (nr. 126) og Manuskripter og arkivalier (nr. 96).

Landsarkivernes håndskriftsamlinger er behandlet i det følgende kapitel.

Indsamlings- og notatteknik

Når arbejdet på biblioteker, arkiver og museer begynder, er det af helt afgørende betydning at man arbejder efter en plan, at man ved hvor man skal lede – og hvor man har ledt. Den største fejltagelse man kan begå, er at tro at man kan huske hvilke bøger og arkivalier man har gennemgået, og hvor man har fundet sine oplysninger. Man kan lige så godt fra starten vænne sig til at føre lister over hvad man har set, hvad man skal se, og til at lave omhyggelige uddrag (excerpter) af sine kilder. Her vil præcision og orden i det lange løb være arbejds- og tidsbesparende, og det vil også betyde at ens arbejdsnotater siden vil kunne benyttes af andre.

Nu er mennesker unægtelig forskellige og kan have forskellige arbejdsmetoder. Nogle foretrækker at samle materiale i kollegiehæfter, andre sværger til kartotekskort eller diverse stykker papir, og Johan Hvidtfeldt har gjort den iagttagelse at poser til morgenbrød synes at være særligt yndede. Dertil kommer, at i dag har edb-teknikken stillet endnu nogle metoder til rådighed – se afsnittet herom i kapitel 4.

Det afgørende er selvfølgelig at hver enkelt finder den fremgangsmåde der passer ham, og gennemfører den med rimelig konsekvens. De fleste vil dog nok finde det praktisk at benytte godt papir af ensartet størrelse, aldrig at skrive på bagsiden, at skrive tydeligt (det er ærgerligt, hvis man efter nogen tids forløb ikke kan tyde et notat man hastigt har kradset ned), at have en bred margen med plads til bemærkninger, og ikke at bruge andet end velkendte forkortelser, eller forkortelser man fører liste over. Her kan man eventuelt bruge Dansk historisk Fællesforenings forkortelsesliste (nr. 462). Overholder man disse regler, er det muligt at holde orden i sine papirer og at få et overblik over dem.

Hvad skal excerpere?

Fordelen ved at skrive sine kildeuddrag på kartotekskort eller papir af ensartet størrelse, er ikke blot at man kan ordne sine notater, men navnlig at man kan omordne dem efterhånden som arbejdet skrider frem. I takt med at forskningsprocessen udvikler sig og problemstillingerne bliver afklaret, kan man samle sine excerpter i omslag, ringbind, kartotekskasser, eller hvad man nu bruger, emne for emne. På denne måde kan artiklens eller bogens disposition vokse naturligt frem af arbejdet med kilderne, og ønsker man at foretage en omdisponering, er det også forholdsvis enkelt. Udnyttes excerptsamlingen rigtigt, vil det lette skrivearbejdet i betydelig grad.

Hvad – og hvor meget – der skal stå på en excerptseddel hænger i nogen grad sammen med hvad det er for en kilde man exciperer og hvilke typer af oplysninger man søger. Én ting er dog af helt afgørende betydning: man skal altid notere hvor man har sin oplysning fra. Gælder det bøger, skal man notere forfatter (eller udgiver), bogens nøjagtige titel, udgivelsesår, bind og sidetal – altså for eksempel: Anna Rasmussen: Hylke sogn i det nittende århundrede, 1985, s. 62 eller: Hans Knudsen: Bygningshistoriske brandforsikringsarkivalier. Fortid og Nutid bd. 16, 1945-46, s. 200-11. Drejer det sig om arkivalier, skal man anføre arkivet, arkivfondet, bindets, pakkens eller læggets navn og sidetal eller dato. Altså: Landsarkivet for Sjælland, Maribo byfoged, Justitsprotokol 1796-1818, s. 16.

Uanset hvor grundigt man skriver af fra sin kilde, kan man få brug for at gå tilbage til originalen, og hvis man skal anvende en oplysning eller et citat, er det nødvendigt at kildehenvisningen er så specificeret og præcis at man selv, og andre, kan benytte den direkte til at udfylde en bestillingsseddel efter. Derfor er henvisninger af en desværre velkendt type: Protokol i landsarkivet for Sjælland, intet bevidt. For at være sikker på at få henvisningen med, er det klogt at starte exciperingen netop med at notere *den*.

Sedlen skal også oplyse kildens dato og kildens art. Det sidste kan fremgå af henvisningen (således hvis der er tale om en kirkebog), men ellers er det væsentligt at notere for eksempel: indberetning fra herredsfoged Anders Clausen til amtmanden, eller skifte efter gårdmand Jens Hansen.

Kilden skal i princippet exciperes så udførligt at man ikke behøver at vende tilbage til den flere gange. I praksis er det vanskeligt, da ingen jo ønsker at notere længere uddrag end man mener at få brug for. Derfor er det praktisk, at det fremgår af excerptet om der er tale om et uddrag, og i givet fald hvilke typer af oplysninger kilden i øvrigt indeholder. Ofte vil man kunne nøjes med at tage et referat, men drejer det sig om centrale oplysninger, eller forekommer kilden uklar og svær at forstå, er det hensigtsmæssigt at notere ordlyden, ikke blot ordret, men også bogstavret (romertal gengivet som romertal), med anvendelse af citationstegn. Man skal altid være sikker på hvilke oplysninger der stammer fra kilden, hvad man selv har refereret, og hvor man eventuelt har indføjet ord, der måtte mangle i kilden. De skal altid anbringes i skarp parentes. Er der ord man ikke kan læse, eller springer man ord over, angives det med prikker.

En kilde vil ofte indeholde oplysninger, som man skal bruge i mere end én sammenhæng. Man kan i så fald skrive en henvisningsseddel, men det er nok så enkelt at tage en eller flere xeroxkopier af sin seddel. Samme teknik kan man udnytte med hensyn til trykte kilder.

Noter

Kildehenvisningerne på excerptsedlerne skal ikke blot lette forfatterens arbejde, de skal også benyttes til de noter der bør ledsage ethvert videnskabeligt arbejde der bygger på et kildemateriale. Noterne angiver hvor forfatteren har sin viden fra, og ved at anføre dem, giver han andre forskere mulighed for at kontrollere rigtigheden af fremstillingen. Noterne har imidlertid også en anden funktion, idet de kan fungere som vejvisere for forskere der ønsker at arbejde videre med problemerne.

Når der – måske navnlig tidligere – har været en vis uvilje mod at bringe noter, skyldes det nok at mange anser fodnoter nederst på siden for usikre. Det er imidlertid slet ikke nødvendigt at anbringe noterne på siden. Ved hjælp af et tal i teksten kan man henvise til noter der er anbragt efter de enkelte kapitler, eller helst – for det er mere praktisk – bagest i bogen. I dette tilfælde bør hver side i noteafsnittet være forsynet med en overskrift (en klummetitel) som viser hvilke sider i teksten noterne hører sammen med.

Der er også nogen der finder notetal i teksten generende, men de er heller ikke nødvendige, man kan nemlig bruge et såkaldt skjult noteapparat. Noterne bag i bogen anføres side for side, og der henvises med et linjetal eller et stikord til det sted eller emne noten vedrører. Henvisninger med side- og linjetal er for eksempel benyttet i den store Odense bys historie. Et sådant noteapparat generer ikke læsningen, og det er videnskabeligt set fuldt tilfredsstillende.

Bruges der forkortelser i noterne skal de være konsekvente, og hvis ikke de er umiddelbart gennemskuelige, bør der laves en forkortelsesliste. Nr. 462 er et eksempel på en sådan liste.

Vejledning i skriftlæsning

Når man begynder at arbejde på et arkiv vil man hurtigt løbe ind i den vanskelighed, at man indtil for ca. 100 år siden brugte en anden skrift, end den vi nu anvender. Det er den såkaldt gotiske skrift som officielt blev brugt indtil 1875, men som mange anvendte længe efter. Den svarer til skriftarten fraktur – de såkaldt krøllede bogstaver – som blev benyttet til bogtryk, i mange tilfælde langt ind i dette århundrede.

Ved det første møde med den gotiske skrift vil mange blive forskrækkede og tro, at den vanskelighed klarer de aldrig. Der er imidlertid ikke grund til at blive bange, og der findes flere udmærkede vejledninger i skriftlæsning, for eksempel af Henning Jensen, Georg Simon og Anna Elise Møldrup (nr. 28-30, jf. nr. 27). For godt 100 år siden kunne selv små børn både læse og skrive

Storre Dansk Haandskrift

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

A B C D E F G H I J K L M

N O P Q R S T U V W X Y Z

ll a D o H H

(Gotisk alfabet)

gotisk skrift – de havde nemlig lært det. Og det er præcis det lokalhistorikeren må gøre, han må sætte sig på skolebænken. Bruger man mellem en halv og en hel time hver dag til systematisk arbejde, vil man på et par uger kunne blive – om ikke udlært – så dog rimelig god til at læse gotisk. Dermed er ikke sagt at man kan læse alle skrifter fra middelalderen og frem til slutningen af 1800-tallet, blandt andet fordi håndskriften forandrede sig ganske betydeligt i løbet af denne periode, og man kan bestemt ikke mestre enhver hånd. Men heller ikke i dag er alle håndskrifter lige læselige. Man skal i første omgang sætte ind på at kunne læse en tekst, der er ført i pennen af en skrivevant person fra for eksempel 1600- eller 1700-tallet. Skriften fra tiden før og efter, kan være svært tilgængelig.

Der er to hovedvanskeligheder ved den gotiske skrift: mange af bogstaverne ligner slet ikke de latinske bogstaver, vi bruger i dag, og andre bogstaver ligner hinanden indbyrdes. Det er således nemt at forveksle (langt) s, f og h eller r og v eller i og e. Til en begyndelse er det derfor helt afgørende at man ser meget nøje på det gotiske alfabet og prøver at huske hvordan de enkelte bogstaver ser ud. For mange vil det være en hjælp og en genvej at skrive alfabetet af nogle gange, for derefter at skrive et stykke tekst med gotiske bogstaver. Det giver en god fornemmelse af hvordan de enkelte bogstaver er »konstrueret«, og det giver træning at prøve at læse det man selv lige har skrevet.

Det er nemlig først og fremmest træning der skal til. Uanset hvor besværligt det hele kan virke i starten, er der ikke spor grund til at give op, og i løbet af nogle få dage vil man kunne mærke at arbejdet begynder at gå lettere. Man kan prøve følgende fremgangsmåde:

Høj og Velbaarne

Høy og Velbaarne

Høje Cammerherre og Amtmand!

Herr Cammer Herre og Amtmand!

Tu Johim Holsberg nr af Høi Justice. Guld Nissen kaldet fra Hersted Øster

Da Johum Holsberg er af Hr. Justice-Raad Nissen kaldet fra Hersted Øster

Øster, hvor fundt fremtidige for næst Østholstholm, til at være Ingen i Vallensbeck,

Skole, hvor hand hidindtil har været Skoleholder, til at være Degn i Vallensbeck,

hvor forresten Østholstholm til Herstedernes Menigheds Velærverdige og Høylær

saa hafver Sogne Presten til Herstedernes Menighed Velærverdige og Høylær

af Hr. Peder Schaltz i fundt / ind formlaend Studiosum Christian Karsten

de Hr. Peder Schaltz i hands sted foreslaet Studiosum Christian Karsten

Busch til at være Østholstholm i forberemdelte Hersted Øster Skole, hvorpaa

Busch til at vere Skoleholder i forberemdelte Hersted Øster Skole, hvorpaa

Ingen og i Ingen for examineret ham, og befundet ham dygtig til samme embede, fundt

Jeg og i dag har examineret ham, og befundet ham dygtig til samme embede, hand
- fortsæt nu med at transkribere resten af brevet.

indtil den / sig skoleform med omme min alder for Høj og Velbaarne Høje Cammerherre,

nr og Amtmand, om det yndstige / muende, besyngt Høje Cammerherre til skole, nr,

hvor resten Indberetningen af 28 Martii 1721 klyngt med mig al anbyng. Ingen

forblifvender / indst og alle forresten

Høj og Velbaarne

Høje Cammerherre og Amtmand

Jens

Baldersup 8 Sept: 1700.

indberetningen til

P. Vorcheim

1. Se på illustrationen side 158 , hvor der er gengivet en gotisk »hånd« med dertil hørende transskription (oversættelse). Sammenlign skriftprøven og transskriptionen nøje, bogstav for bogstav.

2. Læg derefter et stykke papir over transskriptionen og prøv selv at transskribere den gotiske tekst. Det gør man bedst ved at skrive den af, bogstav for bogstav. Hvis der er bogstaver man ikke kan genkende, lader man blot pladsen stå tom og går videre til det næste bogstav. Denne omstændelige fremgangsmåde lyder måske pedantisk og overflødig, men den er fantastisk nyttig, og det er navnlig forskerens fremgangsmåde og redningsplanke, når han kommer ud for en virkelig vanskelig skrift.

Når man så har prøvet at skrive en hel linje af, er der muligvis nogle huller i læsningen, men nu er der en god chance for at man enten pludselig kan genkende bogstavet – eller for at man kan tyde det ud fra ordenes mening og sammenhæng. Man skal nemlig hele tiden huske, at der altid har været en mening med det der blev skrevet. Derfor har man lov til at gætte ud fra sammenhængen, men det er vigtigt bagefter at kontrollere sit gæt – ser bogstavet nu også ud som »det skal«.

Her er der imidlertid grund til at understrege at ordene ofte er stavet på en anden måde end den vi nu er vant til. Det er først i 1865 vi får en retskrivningsordbog, og før den tid må man være forberedt på en stærk vilkårlighed i bogstavering. Det er ikke ualmindeligt at støde på en slags lydskrift, og retskrivningen i gamle tekster kan i høj grad være præget af for eksempel jysk eller fynsk udtale. Det er heller ikke ualmindeligt at man brugte i og j eller u og v i flæng, og man skal også være forberedt på at brugen af store og små bogstaver kan være særdeles vilkårlig. Endelig er der det drilagtige forhold, at franske og latinske fremmedord, som for eksempel gouverneur eller excellence, samt personnavne, kan være skrevet med latinske bogstaver.

3. Når man har arbejdet et stykke tid på denne måde, lader man teksten ligge til næste dag og fortsætter derefter på samme måde indtil man kan læse den med sikkerhed.

4. Derefter prøver man at transskribere en ny hånd, for eksempel illustrationen side 187, ganske på samme måde som nævnt under punkt 2. Man skriver altså blot det man umiddelbart kan læse og sætter plads af til resten. Derefter vender man tilbage til »hullerne« i teksten og prøver om man kan finde det ulæste bogstav i alfabetet eller et andet sted i teksten. Når man ikke kan komme længere på denne måde, lader man blot skriftprøven ligge til næste dag. Så vil man nemlig opdage det mærkværdige, at man pludselig kan læse og forstå lidt mere end dagen før, og derfor fortsætter man på samme

måde de følgende dage. Der er altså ikke nogen grund til at opgive en gotisk hånd, når man kun har gjort et 1-dages forsøg på at tyde den.

Efter nogle ugers arbejde på denne måde med forskellige skrifter, for eksempel hentet fra de ovennævnte skriftlæsningsbøger, er man ganske godt rustet til at begynde at arbejde på et arkiv. Her vil man komme ud for både tydelige og sjukskede skrifter, tekster med besynderlige stavemåder og også regnskaber eller booptegnelser med opremsninger, hvor man ikke har mange muligheder for at gætte sig til indholdet ud fra sammenhængen. Man vil også støde på ord eller betegnelser for genstande der ikke bruges i dag, og i disse tilfælde vil man kunne hente hjælp i diverse ordbøger, se nr. 130-135.

7. Arbejdet med administrative arkivalier

Et arkiv er en samling aktstykker (protokoller, breve, optegnelser m.m.) som er vokset frem gennem virksomheden på et offentligt kontor, en institution, et firma eller hos en privat person. Arkivalier er således aflejringer af – og vidnesbyrd om – menneskelig adfærd. På umådelig mange områder har statslige og kommunale myndigheder gennem tiderne søgt at regulere menneskers aktiviteter eller i hvert fald prøvet at have indseende med hvad der foregik, og derfor er de offentlige arkiver med de administrative akter af helt central betydning for lokalhistorikeren.

Dette kapitel skildrer disse arkivers opbygning, de væsentligste hjælpemidler til brug for arbejdet på læsesalene, hovedlinjerne i hvordan man arbejder på et arkiv, og det slutter med at beskrive nogle væsentlige arkivgrupper og arkivaliegrupper. Det er formentlig disse sidste ting der umiddelbart interesserer brugeren mest, men det er nødvendigt at berøre de generelle forhold, da arbejdet her har sin særlige karakter og stiller brugeren over for særlige krav. De offentlige arkiver er nemlig, i modsætning til videnskabelige biblioteker og samlinger, ikke udelukkende skabt til at tjene videnskabelige eller uddannelsesmæssige formål. Dette får en række konsekvenser for arkivernes indhold og ordning – og dermed for benyttelsen af dem.

Allerførst et par ord om forskellen på arkiver og biblioteker. De fleste biblioteker består, bortset fra manuskriptsamlinger, udelukkende af trykt materiale. Størsteparten af arkivernes indhold er imidlertid hånd- eller maskinskrevet: protokoller, breve eller dokumenter, de sidste som regel i pakker eller æsker. Arkivalier findes oftest kun i ét eksemplar (de er unica), og derfor spiller sikkerheds- og konserveringsproblemer en særlig rolle i arkiverne.

Til bibliotekernes kataloger svarer arkivernes registraturer (eller registranter), men mens kataloger er en alfabetisk eller sagligt opstillet fortegnelse over alle et biblioteks bøger (ordnet efter forfatter og/eller emner) er en registratur i almindelighed blot en fortegnelse over de enkelte protokoller eller pakker (næsten aldrig fortegnelse over enkeltdokumenter) som er opstillet efter det såkaldte proveniensprincip, som beskrives i et følgende afsnit. Ønsker man at arbejde med problemer som for eksempel fattigforsorg, boligkultur, binæringsveje eller skibsfart, kan man henvende sig til et bibliotek og bede om bøger eller tidsskriftsartikler om det pågældende emne. Men vil man

studere det samme på et arkiv, må man vide – eller finde ud af – hvilken slags arkiv man skal dykke ned i, og man må finde frem til hvilke protokoller og pakker der kan tænkes at indeholde de ønskede oplysninger. Derfor er det både krævende og svært at arbejde i arkiver, men der findes mange og gode hjælpemidler. Arkivernes uhyre omfang og store indholdsmæssige bredde giver arbejdet en særlig spænding, og der er rige muligheder for at finde relevante oplysninger – og ydermere oplysninger som ikke tidligere har været udnyttet af forskningen.

Arkivvæsenets opbygning

Alle statsembeder og -institutioner skal efter ganske bestemte regler aflevere deres arkivalier til Rigsarkivet eller et landsarkiv – og kommuner kan (men skal ikke) aflevere deres arkivalier til et landsarkiv. Nogle kommuner har et eget stadsarkiv.

Der er en fortrinlig oversigt over det danske arkivvæsen i Håndbog for danske lokalhistorikere (nr. 1) s. 49-61. En mere fyldig, nu noget forældet, skildring er Axel Linvalds (nr. 249), og den nyeste behandling findes i Danmarks arkiver fra 1982 (nr. 248). Det nordiske arkivvæsen under ét er beskrevet af Harald Jørgensen (nr. 250). En ganske morsom og let læst orientering er givet af Georg Saxild (nr. 251), og man bør ikke snyde sig selv for at læse Anders Thisets kostelige erindringer fra det gamle Geheimearkiv (nr. 252), fortsat for første halvdel af dette århundrede af Marquard (nr. 253). Der er endvidere udgivet et festskrift om det nørrejske landsarkiv (nr. 254), og Vagn Dybdahl har skrevet om Erhvervsarkivet (nr. 255).

Siden 1966 har det danske arkivvæsen udgivet sit eget tidsskrift, Arkiv (nr. 139), som bl.a. indeholder administrationshistoriske afhandlinger, men ikke egentlige registreringer. Nordisk Arkivnyt (nr. 140) udkommer 4 gange årligt og giver aktuelle orienteringer om for eksempel omordninger, afleveringer, byggeri og udnævnelser i de nordiske landes arkiver. I de senere år har Arkiv(ar)foreningen afholdt seminarer hvorfra der er udsendt dupliserede rapporter om: Registrering, Kassation, Landsarkivernes videnskabelige arbejdsopgaver og Arkivbyggeri m.m.

Ikke mindst i Fortid og Nutid (nr. 138), Personalhistorisk Tidsskrift (nr. 168) og i Arkiv (nr. 139) er der i tidens løb bragt mange artikler om enkelte arkivfonde og arkivalietyper, samt om brugen af dem. Der er henvist til en del af disse artikler i det følgende. Fortegnelser over den løbende tilvækst til

Rigsarkivet og landsarkiverne indtil 1975, er offentliggjort i en publikationsrække med vekslende titler: Meddelelser fra det kongelige Gehejmearkiv, Meddelelser om Rigsarkivet, Meddelelser om Rigsarkivet og Landsarkiverne (tidl. Provinsarkiverne) og Meddelelser om Landsarkiverne.

Rigsarkivet

Hertil afleveres den statslige centraladministrations arkiver, det vil sige de forskellige ministeriers arkiver, generaldirektoraters og direktoraters arkiver, højesterets, kongehusets, og fra ældre tid kancelliers og kollegiers arkiver. Rigsarkivet ledes af rigsarkivaren (der også er øverste chef for landsarkiverne), og arkivalierne er fordelt på 4 afdelinger, der hver har en overarkivar som chef.

1. afdeling omfatter centraladministrationens arkivalier før 1848,
2. afdeling de tilsvarende grupper efter 1848,
3. afdeling er det tidligere Hærens arkiv, nu forsvarrets arkiv, og
4. afdeling rummer arkivalier der stammer fra private personer og institutioner (private foreninger, politiske partier og lign.) samt en manuskriptsamling.

Landsarkiverne

De 4 landsarkiver indeholder først og fremmest den statslige lokaladministrations arkiver fra deres respektive geografiske områder (arkiver fra amtmænd, amtsforvaltere, dommere, politimestre, bisper, provster, præster og mangfoldige andre), men tillige en række arkiver som ikke er afleveringspligtige. Det drejer sig især om by- og sognerådsarkiver, kommunearkiver, godsarkiver, privatarkiver samt om manuskriptsamlinger. Landsarkivet for Sjælland, Lolland, Falster og Bornholm ligger i København, Landsarkivet for Fyn i Odense, Landsarkivet for Nørrejylland (der dækker Jylland fra Skagen til den gamle grænse ved Kongeåen) i Viborg og Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele (området mellem Kongeåen og den nuværende grænse) i Åbenrå.

Andre statsarkiver

Særlig lokalhistorisk interesse har Matrikelarkivet, som er omtalt i kapitel 6 samt Erhvervsarkivet i Aarhus (omtalt i det følgende), som indsamler private arkivalier der stammer fra forretnings- og industrivirksomheder samt store erhvervsorganisationer.

Det kommunale arkivvæsen

Arkivalier der stammer fra amtsråd, byråd, storkommuner og sogneråd er – som nævnt – ikke afleveringspligtige, men de må heller ikke kasseres. En meget betydelig del af disse arkiver er afleveret til de respektive landsarkiver, men adskilligt, fortrinsvis nyere sager, ligger endnu hos de enkelte kommunale myndigheder. I sidste tilfælde kan såvel opbevarings- som sikkerhedsforhold være mistrøstige, og samlingerne kan langt fra altid benyttes af forskningen. Det gælder dog ikke i de tilfælde hvor der er oprettet egentlige stadsarkiver (byarkiver), nemlig: København, Ballerup, Farum, Næstved og Kolding – flere stadsarkiver er formentlig under oprettelse. Byarkivet i Aarhus beror (med undtagelse af ældre dele) på Erhvervsarkivet, og Frederiksberg har tidligere haft et egentligt stadsarkiv. Endelig ligger en del kommunale arkivalier – ikke mindst skolearkiver – i de lokalhistoriske arkiver.

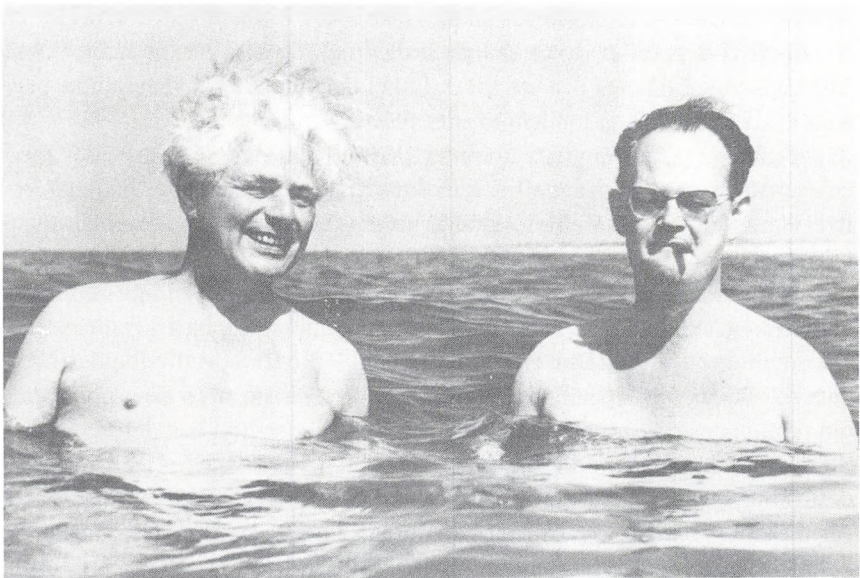
Andre arkiver samt arkivalier andetsteds

Som nævnt i kapitel 6, findes der endnu en række væsentlige arkivinstititioner, først og fremmest de lokalhistoriske arkiver. Der er også grund til at gøre opmærksom på at lokalhistorikeren vil kunne finde – men ikke altid kunne få adgang til – adskillige nyere arkivalier på den aktuelle lokalitet og hos de stedlige embedsmænd. For embedernes vedkommende (for eksempel dommer, politimester, præst, den kommunale administration osv.) drejer det sig dels om arkivalier som ikke kan undværes i den daglige administration, dels om arkivalier som er for nye til at blive afleveret eller som landsarkiv eller Rigsarkiv eventuelt ikke har haft plads til at modtage.

Det siger sig selv, at med hensyn til ikke-afleveringspligtige arkivalier, har lokalhistorikeren store muligheder for at opspore papirer, breve og meget andet hos private, foreninger og erhvervsvirksomheder. Det må stærkt anbefales at den forsker der ønsker at drive en »opsøgende indsamlingsvirksomhed«, arbejder i nær kontakt med det lokalhistoriske arkiv.

Fordelingen af arkivalier mellem arkiverne

Der kan være visse problemer med at finde ud af hvilke arkivalier der ligger i de enkelte arkiver. Begynderens første vanskelighed er at lære forskellen at kende mellem den centrale statsadministration og den lokale, d. v. s. de embeder der hører under henholdsvis Rigsarkivet og landsarkiverne. Det er ikke afgørende hvor embedet er placeret rent geografisk. Under Rigsarkivet hører de embeder hvis virke er landsomfattende, under landsarkiverne de embeder der kun omfatter en større eller mindre del af landet. Justitsministeriets og

To socialdemokratiske ministerkolleger, Julius Bomholt og Viggo Kampmann nyder tilværelsen ved Fanø. Billedet er taget netop det år (1961), da Kampmann formulerede slagordet: Det er dejligt at være socialdemokrat. Historikeren der vil undersøge, hvor dejligt det var, vil være interesseret i de to politikeres privatarkiver. Det vil være naturligt at gå til Rigsarkivet og Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, men det giver kun beskedent udbytte. For Kampmanns vedkommende findes der en – ikke særlig interessant – arkivpakke, der via Det kgl. Bibliotek er endt i Rigsarkivet samt 20 bind med udklipsbøger i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Hvad der ellers er bevaret af hans privatarkiv, er endnu ikke afleveret. Hvad Bomholt angår, er forholdene endnu mere indviklede. Hans arkiv blev først deponeret i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, men siden blev det afleveret til biblioteket i Esbjerg. Bomholt havde været forstander for byens arbejderhøjskole og blev siden valgt af Esbjergkredsen. En forespørgsel til biblioteket viste imidlertid at arkivet ikke længere befinder sig der. Man henviste i stedet til Sydjysk Universitets Center, som kunne oplyse at arkivet ligger i en kælder på rådhuset, hvor det er utilgængeligt.

Man kan beklage at de to ministres 81-årige partifælle, K. K. Steincke, ikke er med på badebilledet – hans arkiv skal nemlig søges et helt tredje sted. Det er på Det kgl. Bibliotek, vist fordi han selv mente at hans arkiv burde være, hvor andre forfatters arkiver blev samlet.

Højesterets arkiv ligger således i Rigsarkivet, mens Københavns politimesters og Østre Landsrets arkiv er i Landsarkivet for Sjælland.

Privatararkiver forsøger man at fordele efter et tilsvarende princip. Arkiver efter personer med landsomfattende virke placeres i Rigsarkivet; hvis virket er mere lokalt begrænset, placeres arkivet i det pågældende landsarkiv; og

hvis der er tale om et udpræget lokalt virke, i et lokalhistorisk arkiv. Her er det imidlertid svært at drage skarpe skillelinjer, og som nævnt samler også Det kongelige Bibliotek privatarkiver. I uheldige tilfælde kan den samme persons arkiv være splittet mellem to eller flere institutioner.

Problemer af samme art kommer man ud for, hvis man arbejder med erhvervshistoriske arkivalier, her kan der være grund til at søge både på Erhvervsarkivet, i et vist omfang i landsarkiverne og navnlig i de lokalhistoriske arkiver.

Når det drejer sig om arkivaliers fordeling imellem forskellige samlinger i almindelighed, kan man få nogen hjælp af Manuskripter og arkivalier i danske samlinger (nr.96). Det er en status pr. 1966 over hovedindholdet i 251 danske arkiver, biblioteker, museer m.m. For hver institution gives oplysning om samlingens væsentligste dele, hjælpemidler til benyttelse af den og litteratur om den. Man må imidlertid understrege, at der er sket store ændringer på dette område siden 1966 – navnlig har fremvæksten af de lokalhistoriske arkiver forandret billedet. Af central betydning er også Håndbog for danske lokalhistorikere (nr. 1), hvor en lang række arkivforhold er behandlet i leksikalsk opstilling. Skal man arbejde med arkivalier der har slægtshistorisk relevans, vil man også kunne få god hjælp i Håndbog i slægtsforskning (nr. 6).

I øvrigt må der henvises til de nedennævnte guider, registraturer og andre hjælpemidler.

Arkivaliernes ordning og registrering

Der foreligger mange væsentlige værker om arkivernes indhold, tilvækst og historie og tilmed en relativt ny bibliografi, som giver en detaljeret oversigt over hele denne litteratur (nr. 247). For at få det fulde udbytte af disse hjælpemidler – trykte som utrykte – er det imidlertid nødvendigt at brugeren har en klar fornemmelse af det såkaldte proveniensprincip, som er det bærende ordningssystem i arkiverne.

Proveniensprincippet

I virkeligheden er Rigsarkivet, landsarkiverne og Erhvervsarkivet samlinger af en række enkeltarkiver, også kaldet arkivfonde. Det vil sige, at i arkivet står embedsarkiver, godsarkiver, privatarkiver, forretningsarkiver og de andre arkivfonde opstillet side om side. Selv om lokalhistorikeren altså er klar over at han for eksempel skal gå til et eller andet landsarkiv, er hans problemer langt fra løst. Det næste spørgsmål er: hvilken type arkivalier skal bruges, hvilket

arkivfond ligger de i, og hvad er der af registraturer og hjælpemidler til benyttelsen?

Man har tidligere forsøgt at ordne arkivalier efter forskellige saglige systemer, men efter at have investeret betydelig arbejdskraft herpå, indså man at opgaven var uløselig. Sagen er, at livet selv er mere mangfoldigt end systemerne, og arkivalier er afspejlinger af liv. Selv det mindste brev vil ofte kunne benyttes til belysning af en lang række emner, og derfor vil en saglig ordning af dokumenterne – for slet ikke at tale om protokollerne – i virkeligheden ikke være til nogen hjælp for forskningen. Måske vil en fornuftig anvendelse af edb-teknik kunne bidrage til at løse problemet, fremtiden vil vise det.

I stedet for at foretage saglige grupperinger, fandt man frem til proveniensprincippet eller hjemmehørsprincippet. Systemet går ud på, at de enkelte arkivfonde holdes samlet, således som de i sin tid lå samlet hos den enkelte embedsmand, ved den enkelte institution eller den enkelte privatperson. Derved afspejler arkivfondet kontorordningen (forretningsgangen) ved det pågældende embede. Når en amtmand, dommer eller præst afleverer (dele af) sit arkiv til et landsarkiv, opstilles det samlet og for sig selv i arkivet med betegnelsen NN amtsarkiv, NN dommerarkiv eller NN præstearkiv.

Et sådant arkiv vil bestå af de protokoller som har været ført ved embedet og altid ligget ved embedet (for eksempel journaler, kirkebøger eller tingbøger), samt de breve som er modtaget af den pågældende embedsmand. Et brev, et dokument eller en indberetning skal således søges hos den der har modtaget det, mens kladden til det (konceptet), eller kopien af det, skal findes i afsenderens arkiv.

Registratursystemer

For at bevare overblikket over indholdet i afleveringerne fra embedsmændene – det drejer sig om flere tusinde – har arkiverne gennem generationer udarbejdet et bestandigt udbygget system af registraturer, der udgør hjertet i ethvert arkiv. Når et embede eller en privatperson afleverer arkivalier, er der i reglen blevet udarbejdet en fortegnelse på sedler over de enkelte bind og pakker. En registraturseddel kan for eksempel se sådan ud:

Amager birk 1871-1913 Politiprotokoller	4 bd.
Nemlig:	
1871	1 bd.
1871-84	1 bd.
1884-1900	1 bd.
1900-1913	1 bd.

Eller:

Helsingør rådstue

1774-1839 Antegnelser til kammeregnskaberne 1 pk.

Undertiden er sedlerne forsynet med såkaldte »Anmærkninger«, som for eksempel kan specificere bindets eller pakkens indhold eller rumme andre nyttige oplysninger for benytteren.

Disse sedler holdes samlet, hvert arkivfond (embede) for sig, og for det enkelte arkivfond er de som regel sorteret i forskellige undergrupper, der kan holdes adskilt ved fanekort. For mange af arkivgrupperne (retsbetjentarkiver, skolearkiver, godsarkiver o.s.v.) findes et opstillingsskema, som angiver disse undergrupper. Landsarkiverne har således gennemgående opstillet deres retsbetjentarkiver efter følgende system:

A. Ældre reversaler, registre og andre fortegnelser over arkivet.

B. Justits- og politivæsen samt skøde- og pantevæsen.

C. Fogedforretninger. o.s.v. indtil:

O. Diverse protokoller og dokumenter.

Da registreringsarbejdet har strakt sig over et par generationer, kan man ikke være sikker på at disse skemaer er fulgt konsekvent, ligesom der kan være store forskelle på systemerne i de enkelte landsarkiver.

Seddelregistraturerne står i reglen på arkivernes læsesale, hvor de kan benyttes af de besøgende. Sammesteds kan stå renskrevne seddelregistraturer, ofte ført ind i store bind, og de kan da hedde *folioregistraturer*. Landsarkiverne modtager til stadighed nye afleveringer, og det kan derfor ske at seddelregistraturerne ikke er ført a jour, ligesom enkelte større arkivfonde kan ligge uregistrerede hen fra gammel tid. Normalt vil det fremgå af registraturen at den er ufuldstændig, men sikker kan man ikke være. Hvis man direkte ved – eller har en mistanke om – at registraturen er mangelfuld, kan man bede læsesalsbetjeningen om at se den såkaldte *afleveringsdesignation*. Når en embedsmand afleverer arkivalier laves der i reglen en fortegnelse over det afleverede. Hvis der ikke siden er udarbejdet en registratur, kan denne fortegnelse – afleveringsdesignationen – (omend den måske er summarisk) dog være en hjælp for benytteren. Det samme gælder *reversaler* og *overleveringsforretninger*, det vil sige fortegnelser over et arkiv, som regel lavet mens dette endnu lå ude ved embedet. De vil ofte være lavet i forbindelse med at en embedsmand har overleveret sit embede (og dermed også dets arkiv) til sin efterfølger.

VIBORG STIFTAMT OG HALD AMT 1660-1789 (B 3 B) 73 bd/pk
Hald amt omfattede Fjends, Middelsom, Nørlyng og Rinds h. samt Læsø. Stiftamtmanden over Viborg stiftamt var tillige amtmand over Hald amt og de to arkiver er ikke søgt adskilt. Foruden Hald og Skivehus amter omfattede stiftamtmandsforretningerne de dele af Ålborghus amt, der lå syd for Limfjorden (Hornum, Fleskum, Hindsted, Hellum, Års og Slet h.) samt Gislum h. i Mariagerkloster amt og købstæderne Viborg, Nibe og Hobro. 6. maj 1789 sammenlagt med Skivehus amt.

A.2. *Korresp.*: Kopib. o.udg. breve 1737-89. Resolutionsprot. 1731-38, 1755-75. Kopib. indk. breve 1713-46. Kopib. o. supplikker 1757-65. Reskr., kancellibr. og rentek.br. 1688-1789. General øk. og kommercekoll.breve 1745-88. Stiftamtmd. von Heinens breve 1755-65. Div. indk. breve 1736-84. - *Korresp. vedr. Nibe købstad*: Reskr. 1710-89. Kancellibr. 1736-89. Rentek.breve 1743-88. Div. kollegiers breve 1744-88. Efterretn. om Nibe 1713-88. Div. indberetn. 1731-89. Domsakter 1768-78. Dok. vdr. skatter og afg. 1714-89. Brandforsikr.sager (m. tax.) 1761-88. Div 1713-88 bl.a.: Fiskeri 1736-51, embedsmdsbestall., mandtal 1747, fartøjsfort., eligerede borgere m.v., delinkventregn. 1771-88. - *Korresp. vedr. Læsø*: Indk. breve 1721-89. Varia, bl.a. landskyld til Viborg domkirke 1735 og dok. i sager mod landfoged Niels Sørensen og birkedommer Bertel Kierulff 1735-48. - A.3. 1. retsakter 1708, 1741-93. - 3. Kommissions- og executorskifter 1735-89. - 4. Hartkornsspecif. 1776. - 14. Privil., bevill. og bestallinger 1680-1786. - B. *Skiftev.*: Prot. med alfab. reg. 1698-1798.

Anm.: Bevaringstilstanden er for prot. ret dårlig, og en del pakker er medtaget af fugt og svamp.

Dette udsnit af guiden for Landsarkivet i Viborg viser de typer af oplysninger man kan vente at finde i guiderne: Det pågældende embedes geografiske udstrækning, hovedgrupperne af arkivalier samt oplysningen om at der er et navneregister til skifteprotokollen.

Takket være disse guider kan historikerne allerede hjemmefra forbedre deres arbejde på arkivlæsesalene og derved spare tid.

Guider, registraturer og andre hjælpemidler

For at benytte de tidligere omtalte registraturer må man arbejde på arkivernes læsesale, men der findes en række trykte guider og registraturer m.m. De kan købes (oftest til meget rimelige priser), lånes på bibliotekerne eller benyttes på arkivet, og det er praktisk at orientere sig i dem, inden man møder op på arkivet. Disse hjælpemidler kan give gode ideer til hvad man kan finde på arkivet, og har man således på forhånd fundet de bind og pakker man skal bruge, kan man spare kostbar tid når man skal bestille arkivalierne til brug på læsesalen. En fuldstændig fortegnelse kan findes i arkivbibliografien (nr. 247).

Der er tale om mange forskellige slags hjælpemidler, som undertiden overlapper hinanden, men man kan tale om 4 hovedtyper:

1. *Guider*. Arkivguiderne giver en oversigt over indholdet i et landsarkiv eller i Rigsarkivet. De opregner altså ikke de enkelte bind og pakker, men omtaler (i reglen) hvert arkivfond, giver administrationshistoriske oplysninger om embedet, henviser til hvad der findes af trykte eller utrykte registraturer, navneregistre og andre hjælpemidler, samt opregner hovedindholdet af arkivfonde med angivelse af yderår for særligt vigtige arkivaliegrupper. Guiderne er altså en væsentlig hjælp, når det drejer sig om at finde ud af om der overhovedet er bevaret arkivalier fra bestemte embeder, godser eller privatpersoner, og de er en genvej til de egentlige registraturer.

2. *Registraturer.* Den traditionelle registratur er en fortegnelse der bind for bind og pakke for pakke opregner indholdet i et eller flere arkiver (arkivfonde) eller udsnit af arkiver. En særlig type er tværregistraturen, der går på tværs af provenienssystemet og som fortegner arkivalier af en bestemt art (for eksempel kort) eller vedrørende et bestemt emne (skoleforhold), selv om disse arkivalier findes i flere forskellige slags embeder. Mange registraturer har fyldige indledninger med oplysninger der er nyttige for brugerne.

3. *Artikler om embeder og emner.* Der er ganske mange emner og arkivgrupper som er blevet behandlet i artikler, hvor forfatteren gør opmærksom på arkivers eller arkivaliers betydning, giver anvisning på hvordan de benyttes og – ofte – ledsager artiklen med en fortegnelse over det bevarede materiale. Sådanne artikler kan udmærket gå på tværs af proveniensen, og de kan behandle arkivfonde der findes i flere forskellige landsarkiver.

4. *Diverse.* En meget broget gruppe hjælpemidler som orienterer, for eksempel om arkivvæsenets historie og opbygning, afleveringer til arkiverne, arkivfondenes indhold og brug og meget andet. Til denne gruppe må henregnes de administrationshistoriske hjælpemidler, som bliver omtalt senere i dette kapitel.

I det følgende opregnes de vigtigste – men også kun de vigtigste – af disse hjælpemidler, ordnet efter de enkelte arkiver. Det må understeges, at arkivvæsenet løbende udsender nye registraturer og hjælpemidler, og det kan tilføjes at flere af arkiverne har små dupliserede vejledninger om arkivet og dets hjælpemidler. De udleveres – eller kan købes – på læsesalene.

Rigsarkivet

For Rigsarkivets vedkommende er nogle stærkt forældede hjælpemidler – Kr. Erslev: Rigsarkivet og Hjælpemidlerne til dets benyttelse, 1923 (nr. 300) og Carl v. Kohl: Hærens Arkiv, 1946 (nr. 301) nu ved at blive afløst af en guide-serie med fællestitlen: Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse (nr. 299). I. Bd., 1-2 behandler alle Rigsarkivets arkivalier fra middelalderen til enevældens afslutning i 1848. I de tilfælde hvor 1848-grænsen ikke havde betydning for arkivdannelsen, er alle afleverede arkivalier medtaget, III. Bd., I behandler hærens arkiver 1660-1980 og IV. Bd., 1-2 behandler private personarkiver. Bindet om den civile centraladministration efter 1848 ventes udsendt i løbet af et par år.

Rigsarkivet har udsendt et stort antal registraturer, bl.a. serierne Vejledende Arkivregistraturer og Foreløbige Arkivregistraturer. Fra den første serie er der særlig grund til at nævne Danske Kancelli (nr. 310) og

106. 1815–35 Aarlige Medicinal-Beretninger, indsendte i Henhold til Cirkulære af 1803 20. Decbr. (2. Dept. Brevnr. 2893)	2 Pk.
107. 1816–48 Aarlige Indberetninger ang. Jordemoder-væsenet i Danmark, indsendte i Henhold til Reglement af 1810 21. Novbr.	4 Pk.
108. 1817–47 Aarlige Indberetninger om offentlige Af-gifter og Præstationer for Landet og Købstæderne, indsendte i Henhold til Cirkulære af 1817 25. Jan. (1. Dept. Brevnr. 181 b)	6 Pk.
109. 1834–47 Aarlige Indberetninger fra den borgerlige Indrulleringskommission for København, indsendte i Henhold til Kanc. Skr. af 1825 10. Decbr. (4. Dept. Brevnr. 1858)	1 Pk.
110. 1830–47 Aarlige Generalekstrakter af Købstads-regnskaber, indsendte i Henhold til Plakat af 1827 23. Marts (2. Dept. Brevnr. 271)	1 Pk.
111. 1828–48 Beretninger og Regnskaber vedr. Køb-stædernes Borgervæbningsfonds, indsendte i Henhold til Cirkulære af 1828 6. Maj (4. Dept. Brevnr. 745)	1 Pk.
112. 1808–31, 1835 Aarlige Lister over viede, fødte og døde i Danmark, indsendte fra Biskopperne i Henhold til Reskript af 1804 28. Decbr. (1. Dept. Registr. Nr. 946–7)	3 Pk.
113. 1828–31, 1835 Aarlige Lister over viede, fødte og døde af det mosaiske Trossamfund i Danmark, indsendte i Henhold til Cirkulære af 1827 9. Oktbr. Mangler for 1831–33.	1 Pk.
114. 1804–20 Aarlige Indberetninger om dødfødte i Danmark, indsendte i Henhold til Cirkulære af 1802 24. Decbr. (1. Dept. Brevnr. 1434)	6 Pk.
115. 1832–47 Aarlige Indberetninger ang. Antallet af	

Danske Kancelli var ekspeditionskontor for kongelige afgørelser, og derfor er de, delvis trykte, brevbøger af central betydning for lokalhistorikerne. Der er imidlertid også meget andet at finde i kancelliets arkiv – illustrationen viser en side af registraturen med fortegnelse over nogle indberetninger.

- 2243.797 1680–84 Jordebøger for Slagelse hospital, Roskilde skole og Duebrødre kloster ..... 1 pk.
- .298 1700 Kommissionen af 1700 1. maj til at overlevere fiskerierne i Københavns, Frederiksborg og Kronborg amter fra forrige køkkeninspektør Christen Nielsens enke til fiskemester Kaj Hartmann, beskrivelse af dens forretning ..... 1 pk.
- .299 1712 Kommissionen af 1711 23. april til at overlevere fiskerierne i Københavns, Frederiksborg og Kronborg amter fra fiskemester Kaj Hartmann til ... kammerjunker Hans Caspar v. Platen, beskrivelse af dens forretning ..... 1 bd. Under overleveringsforretningen afstod v. Platen forpagtningen til Chr. Friis, til hvem overleveringen derefter fandt sted.
- .300 1717 Kommissionen af 1716 28. sep. til at undersøge om det fiskemester Chr. Friis forundte fiskeri på Københavns, Frederiksborg og Kronborg amter er i tilbørlig stand, af hvad årsag fiskeleverancerne til hoffet ej tilfulde sker, og om der forsvarlig omgås med fiskeriet, dens relation ..... 1 bd.
- .301 1683–1719 (div. år) Indkomne breve vedr. fiskerierne på Københavns, Frederiksborg og Kronborg amter ..... 1 pk.
- .302 1709–19 Diverse dokumenter ang. fiskerierne og deres bortforpagtning i Københavns, Frederiksborg og Kronborg amter ..... 1 pk.
- .303–06 Ikke benyttet. Vedr. nordsjællandske fiskerisager 1720–71, se Rytterdistrikternes kontor (2248).
- .307 1706 Hans Winslows forslag om landevejenes forbedring 1 pk.
- .308 1757–63 Indkomne breve ang. forhøjede kroholdsafgifter samt forhøjede afgifter af brændevinskedler og disses stempeling if. frd. af 1757 1. feb. og 23. nov.
- .309 1768–70 Indkomne breve, ekstrakter og optegnelser ang. brændevinsbrænderiforpagtningen ..... 1 pk.
- .310 1769–70 Auktionsforretninger over brændevinsbrænderiforpagtningen ..... 1 pk.
- .311 1682–83 Revisionsforretning over Køge bys magistratsregnskaber fra 1657 ..... 1 pk.
- .312 1717–61 Diverse dokumenter vedr. købstæderne ..... 1 pk. Brandlidte i Hillerød 1717. – Bygningstaksering i Køge 1736. – Tobaksplantager i Køge og Roskilde 1758 og 60.
- .313 1712 Tingsvidnér ang. bøndernes slette tilstand på Sjælland formedelst misvækst ..... 1 pk.
- .314 1735 Kommissionen af 1735 23. sep. til at overveje, hvorledes de ved sandflugten på Kronborg amt forhen bedærvede jorder bedst til kongens nytte kan føres i brug, og hvor højt de til hartkorn og afgift kan takseres m. v., beskrivelse af dens forretning ..... 1 bd.

Rentekammeret tog sig af den økonomiske forvaltning. Da landets midler oftest var små, har regeringerne bestræbt sig på at følge nøje med i indtægter og udgifter. Det kan nutidens historikere glæde sig over, og den gengivne side af registraturen kan antyde materialets righoldighed.

Rentekammeret (nr. 311), for det var gennem disse to regeringskontorer landet blev styret under enevælden. For tiden før 1660 vil lokalhistorikeren have brug for at gå til lensregnskaberne (nr. 315 og 316) og lokalarkiverne fra før 1559, hvoraf en del nu er samlet på Rigsarkivet (nr. 267). En anden central kilde er matriklerne (nr. 317-322).

Af registraturer og hjælpemidler vedrørende enkelte emner kan der være grund til at nævne for eksempel skolehistoriske arkivalier (nr. 324), folketællinger (nr. 332), lægdsruller (nr. 338), acciseregnskaber (nr. 283) og toldregnskaber (nr. 333).

Rigsarkivet har store – og vanskeligt overskuelige – samlinger af tegninger og kort, her kan der blot henvises til nr. 335 og 336.

Ud over embedsarkivalier findes der mange private institutionsarkiver (nr. 327, jf. nr. 285) og et betydeligt antal personarkiver (nr. 328-331) - der findes desuden særlige registraturer over et stort antal af disse.

Som eksempel på de mange værdifulde håndskriftsamlinger Rigsarkivet rummer, kan nævnes Nygårds jyske samlinger som bl.a. består af et kartotek på godt 600.000 kort (nr. 337). Se i øvrigt nr. 299-343.

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm

Foruden en guide (nr. 344) findes der en betydelig mængde registraturer som bl.a. omfatter alle kirkebøger (nr. 352) og retsbetjentarkiver (dommere og politimestre) indtil 1919 (nr. 348). Der er specielt grund til at nævne registraturerne over lavsarkiver (nr. 358 og 359, den sidste omfatter også København, selv om en del af arkiverne ligger på Stadsarkivet), over kort og tegninger (nr. 361), toldarkiver (nr. 353), talrige kommunearkiver, pastoratsarkiver (nr. 368), skolehistorisk materiale (nr. 370, som ikke længere er dækkende), samt over Helsingør, Køge og Kalundborg rådstuearkiver (byarkiver)(nr. 349). Selv om materialet fra Helsingør er særlig fyldigt, kan denne registratur tjene som eksempel på hvilke typer af oplysninger man kan håbe at finde i et byarkiv. Se i øvrigt nr. 344-377. NB

De kommunale arkivalier fra København opbevares på Københavns Stadsarkiv, se i det følgende.

Landsarkivet for Fyn

Ud over en guide (nr. 378) har landsarkivet dækkende registraturer over magistratsarkiver (byarkiver) (nr. 380) og kirkebøger (nr. 382), og udskrivningsvæsenet (nr. 384), talrige registraturer over kommunale arkiver og godsarkiver, samt en nyttig introduktion til denne sidste arkivtype (nr. 389 jf. nr. 284).

Best.nr.			
64.	Lumby.	1859-1900. Lumby Landboskole	1 pk.
		Nemlig: 1859-1895 Regnskabsprotokol. 1860-1900 Korrespondance m. m.	
65.	Lumby.	Sognepræst Christian Urban Hansen: Sogne- og personalhistoriske optegnelser vedrørende Lumby sogn (med talrige fotos)	1 pk.
		Anm.: Bortset fra præsterækken hovedsagelig vedrørende 19. århundrede.	
66.	Lunde.	Lunde sogn	1 pk.
		Anm.: 1787 Afskrift af folketællingen for Lunde sogn. 1794 Afskrift af taksationsforretning over Lunde sogns jorder. 1794 Taksationsforretning over Lunde sogns jorder.	
67.	Lunde.	Lunde herred. Marsilius Knutzen: Forsøg til en Topographi over Lunde, Skam og Skovby herreder 1838-40.	1 pk.
		Anm.: Marsilius Knutzen (+ 1847) var herreds- foged i Lunde-Skam-Skovby herreder.	
68.	Middelfart.	Chr. Behrendts privatarkiv 1868-1949. Samlinger til Middelfarts historie	1 pk.

Landsarkiverne har topografisk ordnede samlinger af optegnelser, manuskripter og arkivalier, som er svære at placere i et arkivfond. Udsnittet af den fynske registratur over topografica viser hvor forskelligartet - og ofte værdifuldt - materiale, der kan findes her.

Registraturen over Topografi (nr. 393) viser hvad samlinger af denne art kan indeholde. Se i øvrigt nr. 378-396.

Landsarkivet for Nørrejylland

Foruden en guide med sagregister (nr. 397) findes der en håndbog vedrørende slægts- og lokalhistorisk arbejde på arkivet (nr. 399). Den er specielt nyttig ved at gå på tværs af provenienssystemet og så vidt det er muligt at opregne arkivalierne efter de geografiske lokaliteter, de vedrører. Der er en særlig registratur over rådstuearkiverne (nr. 400) som suppleres med borgerskaber (nr. 404), brandforsikringsarkivalier (nr. 405 og 406) og toldarkiver (nr. 409). For landsognenes vedkommende kan henvises til en registratur over nogle godsarkiver (nr. 401), fæste- og skiftearkivalier (nr. 407 og 408) og udskrivningsvæsenet (nr. 410). Der er også registraturer over andre arkivtyper som privat-

arkiver (nr. 413), privatbaner (nr. 412) og håndskriftsamlingen (nr. 414), og en skolehistorisk tværregistratur er under udarbejdelse (nr. 411). Se i øvrigt nr. 397-418 samt nr. 254.

Landsarkivet for Sønderjylland

Dette landsarkiv fik en guide (nr. 419) allerede i 1944, så den er ikke længere helt tidssvarende, og det samme gælder de tidligere nævnte vejledninger i studiet af sønderjysk historie (nr. 8 og 9). Der er særlige registraturer over præstearkiver (nr. 422), retsbetjentarkiver (nr. 421), byarkiver (nr. 423) og toldarkiver, samt over næsten alle godsarkiverne. På grund af de nationale forhold knytter der sig en særlig interesse til foreningsarkiverne og de talrige private personarkiver (nr. 425-427). Se i øvrigt nr. 419-428 og Worsøes vejledning i sønderjysk slægtshistorie (nr. 169).

Erhvervsarkivet

Der findes endnu ikke nogen samlet oversigt over Erhvervsarkivets indhold, men den løbende tilvækst er siden arkivets oprettelse registreret i Erhvervs-historisk Årbog (nr. 433). En vigtig registratur behandler Landhusholdnings-selskabets arkiv (nr. 429), og der er artikler om for eksempel personhistorie (nr. 431), stationsbyhistorie (nr. 432) og kreditforeningernes vurderinger (nr. 430). Se også nr. 255.

Københavns Stadsarkiv

Her opbevares de kommunale arkivalier vedrørende København. Der findes en guide (nr. 434), tre registraturer over magistratens og kommunens arkivalier (nr. 435-437), over arkivalier fra Bistrup gods (nr. 438) og desuden en oversigt over kortsamlingen (nr. 440), se også nr. 439 og 441).

Det tidligere Frederiksberg Stadsarkiv

De kommunale arkivalier for Frederiksberg er beskrevet i en artikel (nr. 442).

Hjælpebidler vedrørende kilder i mere end ét arkiv

Foruden den her nævnte litteratur findes der en del hjælpebidler der omfatter materiale i mere end ét arkiv. Knud J.V. Jespersens oversigt over hjælpebidler (nr. 256) giver en god dækning frem til 1973, og Håndbog i slægtsforskning (nr. 6) fra 1963 har en fyldig beskrivelse af arkivalier i Rigsarkivet og landsarkiverne. Der er unægtelig sket en del siden, og Ole Degns oversigt (nr. 257) er derfor et supplement til disse værker.

Blandt andre brugsanvisninger kan nævnes Aakjærs og Nygårds vejledninger i lokalhistorisk arbejde (nr. 4 og 5). Skønt de er mere end 60 år gamle, er de stadig nyttige.

Der er en omfattende litteratur dels om arkivgrupper (arkivfonde) og arkivalier, dels om kilder der belyser særlige emneområder. Her kan for eksempel nævnes de juridiske arkiver (nr. 268 og 269), amtsarkiverne (nr. 266 og 272), rådstueprotokoller og tingbøger (nr. 273), amtsregnskaber (nr. 271), foreningsarkiver (nr. 285), mønstringsruller (nr. 270), brandforsikring, skøde- og panteprotokoller og andre kilder til belysning af huses og gårdes ejerhistorie (nr. 274-279), befolkningshistorie (nr. 258 og 259), skolehistorie (nr. 265) og besættelsestiden (nr. 262-264). Arkivvæsenet begynder inden længe at udsende en »informationsserie« med mindre hæfter om arkiverne og deres indhold.

Arbejdet på arkivet

Det er gratis at aflægge besøg på arkivernes læsesale, de er udstyret med en række hjælpemidler, og der er et faguddannet personale som giver råd og vejledning, når man skal finde frem til de arkivalier, man skal bruge. Man må imidlertid være indstillet på at der er tale om hjælp til selvhjælp. Det er derfor vigtigt at den besøgende selv gør en indsats for at orientere sig i de relevante guider, registraturer og andre hjælpemidler. Der er dog ikke grund til at blive forskrækket; det er ikke så vanskeligt at komme i gang med arbejdet, og her gælder i høj grad, at godt begyndt er halvt fuldendt.

Mest for førstegangsbesøgende

Allerede inden man aflægger sit første arkivbesøg er det klogt at orientere sig om arkivets åbningstider – herunder om der er ændrede åbningstider om sommeren – og tillige om, på hvilke tider af dagen der ekspederes arkivalier til læsesalen. Arkivalierne benyttes nemlig på en læsesal, og det er personalet der finder arkivalierne frem til de besøgende. Dog med den undtagelse at flere arkiver har en kopilæsesal med selvekspedition af fotokopier og mikrofilm. I de seneste år er besøgshallene steget så meget at man på flere af landsarkiverne kan risikere at alle pladser er optaget, så det er praktisk at forhøre sig om hvornår trængslen er mindst.

Ved det første arkivbesøg skal man henvende sig til ekspeditionen og fortælle at man er førstegangsbesøgende. Man får så anvist en plads på læsesa-

len, den vagthavende hjælper én til rette, og på de fleste arkiver får man tillige en vejledning for besøgende. På denne måde bliver man orienteret om en række praktiske forhold: hjælpemidlernes placering på læsesalen, hvordan man bestiller arkivalier, kopieringsmuligheder og meget andet. Man gør sig selv en stor tjeneste ved hurtigt at blive dus med alle disse forhold, så man på bedste måde kan udnytte arkivets muligheder.

Bestilling af arkivalier

Når man skal have hentet arkivalier ind på læsesalen, skal man udfylde en trykt bestillingsseddel for hvert bind eller hver pakke, man skal bruge. De oplysninger der normalt bliver spurgt efter er: arkivfondets navn, arkivalets betegnelse og de år det omfatter – og det er disse oplysninger man selv skal finde frem til via guider, registraturer og andre hjælpemidler. Tager vi det eksempel der tidligere er nævnt i afsnittet: Registratursystemer, kan bestillingssedlen således se sådan ud:

Amager birk, Politiprotokol 1871-84.

Hvis det pågældende arkivfond er tydeligt inddelt i undergrupper, kan man hjælpe arkivpersonalet ved at anføre også denne betegnelse. Er arkivalierne i registraturen forsynet med en eller anden form for nummerering, skal den med på bestillingssedlen. Dette gælder navnlig for landsarkivet i Viborg, hvor både arkivfonde og arkivalier er gennemnummererede.

De betegnelser, der bruges ved bestilling af arkivalier, kan også bruges som kildehenvisninger, når de tillige forsynes med dato og/eller journalnummer (for breves og dokumenters vedkommende), eller sidetal (for protokollers vedkommende). Protokoller kan også være »folierede«, dvs. at hvert enkelt blad er nummereret, således at forsiden kan betegnes som 312 a, bagsiden som 312 b. Forsøm aldrig at notere disse henvisninger.

Tilgængelighedsregler

Det er ikke alle arkivalier der er umiddelbart tilgængelige for benytterne på arkiverne. Forudsætningen er naturligvis at de er afleveret til Rigsarkivet eller landsarkiverne, og der findes forskellige afleveringsfrister – i reglen 30 eller 50 år. Fristerne varierer efter embedernes og arkivaliernes art, men arkiverne kan dog også modtage arkivalier, blot de ikke længere bruges af administrationen. Blandt andet af hensyn til privatlivets fred, er arkivalier som hovedregel først tilgængelige når de er 50 år gamle, d.v.s. når den yngste sag i en pakke eller den yngste indførsel i en protokol er 50 år gammel. Der er dog forskellige undtagelser. Skøde- og panteprotokoller og skødegenparter siden 1927 er til-

gængelige så snart de er afleveret. Kirkebøger, der kun indeholder døde og begravede, er tilgængelige efter 10 år, mens fristen for kirkebøger ellers er 50 år. Sager der indeholder oplysninger om enkeltpersoner – navnlig hvis der er tale om et særlig »følsomt« indhold – er først tilgængelige når de er 80 eller 100 år gamle. Det gælder for eksempel for en del privatarkiver samt for justitsprotokoller, dombøger, sager vedrørende ægteskab og skilsmisse, politi-protokoller, lægdsruller, eksamensprotokoller, fængselsprotokoller og sygejournaler m.m. Forskere kan eventuelt få dispensation fra disse regler. 1987-loven om offentlighed i forvaltningen har kun »tilbagevirkende kraft« indtil 1971.

Udlån og kopier

Der foregår jævnligt udlån af arkivalier til benyttelse på biblioteker, lokalhistoriske og andre arkiver, som har brandsikker boks og som har tilladelse til at modtage lån. Hvis man ønsker at låne, skal man henvende sig til den institution, hvortil lånet skal ske og bede dem fremskaffe arkivalierne. Man skal give så nøjagtig en beskrivelse som muligt af de pågældende arkivalier, gerne suppleret med henvisning til den litteratur hvor man eventuelt har fundet arkivalierne omtalt. Meget skrøbelige eller stærkt benyttede arkivalier udlånes ikke. Det gælder bl.a. kirkebøger, skifteprotokoller, skøde- og pante-protokoller, folketællinger, lægdsruller, matrikler m.m. Arkivalier fra før 1536 (undertiden 1660) udlånes heller ikke. I disse tilfælde kan man eventuelt klare sig ved at købe mikrofilm eller fotokopier (xeroxkopier), som arkiverne leverer for en meget rimelig pris, men der er arkivalier der ikke tåler at blive kopieret. Endelig er der nogle arkivalier som allerede findes på mikrofilm, og som kan bestilles til udlån.

Hvilke arkivalier findes hvor?

Som nævnt ovenfor er Rigsarkivets og landsarkivernes arkivalier ordnet efter proveniensprincippet, således at hvert enkelt embedes arkivalier holdes samlet. Benytteren må altså først finde ud af hvilken art arkivfond han skal bruge (amtsarkiv, provstearkiv, herredsfogedarkiv m.m.), og dernæst hvilket af de mange amtsarkiver, provstearkiver eller herredsfogedarkiver han skal arbejde med. Det er altså nødvendigt at have – eller få – et vist kendskab til landets administrative inddeling gennem tiderne.

Grundelementerne i landets inddeling er opdelingen i herreder, der atter er delt i sogne. Herredet udgjorde oprindelig en selvstændig retskreds (paral-

lelt hertil var købstæder og birker egne retskredse), og siden reformationen udgjorde herredet tillige et eget provsti indtil 1806. Et antal herreder (samt birker og købstæder) udgjorde et len, efter 1660 benævnt amt, ligesom en samling herreder udgør et stift, dog således at stifts- og amtsgrænserne langt fra altid falder sammen. Herrederne er også grundlaget for landets inddeling i lægekredse, udskrivningskredse, civilforsvarsområder og skattekredse m.m.

En konsekvens af provenienssystemet er, at større administrative ændringer får arkivmæssige konsekvenser. Et eksempel kan illustrere det. Man vil følge retshåndhævelsen i Houlberg herred og skal følgelig benytte retsbetjentarkivet (herredsfogedens arkiv). For tiden indtil 1688 er der tale om Houlberg herreds arkiv. Derefter lægges herredet sammen med Galten, Vester Lisbjerg og Hasle herreder og 1688-1801 skal man altså søge i Galten-Houlberg-V. Lisbjerg og Hasle herreders arkiv. Så blev de sammenlagte herreder delt, og for perioden 1801-14 skal man gå til Galten- Houlberg herreds arkiv. Derpå deles selve Houlberg herred, den ene del lægges til Lysgård-Hids herreder (indtil 1919) og den anden del til Sønderlyng-Middelsom herreder, dog kun til 1852, da den overgik til Frijsenborg-Faurskov birk. Siden 1919 har herredet været delt mellem dommerne i Hammel og Kjellerup. For at finde alle retslige dokumenter vedrørende Houlberg herred, skal man altså lede i 8 forskellige retsbetjentarkiver.

Almindelige hjælpemidler

Systemet lyder indviklet, men i praksis er det i reglen ikke så svært at finde ud af, da der findes gode hjælpemidler. Det centrale værk er i denne forbindelse Trap: Danmark, der foreligger i 5 udgaver (nr. 186). Via stedsnavneregistret i dette værk får man umiddelbart oplyst, hvilket sogn, herred og amt enhver lokalitet hører til i dag; og ældre udgaver af Trap (1. udg., 1858-60), giver tilsvarende oplysninger for deres udgivelsestid. I mange tilfælde vil disse oplysninger være tilstrækkelige. Går man nemlig nu til arkivernes registraturer (i ovennævnte tilfælde til Houlberg herreds arkiv), vil man ofte, for eksempel forrest i registraturen, finde en oversigt over de relevante administrative ændringer med henvisninger til de arkiver man i øvrigt vil få brug for. På nogle af landsarkivernes læsesale står også håndskrevne bind med oversigter over de skiftende retskredse.

I Trap kan der dog findes endnu flere oplysninger af betydning for arkivbenyttere. I indledningerne til de enkelte amtsbind findes et afsnit: Inddeling. Her er redegjort for amtets nuværende opdeling i herreder, provstier, politi- og retskredse m.m., og i afsnittet: Bebyggelsen i historisk tid, er der

redegjort for den skiftende lens- og amtsinddeling. Desuden oplyser afsnittene om de enkelte herreder, hvilke len og amter de har hørt til gennem tiderne – eventuelt giver de (navnlig i de jyske bind) også en historisk oversigt over herreds- og provstiopdelingen. Endelig er der ved hvert enkelt sogn anført, hvor det hører til m.h.t. kommune, pastorat, rets- og politikreds m.m. Trap er altså et udmærket værktøj, men langt fra det eneste.

Et fortrinligt og overskueligt hjælpemiddel er Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660 (nr. 288). Her viser en serie store og tydelige kort de skiftende inddelinger mht. len og amter, rets- og politikredse, den gejstlige administration, den kommunale administration, udskrivningsvæsenet og valgkredsene. Hvert kort angiver desuden grænserne for herred, sogn og ejerlav, der er signaturer for skov, eng, hede osv. samt angivelse af gamle kystlinjer. Tekstbindet har administrationshistoriske oplysninger, noter til kortene og registre over samtlige ejerlav. Værket medtager ikke Sønderjylland før 1920.

Der findes imidlertid også andre lettilgængelige hjælpemidler.

Retskredse

Det er formentlig den skiftende inddeling af retskredsene der volder flest vanskeligheder, men her er hjælpen til gengæld størst.

For Sjællands vedkommende indeholder de dupliserede registraturer over retsbetjentarkiverne (nr. 348) – med undtagelse af bindet om Falster – bagi alfabetiske sognelister med angivelse af sognenes skiftende tilhørsforhold til retskredsene frem til 1919. For tiden derefter kan henvises til: Dommere og domstole på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm (nr. 374). Tilsvarende arbejder foreligger for hele Jyllands vedkommende, dels i De nørrejyske landdistrikters rets- og politikredse indtil 1956 (nr. 417), dels i den sønderjyske guide, s. 200-216 (nr. 419).

Len, amter og kommuner

Den skiftende lens- og amtsinddeling er heller ikke svær at følge. Kr. Erslevs bøger om len og lensmænd 1513-1660 (nr. 289), suppleret med Thelma Jexlev: Lensregnskaberne (nr. 315) viser hvilke herreder og købstæder de enkelte len bestod af, og den samme inddeling fortsatte nogenlunde uændret da lene efter 1660 fik navneforandring til amter. Først i 1794 skete der en væsentlig omlægning, idet adskillige amter blev slået sammen. En oversigt over den skiftende amtsinddeling findes i J. Blochs og Germann H.W. Jonassens bøger om stiftamtmand og amtmænd, som dækker årene 1660-1922. De er for Sjællands vedkommende videreført i Stiftamtmand og Amtmand (nr. 373). Dette

sidste værk giver endvidere for sit område en oversigt over kommunesammenlægningerne 1858-1970 og de nye amter der blev dannet i 1970. Denne kommunalreform med omlægninger af amter og kommuner er den første større siden 1794, men den vil først få konsekvenser for arkivbenytterne, når arkivalierne fra tiden efter 1970 begynder at blive afleveret til landsarkiverne. Danske landkommuner (nr. 291) redegør for omlægninger og ændringer 1842-1970, og gennem supplementbindet til Trap (nr. 186) kan man jævnføre inddelingerne før og efter 1970.

Stifter og provstier

For den gejstlige inddelings vedkommende gælder, at stiftsgrænserne har været nogenlunde uændrede fra middelalderen indtil dette århundrede. Efter Nord-Slesvigs genforening med kongeriget skete der i 1922 en ændring af de jyske stiftsgrænser, bl.a. således at Sønderjylland blev delt på langs mellem Ribe og Haderslev stifter. Her kan man orientere sig gennem en sammenligning mellem Trap 3. udgave fra 1898-1906 og 4. udgave fra 1920-32. Af øvrige ændringer må nævnes, at Lolland-Falster indtil 1803 hørte til Fyns stift, hvorpå det blev eget stift. Sagerne før 1803 er så vidt muligt udskilt af det fynske landsarkiv og sammen med stiftets nyere sager anbragt i Landsarkivet for Sjælland, men for eksempel protokoller har jo ikke kunnet deles. Als og Ærø var selvstændigt stift 1819-64, men sager herfra er fordelt mellem det sønderjyske og det fynske landsarkiv. Ribe stift omfattede indtil 1864 den vestlige del af Sønderjylland, og hvad der har kunnet udskilles af sønderjyske sager, er afgivet til Landsarkivet i Aabenrå, hvor der tillige findes dele af Slesvig stifts arkiv. Endelig er Sjællands stift i 1922 delt i Roskilde og Københavns stifter, og af det sidste udskiltes Helsingør stift i 1960.

Provstiindelingen har været underkastet langt flere ændringer. 1536-1806 udgjorde hvert herred stort set et provsti, ledet af en herredsprovst. Derefter samledes herrederne i amtsprovstier, der i årene efter 1822 deltes i en række distriktsprovstier, der som regel hver bestod af flere herreder. Endelig skete der en ny omlægning i forbindelse med kommunalreformen i 1970. Hvis man skal benytte provstearkiver vil man få en god vejledning med hensyn til disse ændringer fra seddelregistraturenes oplysninger.

Andet

For de øvrige former for inddelinger (lægekredse, udskrivningskredse o.s.v.) må ligeledes henvises til Trap og til seddelregistraturene, ligesom det i almindelighed gælder, at man vil kunne få udmærket bistand af læsesalsbetjeningen på de enkelte arkiver.

No.	Brudgomens Navn, Alder, Bopæl og Døbtidspunkt.	Bruders Navn, Alder, Bopæl og Døbtidspunkt.	Hvem Brevværet er.	Bryllups-Dagen.	Om hvilken af forældrene i Kirken eller Skrive, og i hvilke Kirkelige Brevklinger derom.	Hvor en eller flere af Brevklingerne er bevarede.	Kommunikation.
7.	Ludvig Niels Pæ (Højby), Gaardmand i Niels - 33 Aar.	Jens Gotthe Svendsen, Bønder i Niels - 27 Aar.	Marquard Nielsen, Gaardmand i Niels og Niels - Niels, Niels - Niels.	d. 24 ^{de} Juli	i Niels	By 213	Adskilt fra Niels og Niels - Niels - Niels - Niels.
8.	Ulrich Klavinsen af Søndermarken - 27 Aar.	Ludvig Gotthe Pæ, Bønder i Søndermarken - 33 Aar.	Paul Pæ, Gaardmand i Søndermarken og Niels - Søndermarken, Søndermarken.	d. 14 ^{de} Juli	i Niels	By 213	Adskilt fra Niels - Niels - Niels - Niels.
9.	Ulrich Pæ, Bønder i Grøns - 23 Aar.	Ludvig Ingvald Pæ, Bønder i Niels - 35 Aar.	Niels Pæ, Gaardmand i Niels og Niels - Søndermarken, Søndermarken.	d. 12 ^{de} August	i Niels	By 213	Adskilt fra Niels og Niels - Niels - Niels - Niels.
10.	Ulrich Ingvald, Bønder i Niels - 27 Aar.	Ludvig Pæ, Bønder i Niels - 33 Aar.	Pæ, Bønder i Niels og Niels - Søndermarken, Søndermarken.	d. 14 ^{de} November	i Niels	By 213	Adskilt fra Niels og Niels - Niels - Niels - Niels.

Kirkebogen kan give oplysninger af mange slags. Her viser listen over viede i Majbølle 1833 at det var ganske almindeligt at enker og enkemænd giftede sig igen, og i de tre af tilfældene var der tale om ungarke, der giftede sig med 6-12 år ældre enker.

Nogle væsentlige arkivfonde

Overskriften er noget af en tilsnigelse, da det vil være svært at finde ret mange arkivfonde, der ikke i en eller anden sammenhæng kan indeholde kilder som er væsentlige for lokalhistorikeren. Der er dog nogle arkiver der er helt centrale for næsten alle lokalhistorikere. Det er umuligt at gå i detaljer med indholdet af disse arkiver, og hvad egentlige registreringer angår må jeg henvise til litteraturlisten. De følgende sider skal først og fremmest tjene til at gøre opmærksom på nogle af de kilder der står til rådighed og nogle af de emnekredse, der er mulighed for at studere, først og fremmest på landsarkiverne.

Præste-, provste- og bispearkivet

Kirkebøgerne vil altid være en central lokalhistorisk kilde, der ikke blot belyser befolkningsudviklingen, men også en lang række andre forhold, se for eksempel Gustav Bang: Kirkebogsstudier (nr. 259) og Paul G. Ørberg: Nærlæsning af nyere kirkebøger (nr. 260). Præstearkivet indeholder imidlertid adskilligt flere væsentlige arkivalier. Nogle af dem vedrører embedet som så-

Optegnelsesbog 1667-93

for

Dejn i Førslev, A. Flakkebjerg Herred,
Anders Jensen Kier (Andreas Spannis
Paludanus Alburgerds).

Indhold.

Dagbog væsentlig over Indtægter og Udgifter

1667-77 . . . Fol. 38-45

1677-92 . . . - 68-79

Fortegnelse paa hvis jeg haffner roaad till
degneboligen i Førslev

1667-79 . . . Fol. 106-123

1680-81 . . . - 135-136

Invontarium over Klæder, Krag, m.m.

8. juli 1682 . . . Fol. 83-84

Personalhitoriske Notitser (1633-67) = 4, 37.

Vend!

Kopier af Konge-, Biske- og Provstebrev

1551 . . . . . Fol. 86-87

1667-77 46-68

1693 88-90

Andigt til Logopræst til Hyllestid-Nemalen,
Hr. Hans Pedersen Vibergs Bryllup, 12. Oktbr.

1673 . . . . . Fol. 140.

Tycho Brahes Spaadom (1605) . . . . . 90-91.

Logvænde Formula ex operibus M. Tullii

Cicconis . . . Fol. 5-36

Synopsis Elegantiarum, quæ inter Observationes
Thomæ Bangii philologicas inveniuntur

Fol. 92-106.

Liber, in quo præcipue latina lingua Elegantiæ
et Observationes formandæ stylo dignæ in-
veniuntur . . . . . Fol. 124-132.

Facetia facetiarum . . . . . 80-82.

Diverse latinske stilistiske Fraser og Formulare

m.m. . . . . Fol. 85-86

u 132-134

Diverse sentenser, Bømmer, Salmer 1-4,

32-33, 36, 141-42

Man kan være heldig at finde usædvanlige ting i præstearkiverne som for eksempel denne optegnelsesbog, som ikke blot tegner et billede af degnen i Førslev, men også belyser tiden og stedet.

dan, for eksempel embedsbogen, den tidligere omtalte liber daticus, korrespondancesager, tiendesager og regnskaber vedrørende embedets indtægter, herunder indtægter af embedets jord. Andre arkivalier er samlet her fordi præsten fra gammel tid havde tilsyn med fattig- og skolevæsen, ligesom han fra 1841 var medlem af (ofte formand for) sogneforstanderskabet. De sidstnævnte arkivalier kan være udskilt og opstillet som kommunearkivalier på landsarkivet. I præstearkivet kan også ligge sager vedrørende degneembedet og menighedsrådet. Finn Andersen har i en artikel (nr. 367) redegjort for indholdet i præstearkiverne, ligesom Erik Nørr har skildret præstens administrative opgaver (nr. 297) og de arkivalier opgaverne affødte (nr. 298). Se i øvrigt registraturen over pastoratsarkiver (nr. 368) og Hans H. Worsøe: Vonsild tillysningsbog (nr. 261).

Provsten havde tilsyn med præsten, og det vil sige at præstens forskellige arbejdsopgaver også belyses via provstearkivet. Han var medlem af provstereffen, hvis justitsprotokoller indtil ca. 1806 er gode kulturhistoriske kilder, var skifteforvalter for gejstlige (se nedenfor), deltog i fattiginspektionen og i (amts)skoledirektionen. Arkiverne kan desuden indeholde visitatsprotokoller og de såkaldte herredsbøger med oplysninger om de enkelte kirkers og sognes økonomiske historie.

Bispearkiverne indeholder (med undtagelse af det sjællandske) en del sager tilbage til 1500- årene, ikke mindst omfattende korrespondancesager, der til dels er topografisk ordnede. Foruden visitatsprotokoller og mange indberetninger fra præster er der bl.a. sager vedrørende tamperretten (der dømte i ægteskabssager), hospitaler (dvs. stiftelser for syge, fattige og gamle) og skole- og fattigforhold i almindelighed.

Der findes en række artikler der redegør for indholdet i de forskellige bispearkiver (nr. 365, 366, 388 og 415).

Retsbetjentarkivet

En retsbetjent er den gamle betegnelse for den jurist som betjener (beklæder) retten, og retsbetjentarkiverne er stadig betegnelsen for såvel underretternes som landsretternes arkiver, og det vil indtil 1919 også sige politimyndighedens arkiver.

Disse arkiver har et særdeles broget og meget værdifuldt indhold. Helt centralt står tingbogen (justitsprotokollen) med dertil knyttede arkivalier som politiprotokol, dombog m.m. – der er tale om en uhyre givende kilde der kan belyse et utal af forhold, se for eksempel udgaverne nr. 219-227. Skøde- og panteprotokoller og skiftevæsen er omtalt nedenfor. Politiforvaltningen har afsat sig materiale i form af fortegnelser over anmeldte lovovertrædelser, strafregistre, protokoller over rejsende og tyende, dertil kommer næringsprotokoller, lægdsruller, en del skatteregnskaber og betydelige mængder korrespondance.

Appellerede retssager kan følges i overretternes (landstingenes) arkiver, undtagen i visse byer hvor rådstueretten fungerede som landsting, se Johan Hvidtfeldts oversigt nr. 254.

Retsbetjentarkivernes indhold og specielt tingbøgerne er behandlet i artikler af Harald Jørgensen, Hans Knudsen og Paul G. Ørberg (nr. 268, 273 og 282), og herredsfogedens hele virksomhed er behandlet grundigt af Birgit Løgstrup (nr. 294).

1917-18.	Fremmedbog for Højskolehotellet i Kalundborg	1 bd.		
1821-72.	Diverse originale pas	1 pk.		
1854-86.	Tyendeprotokoller <u>Anm.:</u> Anlagt i henhold til lov af 10. maj 1854 § 6o.	1 pk.		
1824-1937.	Hundeprotokol <u>Anm.:</u> Anlagt i henhold til lov af 29. okt. 1824.	1 bd.		
1863-1902.	Hittegodsprotokol <u>Anm.:</u> Bagfra anvendt som kopi-bog for indberetninger 1847-61.	1 bd.		
1850-63.	Arrestantprotokol <u>Anm.:</u> Er en fortegnelse over arrestanter i Kalundborg arrest med oplysninger bl.a. om forplejningsomkostninger. Inden- og udenbys arrestanter er holdt i grupper for sig, og der findes alfabetisk register til hver gruppe.	1 bd.		
1857-65.	Bog over varetægtsarrestanter	1 bd.		
1876-1935.	Arrestjournaler <u>Anm.:</u> Arresthuset var fælles for købstaden og Arts-Skippinge herred. <u>Nemlic:</u>	4 bd.		
	1876-89	1 bd.	1889-95	1 bd.
	1895-1904	1 bd.	1904-35	1 bd.
1876-96.	Visitationsprotokol for arrestanter optaget i Kalundborg arresthus	1 pk.		

Denne side af en retsbetjent-registratur viser blot nogle af de områder der har hørt under politiforvaltningen i Kalundborg.

Amtsarkivet

Efter enevældens indførelse fik lenene i 1662 navneforandring til amter, og regnskabsfunktionerne blev henlagt til amtsskriveren, senere kaldt amtsforvalteren. Det blev begyndelsen til amtstuen, i hvilket arkiv man finder sager om matrikler, udstykning, regnskaber vedrørende vej- og brandvæsen, skatter m.m.

Oprindelig havde stiftamtmanden ikke blot det administrative tilsyn med sit eget amt, men også med de øvrige amtmænd i hele stiftet og med alle stiftets købstæder. Efterhånden blev amtmændenes myndighed større, og fra 1793 (indtil 1868) havde de tilsyn med amtets købstæder. Tilsynsmyndigheden var omfattende, og da amterne var et gennemgangsled mellem den lokale og den centrale administration, er amternes journaler og kopibøger ofte et velegnet udgangspunkt for lokalhistoriske undersøgelser. Grever og friherre fungerede mellem 1671 og 1849 som amtmænd inden for deres grevskab eller baroni (se nr. 296). I 1841 blev der oprettet amtsråd, og de ældre dele af disses arkiver skal ofte søges i amtsarkiverne.

En vanskeligt tilgængelig, men uhyre givende gruppe i amtsarkivet er korrespondancesagerne. Rita Holm har fremlagt eksempler på hvor godt et materiale der kan findes her (nr. 272). Se i øvrigt det følgende afsnit om journaler, kopibøger og korrespondancesager. Arkiverne indeholder dog også en række sagligt ordnede grupper som for eksempel undersøgende og dømmende kommissioner, landvæsen, fattig- og skolevæsen, fiskeri, forst- og jagtvæsen, medicinalvæsen, vej- og brandvæsen, udskrivningssager, landvæsenskommissioner og valg til stænderforsamlinger og rigsdag. Dertil kommer regnskabsager bl.a. for havne, told, fattig- og skolevæsen.

De fleste amtsarkiver indeholder et betydeligt antal indberetninger fra lokale embedsmænd. De kan ligge som særlige grupper eller være arkiveret som journaler, og i det sidste tilfælde er de ikke altid nemme at finde. Det kan dog lønne sig at gå på jagt efter dem, da indberetninger ofte vil give gode oplysninger om de mest forskelligartede emner.

Hans H. Worsøe har skrevet om amtsarkivernes indhold (nr. 266), C. Christiansen om amtsregnskaberne (nr. 271) og Lotte Dombernowsky har behandlet lensbesidderen som amtmænd (nr. 296).

Byarkivet og kommunearkivet

De kommunale arkiver kan inddeles i 3 grupper: byarkiver (også kaldet købstadsarkiver, rådstuearkiver eller magistratsarkiver) der omfatter byernes arkivalier indtil 1868, købstadskommunernes arkiver 1869-1970 (denne deling

1812-17 Dokumenter vedr. ildsted- og mobilie-
skatten ..... 1 pk.

Anm.: Det er breve, beregninger, regn-
skaber, quittancer vedr. ildsted-
skatten efter forordningen af
1812 6/5 og mobilieskatten efter
forordningen af 1813 25/10. -
I pakken findes et oppebørsels-
register for ildstedskatten, ap-
proberet i Rentekammeret 1815
21/3.

1647, 1764-1840 - Dokumenter vedr. ekstraskatter . 5 pk.

Anm.: Det er breve, regnskaber, bereg-
ninger og ligninger m.m. vedr.
ekstrapåbudene (rangskat, embeds-
skat, ekstraskat, procentoskat.)

Nemlig:

1647, 1764-95 1 pk. 1806-10 .... 1 pk.
1796-1800 ... 1 pk. 1811-40 .... 1 pk.
1801-05 ..... 1 pk.

[1860-69 Kassebog for kommunens indtægter og ud-
gifter ..... 1 bd.

Se Middelfart kommunale arkiv.]

1612-1868 Kæmnerregnskaber ..... 22 pk.

Nemlig:

1612-1750 .. 1 pk. 1751-75 .... 1 pk.

*For byhistorikere er rådstuearkivet af
helt central betydning. Denne regi-
straturside (fra Middelfart) viser at
for eksempel blot afdelingen: skatte-
og regnskabsvæsen indeholder næsten
uudtømmelige oplysninger.*

har omfattende sager om byens styre (eligerede borgere, kommunalbestyrelse og borgerrepræsentation) samt store emnedelte grupper som: opkrævning af skatter, borgerskabs- og næringssager, markedspas, brandforsikring, kommunale kommissioner vedrørende skole- og fattigvæsen, bygnings-, brolæg- nings- og havneforhold, valglisten, og hele kæmnerens arkiv med byens regn- skaber, bl.a. vedrørende fattig- og skolevæsen. En stor del af de samme emner (samt byrådets arbejde) vil man tillige finde belyst i købstadskommunernes arkiver efter 1869.

Det må tilføjes, at mht. byernes handel kan man finde et væsentligt ma- teriale i toldregnskaberne i såvel Rigsarkiv som landsarkiv (nr. 333, 353, 387 og 409) og i acciseregnskaberne (nr. 283).

Købstadstyrelsen gennem tiderne er behandlet af M. Mackeprang og P. Munch (nr. 292 og 293), se også nr. 473 og 474.

I landkommunernes arkiver (eller i pastoratsarkiverne, se nr. 368) vil man kunne finde sager vedrørende fattigvæsen fra 1803 og skolevæsen fra 1814. Arkiverne rummer i øvrigt oplysninger om den kommunale administration, brand- og bygningsvæsen, skatte- og socialvæsen, skoler, veje, jernbaner, trafikforhold, sociale institutioner og offentlige værker. Modelregistratur og stikordsregister til kommunearkiver (nr. 351) giver et fint indblik i de mange emner, som kan studeres via disse arkiver, og: Brug sognekommunearkiverne! (nr. 286) giver en række konkrete forslag til forskning.

Godsarkivet

De ovennævnte arkivgrupper er stort set dækkende for hele landet, dog med visse begrænsninger for Sønderjyllands vedkommende. Man kan derimod ikke være sikker på at der findes et godsarkiv – eller et velbevaret godsarkiv – vedrørende det landsogn man arbejder med. En anden vanskelighed er, at godsernes afgrænsning jo ikke har fulgt den administrative inddeling. Gårdene i et sogn eller en landsby kan godt have hørt under mange forskellige godser, og vil man finde frem til de godsarkiver der er relevante for studiet af en bestemt egns historie, må man benytte den fremgangsmåde der er beskrevet nedenfor under omtalen af skifter efter fæstebønder.

Et velbevaret godsarkiv kan ikke blot belyse godsets drift og dermed økonomiske forhold i almindelighed. Det rummer også væsentlige arkivalier om fæstebønderne, først og fremmest fæsteprotokoller og de nævnte skifter. Dertil kommer emner som jordebøger, matrikelsager, bygninger, hoveri, skove, skatter, tiender og andre afgifter, udskrivnings- og fattigvæsen, taksationer og syn vedrørende bondegårde, sager om kirker og skoler samt kort og tegninger. I visse henseender har godset fungeret som sin egen verden, hvor godsejeren har haft flere administrative opgaver. Lotte Dombernowskys (Jansens) introduktion til de fynske godsarkiver (nr. 389) og Esther Petersens artikel om hvad godsarkiver kan bruges til (nr. 284) har interesse for hele landets vedkommende. Birgit Løgstrup har specielt behandlet godsejerens rolle vedrørende skatte- og udskrivningsvæsen (nr. 295). Grever og friherrer fungerede som amtmænd inden for deres område – jf. ovenfor under amterne, se også nr. 296.

Privatarkiver, samlinger m.m.

Det er selvsagt ofte tilfældigt hvad der er bevaret og indsamlet i disse grupper, og man kan derfor langt fra være sikker på at finde oplysninger om de personer eller egne, man arbejder med. Til gengæld kan for eksempel gode privat-

eller foreningsarkiver indeholde væsentlige oplysninger, og det samme gælder manuskript- og kortsamlinger. Det kan derfor anbefales at man orienterer sig via de registraturer, der er nævnt ovenfor. Det er adskilligt nemmere at gennemgå arkivernes samlinger: Topografica, der som navnet antyder, er topografisk ordnet, og det kan tilføjes at der efterhånden også er indsamlet en del arkivalier fra privatbaner. Endelig må nævnes de arkivalier der belyser modstandsbevægelsens forhold under anden verdenskrig. For deres vedkommende kan der være tale om særlige adgangsbetingelser.

Journaler, kopibøger, korrespondancesager og registre

Mange arkiver indeholder – endog meget store – mængder af korrespondancesager. Disse modtagne skrivelser vil ofte være så talrige, at det i praksis er umuligt at gennemgå dem alle, men heldigvis har det enkelte embedskontor haft en vis interesse i at holde orden i sin korrespondance.

Et almindeligt anvendt system er, at hvert modtaget brev blev noteret i en journal med oplysning om hvem brevet var fra og en kort omtale af dets indhold. Brevet blev så – både på den originale skrivelse og i journalen – forsynet med et journalnummer. Nummerrækken kunne fortsætte en hel journal igen, eller man kunne begynde forfra med nr. 1 ved nytårstid. I sidste tilfælde vil nummeret i reglen være kombineret med årstallet. Det første brev der blev modtaget i 1768 kunne få betegnelsen 1/68 eller 1/1768. Ud for brevets plads i journalen har man derpå noteret hvad der videre er sket i sagen. For eksempel at man den og den dato har videresendt sagen til en anden instans (embedsmand), eller har bedt om udtalelse i sagen. Derpå kan der indløbe en ny skrivelse til embedet, hvilket atter noteres i journalen. De indkomne skrivelser ligger i pakker eller æsker, enten ordnet sagligt uden hensyn til journalen eller som bilag til journalen, ordnet efter år og journalnummer.

Hvis der er mere end én indkommet skrivelse, foreligger der tre muligheder. Hver skrivelse kan ligge på sit eget journalnummer. Man kan samle alle skrivelser under den første dato og det første journalnummer (kancellisystemet) eller man kan »føre sagen frem« og lægge den under den seneste skrivelseres dato og journalnummer (rentekammersystemet). I de sidste to tilfælde bør der i journalen være henvisninger til det nummer brevene faktisk ligger på. Hvis en sag rummer mange breve eller har strakt sig over lang tid, kan man derfor risikere at blive ført fra henvisning til henvisning, når der er tale om rentekammersystemet. Undertiden ligger der ikke dokumenter på det sidste

1773
 1773
 1773

Præstet i Næstved.

16. 1773
 17. 1773
 18. 1773
 19. 1773
 20. 1773
 21. 1773
- Emballimant d'elles i Præstet, Gens. Genset.
 ting om Læns Glædeling inden for Byen,
 om at forme de fremmede indv. i en simpel
 Glædeling. —
- (24) Børgmænds Bøveling iingen af 18 Børgmænd alle
 forrige Gens. angestillet og Lænsindførelse. —
- Præstet i Næstved i Næstved, Gens. Genset.
 om at forme de fremmede indv. i en simpel
 Glædeling. —
- Gens. Genset i Præstet i Næstved om at forme
 de fremmede indv. i en simpel Glædeling.
 om at forme de fremmede indv. i en simpel
 Glædeling. —
- Bjellands Blyhandlertent i Præstet om at forme
 de fremmede indv. i en simpel Glædeling.
 om at forme de fremmede indv. i en simpel
 Glædeling. —
- Bjellands Blyhandlertent i Præstet om at forme
 de fremmede indv. i en simpel Glædeling.
 om at forme de fremmede indv. i en simpel
 Glædeling. —

side 182
 1827

Erstatning.	¹⁰ Fysis Bog	Nr.	Nr.	F. H. Hansen d.
Aarsbøllemands n. l. 27/20 B 277 Læringsk. skole n. l. 27/20 Z 918				1) Aarsbøllemands n. l. 2) Læringsk. skole n. l.
Præstegavn n. l. 27/20 T 200				1) Præstegavn n. l. 2) Læringsk. skole n. l.
Læringsk. skole n. l. 27/20 Y 200 Læringsk. skole n. l. 27/20 B 167				1) Læringsk. skole n. l. 2) Læringsk. skole n. l.
Brolægn. Bog n. l. 27/20 A 215 Læringsk. skole n. l. 27/20 A 219 Præstegavn n. l. 27/20 A 289 Brolægn. Bog n. l. 27/20 A 290				1) Brolægn. Bog n. l. 2) Læringsk. skole n. l.
Læringsk. skole n. l. 27/20 L 467 Læringsk. skole n. l. 27/20 A 531				1) Læringsk. skole n. l. 2) Læringsk. skole n. l.

Nr. 16 i Præstø amts journal 1823 er et brev fra kancelliråd Møller i Præstø (han var byfoged) om plantning af træer. Brevet er modtaget 19.3., sagen er 24.6. ekspederet til rentekammeret, hvis svar ankom til amtet 7.9. To dage senere har kancelliråden fået sit svar. Brevene selv kan ligge som bilag i journalsagerne (under nr. 16, 1823), men journalen viser at der tillige er henvist til kopibøgerne B og Z, hvor skrivelserne er indført. Sagen vil desuden kunne søges i rentekammerets og byfogedens arkiver.

De andre sager handler om så forskellige ting som brolægning, bevilling til borgerskab og tilladelse til at holde pigeskole.

nummer, og sagen er måske blevet liggende på et af »mellemlinjerne«. I andre tilfælde kan henvisningssystemet svigte, og benytteren er her meget dårligt stillet. Hvis en sag efter kancellisystemet er blevet så stor, at der ikke er plads på det oprindelige nummer, kan embedet have delt den og være begyndt på et nyt nummer. Man må så håbe på at der er henvist til dette.

Mange steder har man anvendt såkaldt »faste numre«. Visse numre, for eksempel 1-200, er hvert år brugt til sager af bestemt karakter, og den almindelige, kronologiske journalisering er derefter begyndt med nr. 201.

Denne skildring gælder et forholdsvis enkelt journalsystem, men der findes andre ordningsprincipper. På et amtskontor kan man for eksempel have delt den indkomne post efter afsender (breve fra kancelliet, fra Rentekammeret, fra private m.m.), efter den lokalitet brevet vedrører (breve vedrørende NN herred eller NN købstad), eller efter sagligt indhold (breve vedrørende forsorgssager, straffesager, ægteskabssager m.m.). Til hver af disse inddelinger kan der høre en speciel journal med særligt nummersystem, eller alle grupper kan være samlet i én journal, hvor man så adskiller grupperne ved at give dem bogstaver (litra) eller numre (romertal). De indkomne breve forsynes på samme måde med gruppebetegnelsen, og et journalnummer kan for eksempel se sådan ud: Æ 27/68 eller IV 16/21.

Via registraturen er det som regel ikke svært at se hvordan journalsystemet er bygget op, men man skal være opmærksom på, at de enkelte embeder i ældre tid hyppigt kunne skifte journalsystem. Man kan heller ikke være sikker på at en bestemt slags sager altid er blevet regnet til den samme undergruppe.

I bilagene til journalen (journalsagerne) finder man altså de indkomne skrivelser, men hvor er nu embedets svar? Man kan håbe på at en kladde til svaret er blevet liggende ved den indkomne skrivelse, eller at embedet har indført svarets ordlyd i en såkaldt kopibog. Ellers må man gå til journalsagerne for det embede der er skrevet til – afsendelsesdatoen kendes jo fra det første embedes journal.

Undertiden er betegnelserne journal og kopibog brugt i flæng, men normalt er altså den første en fortegnelse over de indkomne, og den sidste en kopi af de udgåede skrivelser. Konzeptbøger (undertiden kaldet konceptkopibøger) er betegnelsen for en samling indbundne koncepter.

Når man arbejder med ældre journaler vil man opdage at breve til andre embeder ikke bliver stilet til embedet, men til dets indehaver. Man vil altså hyppigt være stillet over for spørgsmålene om hvorvidt hr. NN var embedsmand, og i så fald hvor. For at løse disse problemer har arkiverne udsendt en

række etater over embedsmænd i central- og lokaladministrationen (nr. 289, 290, 340-343), ligesom de enkelte landsarkiver kan have håndskrevne etater. Siden 1734 indeholder Hof- og Statskalenderen årlige fortegnelser over embedsmænd. En oversigt over de øvrige trykte stater findes i Håndbog i slægtsforskning (nr. 6) s. 111-26), suppleret med Bibliografi over danske »stater« 1913-1981 (nr. 170).

Der findes undertiden gamle navneregistre til journaler og til andre protokoller, der har været ført ved embederne. Registrene er normalt kun ordnet efter navnets første bogstav, og i ældre tid er personer ordnet efter fornavn. Dog sådan, at personer med sjældne navne eller med en fremtrædende position efterhånden anbringes under efternavnets første bogstav. Flere landsarkiver har kopieret disse registre og opstillet dem til selvekspedition på læsesalene.

Skifter

Et skifte er en arvedeling i et dødsbo, og det ideelle skifte (set fra forskerens synspunkt) indeholder en sand rigdom af oplysninger: afdødes navn, bopæl og evt. håndtering, arvingernes navne, alder, opholdssted og eventuelle værger. Derpå følger en opregning og vurdering af den afdødes efterladenskaber: ejendomme, huse, skibe, varelager, redskaber, besætning og husdyr, derpå indboet i hjemmet (møbler, malerier, bøger, sengetøj og husgeråd, rum for rum), klæder, smykker og eventuelt andet af værdi, kreditorer og debitorer, udgifterne ved skiftets afholdelse, et eventuelt overskuds fordeling mellem arvingerne eller hvorledes man har klaret et eventuelt underskud.

Det originale skiftebrev blev udleveret til arvingerne, men en kopi heraf blev indført i skifteprotokollen i hvert fald siden 1719. Disse protokoller er afleveret til landsarkiverne eller i enkelte tilfælde til Rigsarkivet, hvor man også kan finde en række bilag (dokumenter til skifteprotokollen). I heldige tilfælde, navnlig ved mere indviklede boopgørelser, kan bilagene have karakter af privat- eller forretningsarkiver for den afdøde. Undertiden har landsarkiverne også originale skifter, de såkaldte uafhængte eller originale skiftebreve.

Den bedste introduktion til belysning af skifternes værdi som kilder er Johan Jørgensen: Skifter og testamenter (nr. 280). Bogen giver en oversigt over skiftevesenets historie, omtale af testamenter og auktionsprotokoller samt en inspirerende påpejning af skifternes betydning for genealogi og per-

sonalhistorie, kulturhistorie samt social og økonomisk historie. Der er overalt givet henvisning til litteratur som har udnyttet skifter som kilder, men der er ikke nogen vejledning i hvordan man finder frem til de skifter man skal bruge. Det følgende skal derfor være en håndsækning til at klare de vanskeligheder der unægtelig skal overvindes, før man kan udnytte skifterne. Skifternes værdi som kilde er omtalt i kapitel 4, afsnittet: *Kunsten at stille spørgsmål*.

Almindelige regler

Oprindeligt har skifteopgørelsen været foretaget af arvingerne selv, men i løbet af 1500- og 1600-årene opstod et offentligt skiftevesen. Nogle af de ældste skifter findes i tingbøgerne, men de er oftest meget kortfattede. Efterhånden begyndte man at føre særskilte skifteprotokoller, først for byerne (der er bevaret enkelte fra før år 1600), og fra midten af 1600-tallet for landet. Systemet blev lagt i faste rammer ved Danske Lov 1683, men først i 1719 fik godsejerne udtrykkelig påbud om at føre skifteprotokoller. Der kunne stadig foretages privat skifte (når arvingerne var myndige, tilstedeværende og enige), og det blev ikke indført i nogen protokol. Fra 1792 skulle alle dødsfald anmeldes og indføres enten i skifteprotokollen eller i en særlig dødsanmeldelsesprotokol. Man kan altså ikke altid regne med at finde et ønsket skifte. En anden grund til at man kan lede forgæves er, at en enke eller enkemand kunne få tilladelse til at sidde i uskiftet bo. Ønskede den pågældende at indgå nyt ægteskab, skulle der imidlertid foretages skifte.

For at finde skiftet efter en bestemt person, er det nødvendigt at kende den pågældendes sidste opholdssted og – før ca. 1850 – tillige hans stilling i samfundet. Det sidste er nemlig afgørende for hvilken skifteforvalter han hørte under. En grundig redegørelse for skiftevesenets udvikling findes i *Håndbog i slægtsforskning* s. 194-204 (nr. 6). Her skal kun redegøres for hovedlinjerne samt de mest benyttede hjælpemidler.

Hovedreglen er, at man har sin nærmeste »overordnede« som skifteforvalter. Det vil sige bonden har sin husbond (jordbesidderen), selvejeren og godsejeren sin amtmand, købstadsborgeren sin byfoged, præsten og degnen sin provst. Der er dog forskellige varianter og systemet ændredes i tidens løb, jf. det her viste skema, som viser hovedlinjerne.

Grete Tvedegaard
Smedevej 39
4400 Kalundborg
Tlf.: 53 51 06 95

Fæstebønder, lejemænd, bøndergårdsforpagtere, forvaltere	Rytterbønder	Selvejere, godsejere, hovedgårdsforpagtere, indsiddere	Kronens bønder	Købstadsborgere (undt. i København)	Geistlige, skoleholdere
Godsarkiv	Ryttergodsarkiv (regimentsskriverens arkiv) 1767-74	Amtsarkiv	Amtstuearkiv	Byfogedarkiv	Provstearkiv
	↓				
	↓				
	↓	1793 ↓			
1817-50 ↓	↓		1850 ↓		1806-1827 ↓
					Herreds- og Byfogedarkiv (i byen) (på landet)

Skemaet viser hovedtrækkene af skiftevæsenets indretning 1683-1919.

Fæstebønder

Flertallet af bønder var i ældre tid fæstere under en godsejer, og skiftet efter dem skal altså findes i godsarkivet. Begrebet godsejer skal forstås bredt, idet en række institutioner og privatpersoner, som vi næppe i dag ville kalde godsejere, kunne eje en eller flere fæstegårde. Som eksempel kan nævnes Københavns Universitet, Sorø Akademi, hospitaler, præster, der havde fået henlagt fæstegårde til deres embede, eller en købmand der ejede et par bondegårde. Skiftet efter de pågældende bønder skal altså findes i arkivet for henholdsvis universitetet, akademiet o.s.v. Hen mod år 1800 opgav nogle (mindre) godsejere deres skifteret, som overgik til amtmanden eller herredsfogeden. I 1817 mistede en del af jordejerne deres skiftejurisdiktion, undtagen lensbesidderne (greverne og baronerne), ejere af komplette sædegårde og diverse institutioner (universitetet, akademiet, Københavns magistrat m.m.). De mistede først

retten til at foretage skifter i 1850, hvorefter bøndernes skifter skal findes i herredsfogedarkivet. Allerede inden da havde en del bønder købt deres gård til selveje, og derved var de (som skemaets pile angiver) gledet ind under amtmændens eller herredsfogedens skiftejurisdiktion. Lensbesidderne havde amtmændsrettigheder inden for deres len, og bondeskitter for disse områder kan derfor være opstillet blandt amternes arkivalier.

Det er unægtelig skifter efter fæstebønder, der volder størst vanskelighed. Før 1850 (eller 1817) skal de som nævnt søges i godsarkivet, men hvilket gods har en bestemt fæster nu hørt under? Tidligere kunne et sogn eller en landsby være delt mellem adskillige godsejere, så fæsterens bopæl er ikke oplysning nok m.h.t. hvilket godsarkiv man skal gå til. Her kan man for Sjællands vedkommende bruge Axel Nørlit: Skifteprotokoller i Landsarkivet for Sjælland (nr. 356), og for Nørrejylland, Henning Jensen og Ebba Thorke-lin: Arkivhåndbog Nørrejylland (nr. 399). Begge værker giver fortegnelser over skifteprotokoller, men oplyser tillige de enkelte sognes og landsbyers fordeling mellem godserne. Begge bøger har et stedregister der for hvert sogn redegør for hvilke godser der har haft gårde i sognet. Nørlits bog omfatter kun Sjælland og Møn, men på Landsarkivet i København findes et supplement der dækker Lolland og Falster.

Skal man finde skiftet efter en fæstebonde, kan man fra landsbyens navn via Trap finde frem til hvilket sogn han har boet i. Man slår derpå op under sognenavnet i de nævnte værker og finder de godser der kan komme i betragtning. Der er navneregistre til praktisk talt alle skifteprotokoller – enten i selve protokollen, eller opstillet på læsesalen. For Fyns vedkommende kan man henvise til Stednavneregister til godsejernes skifteprotokoller (nr. 394). Landsarkivet i Åbenrå har på læsesalen et register der er komplet, med undtagelse af de nylig afleverede protokoller fra Schackenborg gods. Der er dog ikke bevaret overvældende mange skifter her.

Kronbønder og selvejere

En del af kronens jord var udlagt som ryttergods, og bønderne herfra skulle skifte for regimentsskriveren; protokollerne er i ryttergodsarkiverne. Da ryttergodserne blev solgt, de sidste i 1767-74, blev nogle af gårdene købt af godsejere og kom derved under deres skiftejurisdiktion. Andre blev selvejendom og kom under amtmændens jurisdiktion, ligesom alle andre selvejere (samt godsejere m.fl.) hele tiden havde været. I 1793 gik amtmændens skifteret over til herredsfogeden. Kronbønder i øvrigt skulle skifte hos amtsforvalteren indtil 1850, d.v.s. at skifterne ligger i amtstuearkiverne. Efter 1850 overtog herredsfogeden også dette skifteområde.

Gejstlige og købstadsborgere

Gejstlige, hvortil regnes præster, degne, klokkere og skoleholdere samt deres ægtefæller, skulle skifte for provsten, indtil de efter en glidende overgangsperiode 1806-27 kom under herredsfogeden eller byfogeden. Købstadsborgere har hele tiden hørt under byfogeden med undtagelse af Københavns indbyggere.

Københavnske borgere

Hovedstadens skifteforhold er indviklede, men der foreligger gode navneregistre. Før 1771 havde byen forskellige skiftejurisdiktioner, der tog sig af hvert sit sociale lag, men det er i praksis nemmere at gennemgå registrene til skifteprotokollerne på læsesalen, end at undersøge hvilken social gruppe den afdøde tilhørte. Efter 1771 hørte alle borgerne under Hof- og Stadsretten (fra 1919 Københavns byret). Også her er der en række registre, både over de ordinære skifter og over samfrændeskifter og exekutorboer. I København er skifteprotokollen delt i 3 parallelle rækker, og registrene henviser til forseglingsprotokollen, hvorfra der igen er henvisninger til behandlingsprotokollen og registreringsprotokollen. Registret henviser også til de såkaldte Hvidebøger, der er en slags dødsanmeldelsesprotokoller, dog med mere fyldigt indhold end normalt.

Siden 1872 er københavnske forretningsfolks fallitboer blevet behandlet af Sø- og Handelsretten. Arkivalierne findes på Landsarkivet for Sjælland, og der er et navneregister der dækker tiden frem til 1932.

Landsarkivet for Sjælland har en lille vejledning om de københavnske skifter og om registrene hertil.

Særlige grupper

Der findes endvidere specielle skiftejurisdiktioner for bl.a. Københavns universitet og militæret (arkivalierne er i Rigsarkivet), for landbefolkningen på Bornholm, Christiansø og Store Magleby (i Landsarkivet for Sjælland) samt for jøder (sammesteds og i Mosaik Troessamfunds arkiv, som nu er afleveret til Rigsarkivet).

Ekstraordinære skifter

Foruden de ordinære skifter findes der kommissarieskifter (skiftet afholdtes af 2 særligt udnævnte kommissærer, ophørte 1874), som ligger i amtsarkiverne, for Københavns vedkommende dog i hof- og stadsrettens arkiv, samfrændeskifter (efterlevende ægtefæller, der skiftede med umyndige børn) og (testa-

ment) exekutorskifter (skifte efter personer der har efterladt testamente og indsat exekutorer), der indtil 1934 afleveredes til amtsarkivet. Undertiden udgør de en særlig række her, i andre tilfælde skal de ledes frem blandt amtets almindelige journalsager.

Bevarede protokoller samt registre

Med hensyn til hvilke skifteprotokoller der er bevaret, kan der foruden de nævnte hjælpemidler henvises til landsarkivernes guider. Landsarkivet i Viborg har desuden udgivet: Oversigt over de private godsers fæste- og skifteprotokoller (nr. 407) og Skiftearkivalier i de nørrejske amtsarkiver (nr. 408). Til næsten alle skifteprotokoller hører navneregistre, enten samtidige eller moderne, der som nævnt kan ligge ved selve protokollen eller være opstillet på læsesalen.

På Landsarkivet i Viborg har man endvidere et meget stort fællesregister på sedler. Det dækker en lang række, men ikke alle, skifteprotokoller (samt fæsteprotokoller m.m.). På Landsarkivet i Åbenrå findes et fællesregister over skiftesager før 1864 (undtagen Schackenborg) og i magasinet en del registre til de preussiske amtsretters skifter og andre familieretlige sager.

Skøde- og pantevæsen samt matrikler

I 1551 blev brugen af tingbøger påbudt, og i disse protokoller indførte tingskriveren bl.a. kopier af de skøde- og pantebreve som var blevet tinglæst – oftest i ret knap form. Enkelte steder begyndte man at føre særlige skøde- og panteprotokoller (Helsingør bevaret fra 1583, Køge fra 1587), men det blev først påbudt – men langt fra indført alle steder – i 1632. Adeligt gods blev tinglæst ved landstingene, ældst er Viborg landstings protokol fra 1623, årene 1624-37 og 1645-57 er udgivet af Landbohistorisk Selskab (nr. 229). Ufrit gods (dvs. det der ikke var ejet af adelige) blev læst ved herreds- eller birketinget, og købstadsejendom ved bytinget. En fortegnelse over de sidstnævnte protokoller findes i H. Hjelholt: Købstædernes skøde- og panteprotokoller (nr. 281).

Ved landstingenes omdannelse til overretter i 1805 blev al tinglæsning henlagt til underretterne: herredsting, birketing, byting. I protokollerne findes foruden skøder og pantebreve tillige tinglæste aftægtskontrakter og fæstebreve. Først i 1810 kom der bestemmelse om at sidstnævnte gruppe *skulle* tinglæses. Fæstebreve fra tidligere tid kan findes i fæsteprotokollerne i godsarkiverne, samt i amtstue- og ryttergodsarkiverne m.m.

Nr.	Fol. i Pantebog.	Adkomst.	
1	408	Skøde af 12 April, læst 22 Juni 1859 fra Proprietær Valerius høier, Søllerupgaard til <u>Peter Strandee</u> paa Matr. No. 202	
2	663	" " af 17 April, Læs Maj, 1902, fra Peter Strandee til <u>Fischer og Anders Bendtsen</u> paa Matr. No. 202	
3.		Købekontrakt, opstillet af 3 marts og 20, læst 23 Juni 1908, fra Oud Svendsen til <u>Niels Oter Jørgensen</u> paa No. 202	
4.	28 6/1928	Købekontrakt om Ankomst fra N.F. Jørgensen i tillystet Kjøbsbrev for huseffekt og Læser <u>Anders Jørgensen</u> paa No. 202.	(Ejendomsbrev) (5700 kr. No. 191)
5.	4 11/1928	Læser fra <u>Anders Jørgensen</u> til <u>Anders</u> <u>Anders Jørgensen</u> paa No. 202.	5700 kr. (5700 kr. No. 191)
6	12 12/37	Læser fra <u>Carl Alfred Jørgensen</u> til <u>Fisker Karsten Jørgensen</u> paa No. 202.	6000 (Læser 1000) 5000

Dette udsnit af realregistret for Kæng sogns matrikel nr. 20a viser adkomsterne, dvs. hvem der har ejet ejendommen fra 1859 til 1937. Ud for hver adkomst er der en henvisning til den side i skøde- og panteprotokollen, hvor man kan finde hele adkomstdokumentet indført. Se den næste illustration.

Registre

De nævnte dokumenter blev indført i protokollerne i kronologisk rækkefølge, det vil sige under den dato de blev tinglæst. Der kunne imidlertid godt gå lang tid, undertiden flere år, fra et skøde blev udstedt, til det blev tinglæst. De ældste protokoller er ret dårligt forsynet med registre, dog er der i nyere tid udarbejdet registre til Viborg Landstings skøde- og panteprotokoller (stednavneregister 1660-90 og personnavneregister 1660-1805, begge på landsarkivets læsesal) og Register til Sjællands Landstings panteprotokol 1632-1761 (nr. 362).

N° 4 af jords bøger 3 Skjode. Alse Landbyens Høveds Låben
1859. 42 Skilling 3 treier til Sallerupgaard med Under-
liggende hflaars forand af Jean følge og overdraget
Liggen mig med dette Skjode følger. overdraget og tilføjede
Peder Frandsen det gamle med forsted jom paa for
Ager og fuge hørbar 2 Rg 2 1/2 alb. Gammestet 2^e 2p
under Mte N° 20i Sallerup hgy. Hjørring Byg. Hammer
gjærd. Procto Amd, forstet gamle Jens Jøns Frands. Blin
en fittil for pant i Soga under Sallerupgaard. - Da den
approverede Gjalpsim 800 = (alle finstrak Regodaler) er

Realregistret i forrige illustration henviste ved adkomst nr. 1 til denne side i skøde- og panteprotokollen. Heraf fremgår det at Peder Frandsen har købt det sted, som hans far, Frands Clausens tidligere har haft i fæste under Sallerupgaard. Man har derefter mulighed for at følge stedets tidligere beboere via godsets fæsteprotokol.

I 1738 blev det bestemt at der skulle føres alfabetiske registre over kreditorer og debitorer, samt ved landstingene registre over hovedgårdene. Det sidste er tilløb til indførelse af realregistre. Et realregister er en protokol hvor ejendommene anføres i en eller anden rækkefølge (matrikelnummer, brandforsikringsnummer), således at der for hver ejendom afsættes et eller flere blade. Her noterede man dato for overdragelse (salg, arv og lign.), den nye ejers navn, dato for pant i ejendommen, panthaverens navn, servitutter samt henvisninger til de sider i skøde- og panteprotokollen hvor de pågældende dokumenter er indført med deres fulde ordlyd. Sådanne registre indførtes 1759 i København (ordnet efter kvarter og matrikelnummer), i slutningen af århundredet i købstæderne (oprindelig efter brandtaksationsnummer, siden efter matrikelnummer) og 1845 i landdistrikterne (ordnet efter matrikelnummer).

I 1926 indførtes et nyt system. Der føres stadig realregister, som nu hedder tingbog, men der findes ingen skøde- og panteprotokol. Genparter af de tinglæste dokumenter opbevares ved dommerkontorerne i såkaldte aktskabe. Når der udstedes nyt skøde på en ejendom, udtages det gamle (aflyste) skøde af aktskabet, for 3 år senere at blive afleveret til landsarkivet. Aflyste pantebrev kasseres, men oplysninger om pantebrevene kan findes i tingbogen og i skødegenparterne.

Forholdene i Sønderjylland

Et noget afvigende system fandtes i Sønderjylland. Her er bevaret såkaldte skyld- og panteprotokoller fra omkring 1700. De svarer nærmest til realregistrene og har henvisninger til bibøgerne (nebenbuch), hvor dokumenternes fulde ordlyd er indført. I 1880-erne indførtes det preussiske system med en grundbog, der svarer til realregistret, mens selve dokumenterne blev syet sammen i de såkaldte grundakter. Man gik over til det almindelige danske system 1. april 1927.

Matrikler

Skøde- og panteprotokollerne med dertil hørende registre giver udmærkede længdesnit af udviklingen, men det vil ofte være nødvendigt at kombinere protokollerne med de tværsnit man har i form af matrikler. Formålet med matrikulering er at få et retfærdigt grundlag for jordbeskatningen, og matriklerne oplyser de enkelte ejendommers størrelse samt navn på ejer og bruger.

Ældst er matriklerne fra 1662 og 1664, dernæst følger Christian 5.'s matrikel fra 1688, som bygger på en opmåling af landet og hvis grundmateriale (markbøger og modelbøger) også er bevaret. Sidst kommer 1844-matriklen som i modsætning til sine forgængere medtager Bornholm. Sønderjylland er ikke med i nogen af matriklerne, med undtagelse af de enklaver der hørte til kongeriget. 1844-matriklen og dens forarbejder findes på Matrikelarkivet, de øvrige matrikler på Rigsarkivet. En del afskrifter – ofte ajourførte med nye ejer- og brugernavne – findes dog i de respektive landsarkiver. For byernes vedkommende har man et lignende materiale i grundtaksterne, bl.a. fra 1682.

Vejledninger og litteratur

Der findes udmærkede vejledninger i at benytte de omtalte kilder, for eksempel Aakjærs og Nygårds vejledninger (nr. 4 og 5) og Gunnar Knudsens og Nordlunds artikler om matriklerne (nr. 318 og 319). Rigsarkivet har udsendt en registratur: Matriklerne 1664 og 1688 (nr. 317), som har alfabetisk sogneregister. Ved at kombinere matrikler, realregistre og navneregistre skulle det være muligt at følge husenes og gårdenes ejerhistorie gennem 2 – 3 århundreder, se også Ellen Christensen-Dalsgaards, Helle Damgaards og Lars Henningsens vejledninger (nr. 278, 279 og 428). I øvrigt kan følgende hovedtræk lette arbejdet:

København. Ejendommene har haft 3 sæt matrikelnumre: 1689, 1756 og det nugældende fra 1806. En sammenligningstabel mellem disse numre findes i Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728, s. 467-78 (nr. 376).

Kender man kun gadenummeret, vil man ofte kunne finde matrikelnummeret via Kraks vejviser eller Københavns Matrikul- og Gade-Nummere ca. 1880 (nr. 377). De ældste realregistre indeholder oplysninger tilbage til ca. 1750. Registrene efter ca. 1850 ligger gennemgående på Københavns byrets tinglysningskontor. Skødeprotokollerne begynder 1654, og for den ældste tids vedkommende kan man få god hjælp fra de udkomne bind af H. U. Ramsing: Københavns Ejendomme 1377-1728 (manuskripterne til de ikke-udgivne dele findes på Københavns Stadsarkiv). Panthæftelserne er indført i en særlig protokol hvortil der findes nødtørftige navneregistre.

Købstæderne. Før matrikuleringen ved midten af 1800-tallet kunne ejendommene have faste numre, ofte anvendt i skattelister og brandforsikring m.m. De er undertiden identiske med de nuværende matrikelnumre. Oplysningerne i realregistre går sjældent længere tilbage end til ca. 1800, men der kan foreligge ældre navneregistre. For tiden før de ældste skøde- og panteprotokoller har man mulighed for at finde de ønskede oplysninger i tingbogen.

Landet. De matrikelnumre der bruges i dag stammer fra 1844, realregistre fra de følgende år, men de kan rumme oplysninger tilbage til ca. 1800. Enkelte steder findes navneregistre fra 1700-årene. Skøde- og panteprotokollerne er ofte bevaret fra slutningen af 1700-årene, heri findes også arvefæstebreve. De ældste selvejkøb er tit indført i justitsprotokollen.

Skøde- og panteprotokollernes oplysninger om ejerforhold vil ofte kunne suppleres af brandforsikringsarkivalierne.

Brandforsikringsarkivalier

Ud over at give oplysninger om ejere og beboere, belyser disse arkivalier bygningsens størrelse, værdi, alder, byggemåde, indretning og brug. Brandtaksationerne er derfor en central kilde til bygnings-, kultur- og personalhistorie samt økonomisk historie. De giver imidlertid tillige, i hvert fald for Københavns vedkommende, mulighed for at følge industrialiseringens vækst gennem beskrivelsen af fast installeret maskineri. Arkiverne indeholder også andet end protokoller; fra Sjællands stiftamtsarkiv kan for eksempel nævnes sager vedrørende brandene i Ringsted 1747 og Præstø 1750, og fra Lolland-Falsters stiftamtsarkiv pakker med brandskadevurderinger og beregninger over brandhjælp. Dette materiale suppleres af brandforsikringsmateriale i Rigsarkivet, jf. nr. 323. Det er især brandskadesagerne med forhør, udskrifter af taksationsprotokoller samt vurderinger af skader, som har interesse. Se i

34
 Sættene dog indfandt samme forsaame sig paa 1. K. omgjort
 gaarde i Pedersker Sogn, for at den gjemte Bøggering af Løgen
 om Gaards Bøggeringer til Brandforsikring.

1. Bøggingsgaard til Sættene Peder Brand.
- a) Nælingen 7 Sag 14 al. bred 4 al. høje sig Bøggung
 og 10 Sag 9 al. høje sig, bygget af teg og
 Blandingsstømmer, Nælingen med Sættene Løgen
 og 10 Sag indholdet til Nælingen med Løgen
 forsaame, Løgen og Nælingen, da 7 Sag a 70 al og 10
 10 Sag a 30 al. bred per sag ----- 990 - 960
- b) Nælingen 9 Sag, 9 al. bred 4 al. høje bygget af
 samme Materialer indholdet til Jord og Løgen
 forsaame per sag ----- 270 - 260
- c) Nælingen 14 Sag 10 al. bred af samme forsaame,
 Bøggung og indholdet til den forrige Jord for
 Brand per sag ----- 420 - 410
- d) Nælingen 12 Sag 9 al. bred af samme forsaame og
 Bøggung, og indholdet til Løgen forsaame
 forsaame per sag ----- 360 - 350
- e) Nælingen i Gaarden Hælingen 12 Sag af samme
 Bøggung indholdet til Løgen forsaame per
 Brand per sag ----- 40 - 40
- f) Nælingen i Gaarden Nælingen 3 Sag 8 al. bred 12 al.
 sig af samme Bøggung indholdet til Brandforsikring
 forsaame per sag ----- 30 - 30

Tilsumme = 2110 - 2000

Forbrædlig med Løgen og de alle forsaame. I Løgen
 indholdet til Løgen forsaame. - Gaarden forsaame.
 Brandforsikring.

Peder Brand Søren Munk Munk

5. juni 1829 blev Peder Brands selvejergård i Pedersker sogn for første gang vurderet til brandforsikring. Taksationen opregner gården længe for længe, og for eksempel stuelængen bestod af 7 fag, der var 11 alen brede og 4 alen høje samt 10 fag, 9 alen brede og 3 1/2 alen høje - bygget af eg og blandingsstømmer, bindingsværk, klinede vægge og stråtag.

øvrigt Luise Skak-Nielsen om taksationernes kildeværdi (nr.276) og Johan Jørgensens eksempel på anvendelsen af taksationer (nr. 277).

For tiden efter 1731 findes en stor del af landets huse og gårde optegnet i to protokolrækker: forsikringsprotokollen der har ejernavn, forsikringsbeløb og henvisning til taksationsprotokollen, der giver en oftest meget detaljeret beskrivelse og vurdering af de enkelte huse. Der findes en udmærket vejledning af Hans Knudsen (nr. 274), som kan suppleres med nr. 275. Der er særskilte registraturer over det sjællandske og det nørrejske materiale (nr. 354, 405 og 406), og der kan i øvrigt henvises til guiderne.

Efter 1872 overgik forsikringen til private selskaber. En del af disse har afleveret arkivalier, enten til det pågældende landsarkiv eller til Erhvervsarkivet, jf. nr. 355. For nyere tid suppleres materialet på fortrinlig måde af realkreditinstitutionernes vurderingsrapporter (nr. 430).

Bestemmelserne for brandforsikring har, som så meget andet, været underkastet adskillige forandringer til ulempe for arkivbenytterne. En beskrivelse af hovedtrækkene falder naturligt i 4 dele: København, købstæderne, landdistrikterne og Sønderjylland.

København

Forsikringen blev oprettet 1731, men blev først tvungen fra 1795, og der kunne gå adskillige år før en nyopført bygning blev forsikret, om den da blev det. Materialet omfatter byen inden for voldene, og der findes ikke protokoller, men løse taksationer, samlet i pakker, således at alle taksationer vedrørende et bestemt matrikelnummer ligger samlet. Materialet er derfor uhyre nemt at benytte, man skal blot oplyse ejendommens kvarter og matrikelnummer (den nugældende matrikel fra 1806). Har man et andet matrikelnummer, kan man bruge sammenligningstabellen i *Kjøbenhavns Huse og Indvaanere* (nr. 376), og kender man kun gadenummeret, kan man finde matrikelnummeret via *Kraks Vejviser* eller *Kjøbenhavns Matrikul- og Gade-Nummere* (nr. 377).

Foruden taksationerne findes der adskilligt andet, for eksempel materiale om branden 1795 og bombardementet 1807. Der er også en matrikel med angivelse af ejere 1728-46, kvarterbøger med ejerlister 1806-18, fortegnelse over bindingsværkshuse 1835 og designation over fabriksindretninger m.m.

Købstæderne

De ældste taksationer er en enkelt pakke der vedrører de sjællandske købstæder 1735-36. Købstædernes almindelige brandforsikring blev først oprettet 1761 og var tvungen fra starten indtil 1875. Der førtes forsikringsprotokol-

1. Et til alle Dets og grundvord for sig selv 16. Erens Lang ind
 skald i 9. Etage, 16. Etage, 17. Etage, 18. Etage, 19. Etage, 20. Etage, 21. Etage, 22. Etage, 23. Etage, 24. Etage, 25. Etage, 26. Etage, 27. Etage, 28. Etage, 29. Etage, 30. Etage, 31. Etage, 32. Etage, 33. Etage, 34. Etage, 35. Etage, 36. Etage, 37. Etage, 38. Etage, 39. Etage, 40. Etage, 41. Etage, 42. Etage, 43. Etage, 44. Etage, 45. Etage, 46. Etage, 47. Etage, 48. Etage, 49. Etage, 50. Etage, 51. Etage, 52. Etage, 53. Etage, 54. Etage, 55. Etage, 56. Etage, 57. Etage, 58. Etage, 59. Etage, 60. Etage, 61. Etage, 62. Etage, 63. Etage, 64. Etage, 65. Etage, 66. Etage, 67. Etage, 68. Etage, 69. Etage, 70. Etage, 71. Etage, 72. Etage, 73. Etage, 74. Etage, 75. Etage, 76. Etage, 77. Etage, 78. Etage, 79. Etage, 80. Etage, 81. Etage, 82. Etage, 83. Etage, 84. Etage, 85. Etage, 86. Etage, 87. Etage, 88. Etage, 89. Etage, 90. Etage, 91. Etage, 92. Etage, 93. Etage, 94. Etage, 95. Etage, 96. Etage, 97. Etage, 98. Etage, 99. Etage, 100. Etage.

Indledende beskrivelse af husets grundstruktur og væggenes opbygning. Teksten beskriver væggenes tykkelse, konstruktion og materialer. Der nævnes blandt andet, at væggen er opført i mur og har en tykkelse af 1 1/2 alen. Der er også nævnt, at væggen er opført i mur og har en tykkelse af 1 1/2 alen. Der er også nævnt, at væggen er opført i mur og har en tykkelse af 1 1/2 alen.

1. Etage. Beskrivelse af væggen i første etage. Teksten nævner, at væggen er opført i mur og har en tykkelse af 1 1/2 alen. Der er også nævnt, at væggen er opført i mur og har en tykkelse af 1 1/2 alen.

2. Etage. Beskrivelse af væggen i anden etage. Teksten nævner, at væggen er opført i mur og har en tykkelse af 1 1/2 alen. Der er også nævnt, at væggen er opført i mur og har en tykkelse af 1 1/2 alen.

3. Etage. Beskrivelse af væggen i tredje etage. Teksten nævner, at væggen er opført i mur og har en tykkelse af 1 1/2 alen. Der er også nævnt, at væggen er opført i mur og har en tykkelse af 1 1/2 alen.

4. Etage. Beskrivelse af væggen i fjerde etage. Teksten nævner, at væggen er opført i mur og har en tykkelse af 1 1/2 alen. Der er også nævnt, at væggen er opført i mur og har en tykkelse af 1 1/2 alen.

5. Etage. Beskrivelse af væggen i femte etage. Teksten nævner, at væggen er opført i mur og har en tykkelse af 1 1/2 alen. Der er også nævnt, at væggen er opført i mur og har en tykkelse af 1 1/2 alen.

6. Etage. Beskrivelse af væggen i sjette etage. Teksten nævner, at væggen er opført i mur og har en tykkelse af 1 1/2 alen. Der er også nævnt, at væggen er opført i mur og har en tykkelse af 1 1/2 alen.

De københavnske brandtaksationer er i reglen meget detaljerede. Her er begyndelsen af en 7-sider lang beskrivelse af et nyopført hus i Sølvgade. Om kælderetagen får vi bl.a. at vide, at der var en nedgang på to kampestenstrin, dobbelte glatte, maledede døre; loftet var gipset mellem bjælkerne, væggene var hvidmalede og gulvet lagt med mursten på kant. Se også omtalen og billedet af det samme hus side 43.

ler og taksationsprotokoller, hvoraf de første tjener som register til de sidste, men begge hold er i øvrigt ordnet gadevis. Af hensyn til prisstigninger og ombygninger blev der foretaget omtakseringer med dertil hørende nye forsikrings- og taksationsprotokoller hvert 10. år. Der er altså takseringer fra 1761, 1771, 1781, 1791, 1801, 1811, og – p.g.a. inflationen – 1817, og hvert 10. år frem til og med 1867. Hver bygning forsynedes med et nummer der i reglen var fast, i modsat fald vil der i den nye taksering være henvist til det tidligere nummer. Numrene blev ofte brugt som ejendomsbetegnelse i skøde- og panteprotokollerne (forsikringsprotokollerne kan altså bruges til at supplere ejer-rækkerne), i skattelister og eventuelt senere som matrikelnummer.

Protokollerne førtes i 3 ens eksemplarer. Det ene indsendtes til kollegiet og udgør nu en uregistreret samling i Rigsarkivet; det andet blev sendt til stiftamtmanden (senere amtmanden), og en del af disse eksemplarer er bevaret i stiftamts- og amtsarkiverne. De mest fuldstændige rækker findes dog i rådstuearkiverne (byarkiverne), undertiden dog i byfogedarkiverne (retsbe-tjentarkiverne), hvorfra de er afleveret til landsarkiverne.

Landdistrikterne

I midten af 1700-tallet opstod enkelte private brandforsikringsselskaber for landbygninger (se Hans Knudsen, nr. 274, s. 206-209), men efter 1761 kunne landbygninger optages i købstædernes brandforsikring. Det drejede sig især om herregårde, møller og kroer, og materialet skal findes i stiftamtsarkiverne (1761-87) og amtsarkiverne (1787-1800).

År 1800 blev landet inddelt i branddirektorater, der hvert omfattede et eller flere herreder. Branddirektøren førte en forsikringsprotokol der i reglen er opbygget herredsviis, og hvorfra der med hoved- og binummer er henvist til den kronologisk førte taksationsprotokol. Der blev ikke foretaget omvurderinger hvert 10. år. Efter 1858 anføres matrikelnummeret i forsikringsprotokollen.

Sønderjylland

Her opstod en privat brandforsikring, fra 1738 organiseret i særlige brandgilder eller assurancekasser for hvert amt. 1758 oprettedes en almindelig slesvig-holstensk brandassurancekasse for landdistrikterne. 1759 sluttedes byerne til, men de udskiltes igen 1769. En fortegnelse over det bevarede materiale findes i landsarkivets guide (nr. 419), s. 178-80, for byernes vedkommende s. 144 og 151, jf. Ejendoms historie i Nordslesvig (nr. 428). Landsarkivet har mikrofilm af det store materiale om brandforsikring på landet, som ligger på landsarkivet for Slesvig-Holsten.

Den fulde udnyttelse af arkivalier

Ved hjælp af registraturer, trykte som utrykte, og andre hjælpemidler, vil man så nogenlunde kunne orientere sig i arkivernes indhold. I mange tilfælde er dette imidlertid ikke tilstrækkeligt for forskeren. Arkivalierne er vidnesbyrd om menneskelige aktiviteter, og de kan som tidligere omtalt udnyttes til at fortælle mere end man umiddelbart kunne forvente. Det afgørende er at forskeren stiller gode spørgsmål og kombinerer arkivalier af forskellig slags. For at få det fulde udbytte af arkivstudier, skal han ikke blot få gode ideer, han må også have kendskab til tidligere tiders administrative praksis (hvilke typer af arkivalier kan man vente at finde?), han må have kendskab til administrationens opbygning (i hvilke arkivfonde findes de forskellige arkivalier?), og han må have kendskab til arkivaliernes indhold (hvilke konkrete oplysninger meddeler de?).

Det er svært at give generelle anvisninger på, hvordan denne viden kan erhverves. Lettest er på sin vis spørgsmålet om administrationens opbygning, som er behandlet i det foregående. Med hensyn til viden om administrativ praksis og arkivaliernes indhold gælder, at en bred orientering i de tidligere nævnte hjælpemidler vil være en god støtte. Der er også grund til at fremhæve Frank Jørgensen og Mogens Westrup: *Dansk centraladministration indtil 1848* (nr. 339) og Harald Jørgensen: *Lokaladministrationen i Danmark* (nr. 287). Selv en overfladisk gennembladning af trykte registraturer (husk de ofte meget givende indledninger), kan efterlade et nyttigt indtryk af de pågældende arkivfondes indhold og særpræg.

Arbejder man med konkrete emner som for eksempel købstadshandel, landeveje, fattigforsorg osv. kan man slå op i det alfabetisk ordnede *Dansk Lovleksikon* (nr. 200, 6 bd. 1900-03 med senere tillæg, bl.a. V. Topsøe-Jensens årlige *Dansk Lovregister*), eller i registrene til de forskellige samlinger af forordninger, reskripter og lignende (nr. 208 og 209). Man vil her finde en række af de bestemmelser der har været gældende for de emner man arbejder med, og oplysninger om hvilke myndigheder der har befattet sig med de pågældende forhold. Vejen til det rette arkivfond er dermed åbnet. En del gode ideer kan man også få ved at studere kildehenvisningerne hos andre forskere. Bare man har fat i ét hjørne af emnet, fører arkivalierne ofte selv frem til resten af kilderne. Man skal være forsigtig med at lede for målbevidst og snævert. Selv om man kun havde tænkt sig at benytte én kildetype i et arkivfond, gør man klogt i at se hvad resten af fondet indeholder. Det kan give fornyet inspiration – og i øvrigt også gode tips til andre undersøgelser.

Kommer tid, kommer råd

18/9 58: En vigtig skrivelse fra en landkommune til ministeriet er dukket op efter at have været forsvundet i 11 år.

— Hurra, hr. kontorchef! Nu har jeg fundet brevet. Det var jo det, vi satte ind i kontorchefens grå hat, fordi den var for stor!

Hvis arkivalier ikke kan findes hvor de burde ligge, må forskeren vise stor opfindsomhed. Bo Bojesen har et forslag til et utraditionelt arkiveringsystem.

Først og sidst må man dog tænke *konkret*, når man arbejder med arkivalier: hvordan er det foregået i praksis – hvor har man skaffet det fra – hvem har lavet det – hvor er pengene kommet fra – er der myndigheder, der har kontrolleret, fremmet eller begrænset sagen – hvad kan de have skrevet ned om det – har de underrettet andre instanser herom – kan der være opstået strid – og hvilken instans er så blevet inddraget?

Hvor kaotisk og forvirrende dette end må lyde, er det dog en trøst at hyppig beskæftigelse med registraturer – og selvfølgelig selve de originale arkivalier – efterhånden vil åbne benyttersens øjne.

Det kan desværre ske, at man ikke kan finde de arkivalier man leder efter. Det kan der være mange grunde til, og man gør ofte klogt i at drøfte sagen med arkivpersonalet. Måske har der aldrig eksisteret arkivalier af denne art, eller måske leder man i et forkert arkivfond. Det vil kunne opklares via øget administrationshistorisk viden. Grunden kan også være at arkivalierne er kommet på afveje i det pågældende embedes arkiv eller fejlagtigt videresendt til et andet embede. Man må da prøve at finde frem til den mest »naturlige« fejlagtige placering, og også her hjælper administrationshistorisk viden. I ældre tid kunne embedsmænd betragte embedets sager som deres private ejendom, og man kan måske være heldig at finde sådanne arkivalier i den pågældendes privatarkiv eller – hvis han har ejet jordegods – i godsarkivet. Har en embedsmand beklædt to hverv eller embeder, kan der være sket en sammenblanding af de to arkiver, og skulle arkivalierne være kommet på helt gale veje, kan Manuskripter og arkivalier i danske samlinger (nr. 96) måske bringe én på sporet.

I denne forbindelse kan det være nyttigt at gennemse de tidligere nævnte ældre reversaler. Derved kan man fastslå at de eftersøgte arkivalier faktisk har eksisteret, og at man følgelig har ledt det rette sted og altså ikke behøver at opsoge andre arkivfonde. Endelig er der den triste udvej tilbage at arkivalierne er blevet tilintetgjort, enten ved ulykker som brand eller lignende, eller på grund af mere eller mindre hårdhændet kassation. Indledningerne til de trykte registraturer giver ofte udmærket – og rystende – besked om tab og kassation af arkivalier.

8. Om at formidle

Der er mange måder at formidle lokalhistorisk viden på. Man kan skrive tidsskrifts- eller avisartikler, holde foredrag, lave udstillinger af mange slags, undervise i skole eller på aftenskole, lave video eller film. Uanset hvilken form man vælger, bør man tænke over hvem modtagergruppen er, hvilke forudsætninger den har, og hvordan man bedst muligt får viderebragt »sit budskab«. Man skal aldrig overvurdere modtagerens forudsætninger og viden, men man må bestemt ikke undervurdere hans evne til at tage imod. I det følgende har jeg især tænkt på den formidling der sker gennem sproget, men selv om man laver udstilling eller film, så er sproget stadig et vigtigt redskab, og det er ved hjælp af ord og sætninger vi kan fastholde den viden vi erhverver om fortiden.

Vejledning i lokalhistorie (nr. 2) behandler en række af de problemer den skrivende lokalhistoriker møder, herunder også spørgsmål som typografi og trykteknik. Den der ønsker at bruge lokalhistorie i undervisningen kan finde ideer i Leif Ingvorsens vejledning til undervisnings- og studiebrug (nr. 3, se også nr. 7), og Dansk historisk Fællesforening har en vejledning under udarbejdelse (nr. 454).

Frygten for det hvide papir

Næsten alle har prøvet at sidde ved skrivebordet og stirre på det hvide papir uden at ane hvordan man skal komme i gang. Der er ingen grund til panik, for situationen er helt almindelig og velkendt. Sceneinstruktør Sam Besekow har skildret (nr. 464) hvordan han sammen med tre danske skribenter var på besøg hos den svenske forfatter Eyvind Johnson, og her kom man til at tale om det daglige arbejde:

»- Jeg skriver hver dag tre timer før frokost og tre timer om eftermiddagen, sagde svenskeren.

- Hver dag? Hvordan det? Hvis det nu ikke vil forme sig?

Eyvind Johnson så uforstående på dem ...

- Man skriver, og så bruger man det, man kan bruge.

Men mine tre venner, der led af en panisk hvidpapirskræk, og som ikke ned-

fældede eet ord, før det var lige bestemt det ene og eneste ord, der skulle nedfældes, og som det kostede sved og tårer at nedfælde, foruden et par drinks, måbede ...

- Men hvad så ...

- Tja, så smider jeg det, jeg ikke kan bruge, i papirkurven.«

Der kan uddrages to gode råd af denne beretning. For det første afsætter man en bestemt tid til arbejdet, og så bliver man siddende ved skrivebordet indtil man får skrevet et eller andet. Der er grænser for hvor længe man kan holde ud at se på papiret, skrivemaskinen eller PC'en uden at få skrevet et eller andet. Derfor må man ikke begynde på nogle af de andre nyttige gøremål, man eventuelt måtte have, når tiden er afsat til at skrive.

For det andet skal man ikke vente med at skrive indtil den endelige og helt rigtige formulering melder sig. Man gør klogt i at regne med at manuskriptet skal gennemlæses og gennemrettes flere gange, inden det kan sendes til bogtrykkeren. Derfor er det ikke så afgørende hvad man får formuleret i første omgang; det vigtigste er at få skrevet *noget*, siden kan man altid foretage ændringer, strege ud og føje til. Skriv aldrig på bagsiden af papiret, så er det svært at bevare overblikket, og det bliver umuligt at klippe manuskriptet i stykker og klistre det sammen til en ny helhed.

Det er også en god idé at skrive med bred margen og en god linjeafstand, altså med ret få – for eksempel 2000 – enheder pr. side. Så er der nemlig plads til at foretage ændringer, og det har også den fordel, at man ret hurtigt får skrevet nogle sider – det virker altid stimulerende. Derfor kan det også være praktisk at begynde med kapitler eller afsnit som man er meget optaget af, og som derfor ikke volder de store problemer. Del i det hele taget bogen eller artiklen op i underafsnit – gerne med en særlig overskrift – det får forfatteren til at spørge sig selv: hvad er det der er væsentligt, hvad er det jeg gerne vil fortælle? Man skal også hele tiden huske på at det ikke er nødvendigt at få nedfældet al den viden man har, eller få omtalt alle de personnavne man er stødt på i kilderne. Ved at være meget udførlig og bred i sin skildring, risikerer man at forvirre læseren uden at gøre sagen mere tydelig, og det er nyttigt at spørge sig selv: tjener denne detalje nu også hovedformålet? Kunsten at kede, består i at fortælle alt!

Et godt råd: afslut aldrig dagens skrivearbejde med at gøre et kapitel eller et afsnit færdigt – gem lidt til næste morgen. Mennesker har det som motorer, de skal varmes op, før maskineriet fungerer rigtig godt. Det man har gemt, bruger man til at varme op på, og når man først er kommet i gang med at nedskrive det stykke man havde i hovedet, er det ikke så svært at fortsætte med det følgende afsnit.

Er det stadig vanskeligt at få ordene sat sammen, kan det være en god hjælp at prøve at fortælle indholdet til en anden. Skulle der blive tale om en virkelig alvorlig skriveblokering, kan man søge hjælp i en række forskellige vejledninger, se nr. 443-446.

Sproget

Sproget er fantastisk smidigt, men det er drilagtigt, og hvis man ikke omgås det meget omhyggeligt, kan man komme grumme galt af sted. Man anbringer sig derfor på en udsat post når man prøver at give råd om sprogbrug, for her bor unægtelig enhver i et glashus, men emnet er for vigtigt til at blive udeladt.

Ordene

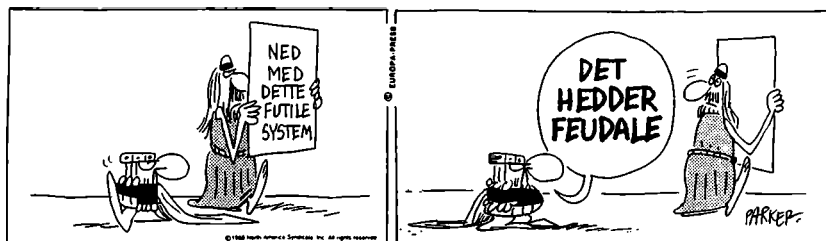
Læseren skal først og fremmest kunne forstå forfatterens tekst, og det har nogle følger for hvilke ord vi overhovedet kan bruge, og for hvilke ord det er hensigtsmæssigt at bruge.

Fremmedord har traditionelt et dårligt ry, men kun delvis med rette. Lån fra latin og græsk som: skole, degn og præst kan man selvfølgelig bruge uden betænkelighed, og veldefinerede faglige betegnelser er også tilladelige, navnlig hvis man forklarer deres betydning. Det er straks en helt anden sag når ikke særlig kendte fremmedord, som ikke har en speciel faglig betydning, bliver mode inden for en videnskab. I historisk litteratur har det vrimlet med *explicit* og *implicit* (hvor man måske havde kunnet klare sig med: direkte og indirekte), og ting er blevet *internaliseret* (dvs. tilegnet, ikke internationaliseret). Når der står i en lokalhistorisk årbog, »at en del mennesker var *domicileret* i hospitaler, fattighuse og fængsler«, betyder det vist bare at de boede der. Faren ved at anvende sådanne fremmedord er enten, at forfatteren har sin helt personlige opfattelse af ordets betydning, som måske ikke stemmer med læserens opfattelse, eller at forfatteren rent ud har glemt ordets betydning. Det sidste må være tilfældet, når en forfatter i et historisk tidsskrift skriver: »Denne artikel er i en noget omarbejdet og udvidet form *identisk* med et foredrag...«

Sagen er, at de ord *vi* kender (eller mener at kende), dem anser vi for at være kendt af alle. Og det skal man bestemt ikke regne med. For et par år siden lavede Statens Informationstjeneste en undersøgelse blandt 160 voksne elever, der gik til forberedelseskursus til folkeskolens afgangsprøve i dansk (nr. 451). Alle havde almindelig folkeskoleuddannelse uden eksamen, og de

TROLDKARLEN KOGLE - Af Parker og Hart

Fremmedord kan unægtelig volde vanskeligheder, og det er ærgerligt, hvis man ønsker at blive forstået.

var i alderen fra under 20 år til folkepensionsalderen. De fik udleveret nogle sætninger som for eksempel: »Der er tale om et *borgerligt ombud*«, og det blev så gjort op hvor mange der erklærede at de ikke forstod ordet (i dette tilfælde 78%), hvor mange der misforstod det (12%) og hvor mange der forstod det (9%). Følgende eksempler fra listen kan måske være tankevækkende:

	<i>erklærede at de ikke forstod</i>	<i>misforstod</i>	<i>forstod</i>
bureaukrati	65%	18%	18%
decentralisering	58%	20%	22%
horisontal	53%	22%	25%
hypotese	53%	32%	15%
kondemnere	89%	3%	8%
løsøre	46%	26%	28%
subjektiv	61%	28%	11%

Ord bliver ikke nødvendigvis svære, blot fordi de er fremmedord, det afgørende er om ordet er mere eller mindre sjældent. Man gør derfor klogt i at holde sig til ord der står i enten Retskrivningsordbogen, Nudansk Ordbog eller i en almindelig fremmedordbog. Den foregående liste viser, at *det* kan såmænd volde rigeligt med vanskeligheder.

Nu er det ikke blot sjældne ord, der kan skabe afstand mellem forfatter og læser. Ord der er blevet til ved bændelormsmetoden, som statsskatteskala, betalingsbalanceunderskud og landbrugsinformationsvirksomhed kan med

fordel opløses. I andre tilfælde er det egentlig helt almindelige ord, som kan virke forkert. Sammenlign for eksempel følgende ordpar:

indtræffe	ske
rekvirere	bestille
andragende	ansøgning
tilstille	sende
på årsbasis	om året
for indeværende	nu
vederlagsfri	gratis

Ordene i den første søjle har en tendens til at virke tunge, måske (selv)højtidelige, og de skaber afstand til det læste. I de fleste tilfælde vil en forfatter med fordel kunne benytte ordene i den anden søjle og derved opnå en mere direkte kontakt med læseren.

Der er grund til at være varsom med smarte ord, og vendinger der er moderne. De glider let i pennen, men læseren kan blive træt af bestandig at møde: *omkring*, *problematikker* og *opstartsfasen* (i stedet for: om, problemer og start/begyndelse). Forfatteren kan desuden risikere at ordene i løbet af få år er inderligt umoderne, og derved kan de give hans tekst et forældet præg.

Sprogligt set er historikeren i en lykkelig situation, for det er meget få fremmedord vi er *nødt* til at bruge, til gengæld må vi gang på gang anvende en del »gammeldags« betegnelse som Rentekammeret, rigsdaler, matrikel osv., som vi bestemt ikke kan forudsætte bekendt af en bred læserskare i dag. Ord af den slags må vi forklare, eventuelt i en ordliste.

Endelig er der det uartige ord: jeg. Mange synes vist at det er ubeskedent, ja nærmest ublufærdigt at skrive jeg, og det kan da også virke irriterende hvis der står jeg i hveranden linje. Forfatteren kan udmærket skjule sig under et »man« eller »der« (plus et udsagnsord i lideform/passiv), men det kan ikke altid klare problemerne. I den slags tilfælde kan man så se de ejendommeligste krumspring som: undertegnede mener (selv om forfatteren aldeles ikke har »undertegnet« artiklen eller bogen), eller: forfatteren til nærværende værk. Hvis det er udtryk for beskedenhed, er det beskedenhed af en noget højroset slags. Helt galt bliver det, hvis forfatteren for eksempel skriver: forskningen er af den opfattelse at ... – hvor det tydeligt fremgår at det er *forfatteren*, der mener. Så er der lige ved at være tale om sprogligt bedrageri, hvor man tager andre til indtægt for rent personlige meninger. Her vil jeg afgjort foretrække et: jeg.

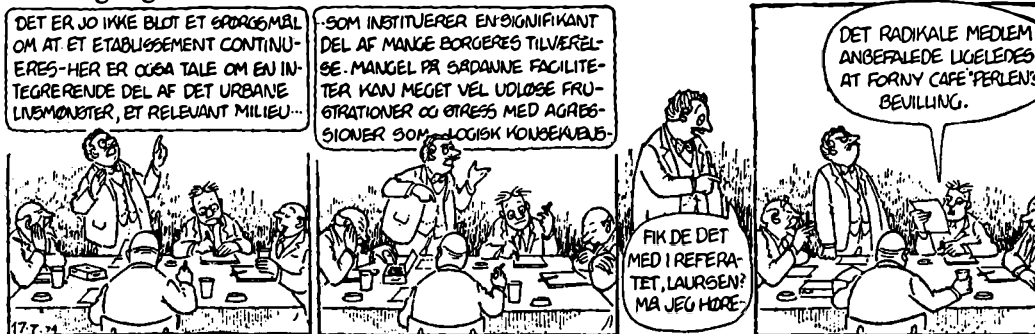
Hvis man vil læses af mange, må man vælge sine ord med omhu.

Sætningerne

Når man skal formulere en sætning, har man ofte dens afslutning i hovedet, og derved kan man komme til at vende op og ned på hele sætningen. Resultatet bliver, at man skriver: De til den daglige administration knyttede faste omkostninger - og ikke blot: De faste omkostninger, der er knyttet til den daglige administration. En variant heraf er: At ville påstå sådan og sådan, er under de og de forhold, og i betragtning af dette eller hint – næppe holdbart. Her risikerer man at læseren mister orienteringen længe inden sætningskæden er afsluttet. Lange sætninger er sjældent af det gode, det vil ofte være en god idé at sætte punktum, eller i det mindste et semikolon; et tegn der i øvrigt anvendes alt for lidt.

De fleste sætter komma efter det grammatiske system, men det har faktisk i et par menneskealdre været tilladt at sætte pausekomma eller meningskomma. Det har den fordel at sætningen bliver opdelt efter sit indhold, derved slipper man for en række kommaer, der efter min mening, snarere hæmmer læsningen. Men uanset hvilket system man bruger, er der et enkelt, men ofte helt afgørende, komma der er ved at gå i glemmebogen. Omtaler man »en af NN's mindre videnskabelige afhandlinger«, betyder det en afhandling der ikke er særlig videnskabelig, men måske mere journalistisk. Sættes der komma mellem mindre og videnskabelig, er der tale om en videnskabelig afhandling, der blot ikke er ret stor.

Det er også vigtigt at sætningerne er skruet rigtigt sammen. Sætninger af typen: der lå en pakke i lyntoget, som var indpakket i gråt papir, eller: han tog hans hat og gik hans vej, er ganske almindelige, og det kan være svært at

Sproget kan bruges til at udtrykke meninger, til at skjule meninger – samt til at skjule, at man slet ikke mener noget.

gennemskue hvad forfatteren har ment. Når en Verdenshistorie fortæller om Anton af Bourbon, at »faderen døde da han var 9 år gammel«, kan man nemt gætte sig til at det var Anton der var 9 år. Men havde der stået 40 år, ville de fleste nok have opfattet sætningen således at der er tale om faderens alder. Et sådant udsagn kan derfor nemt blive misforstået.

Ordet »ikke« synes at volde vanskeligheder i sætninger som: ikke alle mener – alle mener ikke. I et tidsskrift siger en anmelder: »Men som dr. NN selv gør opmærksom på, inkluderer taksationen ikke væsentlige dele af hovedgårdens produktion«. Læst efter bogstaven står der: at taksationen ikke omfatter ret meget af hovedgårdens produktion, men meningen er helt anderledes, nemlig: at der er væsentlige dele af produktionen der ikke er med i takseringen.

Men selv om man udtrykker sig helt korrekt i sproglig henseende, kan man blive misforstået. En anmelder skrev: »Som rigsdagstaler er Rode vel omtrent den sidste, hvis præstationer tåler genlæsning«. Det betyder, at der ikke siden Rodes tid var været rigsdagstaler man orker at læse, men det kan også opfattes som om Rodes præstationer er de sidste af alle, man kunne forestille sig at læse igen. Altså den stik modsatte mening. Det er svært helt at undgå denne fælde, bedst er det at få en anden til at læse hvad man har skrevet.

Mange har en frygt for at deres sætninger bliver for enkle. I stedet for at skrive: Man manglede penge, skriver man: De økonomiske ressourcer var utilstrækkelige. Det er som om det lyder flottere. Man nøjes heller ikke med et simpelt udsagnsord, hvis man kan få et navneord, eller måske næsten en hel

sætning ud af det. I stedet for at behandle, gør man til genstand for behandling, og forbedre bliver til: føre til forbedring af. Krumspring af den art er en tvivlsom fordel, og i værste fald kan de skjule for forfatteren, at sætningen ikke har noget reelt indhold.

Dobbelkonfekt er også et velkendt fænomen. I sin iver for at understrege, kommer man til at fylde sætningen med overflødige ord, som når man skriver: Alligevel er der dog trods alt tale om. Her er der hele tre forbehold, hvor ét var nok.

Lysten til at gøre sætninger lange og svulmende forenes nogle gange pudsigt nok med en udtalt trang til at forkorte. I noter kan man ofte have brug for at henvise så hyppigt til de samme kilder, at det vil være naturligt at bruge forkortelser. De bør så anføres i en særlig liste, og man kan for eksempel bruge DHF's forkortelsesliste (nr. 462). I selve artiklen eller bogen bør man imidlertid være varsom. Der er selvfølgelig forkortelser der forstås umiddelbart af alle, men følgende (hentet fra flere artikler i et tidsskrift der henvender sig til almene læsere) er måske ikke umiddelbart forståelige: i. b. a. – h. ang. – sfa. – pdas. De dækker vist over: i betragtning af – hvad angår – som følge af og: på den anden side. Man kan imidlertid godt komme i tvivl, betyder »i. h. t.« mon: i henhold til, eller i henseende til – og hvad mon »v. a.« og »f. m.« betyder?

De fleste artikler og bøger har i reglen rigeligt med halve linjer og delvis blanke sider, så det er sjældent der reelt vindes plads ved hjælp af forkortelser. De kan derimod godt gøre det svært for læseren, og det samme gælder de latinske brokker som mange ynder. Gad vidst hvem der har glæde af: pag. – ibid. – op. cit. eller opus cit. passim? Men lærd ser det ud.

Helheden

Når man vil formidle, er formålet at forme en tekst som nogen (måske endda mange) ønsker at læse, og at gøre det på en sådan måde at læseren kan forstå tekstens indhold. Det stiller store krav til forfatterens omtanke, men det er bedre at forfatteren bruger for eksempel 20 minutter på at omskrive en vanskelig sætning, end at 300 læsere hver skal bruge blot 3 minutter på at gruble over den. Det bliver nemlig til 15 timer i alt.

Der findes forskellige vejledninger i hvordan man griber sagen an. Der kan hentes gode råd både i Vejledning i lokalhistorie (nr. 2) og Formidling av historie (nr. 453), som har nogle herligt provokerende indlæg, men der findes en række andre gode bøger og artikler (nr. 443-452).

Man kan stille mange krav til en tekst, og som de vigtigste vil jeg nævne:

- at teksten er klar og præcis
- at sproget er naturligt og enkelt
- og at det gerne må være afvekslende og levende.

Hvis ikke teksten er klar, forstår modtageren ikke det der bliver meddelt; han taber interessen og holder op med at læse, og dermed har forfatteren tabt sagen på gulvet. Der er to hovedgrunde til uklarhed. Den ene er sprogligt sjuisk eller ubehjælpssomhed, men det kan der repareres på. Det er straks værre med den uklarhed der opstår, fordi forfatteren ikke selv er sikker på sin mening. Her gælder ordet om at det dunkelt tænkte fører til det dunkelt sagte. I værste fald kan det bevirke, at forfatteren tror at hans ord har en dybere betydning end det umiddelbart ser ud til. Det er smigrende at tro, at ens tanker er for dybsindige til at blive udtrykt så klart at de kan opfattes af enhver. Men det er farligt. Også her er det gavnligt at få en anden til at læse manuskriptet omhyggeligt og kritisk igennem.

Kravet om klarhed betyder også at læseren skal kunne forstå hvad forfatteren mener. Historikere kan have brug for at tage forbehold, men for mange af den slags efterlader en læser, der er usikker på forfatterens konklusioner. Her er beskedenhed dårligt anbragt, eller som Kåre Lunden siger: Hvem orker at høre på den, som ikke engang selv tror på det han lægger frem? (nr. 33). Forfatteren må have mod, og det er kun en fordel at læseren mærker at den der skriver, er optaget af sit stof. Hvorfor skulle han i øvrigt ellers skrive om det?

Det er i reglen ikke nogen god idé at aftrykke en kilde og derpå skrive: kilden taler for sig selv. Det gør kilder nemlig langtfra altid, navnlig ikke hvis det er et middelalderligt tingsvidne. Læseren må have at vide hvad forfatteren får ud af kilden, og så viser det sig måske at der slet ikke er grund til at aftrykke dokumentet i sin helhed. Mange lokalhistorikere ynder lange og bogstavrette citater, men der er næppe mange læsere der finder det morsomt at stave sig gennem større stykker af gammeldansk tekst. Det kan give tidskolorit med mindre citater, men i stedet for at bruge dem til at vise at man stavede »besynderligt« i gamle dage, kunne man anvende citatet til at vise hvilke ord man brugte, og hvordan de blev udtalt. Sprog og dialekt er forsømte emner i den lokalhistoriske litteratur.

Der synes at herske en overtro om at et arbejde ikke kan være seriøst og grundigt, med mindre det er upersonligt, kedeligt og svært at forstå. Det modsatte turde være tilfældet. Kun den grundige og vidende forfatter kan udtrykke sig klart, enkelt og naturligt. Man skal vogte sig for det oppustede

eller overbroderede. Der er ikke noget så let som at tordne og forbløffe, men som Anatole France siger: De dårlige sangere hyler op, de gode nuancerer. Sproglige billeder kan let lokke forfatteren på afveje, som når en anmelder »hypper en gammel kæphest« eller en sognehistorie beretter at »Laust og Marie var et par fromme mennesker, som gennem en forholdsvis tør tid var med til at bære trosfanen frem mod vækkelsens tid, da de levende vande bragte grøde i det kristne åndsliv«.

I det lange løb virker et enkelt og naturligt sprog mest overbevisende. Opskriften er egentlig givet allerede af H.C. Ørsted: »Og dertil måtte sproget være almenfatteligt og dog kærnefuldt, lige langt fra plathed og ordbram, og uden al affektation enten af gammeldagshed eller nymodenshed.«

Der findes en målemetode der kan hjælpe én med at gøre sproget enkelt. Man kan nemlig beregne lix (læseligheds-index) på sin tekst. Metoden går ud på at man:

Tæller antallet af ord i teksten,
tæller antallet af lange ord (på 7 bogstaver eller mere)
og udregner procenten af lange ord.

Tæller antallet af sætninger
og udregner antal ord pr. sætning.

Hertil lægger man procenten af de lange ord,
og resultatet kaldes tekstens lix-værdi.

Lix er ikke den endelige sandhed om hvorvidt en tekst er letlæselig eller ej, men det er et rimeligt godt mål. Man regner med at en let tekst har en lix på omkring 30, en middel omkring 40, en svær omkring 50 og en meget svær omkring 60.

Det sværeste krav at leve op til, er nok at fremstillingen skal være afvekslende og levende. I historiske værker ligger der en oplagt fare i, at mennesket forsvinder, mens forfatteren skriver om udviklinger og tendenser. Anvendt i passende mængder kan tal og kurver være fortrinlige virkemidler, men for mange grafer og streger kan virke fremmedgørende og abstrakt på læseren. Eller som norske lokalhistorikere siger: Historiens muse Clio kan blive væk i den megen »cliometri«. En fremstilling bliver levende og nærværende ved at være oplyst af konkrete detaljer og menneskelige skæbner. Det er gennem eksemplerne læseren forstår udviklingen og dens betydning, men detal-

Samtidig med rytterskolernes oprettelse kom en bestemmelse om, at for fremtiden skulle degnene være studenter, helst teologiske kandidater, der gik og ventede på præsteembede. Hans Henriksen døde i 1726 efter at have været degn i Hylke i 51 år, og den ny degnetype rykkede nu ind i gården. *Jørgen Bertelsen Mossin* var selv af degneslægt, og har ikke stået fremmed for bøndernes verden, men han var gift med en præstedatter, *Elisabeth Cecilia Hirznach* fra Blegind, og der blev straks anlagt en høj profil.

Beboerne har gjort store øjne, da den nye degn ankom, og møblerne blev læsset af. Her var himmelsenge og ryslæderstole som i nogen præstegård. Der blev hængt gardiner op og lagt bræddegulv i den fine stue. Degnen havde både violin og flojte og et helt skab fuldt af bøger, så forskellen mellem ham og præsten var ikke til at få øje på.

Måske har degnen endog boet finere end præsten, for man mærker en vis syrlighed hos *Wicher*, da han i 1739 besvarede en forespørgsel fra biskoppen om muligheden af at lade børnene fra Båstrup og Ringkloster gå i skole hos degnen. Det kunne vanskeligt lade sig gøre, svarede præsten »formedelst degnens vidtløftige husholdning«.

Der har ikke rigtig været plads til usøgnede bønderbørn i de smukt og tæt møblerede stuer i degnegården.

I afsnittet: degnetyper (i bogen om Hylke sogn) finder vi denne levende skildring. Dokumentationen er i orden, men kendsgerningerne tynger ikke – de gør tværtimod fremstillingen troværdig og nærværende.

jerne skal ikke plukkes ud af sammenhængen – de skal tværtimod sættes ind i den. Læseværdig lokalhistorie består ikke i at fremlægge en stribe detaljer, men i at bruge detaljerne til at støtte fremstillingen og illustrere forfatterens synspunkter. Anna Rasmussens bøger om Hylke sogn (nr. 479) viser, hvor godt et resultat der kan nås, når forfatteren kender sine kilder og arbejder bevidst med at fremlægge sin viden.

Forfatteren kan foretage en sidste kontrol af sit arbejde ved at læse det højt for sig selv, tydeligt og langsomt. Da afslører en tekst virkelig sine mangler. Idealet er at læseren siger som Tolstojs kone, da hun havde læst et af sin mands manuskripter: »Undertiden forekommer det mig endog, at det ikke er din bog der er så god, men mig der er så klog«.

Billeder, kort og grafer

En forfatter har andre virkemidler til sin rådighed end ordet alene, han kan også anvende billeder, kort og forskellige typer af tegninger. Der ligger navnlig store muligheder i at kombinere de forskellige virkemidler, og denne fremgangsmåde er i de senere år lanceret under begrebet: leksivisualitet. Ordet er skræmmende, men ideen er god nok. Man har gennem forsøg fundet ud af, at efter tre dage husker man 10% af en læst tekst, 20% af et billedindhold, men 65% af tekst + billede. Man skal sikkert ikke fæste for megen lid til tallene, men det er givetvis rigtigt, at gennem fotografiet ser vi og tror vi på virkeligheden, gennem tegningen forstår vi fotografiet; og knyttes de to elementer til en god tekst, er der opstået et meget stærkt virkemiddel. Det er især den

svenske forlagsredaktør Sven Lidman der har været foregangsmand på dette område (nr. 457). Hans tanker er foreløbig slået stærkest igennem på skolebogsområdet, men også tidsskrifterne *Skalk* og *Bygd* har med held udnyttet de leksivisuelle ideer. Se også: *Vejledning i lokalhistorie* (nr. 2, s. 26-37).

Billeder

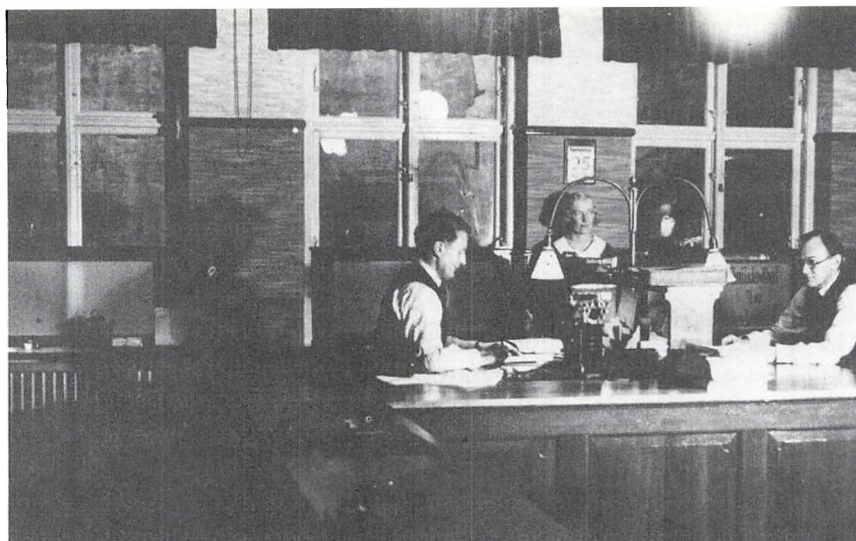
Der er en ganske lang tradition for at bringe en del billeder i lokalhistoriske værker, men der har ikke været nogen synderlig debat om hvordan man bruger billederne bedst muligt. Adskillige værker synes at bevidne, at heller ikke forfatterne har gjort sig mange tanker herom. Alene det forhold at mange bøger mangler en billedfortegnelse eller glemmer at oplyse, hvor originalen til billedet findes, viser hvor lavt man har prioriteret illustrationen.

Der er mange værker hvor billederne tilsyneladende er anbragt uden noget princip – og i hvert fald uden nogen sammenhæng med teksten. Nogle billeder viser for eksempel personer, der slet ikke er omtalt i bogen, eller billederne kan være så anonyme at de kunne være brugt i næsten enhver sogne- eller byhistorie. Endelig kan billedteksterne være misvisende eller inetsigende.

Hvis billeder skal være et redskab i formidlingen, kan man kræve at der er en sammenhæng mellem illustration og tekst. Bliver billedet brugt til noget konkret, må der også være tale om en ærlig udvælgelse. Det vil sige at forfatteren ikke må være i tvivl om, hverken hvad billedet forestiller eller situationen ved dets tilblivelse. Det er også et selvfølgelig krav, at man skal kunne se hvad billedet forestiller. Det skal ikke blot være tydeligt, men også så stort at man for eksempel kan se detaljer som bliver omtalt i billedteksten. Her kan en god beskæring (som bør nævnes i teksten) understrege hensigten med at bringe billedet. Dertil kommer, at billedet bør være ledsaget af en god tekst der er skrevet til og om billedet – og ikke bare plukket ud af bogens eller artiklens »brødtekst«.

Det er også væsentligt at forfatteren bestræber sig på at bringe nye billeder, og ikke blot alt for velkendte illustrationer, eller – som en anmelder skrev: gengiver Åby-krucifikset, fotograferet i den vinkel Åby-krucifikset nu engang skal fotograferes i! I denne forbindelse kan man også anbefale en vis alsidighed i billedvalg, altså ikke udelukkende portrætter, eller gadebilleder, eller interiører, men meget gerne en kombination der kan demonstrere alsidighed. Der kan hentes hjælp i Hans Berggreens bog: *Billedsøgning* (nr. 458).

Mange forfattere synes alene at bruge billederne som et oplivende moment i bogen, men billedet kan have endnu tre funktioner. For det første kan

*Dette billede fra 1933 viser Smede- og Maskinarbejdernes fagforeningskontor i Århus. Det er gengivet i *Århus Bys Historie*, 1984, og billedteksten fortæller bl.a. at »datidens beskedne administrative opgaver klarede af nogle få hænder i selv de største fagforeninger.«*

Umiddelbart ville en billedredaktør være fristet til at beskære til venstre og fornedet for at bringe de tre personer i fokus. Men netop her er det fint at man ikke har beskåret billedet; derved understreges at de beskedne administrative opgaver kunne klare af nogle få hænder – som der står i billedteksten. Eksemplet er hentet fra litteraturlisten nr. 461.

det være en kilde. Teksten omtaler en person, begivenhed, genstand eller lignende, og billedet kan ikke blot vise det omtalte, men det kan i mange tilfælde være den kilde som teksten bygger på, ganske som det havde været en skriftlig kilde. Mange lokalhistorikere kunne med held inddrage interiørbilleder, topografiske motiver og meget andet som kilde.

Dernæst kan billedet give læseren oplysninger om forhold som er meget vanskelige at udtrykke i ord. Et velegnet billede kan spare mange tekstlinjer. For eksempel kan to billeder af samme gademotiv demonstrere udvikling og forandring på en helt anden måde, end det er muligt at beskrive. Her fungerer billedet i øvrigt også som kilde.

Endelig kan billedet have en aflastende funktion, enten hvor forfatteren har en konkret viden som dårligt kan passes ind i den egentlige tekst, eller hvor han har en »god historie«, som det er svært at placere. I begge tilfælde kan et billede og en billedtekst være løsningen. Se i øvrigt nr. 457-461.

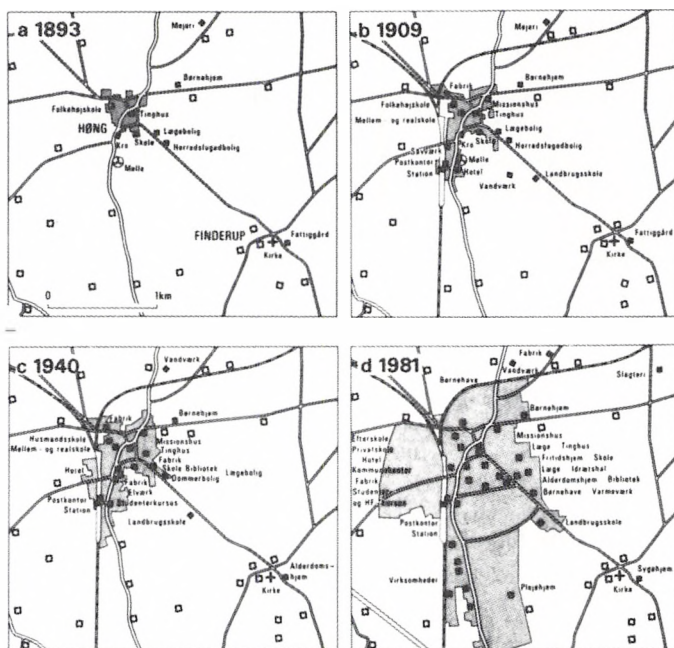
Kort og grafer

Mens lokalhistorikerne ofte bringer billeder, så er de særdeles tilbageholdende med at anvende kort, tematiske kort og grafer. Der kan nævnes stribet af

Dette og det følgende billede viser Sct. Bendts kirke i Ringsted set fra Sct. Hansgade omkring 1885 og 1939. Kirken er i mellemtiden blevet restaureret og frilagt, men til gengæld har den lidt svært ved at hamle op med den noget tysk udseende bygning, Børsen, som har afløst det lille, enetages gæstgiveri. Ejendommen til højre er vokset i højden og har fået kviste, men der sælges stadig tøj i venstre side af gaden. Brolægningen er væk, fortov og rendesten har ændret karakter, cykelstativer, butiksvinduer og reklamer er kommet til. Man kan sige: Ak, hvor forandret! – eller man kan bruge billedet til at vise, at ikke blot gadebilledet, men også levevis – og måske livsholdninger – er blevet ændret.

Høng ligger i Finderup sogn men kortene viser, hvordan Høng – navnlig efter at jernbanen kom til – ganske har taget luven fra kirkebyen. De 4 kort illustrerer udviklingen bedre end mange ord. Kortene er et af de mange glimrende eksempler fra Historisk Atlas Danmark (litteraturlisten nr. 20).

sogne- og byhistorier der ikke bringer et eneste kort over lokaliteten. Og bringes der endelig et, mangler det ofte angivelse af verdenshjørner og målestok. En anden skødesynd er, at kortene er for små. Derved bliver de så utydelige at de må læses med lup – rent bortset fra at kort tit mangler navnene på de lokaliteter der er omtalt i teksten. Er der så endelig et kort - måske endda et udmærket kort – er det sjældent markeret i indholdsfortegnelsen hvor man skal finde det. Hver gang man har brug for kortet, skal man til at lede efter det, hvis man altså overhovedet ved at det er der.

Et tydeligt kort med et rimeligt antal navne burde være en selvfølge i et større lokalhistorisk arbejde, for uden det, er det næsten umuligt for læseren at orientere sig. Selv stedkendte folk kan løbe sur i mark- og gadenavne – rent bortset fra at disse jo ofte har ændret sig i tidens løb. En kronologisk række sogne- og bykort med markering af bebyggelsens udstrækning er i det hele

taget den enkleste og mest overskuelige måde, hvorpå man kan skildre bebyggelsens udvikling.

Allerede hermed er man ved at nærme sig det tematiske kort, det vil sige et geografisk kort som bliver brugt til at markere udbredelsen eller fordelingen af et eller andet fænomen. Det kan være købmændenes eller husmændenes bopæl, besætningernes størrelse pr. gård, bindingsværkshusenes placering, befolkningens fødesteder, arealudnyttelsen, variationer i børnedødelighed, ejendomsvurderingernes størrelse og en mængde andre forhold. I afsnittet: Gode hjælpere: grafer, kort, tematiske kort i kapitel 4 er det nævnt, at kort af denne type er uvurderlige hjælpemidler i selve forskningsarbejdet. Tematiske kort er imidlertid også et fortrinligt hjælpemiddel i formidlingen, fordi de på en beskeden plads kan sammenfatte og præsentere et stort antal iagttagelser på en enkel og overskuelig måde. Hvis man for eksempel vil skildre hvordan schalburgtage-aktioner har hærgnet en dansk by under besættelsen, kan man godt remse gadenavne og husnumre op. Men selv den mest lokalkendte vil ikke få så tydelig en fornemmelse af ødelæggelserne, som hvis man bragte et bykort der markerede de udbrændte huse med sort.

Man kan unægtelig undre sig over at lokalhistorikerne (og såmænd også de fleste andre historikere) først i de allersidste år er begyndt at bruge tematiske kort. Der findes nogen litteratur herom (nr. 13-19), der er for nylig kommet et historisk atlas (nr. 20) der viser talrige eksempler på teknikkenes muligheder, og Ole Degn har udnyttet de tematiske kort i et par lokalhistoriske værker (nr. 21).

I de senere år er det blevet mere almindeligt at bruge forskellige grafer, såsom kurver, stabeldiagrammer, lagkagediagrammer m.m. Også denne fremstillingsform kan være særdeles velegnet, men statistik rummer en del faldgruber som den uøvede må være på vagt overfor – se Erling Olsens bog om statistik for historikere (nr. 180). Nogle læsere synes dog at være lidt forskrækkede over grafer og kurver, så forfattere gør sikkert klogt i at ledsage disse med en omhyggelig forklaring.

Et praktisk råd til den forfatter, der bringer billeder og andre illustrationer. Skriv aldrig i teksten: Nedenstående billede/kurve viser ... når artiklen eller bogen skal brydes om, ved man aldrig præcis hvor illustrationen kommer. Hvad der var tænkt som »nedenstående«, bliver måske af praktiske grunde »ovenstående« eller endnu værre »omstående«.

Først og sidst gælder det dog, at meningen med at formidle er, at modtageren skal kunne forstå. Hensynet til modtageren kommer forud for forfatterens bekvemmelighed.

Vejs ende

Formidlingen er den naturlige afslutning på en lokalhistorisk undersøgelse. Man kan godt begynde et forskningsarbejde for at søge viden og indsigt, uden at have tanke om at bringe sine resultater videre til andre. Hvis man imidlertid gør interessante iagttagelser og opdager spændende sammenhænge, opstår naturligt et ønske om at delagtiggøre andre heri. Men selv uden dette ønske, kan man ikke sige at en undersøgelse er afsluttet, før resultatet er blevet formuleret på en eller anden konkret måde. Først når man i skrift eller tale har redegjort for sine synspunkter, foretaget sine afvejninger mellem de mange forskellige indfaldsveje man kunne have benyttet sig af, og endelig har gennemført sin argumentation – først da er arbejdet afsluttet. Denne sidste proces virker – som tidligere nævnt – tilbage på hele forskningsarbejdet, og alene af den grund er det vigtigt at føre arbejdet til vejs ende.

Denne bog har formet sig som en rundgang til en række af lokalhistorikerens værksteder, og læseren er blevet gjort opmærksom på en del af det værktøj der står til rådighed, når problemer skal løses og vanskeligheder overvindes. I det første kapitel blev H.K. Kristensen citeret for en ytring om at lokalhistorikeren skal kunne så mange ting og dertil helst beherske alle mulige videnskaber. Heri har han ret. Lokalhistorie er virkelig en umådelig krævende videnskab, og det er netop derfor den er værd at dyrke. Hvor kravene er store, bliver glæderne og udbyttet størst. Ved at arbejde med fortiden og dens problemer, kan forskeren blive klogere på mennesker, tider og samfundsforhold. Han kan give disse erfaringer videre til andre på en spændende måde, så hans læsere og tilhørere får en mere klar forståelse, ikke blot af fortiden, men også af deres nutidige situation. Derved bliver de bedre i stand til at tage stilling til fremtidens problemer. Det er grunden til at lokalhistorie både har en videnskabelig og en folkelig værdi.

Litteratur

Litteraturlisten omfatter alle de værker der er henvist til i det foregående. Der er derimod ikke lagt vægt på at give henvisning til ethvert benyttet citat – navnlig ikke til eksemplerne i kapitel 8: Om at formidle. For udenlandske værker er angivet trykkested.

GENERELLE VEJLEDNINGER OG ANDEN DIREKTE HJÆLP

- 1 *Johan Hvidtfeldt* (udg.): Håndbog for danske lokalhistorikere, 1952-56, optrykt 1965.
  - 2 *Verner Bruhn, Knud Prange og Eric Mourier*: Vejledning i lokalhistorie. Fra plan til bog, 1985. (Om at skrive og redigere, finde og bruge hjælpemidler, samt at få bogen trykt).
  - 3 *Leif Ingvorsen* (red.): Lokalhistorie. En vejledning til undervisnings- og studiebrug, 1978. (Har bl.a. et kapitel om indholdet i biblioteker, museer og arkiver).
  - 4 *Svend Aakjær*: Dansk landsbyhistorie 1844-1600. Fortid og Nutid bd. 4, 1923, s. 147-63 med tillæg sst. bd. 5, 1924, s. 214-16, genoptr. i Lokalhistorie – Rigs-historie (nr. 50).
  - 5 *S. Nygård*: Anvisning til at drive historisk-topografiske studier. Fortid og Nutid bd. 7, 1928-29, s. 1-30, genoptr. i Lokalhistorie – Righistorie (nr. 50).
  - 6 *Albert Fabritius og Harald Hatt*: Håndbog i slægtsforskning, 3. udg., 1963. Jf. nr. 169.
  - 7 *Knud Prange*: Lokalhistoriske kilder – hvorfor, hvordan og hvorledes. Lokalhistorisk Afdelings Småtryk nr. 10, 1983.
  - 8 *Peter Kr. Iversen*: Vejledning for sønderjyske Lokalhistorikere, 1946.
  - 9 *Troels Fink og Johan Hvidtfeldt*: Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie, 1944.
  - 10 *Sven Lindqvist m. fl.*: Grav hvor du står, 1982.
  - 11 *Olaf Olsen* (red.): Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 1-16, 1988-(91).
  - 12 *Aksel E. Christensen m.fl.* (red.): Danmarks historie 1-, 1977 ff. (Gyldendals Danmarks historie – planlagt til 10 bind). I hvert bind findes særdeles udførlige litteratur- og kildeoversigter.
- Kort*
- 13 *Peter Bredsdorff*: Kortlægning og historiske studier. Et værktøj? Lokalhistorisk Afdeling 1973.
  - 14 *R. Helkær Jensen*: Tematisk Kartografi (dupl.), 1969.
  - 15 *Ib Køjbo*: Historisk kartografi, 2. udg., 1972.
  - 16 *N.E. Nørlund*: Danmarks Kortlægning I, 1943.
  - 17 *Roger G. Bennett*: Kartografisk teknik og kartfremstilling, i: Heimen bd. 15, 1971:1, s. 235-46.
  - 18 *Nigel Holmes*: Designer's Guide to Creating Charts & Diagrams, New York 1984.
  - 19 *Edvard R. Tuft*: The Visual Display of Quantitative Information, Cheshire Connecticut, 1983.
  - 20 *Jette Kjørulff Hellesen og Ole Tuxen* (red.): Historisk Atlas Danmark, 1988.
  - 21 *Ole Degn*: Scandinavian Atlas of Historic Towns No. 3. Denmark. Ribe 1500-1950, 1983. Jf. anvendelsen af tematiske kort i Ole Degn: Rig og fattig i Ribe 1-2, 1981. Se også nr. 119-125.
- Edb*
- 22 *Per H. Hansen*: PC'en og historien, i Fortid og Nutid bd. 35, 1988:4, s. 257-71.
  - 23 *Vi tar EDB i bruk*. Tekst- og databehandling i lokalhistorisk arbeid, 2. utg., Oslo 1987.
  - 24 *Jens Christensen, Karl-Erik Frandsen og Gunner Lind*: Grimulf. Data fra en dansk landsby 1660-1900, 1988. (Teksthæfte til databasen Grimulf, nr. 25).
  - 25 *Landbohistorisk Selskab*: Databasen Grimulf (2.500 kr.), Databasen Landbase (950 kr.).
  - 26 *Slægt & Data* 1987 ff. Udg. af DIS-Danmark (Databehandling i Slægtsforskning), afdeling af Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie.

- 27 *E. Kroman*: Skriftens historie i Danmark, 3. opl. 1970.
 28 *Henning Jensen*: Gotisk skrift – læsebog for begyndere og lidt øvede, 1989.
 29 *Georg Simon*: Gotisk skrift. Læsning af slægts- og lokalhistoriske kilder. 4. udg. 1981.
 30 *Anna E. Møldrup*: Gotisk skrift. Ny udg. 1963.

HISTORIOGRAFI OG METODE

Historisk metode

- 31 *H.P. Clausen*: Hvad er historie? 1963.
 32 *Jens Henrik Olsen*: Historiens Fortolkere. Grundrids af europæisk historietæknings udvikling, 1979.
 33 *Kåre Lunden*: Dialog med fortida, Oslo 1985.
 34 *Kr. Erslev*: Historisk teknik. Den historiske undersøgelse fremstillet i sine grundlinier, 2. udg., 10. opl., 1987.
 35 *Benito Scocozza*: Om historie. En introduktionsbog, 1982.
 36 *Georg Hansen*: Grundtræk af en historisk metode, 1963.
 37 *Børje Hanssen*: Metodiske synspunkter på studiet af lokalsamfund, i: Det danske historikermøde 1973, 1975, s. 103-31.
 38 *Gunnar Sandfeld*: Erindring og udforskning. Bidrag til en metodisk vejledning for lokalhistorikere, 1974.
 39 *Fridlev Skrubbeltang*: Nogle Kilder til ældre dansk Landbrugsstatistik. Historisk Tidsskrift 11. rk., I, 1944-46, s. 245-86.
 40 *Marianne Zenius*: Genremaleri og virkelighed. En kildekritisk analyse over billeder af Chr. Dalsgaard, J. Exner og F. Vermehren, Lokalhistorisk Afdeling 1976.
 41 *Kristof K. Kristiansen* og *Tinne Wammen*: »History Workshop«. Om et forsøg på at gøre historie til fællesje. Fortid og Nutid bd. 28, 1979-80, s. 411-24.
 42 *Esben Kjeldbæk*: Sabotørinterviews som »Oral History«. Fortælling. Erindring. Gyldighed. Historisk Tidsskrift 1988:2, s. 313-42.

- 43 *Knud Prange*: Fra »Frugtbar Herlighed« til herlig frugtbarhed – »en ringe underretning om dansk lokalhistories gamle og nu værende tilstand«. Nordisk Tidsskrift 1971, s. 81-95. Også som Lokalhistorisk Afdelings Småttryk nr. 1, 1972.
 44 *Lene Ingemann Jørgensen*: Omkring en litterær genre – danske egnstopografier publiceret i årene 1755-1845, i: Institut for Folkemindevidenskab: Unifol, Årsberetning 1980, 1981, s. 17-62.
 45 *Knud Fabricius*: Dansk Historisk Fællesforenings Grundlæggelse. Nogle erindringer af Fællesforeningens første sekretær. Fortid og Nutid bd. 20, 1957-59, s. 361-70.
 46 *Johan Hvidtfeldt*: Dansk Historisk Fællesforening og det historiske arbejde gennem et halvt århundrede. Fortid og Nutid bd. 20, 1957-59, s. 371-80.
 47 *Peter V. Christensen*: De amtshistoriske samfund. Fortid og Nutid bd. 28, 1979-80, s. 192-210.
 48 *Klaus Egeberg*: »Til oplivelse af historisk sans« – en analyse af tre lokalhistoriske årbøger, Lokalhistorisk Afdeling 1983.
 49 *Knud Prange*: De sidste 25 årgange af Historiske Meddelelser om København 1957-1981. Historiske Meddelelser om København 1982, s. 7-30.

Debat om lokalhistorisk metode

- 50 *Lokalhistorie – Rigshistorie ... og andre artikler fra fortid og nutid*, 1967.
 51 *Claus Bjørn* (red.): fra fortid og nutid – en antologi, 1984.
 52 *Nye strømninger i dansk lokalhistorie*, 1981.
 53 *Johan Hvidtfeldt*: Samarbejdet mellem Rigshistorikere og Lokalhistorikere. Fortid og Nutid bd. 14, 1941-42, s. 206-25, genoptr. i Lokalhistorie – Rigshistorie (nr. 50).
 54 *Albert Olsen*: Lokalhistorie – Rigshistorie. Fortid og Nutid bd. 15, 1943-44, s. 1-8, genoptr. i Lokalhistorie – Rigshistorie (nr. 50).
 55 *H.K. Kristensen*: Lokalhistoriske problemer. Fortid og Nutid, bd. 17, 1947-48, s. 35-44.

- 56 *Knud Prange*: Hvorfor lokalhistorie? Lokalhistorisk Afdeling 1971.
- 57 *Thorhild Kjærgaard*: Fagmænd og amatører. Om herremænd og bønder i den danske historikerverden. Fortid og Nutid, bd. 26, 1976, s. 507-15.
- 58 *Knud Prange*: Lokalhistorikeren som forsker og skribent. Fortid og Nutid bd. 27, 1977-78, også som Lokalhistorisk Afdelings Småtryk nr. 11, 1983.
- 59 *Bernhardt Jensen*: Storkommunen og det lokalhistoriske arbejde. Fortid og Nutid bd. 24, 1969-71, også som Lokalhistorisk Afdelings Småtryk nr. 5, 1972.
- 60 *Henrik Ingemann*: Hvad vil vi med det folkelige historiske arbejde? Fortid og Nutid bd. 28, 1979, s. 50-60.
- 61 *Else-Marie Boyhus*: Folkelig historie og professionalisme. Fortid og Nutid bd. 28, 1979, s. 273-76.
- 62 *Claus Bjørn*: Om Lokalhistorie og lokalhistorie, i: Nye strømninger ... (nr. 52).
- 63 *Knud Prange*: Lokalhistorie i dagens kulturliv - nogle kætterske overvejelser. Fortid og Nutid bd. 31, 1984, s. 42-47.
- 64 Debatten: Lokal- og kulturhistorien i dag (med indlæg af *Knud Prange*, *Bjarne Stoklund*, *Inge Adriansen*, *Steen Busck*, *Peter Bondesen*, *Jørgen Dieckmann Rasmussen*, *Palle Birk Hansen*, *Henning Bender* og *Finn H. Lauridsen*) i Fortid og Nutid bd. 35, 1988, s. 78-103.
- Lokalhistorisk debat i andre lande*
- 65 *W.G. Hoskins*: Local History in England, 2. udg., London 1972.
- 66 *W.G. Hoskins*: English Local History. The Past and the Future, Leicester University Press 1966.
- 67 *H.P.R. Finberg* og *V.H.T. Skipp*: Local History. Objective and Pursuit, 2. udg. Newton Abbot 1973.
- 68 *John Higgs*: Lokalhistorisk forskning i England og Wales. Fortid og Nutid bd. 21, 1960-62, s. 113-20.
- 69 *Knud Prange*: Leicesterskolen - nogle indtryk af engelsk lokalhistorie, i: Nye strømninger ... (nr. 52).
- 70 *Niels Windfeld Lund*: Annales-skolen og dansk lokalhistorie, i: Nye strømninger ... (nr. 52).
- 71 Kva er lokalhistorie ? (med indlæg af *Johs. B. Thue*, *Knud Prange*, *Rolf Fladby*, *Ståle Dyrvik*, *Arnvid Lillehammer*, *Jørn Sandnes*, *Kåre Lunden*, *Kjell Haarstad* og *Knut Fægri*) i: Heimen 1979, s. 129-47, 1980, s. 313-22 og 453-54, jf. Helge Salvesen sst. 1982, s. 81-86.
- 72 (Den norske debat): *Jens Christian Hansen*: Geografi og lokalhistorie, *Rolf Fladby*: Hvordan kan bygdehistorien disponeres?, *Rolf Danielsen*: Geografi og lokalhistorie, i: Heimen bd. 15, 1970, henholdsvis s. 1-9, 63-70 og 79-82. Artiklerne er refereret i *Knud Prange*: Lokalhistorisk metode. Fortid og Nutid bd. 25, 1972-74, s. 104-06.

BIBLIOTEKERNES INDHOLD

Nationalbibliografien

- 73 *Bibliotheca Danica*: Systematisk Fortegnelse over den danske Litteratur fra 1482 til 1830. Ved Chr. V. Bruun, 1-5 med supplement 1831-40 og Bibliotheca Slesvico-Holsatica (den slesvigske og holstenske litteratur), 1948. Genuddg. med tillæg og henvisninger 1961-63. (Omfatter ikke tidsskriftsartikler).
- 74 *Dansk Bogfortegnelse*, 1840 ff.
- 75 *Dansk Tidsskrift Index*, 1915-78.
- 76 *Torben Sørensen* og *Hans Michelsen*: Stedregister til Dansk Tidsskrift Index 1915-70, 1978. (Omfatter ikke København og Frederiksberg).
- 77 *Dansk Artikel Index*, 1979 ff.

Aviser og småtryk

- 78 *Jette D. Søllinge* og *Niels Thomsen*: De danske aviser 1634-1989, 1-3, u.å. (dvs. 1988 ff.).
- 79 *H. Tønnesen* (red.): Fortegnelse over danske aviser 1648-1967 - med angivelse af de mikrofilmmede, 1967.
- 80 *Topografisk kronologisk fortegnelse over danske, færøske og grønlandske aviser 1648-1975*, 1977.
- 81 *Danske provinsaviser - fortegnelse over danske provinsaviser, distriktsblade m.m. på Universitetsbiblioteket i København*, 1964.

- 82 *Lene Helsing og Pia Øllgaard*: Danske dagblade og udklip i offentlige samlinger, 1986.
- 83 *H.P. Clausen*: Avisen som historisk kilde. Fortid og Nutid bd. 21, 1960-62, s. 321-45.
- 84 *Lise Hesselager*: Danske småtryk i Det kgl. Bibliotek. Fortid og Nutid bd. 25, 1972-74, s. 63-98, også som Lokalhistorisk Afdelings Småtryk nr. 7, 1974.
- 85 *Therese Høeg Jacobsen*: Lokale småtryk. Fortegnelse over småtryk vedrørende danske lokaliteter uden for København. Registreret i småtryksafdelingen i Det kgl. Biblioteks danske afdeling, 1983.

Dansk historisk bibliografi

- 86 *B. Erichsen og Alfr. Krarup*: Dansk Historisk Bibliografi. Systematisk Fortegnelse over Bidrag til Danmarks Historie til Udgangen af 1912, 1-3, genoptr. 1929.
- 87 *Henry Bruun* (de sidste to bind s.m. *Georg Simon*): Dansk Historisk Bibliografi 1913-42, 1-6, 1966-77.
- 88 *Henry Bruun*: Dansk Historisk Bibliografi 1943-47, 1956.
- 89 *Bente Petersen*: Dansk Historisk Årsbibliografi 1967, 1968, 1969, 1-3, 1972-74.
- 90 *Ann Welling og Erland Kolding Nielsen*: Dansk Historisk Bibliografi 1974-76, 1986.
- 91 *Erland Kolding Nielsen*: Dansk Historisk Bibliografi, i: Danske Opslagsværker, 1970-77, s. 533-610.
- 92 *Bent Jørgensen m. fl.* (red.): Introduktion til historie. Bibliografi over fagets hjælpemidler med vejledning i litteratursøgning, 1971.

Lokalbibliografier

- 93 I serien *Dansk Lokalbibliografi* er foreløbig kommet: *Frederiksborg amt*, 1985 (udarb. af Eva Deichmann), *Roskilde amt*, 1979 (udarb. af Else Schønning under medv. af Oluf Abitz), *Vestsjællands amt*, 1987 (udarb. af Gitte Strange Jørgensen, endnu ikke afsluttet), *Fyns amt til 1975*, 1983 (udarb. af Arne Stricker-Petersen, endnu ikke afsluttet), *Vejle amt 1-2*, 1987

(udarb. af Bendix Bech-Thostrup) samt *Ribe amt* (der er under udgivelse).

Der findes desuden talrige bibliografier og oversigter der behandler større eller mindre geografiske områder, enten generelt eller med hensyn til visse sider af deres historiske udvikling. For litteratur før 1915 kan henvises til *Chr. Heilskov*: Dansk Provinstopografi I-II, 1920-49. Der findes mange litteraturhenvisninger i *Trap*: Danmark (nr. 186).

Litteratur om lokalhistoriske arkiver, museer og andre samlinger

(Undtagen de statslige arkiver, hvor litteraturen er anført under nr. 247-442).

Generelt og om Lokalhistoriske Arkiver

- 94 Historisk vejviser, v. *Annegrete Dybdahl*, 1986. Rettelser og supplement 1987, 1987.
- 95 *Arkivvejviser 1989* (adresseliste over lokalhistoriske arkiver), udgives løbende.
- 96 *Helle Linde og Anker Olsen*: Manuskripter og arkivalier i danske samlinger, 1968.
- 97 *A. Strange Nielsen*: Lokalhistoriske arkiver, 1972.
- 98 *Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver*. Håndbog, 1985. (Løbende udsendelse af tilføjelser).
- 99 *Ole Brage* (red.): Lokalhistorisk filmvejviser, 1980.
- 100 *Registraturer over Foreningsarkiver* (i lokalhistoriske arkiver). Der mangler kun bindene for Sønderjyllands, Bornholms og Ringkøbing amter.
- 101 *Jørgen Peder Clausager*: Kilder til stationsbyernes historie. En undersøgelse af de lokalhistoriske arkivers samlinger, i: Nyt fra Stationsbyen 2, 1982.

Museer

- 102 *Erik Reimert og Finn Suenson* (red.): Alle danske museer, 1983.
- 103 *Nationalmuseet og den lokalhistoriske Forskning*. En vejledning i Museets danske Afdelinger. Fortid og Nutid bd. 17, 1947-48, s. 1-19.

- 104 *Victor Hermansen*: Håndskrifter vedrørende Danmarks Topografi i Nationalmuseets 2. Afdelings Bibliotek. Fortid og Nutid bd. 5, 1924-25, s. 55-58, genoptr. i Lokalhistorie – Rigshistorie (nr. 50).
- 105 *Svend Jespersen*: Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser. Fortid og Nutid bd. 15, 1943- 44, s. 9-20. Et stort antal beretninger er udgivet i Ole Høyrup: Herregårdsliv 1-8, 1980- 82.
- 106 *Hakon Lund*: Kunstakademiets samling af arkitekturtegninger. Fortid og Nutid bd. 21, 1960-62, s. 274-78.
- Andre samlinger
- 107 *Børge Schmidt*: Et arkiv bliver til. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv gennem 75 år. 1909 – 12. juni – 1984, 1984.
- 108 *Børge Schmidt*: Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Fortid og Nutid bd. 22, 1963-65, s. 175-80.
- 109 *Bibliografi over dansk Folkekultur 1955-64, 1957-66, fortsat fra 1976 i tidsskriftet Folk og Kultur.*
- 110 *Rigsdagens, Rigsrådets og Folketingets arkiv 1849-1980*, 1981.
- 111 *Jørgen Tvevad*: Folketingets arkiv. Fortid og Nutid bd. 22, 1963-65, s. 277-92.
- 112 *Gunnar Knudsen*: Stednavneudvalgets samlinger. Fortid og Nutid bd. 18, 1949-52, s. 387-96.
- 113 *John Kousgård Sørensen*: Institut for Navneforsknings Samlinger. Fortid og Nutid bd. 24, 1969-71, s. 412-25.
- 114 *John Kousgård Sørensen*: Institut for Navneforskning, i: Navne i Norden. Oversigt over nordiske navneinstitutioner og navnesamlinger. Norna-rapporter 25 (red. af Vibeke Dalberg og Bent Jørgensen), Uppsala 1983, s. 9-26 samt *Inge Wohlert*: Stednavneudvalgets virksomhed 1960-85, i: Stednavnene i brug (red. af Bent Jørgensen), 1985.
- 115 *Johs. Ewens*: Matrikulararkivet. Fortid og Nutid bd. 17, 1947-48, s. 247-62.
- 116 *Svend Balslev*: Matrikelarkivet og den personalhistoriske forskning. Personalhistorisk Tidsskrift 99. årg., 1979, s. 49-56.
- 117 *Tage Kaarsted*: Et udvortes tegn på erkendt borgerværd. Om ordenskapitlets ridderbiografier. Personalhistorisk Tidsskrift 99. årg, 1979, s. 119-30.
- 118 *D. Yde-Andersen*: Statens Arkiv for Historiske Film og Stemmer. Fortid og Nutid bd. 21, 1960- 62, s. 1-10.
- 119 *Einar Andersen*: Geodætisk Institut. Fortid og Nutid bd. 22, 1963-65, s. 5-16.
- 120 *Otto Smith*: En oversigt over de topografiske kort- og billedsamlinger. Fortid og Nutid bd. 6, 1926, s. 227-43.
- 121 *Bjørn Westerbeek Dahl*: Bibliografisk vejviser over kortsamlinger i Danmark. Fortid og Nutid bd. 29, 1981-82, s. 57-67.
- 122 *Bjørn Ochsner*: Det kongelige Biblioteks Kort- og Billedafdeling. Fortid og Nutid bd. 24, 1969-71, s. 123-33.
- 123 *Bjørn Westerbeek Dahl*: Fortegnelse over landkort over de fynske øer indtil 1970, 1-2, 1979 (=1980).
- 124 *Ib Rønne Kejlbø*: Kobberstikkene fra Peder Hansen Resens Atlas Danicus 1677, 1974.
- 125 *N.E. Nørlund*: Johannes Meyers Kort over det danske Rige I-III, 1942.
- 126 *Albert Fabritius*: Håndskrifter i danske Samlinger. En foreløbig Orientering. Biblioteksaaarbogen 1941, s. 47-61.
- 127 *E. Gigas*: Katalog over Det kongelige Biblioteks Haandskrifter vedrørende Norden, særlig Danmark 1-3, 1903-15.
- 128 *C. Behrend*: Katalog over Det kongelige Biblioteks Haandskrifter vedrørende dansk Personalhistorie 1-2, 1925-27.
- 129 *Alfr. Krarup*: Katalog over Universitetsbibliotekets Haandskrifter (nu i Det kgl. Bibliotek) 1-2, 1929-35.

Eksempler på litteratur om særlige emner og sider af historien, hjælpevidenskaber samt tidsskrifter

Ordbøger

- 130 *Ordbog over det danske Sprog I-XXVIII*, 1919- 56, genoptrykt.
- 131 *Videnskabernes Selskabs Ordbog I-VIII*, 1793- 1805.
- 132 *Chr. Molbech*: Dansk Ordbog I-II, 2. udg. 1859.

- 133 *O. Kalkar*: Ordbog over det ældre danske Sprog I-IV + tillæg, 1881-1918.
- 134 *H.F. Feilberg*: Bidrag til Ordbog over jyske Almuemaal I-IV, 1886-1918, optrykt 1977-78.
- 135 *Aage Hansen og Sv. Eegholm-Pedersen*: Holberg ordbog 1-5, 1981-88.
- Tidsskrifter, oversigtsværker m.m.
- 136 *Historisk Tidsskrift*, 1840 ff.
- 137 *Historie* (tidligere Jyske Samlinger), 1866 ff.
- 138 *Fortid og Nutid*. Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie, 1914 ff. med indholdsfortegnelser 1914-48 og 1949-83.
- 139 *Arkiv*. Tidsskrift for arkivforskning 1966 ff.
- 140 *Nordisk Arkivnyt*, 1956 ff.
- 141 *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* 1-22, 1956-78.
- 142 *Claus Bjørn* (red.): Det danske landbrugs historie 1-4, 1988 ff.
- 143 *Fridlev Skrubbeltrang*: Det danske landbosamfund 1500-1800, 1978.
- 144 *Bol og By*. Landbohistorisk Tidsskrift 1956 ff.
- 145 *Hans Chr. Johansen*: Historisk demografi – metoder til studiet af dagliglivet hos ældre tiders befolkning. Fortid og Nutid bd. 26, 1975-76, s. 68-85.
- 146 *Dansk social historie* 1-7 + register, 1979-82.
- 147 *Vagn Dybdahl*: Socialhistorie i købstæderne. Fortid og Nutid bd. 24, 1969-71, s. 643-58.
- 148 *Hans Chr. Johansen*: Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede, 1975.
- 149 *Kjeld Villadsen*: Pest, skatter og priser. Befolkningsudviklingen i Køge 1629-72, Lokalhistorisk Afdeling 1976.
- 150 *Dansk Toldhistorie* 1-, 1987 ff.
- 151 *Zise*. Toldhistorisk Tidsskrift, 1978 ff.
- 152 *Kirkehistoriske Samlinger*, 1849 ff.
- 153 *Uddannelseshistorie* (tidligere Årbog for dansk Skolehistorie), 1967 ff.
- 154 *Iørn Piø*: Folkeminder og traditionsforskning, 2. udg., 1971.
- 155 *Bjarne Stoklund*: Bondegård og byggeskik, 1969.
- 156 *Carsten Bregenhøj*: Etnologisk interviewteknik, 1971.
- 157 *Folk og Kultur*, Årbog for Dansk Etnologi og Folkemindevidenskab, 1972 ff.
- 158 *Arv og Eje*, Årbog for Dansk kulturhistorisk Museumsforening 1956 ff.
- 159 *Årbog for arbejderbevægelsens historie*, 1971 ff.
- 160 *Axel Steensberg* (red.): Dagligliv i Danmark 1620-1720, 1969 og: Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede, 1-2, 1963-64.
- 161 *George Nelleman m.fl.* (red.): Dagligliv i Danmark i vor tid 1-2, 1988-89.
- 162 *Levevilkår i Danmark*. Statistisk oversigt, udg. af Danmarks Statistik og Socialforskningsinstituttet. Foreløbig for årene 1976, 1980, 1984 og 1988, 1976 ff.
- 163 *Herluf Nielsen*: Kronologi, 2. udg. 1967.
- 164 *R.W.Bauer*: Calender for årene 601-2200 e. Kr., 1968, optr. 1977.
- 165 *Kristian Hald*: Stednavne og kulturhistorie, 1966.
- 166 *Danmarks gamle Personnavne* I-II ved Gunnar Knudsen, Marius Kristensen og Rikard Hornby, 1936-64, optrykt 1979-80. Suppleres af *Rikard Hornby*: Danske Personnavne, 1978.
- 167 *Kristian Hald*: Personnavne i Danmark 1-2, Oldtiden og middelalderen, 1971-79.
- 168 *Personalhistorisk Tidsskrift*, 1880 ff.
- 169 *Hans H. Worsøe*: Find dine rødder. Politikens håndbog i slægtshistorie, 1987, og: Slægtshistorie i Sønderjylland – en vejledning, 1983, Jf. nr. 6.
- 170 *Lykke Andersen og Karen Borglykke*: Bibliografi over danske »stater« 1913-1981, 1985.
- 171 *Knud Prange*: Slægt – miljø – samfund. Personalhistorisk Tidsskrift 1971, også som Lokalhistorisk Afdelings Småtryk nr. 3, 1972.
- 172 *Heraldisk Tidsskrift*, 1960 ff.
- 173 *Sven Tito Achen og Ole Rostock*: Dansk heraldisk bibliografi 1589-1969, 1971.
- 174 *Knud Prange*: Heraldik og historie, 2. udg. 1977.
- 175 *Povl Eller*: Historisk ikonografi, 1964.
- 176 *Bjørn Ochsner*: Fotografer i og fra Danmark til og med år 1920, 1-2, 1986.
- 177 *Georg Galster*: Mønt, 1965.

- 178 *Poul Rasmussen*: Mål og vægt, 2. udg. 1975.
- 179 *Anders Bæksted*: Danske indskrifter, 1968.
- 180 *Erling Olsen*: Statistik for historikere, 1976.
- Nogle topografier og eksempler på topografisk ordnede værker*
- 181 *Arent Bernsten*: Danmarckis og Norgis Fructbar Hørlighed, 1656, genoptr. 1971.
- 182 *Peder Hansen Resen*: Atlas Danicus. Af de bevarede dele er udgivet: Bornholm, Helsingør, Roskilde, Viborg Stift, Syd-sjælland, Århus Stift, Ålborg Stift, Fyn, Ribe Stift, Lolland-Falster-Langeland-Tåsinge-Ærø-Als og Færøerne.
- 183 *Ib Rønne Kejlo*: Kobberstikkene fra Peder Hansen Resens Atlas Danicus 1677, 1974.
- 184 *Erik Pontoppidan*: Den Danske Atlas I-IX, 1763-81, genoptr. 1969-72.
- 185 *Hans de Hofman*: Samlinger af publice og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve, som forefindes udi Danmark og Norge I-XI, 1755-80.
- 186 *J.P. Trap*: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark, 1. udg. 1859-60, 2. udg. 1872-79, 3. udg. 1898-1906, 4. udg. 1920-32, 5. udg. (hvoraf supplementbindet er en nøgle til orientering om kommuneinddelingen 1970) 1953-72 samt samme: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig I-III, 1864, genoptr. 1975.
- 187 *G. Begtrup*: Beskrivelse over Agerdyrkingens Tilstand, 1-7, 1803-12, genoptr. 1978.
- 188 *Det kongelige Landhusholdningsselskab* (udg.): Bidrag til Kundskab om de danske Provinsers nærværende tilstand i økonomisk Henseende, 1826-44. (Der er et bind for hvert amt, hvoraf en del er genoptr. i de senere år).
- 189 *Paul Nedergaard*: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske Bidrag til en dansk Præste- og Sognehistorie 1849- (1949), 1-9 + supplementshæfte til København og Helsingørs stifter, 1951-74. Haderslev stift og registre er under udgivelse ved Anders Pontoppidan Thysen. Bd. 1 går frem til 1949, det seneste til 1974.
- 190 *Danmarks kirker* 1-, 1933 ff. Værket dækker foreløbig ca. halvdelen af Danmark.
- 191 *J.C.B la Cour*: Danske gårde, 1-4, 1906-07.
- 192 *Statistisk årbog* 1908 ff. (indtil 1985 med oversigt over alle udgivelser fra Danmarks Statistik).

Et udvalg af trykte kilder

- 193 *Regesta diplomatica historicæ Danicæ* 1. rk., I-II og 2. rk. I-II, 1847-1907. (Omtalt som Regesta). Korte referater af trykte breve vedrørende tiden før 1660.
- 194 *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis* 1. rk. I-IV, 2. rk., I-IX, 1894-1939. (Omtalt som Repertoriet). Fortegnelse over samtlige breve indtil 1513, der arkivalsk set hører hjemme i datidens Danmark. For de trykte breves vedkommende er henvist til Regesta, de øvrige er gengivet i uddrag.
- 195 *Diplomatarium Danicum* (omtalt som Diplomatariet) og den dertil hørende oversættelse *Danmarks Riges Breve*, 1938 ff, foreløbig 29 + 29 bind der i original og oversættelse aftrykker alle breve og diplommer vedrørende Danmark. Dækker foreløbig tiden frem til 1385 med undtagelse af årene 1238-49.
- 196 *De ældste danske Archivregistraturer* I-V, 1854-1910. Gamle fortegnelser over breve i kongelige og kirkelige arkiver med korte referater af indholdet. En del af originaldokumenterne er nu gået tabt.
- 197 *Scriptores rerum Danicarum mediæ ævi* I-IX, 1772-1878. Udgave af årbøger, krøniker, brevbøger m.m.
- 198 *C. Nyrop*: Danmarks Gilde- og Lavskraaer fra Middelalderen I-II, 1895-1904, optrykt 1977.
- 199 *Poul Byrge, Thyge Søegaard og August F. Schmidt*: Danske Vider og Vedtægter eller gamle Landsbylove og Byskraaer I-V, 1904-38.

Administration og love

- 200 Dansk Lovleksikon v. E. Hammerich, 1-6, 1900-1903. Tillægsbind v. samme og N.V. Boeg, 1-3, 1906-25.
- 201 William Christensen (udg.): Missiver fra Kongerne Christiern I.s og Hans's Tid I-II, 1912-14.
- 202 C.F. Wegener: Diplomatarium Christierni Primi, 1856.
- 203 P.F. Suhm (udg.): Christiern II.s breve og forordninger, i: Samlinger og Nye Samlinger til den danske Historie 1781-94.
- 204 Kr. Erslev og W. Møllerup (udg.): Kong Frederik I's danske Registranter, 1879.
- 205 Kr. Erslev og W. Møllerup (udg.): Danske Kancelliregistranter 1535-1550, 1881-82.
- 206 T.A. Becker (udg.): Tegnelser over alle Lande 1535-50, 1854-86.
- 207 C.F. Bricka m. fl. (udg.): Kancelliets Brevbøger 1551-, 1885 ff. Rækken der foreløbig omfatter 25 bd. er nået til 1646. En introduktion hertil er Paul G. Ørberg: Kancelli og brevbøger. Fortid og Nutid bd. 24, 1969-71, s. 520-28.
- 208 Laurids Fogtman: Kongelige Reskripter, Resolutioner og Kollegialbreve 1660-1869, 1786-1905.
- 209 Jacob Henric Schou: Kronologisk Register over kongelige Forordninger og aabne Breve, som fra 1670 er udkommet 1-25. 2. udg., 1795-1849. Fortsætter som Love og Anordninger 1850 ff.
- 210 Collegialtidende for Danmark 1.-43. årg., 1798-1840 og Ny Collegial-Tidende 1.-8. årg., 1841-48.
- 211 Departementstidende 1-23. årg., 1848-70, fortsætter som Lovtidende for Kongeriget Danmark og Ministerialtidende for Kongeriget Danmark
- 212 Johs. Brøndum-Nielsen og Poul Johs. Jørgensen (udg.): Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene I-VIII, 1932-61.
- 213 Erik Kroman (udg.): Danmarks gamle Love paa nutidsdansk I-II, 1945-48.
- 214 Erik Kroman (udg.): Den danske rigslovgivning indtil 1400, 1971.
- 215 Erik Kroman (udg.): Danmarks gamle købstadslovgivning I-V, 1951-61.
- 216 J.L.A. Kolderup-Rosenvinge (udg.): Samling af gamle danske Love I-V, 1821-46.
- 217 C.F. Wegener (udg.): Samling af Danske Forordninger indtil Aar 1500, 1871-75.
- 218 V.A. Secher: Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660 I-V, 1887-1918.

Eksempler på ting- og dombøger

- 219 J.L.A. Kolderup-Rosenvinge (udg.): Udvalg af Gamle Danske Domme, afsagte på Kongens Retterting og paa Landsting I-IV, 1842-48.
- 220 V.A. Secher (udg.): Samling af Kongens Rettertings Domme 1595-1614 I-II, 1881-86.
- 221 Erik Reitzel-Nielsen (udg.): Danske Domme 1375-1662. De private domssamlinger I-VIII, 1978-87.
- 222 Troels Dahlerup (udg.): Det kgl. rettertings domme og rigens forfølgninger fra Christian III's tid I-II, 1959-69.
- 223 Poul Rasmussen (udg.): Viborg landstings dombøger 1616-18, 1-4, 1965-84.
- 224 Ole Karup Pedersen og Karen Marie Olsen (udg.): Sokkelund herreds tingbøger 1621-22, 1625-37, 1957-76.
- 225 Erik Kroman (udg.): Ribe rådstuedombøger 1527-76 og 1580-99, 1974.
- 226 O. Nielsen (udg.): Gamle jydsk Tingsvidner, 1882, optrykt 1977.
- 227 Torsten Balle (udg.): Tingbogsekstrakter fra Thy 1666-1711, 1-2, 1982.

Eksempler på jordebøger og andre udgaver (især vedrørende ejendomsforhold)

- 228 Svend Aakjær (udg.): Kong Valdemars Jordebog I-III, 1926-45.
- 229 Jens Holmgaard, Poul Rasmussen og C. Rise Hansen (udg.): Viborg landstings skøde- og pantebog 1624-37, 1645-57, I-III, 1966-81.
- 230 Landsarkivet for Sjælland (udg.): Sjællands landstings panteprotokoller 1632-1761, registre, 1974.
- 231 N. Rasmussen Søkilde: Uddrag af Fyenbo Landstings ældste Skjøde- og Pantebøger, 1890.

- 232 *Poul Rasmussen* (udg.): Silkeborg lens jordebog 1586, 1964.
- 233 *C. Rise Hansen*: Præsteindberetninger om fæstegods m.v. i Vendelbo Stift 1568 og 1599, 1964.
- 234 *A. Thiset* (udg.): Fru Eline Gøyes Jordebog, 1892.
- 235 *O. Nielsen* (udg.): Kjøbenhavns Diplomatarium I-X, 1872-87.
- 236 *L. Laursen m.fl.* (udg.): Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark I-V (tiden 1535-1765), 1892-1955. En fortsættelse er planlagt.
- 237 *Henrik Pedersen*: De danske Landbrug, fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V.s Matrikel 1688, 1928.

Eksempler på andre typer af udgivelser

- 238 *Frank Jørgensen*: (udg.): Præsteindberetninger til Ole Worm I-II (Ålborg og Ribe stifter 1625-42, Århus, Fyns og Lunde stifter 1623-25), 1970-74.
- 239 *Otto v. Spreckelsen*: Viborg bys borgerbog 1713-1860, 1955.
- 240 *Hans H. Worsøe*: Vonsild kirkebog 1659-1708, 1982.
- 241 *Karen Schousboe*: Bondedagbøger – kilder til dagliglivets historie. Introduktion og registrant, 1980.
- 242 *Jens Holmgaard* (udg.): Fæstebonde i Nr. Tulstrup Christen Andersen dagbog 1786-97, 1969.
- 243 *Harald Ilsoe*: 555 danske Selvbiografier og Erindringer. En kronologisk fører med referater til trykte selvbiografier forfattet af personer født før 1790. 1987.
- 244 *Tage Kaarsted*: Hædersmænd. 45 Dannebrogsmænds levnedsskildringer, 1986.
- 245 *Jørgen H. Andersen* (udg.): Bondeskifter fra Smørum og Lille herred 1644-48, 1984.
- 246 *Knud Prange* (udg.): Bog over avlingen til Vær Præstegaard. Bol og By 6, 1972.

ARKIVERNES INDHOLD

I almindelighed – arkivhistorie

- 247 *Grethe Ilsoe*: Dansk arkivbibliografi 1889- 1981, 1984. Tillæg til samme (af-

- sluttet sept. 1983), u.å. Derpå løbende oversigter i Personalhistorisk Tidsskrift.
- 248 *Vagn Dybdahl* og *Michael H. Gelting*: Danmarks arkiver. Historie, funktioner, fremtid, 1982.
- 249 *Axel Linvald*: Dansk Arkivvæsen, 1933.
- 250 *Harald Jørgensen*: Nordiske Arkiver, 1968.
- 251 *Georg Saxild*: Om arkivvæsen, 1923.
- 252 *Anders Thiset*: »For 40 Aar siden«. Minde fra det gamle Geheimearkiv. Arkiv og Museum, 2. serie, bd. 1, 1925, s. 3-21 og 49-62.
- 253 *E. Marquard*: Fra Rigsarkivets første halvsekel. Fortid og Nutid bd. 18, 1949-52, s. 121-44.
- 254 *Jyllands brevkiste*. Landsarkivet for Nørrejylland 1891-1966, 1966.
- 255 *Vagn Dybdahl*: Erhvervsarkivet, forudsætninger og resultater, i: Arkiv, samhold og forskning I, Stockholm 1953.

Fælles for Rigsarkivet og landsarkiverne eller for flere landsarkiver

(De enkelte landsarkiver kan have små dupliserede vejledninger om hjælpemidler, de udleveres, eller kan købes på læsesalene. Om kort tid begynder arkivvæsenet at udsende en »informationsserie« med mindre hæfter om arkiverne og deres indhold).

Arkivalierne

- 256 *Knud J.V. Jespersen*: Hjælpemidler til arkivbenyttelse. En oversigt, 1973.
- 257 *Ole Degn*: Rigsarkivets og landsarkivernes kildepublikationer og arkivoversigter af personalhistorisk interesse. Personalhistorisk Tidsskrift 1979, s. 75-82.
- 258 *Hans Chr. Johansen*: Kilder til dansk befolkningshistorie ca. 1750-1914, u.å.
- 259 *Gustav Bang*: Kirkebogsstudier, Bidrag til dansk Befolkningsstatistik og Kulturhistorie i det 17. Aarhundrede, 1906, genoptr. 1976.
- 260 *Paul G. Ørberg*: Nærlæsning af nyere kirkebøger. En kulturhistorisk og metodisk undersøgelse af kirkebøgerne efter 1812. Personalhistorisk Tidsskrift 1980:1, s. 7-22.

- 261 *Hans H. Worsøe*: Vonsild tillysningsbog. Personalhistorisk Tidsskrift 1980:1, s. 23-26.
- 262 *Johan Hvidtfeldt*: Kilderne til Besættelsestidens Historie. Fortid og Nutid bd. 16. 1945-46, s. 229-44.
- 263 *Niels Oxenvad*: Kildemateriale til Besættelsestidens historie i arkiver, museer, biblioteker m.fl. institutioner. Fortid og Nutid bd. 22, 1963-65, s. 150-56.
- 264 *Jørgen Hæstrup*: Modstandsbevægelsens arkiver. Fortid og Nutid bd. 22, 1963-65, s. 118-36.
- 265 *Bodil K. Hansen*: Skolehistorisk materiale. Landsbyskolen i det 19. århundrede. Fortid og Nutid bd. 28, 1979-80, s. 613-24.
- 266 *Hans H. Worsøe*: Det personalhistoriske materiale i amtsarkiverne og dets udnyttelse. Personalhistorisk Tidsskrift 1969, s. 125-42.
- 267 *Thelma Jexlev*: Lokalarkiver til 1559 I-II, 1973-77.
- 268 *Harald Jørgensen*: Retsbetjentarkivernes betydning for den personalhistoriske forskning. Personalhistorisk Tidsskrift 1978, s. 1-17.
- 269 *Johan Hvidtfeldt*: De danske landstingsarkiver. Fortid og Nutid bd. 19, 1954-56, s. 274-80.
- 270 *Henning Jensen*: Borgerskabets mønstringsruller 1583-1639. Personalhistorisk Tidsskrift 1979, s. 111-17.
- 271 *C. Christiansen*: Om Amtsregnskaberne som historisk Kilde. Fortid og Nutid bd. 4, 1923, s. 1-37. (Genoptr. i nr. 50).
- 272 *Rita Holm*: Breve til amtmanden. Kilder til 1700-tallets lokalhistorie. Fortid og Nutid bd. 30, 1983, s. 191-206, også som Lokalhistorisk Afdelings Småtryk nr. 14, 1984.
- 273 *Hans Knudsen*: De danske Rådstueprotokoller og tingbøger. Fortid og Nutid bd. 15, 1943-44, s. 73-90. (Med arkivoversigter for alle 4 landsarkiver).
- 274 *Hans Knudsen*: Bygningshistoriske Brandforsikringsarkivalier. Fortid og Nutid bd. 16, 1945-46, s. 200-11.
- 275 *Helle Linde*: Landbygningernes brandforsikring 1792-1872. Fortid og Nutid bd. 22, 1963-65, s. 1-4.
- 276 *Luise Skak-Nielsen*: Byernes brandtaxationer og deres kildeværdi for genealogisk og lokalhistorisk forskning. Personalhistorisk Tidsskrift 1979, s. 163-84. Også som Lokalhistorisk Afdelings Småtryk nr. 12, 1983.
- 277 *Johan Jørgensen*: Køge i det 18. århundrede. En studie i taxationer. Arkiv bd. 1, 1966-67, s. 253-74.
- 278 *Ellen Christensen-Dalsgaard*: Kilder til landejendommenes historie i landsarkiverne. En vejledning, 1982.
- 279 *Helle Damgaard*: Kilder til købstadsejendommenes historie i landsarkiverne. En vejledning, 1983.
- 280 *Johan Jørgensen*: Skifter og testamenter, 1968.
- 281 *Holger Hjelholt*: Købstædernes Skøde- og Panteprotokoller. Fortid og Nutid bd. 6, 1926-27, s. 32-57 (med en summarisk registratur over de afleverede protokoller).
- 282 *Paul G. Ørberg*: Tingbøger og retsbetjentarkiver. Arkiv bd. 6, 1976-77, s. 209-42.
- 283 *Anders Monrad Møller*: Den ulykkelige Zise – om accise-regnskaber, en upåagtet og glemt kildegruppe. Arkiv bd. 11, nr. 3, 1987, s. 201-16.
- 284 *Esther Petersen*: Hvad kan godsarkiver bruges til? Arkiv bd. 11, nr. 3, 1987, s. 147-66. Jf. nr. 389.
- 285 *Birgit Løgstrup m. fl.*: Centralregistratur over landsdækkende foreningers arkiver, 1984.
- 286 *Poul Thestrup (red.)*: Brug sognekommunearkiverne! Rapporter til seminaret på Landsarkivet for Fyn 10/6 1983 om forskning på grundlag af Sognekommunearkiverne fra før 1933, 1983.

Administrationshistorie

- 287 *Harald Jørgensen*: Lokaladministrationen i Danmark. Oprindelse og historisk udvikling indtil 1970, 1985.
- 288 *Karl-Erik Frandsen*: Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660 I-II, Atlasbind og tekstbind, 1984.
- 289 *Kr. Erslev*: Danmarks Len og Lensmænd 1513-96, 1879 og Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596-1660, 1885.

- 290 *J. Bloch*: Stiftamtmand og Amtmand i Kongeriget Danmark og Island, 1895. Fortsat i: *Germann H.W. Jonassen*: Stiftamtmand og Amtmand i Kongeriget Danmark 1848-1922, 1923.
- 291 *Harry Christensen*: Danske landkommuner 1842-1970. Fortegnelse over kommuner under dansk landkommunal lovgivning. Med omlægninger og nyere grænseændringer, 1976.
- 292 *M. Mackeprang*: Dansk købstadstyrelse fra Valdemar Sejrs til Kristian IV (forordn. af 1619), 1900, genoptr. 1975.
- 293 *P. Munch*: Købstadstyrelsen i Danmark fra Kristian IV's tid til det 18. aarhundredes midte (1619-1745), 1900, genoptr. 1977.
- 294 *Birgit Løgstrup*: Dommer og administrator. Herredsfogeden 1790-1868, 1982.
- 295 *Birgit Løgstrup*: Godsejerstyret inden for skatte- og udskrivningsvæsenet i det 18. århundrede, 1983.
- 296 *Lotte Dombrowsky*: Lensbesidderen som amtmand. Studier i administrationen af fynske grevskaber og baronier 1671-1849, 1983.
- 297 *Erik Nørr*: Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800-1841, 1981.
- 298 *Erik Nørr*: Præste- og sognearkiver. Forsvundne og bevarede kilder til lokalsamfundets historie i det 19. århundrede, Lokalhistorisk Afdeling 1983.
- IV. bd. 1-2 (red. af Vello Helk og Hans Kargaard Thomsen). Private personarkiver, 1984-86.
- Bindet om den civile centraladministration efter 1848 ventes udsendt i løbet af et par år.
- 300 *Kr. Erslev*: Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets Benyttelse. En Oversigt, 1923.
- 301 *Carl v. Kohl*: Hærens Arkiv, 1946. Jf. nr. 299, 325 og 326.
- 302 *Hans Kargaard Thomsen*: Foreløbig oversigt over 1. afdelings registraturer og hjælpemidler vedrørende arkiver m.m. i Rigsarkivet, 1975.
- 303 *Summarisk fortegnelse over folieregistraturer nr. 1-224*. 1. afdeling, u.å.
- 304 *Rigsarkivet. 1. afdeling, Generalregistratur*, 1974.
- 305 *Vejledning i arkivheuristik* (dvs. »findeteknik«). RA.s 2. afd., 1976.
- 306 *Ordlister til brug for medarbejdere ved Rigsarkivets 2. afdeling*, 1977.
- 307 *Oversigt over arkivalier efter 1848*. Rigsarkivets 2. afdeling 1-2, 1979.
- 308 *Niels Petersen*: Justitsministeriet. Organisation og arkiv, 1982.
- 309 *Niels Petersen*: Kultusministeriet. Organisation og arkiv, 1984.
- 310 *Bjørn Kornerup* (udg.): Danske Kancellier og de dermed beslægtede Institutioner, Vejledende Arkivregistraturer I, 1943.
- 311 *Jens Holmgaard* (udg.): Rentekammeret I. Danske og norske afdelinger 1660-1848, Vejledende Arkivregistraturer XII, 1964.
- 312 *J.O. Bro-Jørgensen og Morten Westrup*: Kommercekollegiet 1735-1816, 1984.
- 313 *C. Rise Hansen* (udg.): Oversigt over Rigsarkivets nyere arkiver I. Justitsministeriet, Ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet, Kirkeministeriet, Undervisningsministeriet, Ministeriet for kulturelle anliggender med derunder hørende institutioner, 1972.
- 314 *Håndskriftsamlingen I-XIV*, 1985-7. (Manuskript på læsesalen).
- 315 *Thelma Jexlev*: Lensregnskaberne, en oversigt, Lokalhistorisk Afdeling 1978.
- 316 *Thomas B. Bang*: Lensregnskaberne og deres Benyttelse som historisk Kilde. Fortid og Nutid bd. 1, 1914-16, s. 141-60.

Rigsarkivet

(Nogle af de anførte numre er maskinskrevne eller dupliserede hjælpemidler og er derfor kun tilgængelige på Rigsarkivet).

Arkivalierne

- 299 *Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse*.
I. bd. 1-2 (red. af Wilhelm v. Rosen) 1983. Rigsarkivets arkivalier fra middelalderen til ca. 1848.
III. bd. 1 (red. af Vagn Aage Petersen). Forsvarets arkiver, hæren 1660-1980, 1984. Jf. nr. 301, 325 og 326.

- 317 *J.O. Bro-Jørgensen* (udg.): Matriklerne 1664 og 1688, 1968.
- 318 *Gunnar Knudsen*: De danske matrikler og deres Benyttelse ved historiske Undersøgelser. Fortid og Nutid bd. 2, 1919, s. 1-42, genoptr. i Lokalhistorie – Righistorie (nr. 50). 2. omarb. udg. i Tidsskrift for Opmålings- og Matrikelsvæsen, 1931, s. 495-510 og 569-93. Se også nr. 237 om 1688-matriklen.
- 319 *H.O. Nordlund*: Matriklen og matrikelkortene som hjælpekilder ved lokalhistoriske undersøgelser, 1978.
- 320 *Henrik Larsen*: Landmålingen 1768-72. Fortid og Nutid bd. 7, 1928-29, s. 37-46.
- 321 *K.L. Jarnhus*: Om 1844-matriklen som landbohistorisk kilde. Fortid og Nutid bd. 20, 1957-59, s. 201-11.
- 322 *Svend Balslev og Hans Ejner Jensen*: Landmåling og landmålere, 1975, s. 11-64.
- 323 *Frank Jørgensen*: Brandforsikringsarkivalier i Rigsarkivet vedrørende landbygninger i kongeriget. Fortid og Nutid bd. 23, 1966-68, s. 383-89.
- 324 *Ebba Waaben* (udg.): Skolehistoriske arkivalier i Rigsarkivet, 1978.
- 325 *Ib Carl*: Hærens arkiv set i forhold til slægts- og personalhistorie, Personalhistorisk Tidsskrift 1979, s. 69-74.
- 326 *Hans Chr. Wolter*: Hærens registrering af udskrevne og hvervede. Personalhistorisk Tidsskrift 1987:1, s. 1-24.
- 327 *Oversigt over private institutionsarkiver under Rigsarkivets 4. afdeling*, 1979.
- 328 *Oversigt over private personarkiver i Rigsarkivet*, 1972.
- 329 *Erik Kroman* (udg.): Privatarkiver før 1660 i Rigsarkivet, 1948.
- 330 *Henny Glarbo* (udg.): Privatarkiver fra tidsrummet 1660-1800, 1952.
- 331 *Kr. Erslev*: Privatarkiver fra det 19. Aarhundrede beroende i Rigsarkivet, 1923.
- 332 *E. Marquard*: Folketællingerne og deres benyttelse. Fortid og Nutid bd. 3, 1921, s. 137-48.
- 333 *Anders Monrad Møller*: Kongerigske toldregnskaber fra det 18. århundrede. Fortid og Nutid bd. 26, 1975-76, s. 86-103.
- 334 *Kort- og tegningssamlingen. Rentekammer-samlingen* nr. 1-662, 1986.
- 335 *K. Millech* (udg.): Statens civile bygningsadministration. Tegningssamlingen 1738- ca. 1917, 1976.
- 336 *Domænekontorets kortaflevering 1917, 1962.*
- 337 *Knud Prange*: Arkivar S. Nygård og hans jyske samlinger, i: Festskrift til Johan Hvidtfeldt, 1978, s. 361-69.
- 338 *Holger Hjelholt*: Lægdsrullerne og deres Betydning for slægtshistorisk Forskning. Fortid og Nutid bd. 11, 1935-36, s. 1-24.

Administrationshistorie

- 339 *Frank Jørgensen og Morten Westrup*: Dansk centraladministration i tiden indtil 1848, 1982.
- 340 *G.N. Kringelbach* (udg.): Den civile Centraladministrations Embedsetat 1660-1848, 1889, optrykt 1977.
- 341 *G. N. Kringelbach* (udg.): Den civile Centraladministrations Embedsetat 1848-93, 1894.
- 342 *L. Laursen* (udg.): Den civile Centraladministrations Embedsetat 1894-1913, 1921.
- 343 *Harald Jørgensen*: Den civile Centraladministrations Embedsetat 1914-35, 1936.

Landsarkivet for Sjælland m.m.

Arkivalierne

- 344 *Harald Jørgensen*: Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse, 2. rev. udg. 1977.
- 345 *Kort orientering om landsarkivet*, 1985.
- 346 *Landstings- og kommissionsdomstolsarkiver*, 1976.
- 347 *Københavnske politi- og domsmyndigheder I-IV*, 1975-76.
- 348 *Sjællandske retsbetjentarkiver*, 1964-74 (11 bind som omfatter hele landsarkivets område).
- 349 *Sjællandske rådstuearkiver indtil ca. 1868*. Frederiksborg amt I (*Helsingør rådstue*), 1971 samt *Køge rådstue*, 1985 og *Kalundborg rådstue*, 1986.
- 350 *Registraturer over et stort antal kommunearkiver*.

- 351 *Jan Kanstrup*: Kommunearkiver. Modelregistratur og stikordsregister for kommunearkiver indtil 1970, 1988.
- 352 *Registraturer over kirkebøger*, 1968-74 (9 bd. dækkende hele landsarkivets område).
- 353 *Toldarkiver*. Toldkamrene indtil 1969 I-II, III Østifternes Overtoldinspektør, 1985-86. Bd. IV om København er planlagt.
- 354 *Brandforsikringsarkivalier for købstæder og landbygninger indtil ca. 1872*, 1967.
- 355 *Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger*. Nøgle til direktoraterne i det sjællandske område 1872-1965, 1987 (manuskript på landsarkivets læsesal).
- 356 *Axel Nørli*: Skifteprotokoller i Landsarkivet for Sjælland m.m., 1948.
- 357 *Lægdsruller ca. 1830 – ca. 1930*, 1965.
- 358 *Sjællandske og Lolland-Falsterske lavsarkiver*, 1971.
- 359 *Københavnske lavsarkiver*, 1971.
- 360 Registraturer over mange skolearkiver.
- 361 *Oversigt over Landsarkivets samling af kort og tegninger indtil ca. 1900*, 1973.
- 362 *Sjællands Landstings panteprotokoller 1632- 1761*. Registre fremstillet ved edb, 1974.
- 363 *Grethe Ilsøe*: Tingbøger i Landsarkivet for Sjælland før år 1700. Fortid og Nutid bd. 24, 1969-71, s. 700-09.
- 364 *Victor Hermansen*: Registratur over Kirkeregnskaber fra Sjællands og Maribo stifter. Fortid og Nutid bd. 8, 1929-30, s. 81-130.
- 365 *Holger Hansen*: Oversigt over Sjællands Bisparkiv og Sjællands Stiftsøvrigheds Arkiv. Fortid og Nutid bd. 5, 1924-25, s. 45-54.
- 366 *Holger Hansen*: Lolland-Falster Stiftsarkiv. Fortid og Nutid bd. 7, 1928-29, s. 30-36.
- 367 *Finn Andersen*: Sjællands stifts præstearkiver. Personalhistorisk Tidsskrift 1979, s. 17-48.
- 368 *Pastoratsarkiver* (Præste- og menighedsrådsarkiver. Møn og Bogø. Arkivregistratur, 1988. (Serien vil blive fortsat).
- 369 Registraturer over mange *godsarkiver*.
- 370 *Oversigt over skolehistorisk materiale i Landsarkivet for Sjælland m.m. I-II*, 1971. Der er siden sket store afleveringer, og en registratur over gymnasiearkiver er under udgivelse.
- 371 *Karl-Erik Frandsen* (red.): Kulturhistorisk Håndbog for Falster 1-4, 1986.
- 372 *Filmfortegnelser*: 1. Registre over udvandrede 1868-1940, 1983, 2. Brandforsikrings- og brandtaxationsprotokoller m.m. indtil ca. 1872, 1984, 3. Skifteprotokoller fra godsarkiverne m.m., 1984.

Administrationshistorie

- 373 *Stiftamtmand og amtmand på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm 1848-1970*, 1970.
- 374 *Dommere og domstole på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm 1919-69*, 1970.
- 375 *Anklagemyndighed og politi på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm 1919-72*, 1972.
- 376 *Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728*, 1906.
- 377 *Kjøbenhavns Matrikul- og Gade-Nummere* (ca. 1880), u.å.

Landsarkivet for Fyn

Arkivalierne

- 378 *Anne Riising*: Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse, 1970.
- 379 *Poul Thestrup*: Arkiver i Landsarkivet for Fyn. Oversigt med angivelse af arkivernes omfang samt af i hvilke publikationer, der findes fortegnelser over arkivernes indhold, 1981.
- 380 *Magistratsarkiver indtil 1868 i Landsarkivet for Fyn*, 1973.
- 381 *Gitte Lundager Rausgaard og Poul Thestrup*: Kommunearkiver i Landsarkivet for Fyn. En oversigt med summariske indholdsangivelser for de arkiver, der ikke er udsendt registraturer for, 1984.
- 382 *Fyns stifts kirkebøger*, 1972.
- 383 *Holger Hansen*: Registratur over kirke-regnskaber for Fyens Stift og Als. Fortid og Nutid bd. 8, 1929-30, s. 279-300.

- 384 *Knud J.V. Jespersen*: 3. udskrivningskreds' arkiv 1788-1956, 1970.
- 385 *Gregers Hvidkjær Hansen*: Vejledning i benyttelse af Fynske Lægdsrullefilm 1790-1862, 1983.
- 386 Registraturer over mange *kommunearkiver*.
- 387 *Toldarkiver*, 1986.
- 388 *Hans Knudsen*: Det fynske Biske- og Stiftsøvrighedsarkiv. Fortid og Nutid bd. 6, 1926-27, s. 65-74.
- 389 *Lotte Jansen*: De fynske godsarkiver. En introduktion, 1973. Jf. nr. 284.
- 390 Registraturer over mange *godsarkiver*.
- 391 *Foreningsarkiver i Landsarkivet for Fyn*, 1979.
- 392 *Eilif Frank*: Danske friskolearkiver 1852-1977 (deponerede i Landsarkivet), 1977.
- 393 *Samlingen Topografica i Landsarkivet for Fyn*, 1981.
- 394 *Anne Riising*: Stednavneregister til godsejernes skifteprotokoller til 1850 i Landsarkivet for Fyn, 1983.
- 395 *Hans Chr. Johansen og Poul Thestrup*: Odenseejendomme før 1884. Arkivvejledning til ejendomshistorie, 1989.
- 396 *Anne Riising*: (Katalog over) Karen Brahes Bibliotek i Landsarkivet for Fyn. Håndskriftsamlingen, 1956.
- 404 *Oversigt over arkivalier vedrørende borger-skaber og næringsstilladelser*, 1971.
- 405 *Brandforsikringsarkivalier for købstæder i Landsarkivet for Nørrejylland*, 1969.
- 406 *Harry Christensen*: De nørrejske branddirektorater indtil 1872. Oversigt over arkiverne under Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger, 1985.
- 407 *Oversigt over fæste- og skiftearkivalier I-II* (de private godser og statslige og kirkelige godsadministrationer), 1970-77.
- 408 *Birgit Løgstrup og Ingelise Rahn* (udg.): Skiftearkivalier i de nørrejske amtsarkiver, 1988.
- 409 *Toldarkiver*. Nørrejske toldarkiver før 1969 bd. 2, 1987. (Der vil blive udsendt endnu 5 bd.).
- 410 *Oversigt over udskrivningsarkivalier 1700-1788 i Landsarkivet for Nørrejylland*, 1972.
- 411 *En skolehistorisk tværregistratur* er under udarbejdelse.
- 412 *Privatbanearkiver*, 1978.
- 413 *Privatarkiver 1*, 1975.
- 414 *Håndskriftsamlingen*, 1969.
- 415 *Hans Knudsen*: De jydsk Bisparkiver. Fortid og Nutid bd. 5, 1924-25, s. 81-103.
- 416 *Hans Knudsen*: De vigtigste Kilder til Ribe Amts Historie i Landsarkivet for Jylland. Fra Ribe Amt bd. 7, 1928-31, s. 447-62.

Landsarkivet for Nørrejylland

Arkivalierne

- 397 *Hans H. Worsøe og Poul Rasmussen*: Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse I-II, 1980-81. Register hertil, 1988.
- 398 *Hjælpemidler til arkivstudier i Landsarkivet for Nørrejylland*, 1982.
- 399 *Henning Jensen og Ebba Thorkelin*: Arkivhåndbog Nørrejylland. Håndbog for slægts- og lokalhistoriske undersøgelser..., 1980.
- 400 *Rådstuearkiver I-II*, 1968.
- 401 *Godsarkiver I-II* (ryttergodserne og hede-kolonierne), 1971-74.
- 402 *Forskellige arkiver* (X-arkiver), 1964.
- 403 *Præstearkiver og kirkeregnskabsbøger*, 1962.

Administrationshistorie

- 417 *De nørrejske landdistrikters rets- og politikredse indtil 1956*, 1967.
- 418 *De nørrejske købstæders og landsognes lægdsbetegnelser 1789-1970*, 1972.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele

- 419 *Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt*: Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele. En Oversigt, 1944.
- 420 *Hvad finder jeg på Landsarkivet i Aabenraa*, 1984.
- 421 *Nordslesvigske retsbetjentarkiver*, 1976.
- 422 *Nordslesvigske præstearkiver I-V*, 1974-76.
- 423 *De ældre nordslesvigske byarkiver*, 1979.
- 424 *De nordslesvigske amtsbaner*, 1978.

- 425 *Private forenings- og institutionsarkiver i Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele*, 1982.
- 426 *Private personarkiver i Landsarkivet for de sønderjyske landsdele*, 1975.
- 427 *Peter Kr. Iversen*: Manuskripter vedr. sønderjysk personalhistorie i Landsarkivet i Åbenrå, i: Olav Christensen: Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur, 1959.
- 428 *Lars Henningsen*: Ejendomshistorie i Nordslesvig, en kildevejledning, 1983.
- 440 *Egill Skall*: Om Københavns Stadsarkivs kortsamling. Historiske Meddelelser om København 1971, s. 101-21.
- 441 *Årlige beretninger i*: Historiske Meddelelser om København, 1907/08 ff.

Frederiksberg Stadsarkiv

- 442 *J. Boisen Schmidt*: Frederiksberg Stadsarkiv, i: Afhandlinger om arkiver ved Rigsarkivets 75-års jubilæum, 1964, s. 246-54.

Erhvervsarkivet

- 429 *Landhusholdningsselskabets arkiv*: Registratur og journalregistre. I. 1769-1807, 1-2 (ved Ole Degn), 1971 og II. 1808-34 (ved Fritz Tandrup), 1974.
- 430 *Christian R. Jansen*: Nyt, centralt kilde-materiale: Realkreditinstitutionernes vurderingsrapporter. Erhvervshistorisk Årbog 23, 1972, s. 160-66.
- 431 *Finn H. Lauridsen*: Personalhistorie i Erhvervsarkivet. Personalhistorisk Tidsskrift 1979, s. 131-44.
- 432 *Henrik Fode*: Stationsbyen og de store arkiver i Erhvervsarkivet. Erhvervshistorisk Årbog 30, 1980, s. 148-82.
- 433 *Årlige beretninger med fortegnelser over tilvækst i*: Erhvervshistorisk Årbog 1949 ff.

Københavns Stadsarkiv

- 434 *Københavns Stadsarkiv. Oversigt og vejledning*. Tillæg til Historiske Meddelelser om København 1974.
- 435 *Københavns magistrats arkiv 1275-1805*, registratur, 1986.
- 436 *Københavns magistrats sekretariatsarkiver 1805-57*, registratur, 1985.
- 437 *Oversigt over Københavns kommunes arkivalier 1858-1908 i Københavns stadsarkiv*, 1988.
- 438 *Københavns stadsarkiv, arkivalier vedrørende Bistrup gods 1661-1921*, registratur, 1988.
- 439 *Egill Skall*: Slægtsforskeren og Københavns Stadsarkiv. Personalhistorisk Tidsskrift 1979, s. 185-205.

FORMIDLING

- 443 *Boje Katzenelson*: Vejledning i affattelse af universitetsopgaver og videnskabelige arbejder, 1979.
- 444 *Peter Gundelach*: Rapportskrivning. Vejledning og praktiske råd, 1984.
- 445 *Torben Beck Jørgensen*: Forskeren og forskningsprojektet eller den unge forskers lidelser, i: Flemming Agersnap m. fl.: Forskningsstyring og forskningsmiljø. Nyt fra samfundsvidenskaberne, 1982.
- 446 *Christian Kock*: Hvordan man jonglerer med én bold ad gangen. 13 tips til at skrive godt – nemmere, Mål & Mæle 3, 12. årg. 1988, s. 24-31.
- 447 *Erik Hansen*: Ping- og pampersprog, 1971.
- 448 *W. Somerset Maugham*: Mit livs mosaik, 1947. (Har interessante overvejelser over hvordan man kommer til at skrive godt).
- 449 *Håndbog i Nudansk*. Politikens Sprogbrugsleksikon, 1988. (Bogen rummer adskilligt mere end titlen lover, fx. afsnit om layout, litteraturfortegnelser og illustrationer).
- 450 *- og uden omsvøb tak!* Eller: Hvordan man ved hjælp af lidt sund fornuft kan forbedre sine sprogvaner, når man skriver til sine medborgere, Statens Informationstjeneste 1981.
- 451 *Jens-Martin Eriksen og Bent Møller*: Svære ord - og lette, 1984.
- 452 *Gunnar Nissen*: Skal det i ét eller to ord? nyeste udg.

- 453 *Bente Hartvixsen m. fl. (red.):* Formidling av historie. Historikeren – på scenen eller i kulissene? Oslo 1987.
- 454 *Søren Ehlers (red.):* Lokalsamfundets historie. En faglig-pædagogisk indføring. (Arbejdstitel for bog om lokalhistorie i undervisning – under forberedelse).
- 455 *Rolf Fladby (red.):* Lokalhistoriske årbøger. Redaksjon, typografi, økonomi, Oslo 1972.
- 456 *Bjørn Brænd (red.):* Lokalhistoriske årbøger II. Trykningen, Oslo 1988.
- 457 *Sven Lidman og Ann-Marie Lund:* Fortæl med billeder, 1973.
- 458 *Hans Berggreen:* Billedsøgning. Hvordan finder jeg billedet? 2. udg. 1986.
- 459 *Lauritz Opstad:* Å illustrere lokalhistorie. Heimen bd. 14, 1969, s. 434-46.
- 460 *Liv Hilde Boe:* Fotografier – illustrationer eller også kilder? Heimen bd. 18, 1980, s. 445-52.
- 461 *Mette Ehlers:* Billeder – lokalt set. En analyse af billedudvælgelse og billedanvendelse i 4 byhistorier. Utrykt speciale 1989. Kan lånes via Specialebiblioteket, Københavns Universitet.
- 462 *Forkortelser i historisk litteratur.* Fortid og Nutid bd. 21, 1960-62, s. 47-65.
- EKSEMPLERNE I TEKSTEN ER DES- UDEN HENTET FRA**
- 463 *Thomas B. Bang:* Klementsfejden Efterspil. Et Bidrag til Bondestandens Historie. Historisk Tidsskrift 8. rk., bd. 6, 1916, s. 165-96.
- 464 *Sam Besekow:* Det musiske fænomen, 1979.
- 465 *Aksel E. Christensen:* Vikingetidens Danmark, 1969. (drøftelsen af Arup s. 210 ff.).
- 466 *Poul Enemark:* Studier i toldregnskabsmateriale i begyndelsen af 16. århundrede 1-2, 1971.
- 467 *Hans H. Fussing:* Godsregnskaber fra Gessingholm. Jyske Samlinger 5. rk. bd. 1, 1932-34, s. 393-423.
- 468 *Gregers Hansen:* Købmændene i Saksøbing og Maribo i 1700-årene. Fortid og Nutid bd. 25, h. 1/2, 1972, s. 20-62.
- 469 *Ludvig Holberg:* Levnedsbrev, her efter anmeldelse af Harald Ilsøe i: Historisk Tidsskrift 12. rk., bd. 2, 1967, s. 471 ff.
- 470 *Ulla Skaarup Jensen:* Fra fællesskab til overdrev. Udviklingen i en midtsjællandsk landsbys sociale struktur 1756-1840. Bol og By. Landbohistorisk Tidsskrift 1987:2, s. 28-81.
- 471 *Hans Chr. Johansen:* Næring og bystyre. Odense 1700-1789, 1983.
- 472 *Aksel Lassen:* Skæbneåret 1659, 1958.
- 473 *Helle Linde:* Magistrat og borger. Købstadstyret på Sjælland omkring 1750 ..., 1978.
- 474 *Helle Linde:* Købstadadministrationen i Danmark i: Birgitta Ericsson m.fl.: Stadsadministration i Norden på 1700-tallet, 1982.
- 475 *Knud Prange:* Svenskekrig – Stilstand – Opgang. Reflexioner over befolkningsudviklingen i sjællandske købstæder ca. 1650 til ca. 1850. Lokalhistorisk Afdelings Småtryk nr. 15, 1985.
- 476 *Knud Prange:* Selvejets omfang på reformationstiden. Bol og By 5, 1964, s. 41-46.
- 477 *Knud Prange:* Slægtshistorie/Lokalhistorie, Lokalhistorisk Afdelings Småtryk nr. 13, 1983.
- 478 *Knud Prange:* Adelsmanden med de to gravsten. Heraldisk Tidsskrift bd. 5, nr. 48, 1983, s. 358-64.
- 479 *Anna Rasmussen:* Hylke sogn i det atten- århundrede, 1980 og: Hylke sogn i det nittende århundrede, 1985.

Illustrationsfortegnelse

Side

- 20 Martin A. Hansen i Brønshøj. Foto: B. Schleifer, ca. 1950. Det kgl. Bibliotek.
- 22 »Byggeren« på Nørrebro 1980. Foto: Københavns Bymuseum.
- 24 Bo Bojesen: To be or not to be. Året tegninger 1959. Foto: Forlaget.
- 27 Fysikeren og hydrografen J(acob) P(eter) Jacobsen (1877-1946). Foto: Elleby & Türck, ca. 1920, Det kgl. Bibliotek.
- 29 Hygum sogns kirkebog 1659, Landsarkivet for Sønderjylland. Foto: Th. Lawaetz, Aabenraa.
- 31 Skanderborg lens jordebog 1573. Foto: Rigsarkivet.
- 35 C. Klitgaard: Serreslev Sogn, 1957, s. 76. Foto: Forlaget.
- 36 Olga Pedersen: Aastrup sogn fra enevælde til udskiftning 1660-1790, 1985, s. 28. Foto: Forlaget.
- 37 Vejle Amts Aarbøger 1932, s. 113. Foto: Landsarkivet for Sjælland.
- 39 Seest sogneråd efter kommunevalget i 1966. Foto: Kolding Stadsarkiv.
Tandholtgaard i Seest sogn med husstand og gæster 1912. Foto Kolding Stadsarkiv.
- 40 Nellemosegård 1956. Foto: Hans Berner Schilden Holsten (i privat eje).
- 43 Sølvgade nr. 7 i 1880-erne. foto: Københavns Bymuseum.
- 48 Hans Lønborg: Beretning Om en græselig Orm..., 1722, titelblad. Foto: Forlaget.
- 49 Christen Erichsøn: Viborg Byes Beskrivelse, 1727, titelblad. Foto: Forlaget.
- 54 Jens Winther i Langelands Museum ca. 1910-15. Foto: Langelands museum.
- 56 Johan Hvidtfeldt. Foto: Knud Prange 1961.
- 58 Lolland-Falsters historiske Samfunds Årbog 1961 og 1963, forsiderne. Foto: henholdsvis Forlaget og Landsarkivet for Sjælland.
- 60 Teglværksspillet 1984. Foto: Arne Aabenhus, Gråsten.
- 61 Teglværksspillet 1982. Foto: Arne Aabenhus, Gråsten.
- 66- Forsørgelsesplan for Radsted sogn 1807. Indberetninger om sognedistrikternes forsørgelsesplaner 1804-13, Maribo amtsarkiv. Foto: Landsarkivet for Sjælland.
- 67
- 68 Laxmandsalen, Helsingør Almindelige Hospital (Karmeliterklostret) ca. 1890. Foto: Helsingør Bymuseum.
- 69 Køge havneregnskab juni 1709. Havneregnskaber 1708-15, Køge rådstue. Foto: Landsarkivet for Sjælland.
- 72 Tjæreby forsamlingshus ca. 1910. Foto: Skælskør egnhistoriske Arkiv.
- 76 Hus i Østerbrostræde (nu Østerbro), matrikel nr. 64, Præstø. Foto: Præstø Kommunes lokalhistoriske Arkiv.
- 79 Konceptprotokol til beregningen over Bygningsafgiften 1802-04. Diverse vedr. oppebørsel af statskatter 1671-1818. Skælskør rådstue. Foto: Landsarkivet for Sjælland.
- 82- Skifte efter Johan Borringholm 1685, Helsingør bys skifteprotokol 1682-85, s. 306b og 307a.
- 83 Foto: Landsarkivet for Sjælland.
- 85 Forslag til sygehus for Præstø amt i Næstved 1880. Landsarkivet for Sjællands kortsamling, nr. 20-20. Foto: Landsarkivet for Sjælland.
- 87 Geografisk mobilitet i Odsherred 1845. Knud Prange: Geografisk mobilitet - en overset (?) faktor i lokalsamfundenes demografi, By og Bygd - Stad og Omland, Oslo 1981, s. 29. Foto: Landsarkivet for Sjælland.

- 88 Den gennemsnitlige husstandssammensætning i en række erhverv i Odense 1787. Hans Chr. Johansen: Næring og bystyre. Odense 1700-1789, 1983, tabel 3.15, s. 57. Foto: Forlaget.
- 89 Antal beskæftigede ved en række håndværk i Odense 1787. Hans Chr. Johansen: Næring og bystyre. Odense 1700-1789, 1983, tabel 5.10, s. 102. Foto: Forlaget.
- 90 Befolkningspyramider for nogle danske købstæder. Ole Degn: Oplandets betydning for byens sociale forhold, By og Bygd – Stad og Omland, Oslo 1981, s. 39. Foto: Landsarkivet for Sjælland.
- 91 Ribes socialtopografi 1640. Ole Degn: Rig og fattig i Ribe, 1-2, 1981, bd. 1, s. 254. Foto: Forlaget.
- 97 Aarhus gennem Tiderne III, 1941. Indhold, Foto: Forlaget.
- 98 Køge Bys Historie I, 1985, Indhold. Foto: Forlaget.
- 100 Paul G. Ørberg: En by ved havet. Sæby købstads historie, 1. del, 1970, Indhold. Foto: Forlaget.
- 105 Gravsten i Ål kirke over Bertel Hansen, Jens Juul og deres ægtefæller. Foto: Nationalmuseet efter Søren Abildgaards tegning sammesteds.
- 110 Salon Gahlin, Politiken 14.9.1969. Foto: Forlaget.
- 111 Salon Gahlin (udvalg og oversættelse ved Kjeld Elfelt), 1945, s. 89. Foto: Forlaget.
- 114 Christian Gulleb: Udsigt fra Gammeltorv til Mogensgade i Viborg 1885. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune efter original i Viborg Stiftsmuseum.
- 115 Mejlgade i Århus i 1850-erne. Foto: Købstadmuseet Den gamle By af akvarel af Frederik Visby i museets samling.
- 116 Julius Exner: Jeg skulle si'e fra mo'er (1892) og: Den gamle kone læser for sin syge mand (1897). Foto efter fotos i Kunstakademiets Fotosamling.
- 119 Gravsten i Ørslev kirke over Claus Ulfeldt og Dorothea Lunge. Foto: Nationalmuseet efter Søren Abildgaards tegning sammesteds.
- 121 Borgerkabsregistre (bd. 1, s. 99, Kalundborg). Foto: Landsarkivet for Sjælland.
- 123 Bo Bojesen: Det evige kontoriusseri, Årets tegninger 1953. Foto: Forlaget.
- 125 Fire Egtvedpiger: 1. Efter W. Bruhn og Max Tilke: Das Kostümwerk. 2. Optagelse på Nationalmuseet ca. 1938. 3. Efter Palle Lauring: De byggede Riget, 1954. 4. G. Rosenbergs skitse 1924. Foto: Skalk (nr. 1 og 4), Nationalmuseet (nr. 2 og 3).
- 129 Indgravning på dåbsfad i Odder kirke. Tegning: Danmarks Kirker. Foto: Forlaget.
- 134 Johan Hvidtfeldt (red.): Håndbog for danske lokalhistorikere, 1952-56, s. 287. Foto: Forlaget.
- 136 G. Begtrup: Beskrivelse over Agerdyrkningsens Tilstand i Danmark, Nørrejylland 1, 1808, s. 98. Foto: Forlaget.
- 137 Kancelliets Brevbøger 1646, 1987, s. 411. Foto: Forlaget.
- 138 Sagregistre til Sokkelund herreds tingbog 1621-22 og 1624-37, s. 318, 1985. Foto: Forlaget.
- 140 Socialudvalgets arkiv. Foto: Niels-Jørgen Hansen, Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted.
- 141 Arkivmagasin i det lokalhistoriske arkiv i Ringsted. Foto: Niels-Jørgen Hansen, Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted.
- 142 Skolelever på arkivbesøg. Foto: Niels-Jørgen Hansen, Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted.
- 144 Vinduesudstilling i Ringsted. 3 billeder fra udstillingen »Aktiv Fritid«. Foto: Niels-Jørgen Hansen, Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted.
- 145 Hansen, Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted.
- 146 Foreningsarkiver fra Storstrøms amt, 1980, s. 87. Foto: Landsarkivet for Sjælland.
- 148 Victor Hermansen: Håndskrifter vedrørende Danmarks Topografi i Nationalmuseets 2. Afdelings Bibliotek, Lokalhistorie – Rigshistorie, 1967, s. 218. Foto: Forlaget.

- 153 Alfr. Krarup: Katalog over Universitetsbibliotekets Haandskrifter 2, 1935, s. 102. Foto: Forlaget.
- 157 Gotisk alfabet.
- 158 Brev fra P. Dorscheus, 1760. Breve fra diverse embedsmænd og partikulære personer 1759-60, Københavns amt. Foto: Landsarkivet for Sjælland.
- 165 Julius Bomholt og Viggo Kampmann i vandet ved Fanø. Foto: J. Mydtskov ca. 1961. Det kgl. Bibliotek.
- 169 Hans H. Worsøe (red.): Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse. En oversigt, bd. 1, 1980, s. 21. Foto: Forlaget.
- 171 Bjørn Kornerup (red.): Danske Kancelli, Vejledende Arkivregistraturer I, 1943, s. 93. Foto: Forlaget.
- 172 Jens Holmgaard (red.): Rentekammeret I, 1964, s. 68. Foto: Forlaget.
- 174 Samlingen Topografica i Landsarkivet for Fyn, 1981, s. 57. Foto: Forlaget.
- 182 Majbølle kirkebog, viede 1833. Foto: Landsarkivet for Sjælland.
- 183 Optegnelsesbog for degnen Anders Jensen Kier 1667-93 (indholdsfortegnelse), Førslev præstearkiv. Foto: Landsarkivet for Sjælland.
- 185 Sjællandske retsbetjentarkiver indtil 1919, Holbæk amt, 1973, s. 180. Foto: Forlaget.
- 187 Brev fra Karen Svends 14.1.1760 til amtmanden. Breve fra diverse embedsmænd og partikulære personer 1759-60, Københavns amtsarkiv. Foto: Landsarkivet for Sjælland.
- 188 Magistratsarkiver indtil 1868 i Landsarkivet for Fyn, 1973, s. 130. Foto: Forlaget.
- 190 Fæstebrev fra 1783, Rønnebæksholm fæsteprotokol 1719-1826, s. 89b. Rønnebæksholm godsarkiv. Foto: Landsarkivet for Sjælland.
- 192-193 Journal for købstæderne 1823, Præstø amtsarkiv. Foto: Landsarkivet for Sjælland.
- 197 Skematisk oversigt over skiftejurisdiktioner 1683-1919.
- 201 (Udsnit af) realregister for Køng sogn, Vordingborg Søndre Birk (matr. nr. 20a, s. 89a). Foto: Landsarkivet for Sjælland.
- 202 (Begyndelsen af) skøde læst 22.6.1859, Skøde- og panteprotokol for Vordingborg Søndre Birk 1858-62, fol. 408. Foto: Landsarkivet for Sjælland.
- 205 Brandtaksationsprotokol for Bornholms Søndre Herred 1800-1857, fol. 19a. Foto: Landsarkivet for Sjælland.
- 207 Brandtaksation af Sølvgade 7, Annæ Vester kvarter 409, København. Foto: Landsarkivet for Sjælland.
- 210 Bo Bojesen: Kommer tid, kommer råd, Årets tegninger 1958. Foto: Forlaget.
- 215 Troldkarlen Kogle, Politiken 21.5.1988. Foto: Forlaget.
- 217 Hr. Hyst, Politiken 2.11.1983. Foto: Forlaget.
- 218 Livets gang i Lidenlund, Politiken 17.5.1980: Foto: Forlaget.
- 222 Anna Rasmussen: Hylke sogn i det attende århundrede, 1980, s. 166. Foto: Forlaget.
- 224 Smede- og Maskinarbejdernes Fagforening, Fredensgade 26, Århus, d. 25.9.1933. Foto: Thomas og Poul Pedersen efter originalfoto af Åge Fredslund Andersen, nu i Lokalhistorisk Samling, Århus.
- 225 Sct. Bendts kirke i Ringsted ca. 1885 og ca. 1939. Foto: Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted.
- 226 Høngs udvikling 1893-1981. Gengivet efter Historisk Atlas Danmark (litteraturlisten nr. 20) med tilladelse fra Kort- og Matrikelstyrelsen, som har copyright til disse kort. Styrelsens Kartografiske Sektion er altid parat til at rådgive om anvendelsen af kort og kan – om det ønskes – også deltage i produktionen. Foto: Landsarkivet for Sjælland.

Adresseliste

Se også *Historisk Vejviser* (nr. 94) og *Arkivvejviser* (nr. 95).

Arkiver

- Rigsarkivet. Rigsdagsgården 9, 1218 København K. 33-92 33 10.
Landsarkivet for Sjælland. Jagtvej 10, 2200 København N. 31-39 35 20.
Landsarkivet for Fyn. Jernbanegade 36, 5000 Odense. 66-12 58 85.
Landsarkivet for Nørrejylland. Lille Sct. Hansgade 5, 8800 Viborg.
86-62 17 88.
Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå.
74-62 58 58.
Erhvervsarkivet. Vester Allé 12, 8000 Århus C. 86- 12 85 33.
Matrikelarkivet (nu under Kort- og Matrikelstyrelsen). ^{København N.} ~~Litangade 13,~~ 2200
København N. 31-83 77 33.
Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Rejsbygade 1, Folkets Hus, 1759
København V. 31-24 15 22.
Det danske Udvandrerarkiv. Ved Vor Frue Kirke, box 1731, 9100 Aalborg.
98-12 57 93.

Museer

- Nationalmuseet. Frederiksholms Kanal 12, 1220 København K. 33-13 44 11.
Nationalmuseet 3. afdeling, Dansk Folkemuseum, Brede, 2800 Lyngby.
42-85 34 75.
Nationalmuseet 7. afdeling, Frilandsmuseet, Kongevejen 100, 2800 Lyng-
by. 42-85 02 92.
Det danske Filmmuseum. Store Søndervoldstræde, 1419 København K.
31-57 65 00 og 31-57 10 03.
Handels- & Søfartsmuseet på Kronborg. 3000 Helsingør. 49-21 06 85.
Fiskeri- og Søfartsmuseet, Tarpbagevej, 6710 Esbjerg V. 75-15 06 66.
Købstadmuseet Den gamle By. 8000 Århus C. 86-12 31 88.
Dansk Landbrugsmuseum. Gl. Estrup, 8963 Auning. 86-48 34 44.
Det danske Kunstindustrimuseum. Bredgade 68, 1260 København K.
33-14 94 52.

Danmarks grafiske Museum. Brandts Passage 37, 5000 Odense C.
66-12 10 20.

Biblioteker, andre samlinger og institutioner

Det kongelige Bibliotek. Christian Brygge 8, 1218 København K.
33-93 01 11.

Statsbiblioteket i Århus. Universitetsparken, 8000 Århus C.
86-12 20 22.

Dansk Data Arkiv. Niels Bohrs Allé 25, 5230 Odense M. 66-15 79 20 og
66-15 86 00.

Folketingets Bibliotek og Arkiv. Folketinget, 1218 København K.
33-11 66 00.

Kunstakademiets Bibliotek. Kongens Nytorv 1, 1050 København K.
33-12 68 60.

Dansk Folkemindesamling. Birketinget 6, 2300 København S. 31-58 58 00.
Institut for Navneforskning, Njalsgade 80, 2300 København S.
31-54 22 11.

Geodætisk Institut (nu under Kort- og Matrikelstyrelsen). Rigsdagsgården
7, 1218 København K. 33-92 33 30.

Ordenskapitlet. Christian VIIIs Palæ, Amalienborg, 1257 København K.
33-14 36 28.

Lokalhistorisk Afdeling ved Københavns Universitet. Florsgade 4, 2200
København N. 35- 37 76 40.

Den lokalhistoriske konsulent. Øst for Storebælt: arkivar Margit Mogen-
sen, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K. Vest for Store-
bælt: arkivar Peter Bondesen, Randers lokalhistoriske Arkiv, Stemanns-
gade 2, 8900 Randers.

Foreninger

Dansk historisk Fællesforening (udgiver Fortid og Nutid). Rigsarkivet,
Rigsdagsgården 9, 1218 København K. 33-13 60 12.

Dansk kulturhistorisk Museumsforening (udgiver Arv og Eje). Nr. Mads-
badvej 6, 7884 Fur. 97-59 35 66.

Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver. Teglværksgade 1 B, 6700
Esbjerg. 75-13 12 23.

- Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger. Carit Etlarsvej 60, 8230 Åbyhøj. 86-15 83 48.
- Den danske historiske Forening (udgiver Historisk Tidsskrift). Historisk Institut, Njalsgade 102, 2300 København S. 31-54 22 11.
- Jysk Selskab for Historie (udgiver Historie). Vester Allé 12, 8000 Århus C. 86-12 85 33.
- Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie (udgiver Personalhistorisk Tidsskrift). Hans H. Worsøe, Tækkerløkke 34 A, 6200 Åbenrå. 74-62 08 92.
- Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger. Skovstien 22, Birgitte-lyst, 8800 Viborg. 86-63 83 39.
- Landbohistorisk Selskab (udgiver Bol og By). Hestehaven 3, 5260 Odense S. 66-12 10 30.
- Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie (udgiver Årbog for arbejderbevægelsens historie). Rejsbygade 1, 1759 København V. 31- 24 15 22.
- Selskabet for Danmarks Kirkehistorie (udgiver Kirkehistoriske Samlinger). Institut for Kirkehistorie, Købmagergade 44-46, 1150 København K. 33-15 28 11.
- Selskabet for dansk Skolehistorie (udgiver Uddannelseshistorie). Institut for dansk Skolehistorie, Danmarks Lærerhøjskole, Emdrupvej 101, 2400 København NV. 31-69 66 33.
- Toldhistorisk Selskab (udgiver Zise). Amaliegade 44, 1256 København K. 33-15 73 00.
- Heraldisk Selskab (udgiver Heraldisk Tidsskrift). Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd. 42-98 07 56.
- Foreningen Danmarks Folkeminder (udgiver Folk og Kultur). Dansk Folkemindesamling, Birketinget 6, 2300 København S. 31-58 54 93.
- Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie (Kildeskriftselskabet), H.C. Andersens Boulevard 38, 1553 København V. 33-14 26 20.

Register

Registret omfatter kun side 1-228, altså ikke litteraturliste m.m., og det er selektivt. Slår man op under fx. »kirkebøger«, henvises der alene til de steder, hvor der bliver givet væsentlige oplysninger. Registret sigter navnlig mod at brugeren skal kunne finde og genfinde de steder, eksempler og citater, som det kan være vanskeligt at finde via indholdsfortegnelsen.

- Administrative inddelinger 178ff
Afleveringsdesignation 168
Aldersangivelser 108
Amtsarkiv, i alm. 65, indhold 186
Amtshistoriske årbøger, se årbøger
Amtsinddeling 180f
Amtsrådsarkiv 65
Amtssamfund, lokalhistoriske 51f
Amtsårbøger, lokalhistoriske, se årbøger
Annales-skolen 42
Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv 149
Arkivalier, fordeling mellem arkiverne 164ff, ordning og registrering 166ff, den fulde udnyttelse af 209ff, der ikke kan findes 211
Arkiver, administrationens 161ff, lokalhistoriske 139ff, andre 149ff, 164
Arkivhjælpemidler 161ff
Arkivvæsenets opbygning 161ff
Arups Danmarkshistorie 109f, 127
Audio-Visuelle Samlinger, De 151
- Baggrund, kildens 120ff
Bang, Gustav, citat 128
Bang, Thomas B., citat 30
Befolkningsflytninger 87
Befolkningspyramide, ill. 90
Beretninger 104ff
Bestilling af arkivalier 177
Bibliografi 131f
- Bibliotek, brugen af 130ff
Billeder i formidling 222ff
Billedsamlinger 151
Bispearkiv, i alm. 64, indhold 182ff
Bloch, Marc, citat 38ff
Bohr, Niels, citat 62
Borgerskabsprotokol, kildeværdi 122
Brandforsikringsarkivalier 204ff
Brandt, Hans 58
Brandtaksationsprotokol, eksempel på anvendelse 78
Bricka, C. F., citat 25ff
Brorson, H. A., citat 109
Bruhn, Verner, citat 23
Busck, Steen, citat 22f
Byarkiv, i alm. 65, 164, indhold 186ff
Bygningsafgift, protokol over, ill. 79
- Case-study 35
- Danielsen, Rolf, citat 96, 99
Danske Kancelli, ill. 171
Dansk Folkemindesamling 149
Dansk Historisk Fællesforening 55ff
Dansk Pressemuseum og Arkiv 150
Databaser 93
Disposition 96ff
- Eckersberg, C. W., citat 109
EDB 92ff
Egnsspil 57ff
Egtved-pigen 124f

- Ekstraordinære skifter 199
 Erhvervsarkivalier 143
 Erhvervsarkivet, hjælpemidler 175
 Erichsøn, Christen, citat 49
 E silentio-slutninger 124
 Exekutorskifter 200
- Falske kilder 105ff
 Faste numre 194
 Finberg, H. P. R., citat 41, 44
 Fladby, Rolf, citat 44, 101
 Flytninger, befolkningens 87
 Folioregistratur 168
 Folketingets Bibliotek og Arkiv 150
 Folketællinger, kildeværdi 120f, eksempel på anvendelse 87
 Foreninger og Amtssamfund, lokalhistoriske 51f, 57ff
 Forkortelser 219
 Formidling 212ff
 Forskningsspiralen 76ff
 Forsørgelseplan, ill. 67
 Fortid og Nutid 55ff
 Fotografier, i lokalhistoriske arkiver 142, kildeværdi 113
 France, Anatole, citat 221
 Frederiksberg Stadsarkiv, hjælpemidler 175
 Funktion, kildens 106ff
 Fæstebønders skifter 197f
 Førstegangsbesøgende 176
 Førstehåndskilde 103ff
- Gejstlige skifter 199
 Genbrug, ill. 105
 Genremaleri, kildeværdi 113ff
 Genrer, lokalhistoriske 35ff
 Godsarkiv, i alm. 65, indhold 189
 Grafer, som arbejdsredskab 86ff, i formidling 224ff
 Gravstens kildeværdi 118f
 Grundakter 203
- Grundbog 203
 Græsrodsbevægelser 21ff
 Grønne bølge, lokalhistoriens 57f
 Guider, 169ff
- Hansen, Jens Christian, citat 99
 Hansen, Knud, citat 21
 Hansen, Martin A. citat og ill. 20
 Hansen, Per H., citat 95
 Havneregnskab, ill. 69
 Hertz, Henrik, citat 109
 Historisk Bibliografi, Dansk 132
 Hjælpemidler vedr. mere end et arkiv 175ff
 Holberg, Ludvig, citat 111f
 Hoskins W. G., citat 13, 44
 Husstandsstørrelse 87ff
 Hvidtfeldt, Johan, citat 26, 42, 56f, ill. 56
 Håndbog for Danske Lokalhistorikere, 133f
- Ikke-symbolske kilder 104ff
 Indsamlingsteknik 154ff
 Institut for Navneforskning 150
- Jacobsen, J. P., ill. 27
 Jensen, Bernhard, citat 21
 Journaler 191ff
 Jurisdiktionsinddelinger 178ff
 Jørgensen A. D., citat 51
- Kancelliets brevbøger, ill. 137
 Kancellisystem 191f
 Kildekritik 102ff
 Kildetolkning 124ff
 Kilder, funktion 106ff., baggrund for 120ff., falske 105ff, fejl i 108, trykte eksempler på 137f
 Kirkebøger, i alm. 63, kildeværdi 120, 122, udnyttelsen af dem 81
 Koch, Hal, citat 30

- Koestler, Arthur, citat 23
 Kommissarieskifter 199
 Kommunearkiver, i alm. 164, indhold 186ff
 Kommuneinddeling 180f
 Koncentriske cirkler 41f
 Konceptbøger 194
 Konceptkopibøger 194
 Konsulent, den lokalhistoriske 18
 Kopibøger 194f
 Kopier leveret af arkiverne 178
 Korrespondancesager 191ff
 Kort, samlinger 151f, geografiske 73, 90, tematiske 87ff, i formidling 224ff
 Kreaturtællingers kildeværdi 112, 120
 Kristensen H. K., citat 13
 Kritik, historisk 102ff
 Kronbønders Skifter 198
 Kulturværn, lokalhistorien som 21ff, 50
 Københavneres skifter 199
 Københavns Stadsarkiv, hjælpemidler 175
 Købstadsarkiv, se byarkiv
 Købstadsborgeres skifter 199
- Landkommunearkiver, i alm. 65, indhold 189
 Landsarkiver, i alm. 163, hjælpemidler: Sjælland 173, Fyn 173f, Nørrejylland 174f, Sønderjylland 175
 Landsretsarkiver 64
 Landstingsarkiver 64
 Leicester-skolen 41ff
 Leksivisualitet 222f
 Lensinddeling 180
 Levekår 75
 Levninger 104ff
 Lix 221
 Lokalbibliografi, dansk 132
- Lokalhistorie, definition 19, 38ff, opgaver 33ff, 44ff, historisk udvikling 47ff, som videnskab 25ff, forhold til rigshistorien 26ff, 33ff, 45ff, folkelig lokalh. 19f, ny lokalh. 38ff, moderne lokalh. 57ff
 Lokalhistoriske arkiver, i alm. 58f, indhold 139ff
 Lokalhistoriske foreninger og amtsamfund 51f, 57ff
 Lokalhistoriske genrer 35ff
 Lokalhistoriske konsulent, den 18
 Lokalhistoriske årbøger, se årbøger
 Lokalitetshistorie 37f
 Lokalsamfund, definition 41
 Lokalsamfundets præmisser 34ff
 Lokalsamfundsanalyse 37f
 Lunden, Kåre, citat 74, 77f, 220
 Læseligheds-index 221
- Magistratsarkiv, se byarkiv
 Maleriers kildeværdi 113f
 Manuskripter/Manuskriptsamlinger 143, 152
 Matrikelarkivet 150
 Matrikler, i alm. 203f, kildeværdi 122
 Metode, historisk 102ff
 Metodedebat 59
 Mikkelsen, Flemming, citat 22
 Mikrohistorie 37f
 Mundtlig historie 117
 Museer, historie 50, 53, 59, indhold 147ff
 Müller, Sophus, citat 54
 Mynster, J. P., citat 106
- Nationalbibliografi 132
 Navneregistre, ældre 195
 Notat teknik 154ff
 Noter 156
 Nøglehulseffekt 77
 Nørlund, Poul, citat 21

- Olsen, Albert, citat 26f, 56
 Ordenskapitlet 151
 Overleveringsforretning 168
- Pesten 1659 28f
 Pilot-projekt 45
 Pontoppidan, Erik, citat 47, 61
 Primærkilde 103ff
 Privatarkiver 143, fordeling mellem arkiver 165f, indhold 189ff
 Problemstillinger 63ff
 Proveniensprincippet 166f
 Provstearkiv, i alm. 64, indhold 182ff
 Provstiinddeling 181
 Præmisser, lokalsamfundets 34ff
 Præstearkiv, i alm. 64, indhold 182ff
 Punktundersøgelse 26ff, 35
- Ravn, Jens, ill.39
 Realregister 202
 Registraturer 161f, 170ff
 Registratursystemer 167f
 Registre til skøde- og panteprotokoller 201f
 Regneark 94
 Regnskabers kildeværdi 123
 Rentekammeret, ill. 172
 Rentekammersystemer 191f
 Repræsentativitet 27ff, 46
 Retsbetjentarkiv, i alm. 64, indhold 184f
 Retskredsinddeling 180
 Reversal 168
 Rigsarkivet, i alm. 163, hjælpemidler 170ff
 Rådstuearkiv, se byarkiv
- Samfrændeskifte 199
 Samfundsrelevans, lokalhistoriens 23ff
 Samlinger, diverse 189ff
 Sekundær kilde 103ff
- Selvejerskifter 198
 Selvejets omfang 30ff
 Skatteklagers kildeværdi 112
 Skattelister, udnyttelse af 84f
 Skifter, i alm. 195ff, kildeværdi 112, udnyttelse af 81ff, ill. 82f
 Skriftlæsning 156ff
 Skyld- og panteprotokoller 203
 Skøde- og pantevæsen 200ff
 Spørgsmål, kunsten at stille 76ff
 Stadsarkiver, i alm. 164
 Statens Arkiv for Historiske Film og Stemmer 151
 Statsarkiver, andre (end Rigsarkiv og Landsarkiver) 163
 Stednavneudvalget 150
 Stiftsinddeling 181
 Stumme kilder 104ff
 Symbolske kilder 104ff
- Talende kilder 104ff
 Tals kildeværdi 125f
 Tegningers kildeværdi 113
 Tekstbehandling 92
 Testamenteksekutorskifter 199f
 Tidsskrifter, lokalhistoriske 50ff
 Tilgængelighedsregler 177
 Tingbog (dvs. realregister) 202
 Tingbogsregister, trykt, ill. 138
 Tolkning af kilder 124ff
 Tolstojs kone, citat 222
 Topografier, i alm. 47, eksempler på 136f
 Trap, indhold 179f, fejl i 128f
- Udlån af arkivalier 178
 Uklarhed i sprog 220
 Undervisning i lokalhistorie 23
- Variationsbredde 46
 Wilamowitz, citat 126
 Winther, Jens, ill. 54

Ægthed, kilders 105ff

Ørsted, H. C., citat 221

Årbøger, lokalhistoriske/amtshistoriske 51ff, ill. 58

Udgivet i serien: Slægts-og lokalhistorikerens håndbøger, nr. 5.

ISSN 0105-7731

I DHHs serie: Slægts-og lokalhistorikerens håndbøger er udkommet:

Nr. 1: S. Otto Brenner: Personalhistoriske kilder for Skåne, Halland og Blekinge, 1977, A4, 88 s. + kort, indb.

Nr. 2: Georg Simon: Gotisk Skrift – Læsning af slægts-og lokalhistoriske kilder, 4. oplag, marts 1981, A4, 128 s., ill., hft. og indb. *Udsolgt fra forlaget.*

Nr. 3: Henning Jensen og Ebba Thorkelin: Arkivhåndbog Nørrejylland. Håndbog for slægts-og lokalhistoriske undersøgelser ved Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg. Under medvirken af Rita Jensen, 1980, A5, 245 s., ill., indb.

Nr. 4: Elo Harfot: Trævlerødder – Alternativ slægtshistorie, 1984, A4, 80 s., ill., hft.

Nr. 5: Knud Prange: LOKAL HISTORIE – en håndbog, 1989, A5, 255 s., ill., indb.

Nr. 6: Henning Jensen: Gotisk Skrift – Læsebog for begyndere og lidt øvede, 1989, A4, ca. 128 s., ill., hft. *Under udgivelse ult. 1989.*

LOKAL HISTORIE – en håndbog

- for *begynderen* der vil vide noget om lokalhistorie og som ønsker at gå i gang med et lokalhistorisk arbejde,
- for *den øvede* der ønsker ny inspiration og viden om fagets metoder og muligheder,
- for *slægtshistorikeren* der søger mere end navne og årstal,
- for *alle forskere* der vil udføre en lokalt afgrænset undersøgelse.

Bogens otte kapitler behandler følgende emner:

- Den glade videnskab – redegør for bogens formål og indhold.
- Hvad er lokalhistorie? – handler om den folkelige, den videnskabelige og den ny lokalhistorie.
- Dansk lokalhistorie gennem tiderne – er et rids af udviklingen fra Resen til græsrodsbevægelserne.
- Om at komme i gang – giver praktiske anvisninger, bl.a. om at disponere og bruge edb.
- Om at arbejde med kritik og metode – drejer sig om den historiske kritik og om tolkning af kilderne.
- Arbejdet begynder – arbejdsteknik. Her fortælles om biblioteker, museer og andre samlinger, og om hvordan man arbejder der.
- Arbejdet med administrative kilder – en gennemgang af det statslige arkivvæsen, indhold, hjælpemidler, registraturer, skifter, skøde- og pantevæsen, brandforsikringsarkivalier m.m.
- Om at formidle – hvordan man bruger sproget, men også billeder, kort og grafer.

Overalt i teksten er henvist til den store litteraturliste, der omtaler ca. 500 vejledninger, artikler, bibliografier, udgaver, guider og registraturer.

Bogen afsluttes med en nyttig adresseliste og et sagregister.

Rigt illustreret med gamle fotos, tegninger, kort, grafer, arkivalier m.m.

dhh

DANSK HISTORISK HÅNDBOGSFORLAG

ISBN 87 88742 38 5 (ib.)

ISSN 0105-7731